

ISSN 1303-5290

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

**Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**

Milli egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. Milletlerin esirliği üzerine kurulmuş kurumlar her tarafta yıkılmaya makûmdurlar.

Mustafa Kemal ATATÜRK

GÜZ 2012 YIL: 25 CİLT: 13 SAYI: 50

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

GÜZ 2012

YIL: 25

CİLT: 13

SAYI: 50

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ :

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ankara Üniversitesi

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü adına

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

EDİTÖRLER KURULU :

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE (Baş Editör)

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Editör)

Prof. Dr. Bige SÜKAN (Editör)

DANIŞMA KURULU :

Prof.Dr.Tülay Alim BARAN (Yeditepe Üniversitesi)

Prof.Dr.Recep BOZTEMUR (Ortaođu Teknik Üniversitesi)

Prof.Dr.Fevzi DEMİR(Mersin Üniversitesi)

Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)

Prof.Dr.Ihsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)

Prof.Dr.Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)

Prof.Dr.Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Prof.Dr.Erdal AÇIKSES

Prof.Dr.Betül ASLAN

Prof.Dr.Vedat GÜRBÜZ

Prof.Dr.Neşe ÖZDEN

Prof.Dr.İzzet ÖZTOPRAK

Prof.Dr.Yusuf SARINAY

Prof.Dr.Mehmet SEYİTDANLIOğLU

Prof.Dr.Adnan SOFUOğLU

Prof.Dr.Enis ŞAHİN

Prof.Dr.Cemalettin TAŞKIRAN

Prof.Dr.Selma YEL

Doç.Dr.Yonca ANZERLIOđLU

Doç.Dr.Şaduman HALICI

Doç.Dr.Murat HATİPOđLU

Doç.Dr.Hakan UZUN

Yrd.Doç.Dr.Sedef BULUT

TEKNİK SEKRETER :

Fatma MESCİ

Yönetim Yeri : Ankara Üniversitesi

Yazışma Adres : Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Gümüşdere Yerleşkesi Gümüşdere Mah. Fatih Cad. No: 33

Keçiören Yolu / Ankara

ATATÜRK YOLU (ISSN 1303-5290)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nce

yılda iki kez yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Yaygın süreli bir yayındır.

Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) tarafından taranmaktadır.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ

İncitaşı Sokak No: 1006510

Beşevler / ANKARA

Tel: 0 (312) 213 66 55

Basım Tarihi: 22/02/2013

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

Makaleler

ASKER Ahmet; Nazi Almanyası'ndan Kemalist Türkiye'ye Bakışlar	265
BENGİ Hilmi; Tarihsel Süreç İçinde Anadolu Ajansı'nın Özgün Kurumsal Yapısı (1920 – 2011)	299
BİRSEL Haktan, Olcay Özkaya DUMAN; Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı	343
ÇİFTÇİ Ali; Milli Mücadele'de Liderlik Sorunu ve Kâzım Karabekir	367
GÜLEN Ahmet; İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)	389
ERDOĞAN Dilşen İnce; Banditry and Desertion in the Western Anatolia During the First World War	429
ÖZLÜ Hüsnü; İkinci Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere'den Sağlanan Askerî Yardımların, Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması	449
YALÇIN Emruhan; Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler	479

NAZİ ALMANYASI'NDAN KEMALİST TÜRKİYE'YE BAKIŞLAR

Dr. Ahmet Asker*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi Kemalizm, kuşkusuz Türk siyasal düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Fakat bu konudaki yaygın çalışmalar karşılaştırmalı perspektife çok fazla yer vermemektedir. Bu eksiklik, dönemin baskın ideolojilerinin birbirlerini nasıl algıladıklarını ve birbirlerinden ne kadar etkilendiklerini anlamada gerekli bir parçadır.

Bu çalışmada Kemalizm'in çeşitli unsurlarının ve uygulamalarının Nazi Almanyası perspektifinden nasıl algılandığı ve değerlendirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nasyonal Sosyalist yazında; Türkiye'de milli birliğin sağlanmasında gösterilen başarılar, parti-devlet bütünlüğü, liderlik prensibi ve Türkiye'nin Avrupalılaşması yönünde uygulanan reformlar takdir edilmekte, Kemalizm'in –yerli yersiz de olsa- Nasyonal Sosyalizm ile taşıdığı paralelliklerin öne çıkarıldığı göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Nasyonal Sosyalizm, Mustafa Kemal Atatürk, Basın, İdeoloji.

ABSTRACT

View of Nazi Germany on Kemalist Turkey

The founding ideology of the Turkish Republic, otherwise known as "Kemalism," plays an important role in Turkish political history. The extensive studies on the topic, however, do not possess much comparative perspective. This absence is a necessary component in understanding how the period's dominant ideologies perceived one another.

In this study, it is tried to show how different factors and appliances of Kemalism have been perceived and interpreted within nazi perspective. In the National Socialist press, the success in the national unity, Party and State solidarity, the principle of leadership and the reforms that has been done for the Europeanization of Turkey have been appreciated and the parallelisms that Kemalism had with the National Socialism have been stressed.

Keywords: Kemalism, National Socialism, Mustafa Kemal Atatürk, Press, Ideology

---

* Mersin Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki çok boyutlu dönüşümler, Türkiye'yi ziyaret eden yabancıları derinden etkiliyordu. Genç Türkiye, güçlü tarihsel-dinsel-kültürel bağları olduğu halde, Ortadoğu-İslam dünyasından radikal bir kopuşla batı dünyasına yönelmişti. Hayata geçirilen reformlarda, Avrupa merkezli uluslararası devletler sisteminin saygın bir üyesi olarak kabul görmek arzusu da önemli bir rol oynuyordu. Avrupa'da kullanılan saat ve takvimin kabul edilmesi, başörtüsünü de kapsayan kıyafet kanunları, Arap alfabesinin Latin harfleriyle değiştirilmesi, müzikte, dansa, mimaride ve daha birçok alanda batılı bir yaşam tarzının benimsenmesi Türkiye'nin güçlü batılılaşma iradesini yansıtıyordu. Bu değişiklikler modern Türk ulusunun sembolleri haline geliyordu.

Batılı yazar ve gözlemciler, Türkiye'deki reform sürecini genelde Osmanlı'nın son yüz yılındaki değişim sancılarında bağımsızmış gibi, sadece cumhuriyetin kurucu kadrolarına ve özellikle Mustafa Kemal'e mâl etme eğilimindeydiler. Dünya savaşı sırasında Osmanlı ordusunda görev almış ve Nazi Almanyası'nda *Bund der Asienkämpfer* (Asya Savaşçıları Birliği) üyesi olan General Schlee, 1933 Mayıs'ında Türkiye ziyareti dönüşünde *yeni Türkiye* ve Kemal Paşa hakkındaki görüşlerini *Orient Rundschau* dergisinde paylaşmıştı. Schlee söyleşide, panislamist politikalarından vazgeçen bağımsız ve özgür Türkiye'nin Gazi Mustafa Kemal liderliğinde saf bir ulusçuluk temelindeki yükselişinden bahsediyordu. Schlee'ye göre Türkiye, İsviçre'den medeni hukuku, İtalya'dan ceza hukukunu, Almanya'dan ise ticaret hukukunu almakla modern dünyaya yaklaşmış oluyordu. Schlee, saltanatın, hilafetin, fes ve başörtüsü ile kadınları esir alan peçenin ortadan kaldırılmış olmasını, cami ile devletin birbirinden ayrılmasını, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını modernleşme yolunda atılmış önemli adımlar olarak görüyordu.¹ Aslında bu görüşler büyük oranda, Kemalist reformları ve dönüşümleri batıdan seyreden gözlemcilerin *yeni Türkiye* algısını yansıtıyordu.

Bu algı Almanya'da da aşağı yukarı böyleydi. Birçok Alman yazar ve politikacı *yeni* veya *modern* Türkiye'yi öven değerlendirmelerde bulunuyorlardı. Bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden Alman gözlemcilerin yazılarında, Türkiye'de çeşitli alanlardaki dönüşümler şaşkınlık veya hayranlıkla tespit ediliyordu.²

¹ von General Schlee-Pascha, "Meine Studienreise nach der Türkei im Mai 1933", *Orient – Rundschau*, nr. 7, Berlin, 01.07.1933.

²"Die kulturellen und sozialen Lehren der türkischen Revolution", *Auslandswarte. Zeitschrift des Bundes der Auslandsdeutschen*, 13. Jg., nr. 21–22, Berlin, November 1933,

Bu algı yüzyıllardır Almanya'da yerleşik “*barbar Türk*” imajının en azından resmi söylemde değiştiğine işaret etmekteydi. Bu imaj değişimi aslında 19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan ekonomik, askeri ve siyasi ilgisinin bir sonucuydu. Almanya'da resmi ve sivil kuruluşlar özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye üzerinde olumlu bir kamuoyu oluşturma girişiminde bulunmuşlar, Türk-Alman kader birliği ve silah kardeşliği imajını yaygınlaştırmaya çalışmışlardı. Sèvres'e karşı başarılı bir mücadele gerçekleştirerek bağımsız bir ulus devlet kurmayı başaran milliyetçi Kemalist hareket, savaş sonrasında galip devletlerin kurduğu Versailles düzeninden nefret eden Alman milliyetçileri için iyi bir örnek teşkil etmekteydi.³

Bu dönemde Türkiye, Alman milliyetçileri için adeta “*gökte parlayan bir yıldız*” gibi yol göstericiydi. Türk milliyetçilerinin milli mücadeleyi takip eden yıllarda başlattıkları reform hamleleri 20'li yıllarda Almanya'da Türkiye üzerine yazılan birçok kitabın konusu olmuştu. Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiklerinde, Türkiye'deki değişimden, zaten aralarında birçok benzerlik gördükleri Türk milliyetçilerinden ve özellikle Mustafa Kemal'den övgüyle bahsetmekteydiler. Türkiye'deki hayranlık uyandırıcı gelişmeler Alman makamlarınca en üst düzeyde dile getiriliyordu. Örneğin Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Nadolny, Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde “*genç Türkiye'nin takdire şayan gelişimi*”nden ve Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği “*gerçek mucize*”den bahsediyordu.⁴

Bu ve benzeri ifadeler ise, Kemalist entelektüelleri heyecanlandıran ve sevindiren bir yaklaşımdı. Erken Cumhuriyet döneminde, Atatürk Türkiye'si üzerine yazılan övgü dolu makalelerin tercümelemleri Türk basınında yayımlanıyor, *Ayın Tarihi*'nde “Kültür Hareketleri” bölümü, yurt dışında *Gazi*'yi ve *modern Türkiye*'yi anlatan yazılarla doluyordu. İçişleri Bakanlığı'nca 1930'larda Fransızca, İngilizce ve Almanca dilleriyle

s.349–359; Hans W. A. Wiegert, “Wanderung durch das moderne Konstantinopel. Istanbul – europäisch”, *Völkischer Beobachter*, Nr. 32, 01.02.1935; Hans Friedrich Blunck, “Anatolien”, *Völkischer Beobachter*, Nr. 70, 11.03.1938; Manfred Zapp, “Türkischer Nationalismus”, *Preussische Jahrbücher*, Verlag von Georg Stilke, Juli bis September 1933, 105–113; von Hans Heinrich Schaeder, “Bemerkungen zum modernen Islam”, *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936, s. 549–553; Gotthard Jäschke, “Das Bauerntum in der modernen Türkei”, *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936, s. 554–556; Rudolf Nadolny, “Die türkische Innenpolitik”, *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936, s.537–554; Karl Viererbl, “Von Konstantinopel nach Ankara”, *Völkischer Beobachter*, Nr. 303, 30.10.1938.

³ Kürşat Elçin Ahlers, “19. ve 20. yüzyıllarda Almanya'da Türk ve Türkiye imajı'nın değişim süreci”, *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Fen–Edebiyat Fakültesi, Mersin, 1999, s.115–116.

⁴ “Deutschland und die Zehnjahresfeier der türkischen Republik”, *Völkischer Beobachter*, Norddeutsche Ausgabe, Nr. 301, 28.10.1933.

propaganda amaçlı yayınlanan *La Turquie Kemaliste* dergisi, batılılara Kemalist Türkiye'nin modern dönüşümünü anlatmaya çalışıyordu. Örneğin, Batılı gözlemcilerle röportaj yapan Türk gazeteciler, muhatabının motive edici düşüncelerini duymak arzusuyla konuyu bir şekilde Türkiye ve Atatürk'e getiriyordu. Batılıların takdir ve hayranlık dolu yazıları kuşkusuz, batılı olmak konusunda kararlı olan genç Cumhuriyetin inkılâpçı kadrolarındaki öz güvenin gelişmesine katkı sunuyor, yapılan işlerin doğruluğuna olan inancı perçinliyordu.⁵

Henüz Nasyonal Sosyalizm'in iktidara gelmesinden önceki yıllarda da, birçok Almanca kitap *modern* veya *yeni* Türkiye'deki gelişmeleri konu edinmişti. Türkiye'nin sosyal, siyasal, ideolojik dönüşümünü anlatan, aynı zamanda Türkiye'ye modern bir imaj çizen bu tür kitaplar Nasyonal Sosyalizm'in iktidarında artarak devam etti. Eskiden yazılmış olanların ise yeni baskıları yapıldı.⁶ Dolayısıyla Nazilerin iktidara gelmesinin Türkiye ve Atatürk algısında bir kırılma yaratmadığı, 1920'li yıllardaki -en azından resmi makamlarda- olumlu algının 1930'larda da devam ettiği söylenebilir.⁷

⁵Türk basınında, Batılı (özellikle Alman) literatürdeki *yeni / modern* Türkiye'yi öven yayımlar öne çıkarılırken, aynı yaklaşım Yakın ve Ortadoğu'da milliyetçilik gibi batılı unsurları benimsemenin yıkıcı sonuçlarına dikkat çeken eserler için söz konusu değildi. Örneğin bkz. Arnold Joseph Toynbee, *The Western question in Greece and Turkey*, Constable, London, 1922, s. 1-36.

⁶Başlıklarda kullanılan, *modern, yeni*, gibi sözcükler Türkiye'deki gelişmelere yönelik olumlu bakış hakkında da ipucu vermektedir. İki savaş arası dönemde Türkiye'yi konu alan birçok önemli Almanca kitaptan birkaçı şöyledir: Karl Klinghardt, *Angora – Konstantinopel. Ringende Gewalten*, Frankfurter Societäts-Drukerei, Frankfurt am Main, 1924; Dagobert von Mikusch, *Gasi Mustafa Kemal. Zwischen Europa und Asien*, List Verl, Leipzig, 1929; Richard Hartmann, "Die neue Türkei", *Der vordere Orient*, Gräfe Königsberg, 1929, s. 88-115; Kurt Ziemke, *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914 – 1929*, Stuttgart, Deutsche Verlags Anstalt, 1930; Harald Fischer, *Die neue Türkei und der Islam. Eine religionsrechtliche Studie*, Schuhmann, Kulmbach, 1932; Manfred Zapp, "Türkischer Nationalismus", *Preussische Jahrbücher*, 1933, s. 105-113; Theodor Böttiger, *Führer der Völker*, Junge Generation, Berlin, 1935; Theodor Böttiger, *Führer der Völker*, Junge Generation, Berlin, 1935, s. 65-87; Dagobert von Mikusch, *Gasi Mustafa Kemal. Zwischen Europa und Asien*, Paul List Verlag, Leipzig, 1935; Hanns Froemberg, *Kamal Atatürk. Soldat und Führer*, Frankh'sche Verlagshandlung, Stuttgart, 1935; August von Kral, *Das Land Kamâl Atatürks. Der Werdegang der modernen Türkei*, Braumüller, Wien, 1935; Norbert von Bischoff, *Ankara. Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei*, Holzhausen, Wien, 1935; Herbert Melzig, *Kamâl Atatürk. Untergang und Aufstieg der Türkei*, Societäts – Verlag, Frankfurt am Main, 1937; Edmund Schopen, *Die neue Türkei*, Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig, 1938; Georg Roedenbeck, *Das Türkische Reich : ein Brennpunkt politischen Geschehens*, Bücherei Länder und Völker, Berlin, 1939.

⁷1920'li yıllarda Alman basınında Türkiye üzerine kaleme alınan yazılar için şu derleme esere bakılabilir: Selman Eriş Ülger, *Atatürk und die Türkei in der deutschen Presse [1910-1944]*, Schulbuchverlag Anadolu, Hückelhoven, 1993. Bu kitabın, Almandan çevrilirken yer yer kırılmış bir Türkçe nüshası da bulunmaktadır: Selman Eriş Ülger, *Avrupa basınında Atatürk ve zafere giden yol*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

Almanya'nın müttefiki olarak galiplerin dayattığı antlaşmayı reddetmiş, işgale karşı silahlı bağımsızlık mücadelesi (*Freiheitskampf*) yürüterek makul bir antlaşma imzalamış, böylece bağımsızlığını ve onurunu kurtarmış bir Türkiye, nasyonal sosyalistlere oldukça sempatik görünmekteydi. Silah kardeşlerinin (*Waffenbrüder*) aynı zamanda radikal milliyetçi ve otoriter bir rejim kurması, nasyonal sosyalistlerin sempatisini daha da güçlü kılıyordu. Bu özellikleriyle Türkiye'nin nasyonal sosyalistlere ilham vermiş ve hatta *Vorbild* (model) olduğu başta Hitler tarafından, zaman zaman dile getiriliyordu:

Almanya ve Türkiye aynı zamanda ve aynı derecede çökmüşlerdi. Türkiye, mukaddes bir hamle ile kurtuldu. Bu netice Almanyanın kurtuluşu için başladığımız millî hareketin mes'ut netice vereceği hakkında bize derin bir kanaat vermiştir. Filhakika Türkiyede doğan ve parlayan yıldız bize takip edilecek yolu gösteriyordu.⁸

Nazi iktidarının ilk aylarında yayınlanan “*Nationalsozialismus im Kemalismus*” (Kemalizm'de Nasyonal Sosyalizm) başlıklı bir makalede, Nasyonal Sosyalizm'in ancak 1933'te gerçekleştirebildiği tek partili siyasal sistemin Türkiye'de 1920'li yıllardan beri uygulanıyor olmasından övgüyle bahsediliyordu. Yazıda parlamentoya girecek milletvekili adaylarının Cumhurbaşkanı tarafından belirlendiğine ve böylece devletin birlik ve bütünlüğünün başarıyla sağlandığına dikkat çekiliyordu: “*İşte devlet bütünlüğü!*”⁹ İnsanların cezalarla dizginlenmesi, parlamentonun boş işlerinden sakınılması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kamuoyuyla paylaşılan bilgilerdeki etkin kontrolü Türkiye'nin hayranlık uyandıran başarılarının önemli sebepleri olarak sıralanıyordu. Haberin devamında, yarının kuşakları gençlere eğitim ve gençlik teşkilatları ile spor organizasyonları vasıtasıyla birlik duygusunun aşılandığı, böylece gençlerin *Gazi*'ye fanatik derecedeki bağlılığının sağlandığı belirtiliyordu. Makalenin devamında Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak isteyenlerin ve iki ulusu

⁸ “M. Hitler'in Milliyet'e beyanatı”, *Milliyet*, 16.07.1933. Aynı haber, *Berliner Lokal-Anzeiger* gazetesinin Atatürk'ün ölümüne binaen yayınladığı haberinde de yer almıştır: “*Adolf Hitler söyleşide Kemal'in başarılı özgürlük mücadelesinin o zamanlar onun da nasyonal sosyalist hareketin başarısına dair geleceğe güvenle bakmasını sağladığını ifade etti. Bu bakımdan Türkiye'deki hareket ona parıldayan bir yıldız gibi görünmüştür.*”, “Der Führer zum Tod Atatürks. Adolf Hitler über die Türkei”, *Berliner Lokal-Anzeiger*, Jg. 56, 11.11.1938. Hitler bu tezini değişik ortamlarda tekrarlamıştır: “*Unser Vorbild war die Türkei*” (Modelimiz Türkiye idi). Gotthard Jäschke, *Die Türkei in den Jahren 1935–1941. Geschichtskalender mit Personen und Sachregister*, Sammlung Orientalischer Arbeiten, Otto Harrossowitz, Leipzig, 1943, s.73.

⁹ “Nationalsozialismus im Kemalismus”, *Königsberger Allgemeine Zeitung*, in: *AAPA*, R78488, 11.08.1933.

birbirine düşürmek isteyenlerin, iki ideoloji arasındaki zihniyet benzerliğinden, Atatürk'ün Nasyonal Sosyalizm'e gösterdiği ilgi ve beslediği sempatiden dolayı amaçlarına ulaşamayacakları ileri sürülüyordu: “*Bütün yapay yabancılaştırma girişimlerine karşın, ulusal çıkarlardaki bu zihniyet benzerliği Alman ve Türk halklarını beraberce hareket ettirecektir ve bunun en güçlü kanıtı Türk Cumhurbaşkanının Nasyonal Sosyalizm'in bütün görüşlerine gösterdiği büyük ilgidir.*”¹⁰ Hayranlık uyandıran bir diğer husus ise kamuda ve iş yaşamında sağlanan birlik ve bütünlük ruhu idi. Makaleye göre, aynen Nazi Almanyası'nda olduğu gibi Kemalist Türkiye'de de; örneğin Marksist hareketlerin engellenmesinde olduğu gibi Türk halkının bünyesine yabancı unsurların yaşamasına imkân verilmemekteydi. Kemalizm'in başardığı büyük işler arasında en önemlisi ise ulus bilincine sahip bir halkın yaratılmasıydı: “*İlk önce merhametsiz bir enerji ile Halkın bünyesinin yabancı kökenli elementlerden başarıyla arındırılması –Yunanistanla milyonluk mübadele hala hafızalardadır–*”¹¹

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma tehlikesinin doruk noktasına vardığı Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin tehciri, Nazi çevrelerince *yeni Türkiye*'de hayata geçirilen kimlik politikalarıyla ilişkilendiriliyordu. Türkiye'de yaşanan bu dramlar, nasyonal sosyalistlere göre ulus devlet yaratma sürecinin kaçınılmaz bir parçasıydı ve “*bünyenin yabancı elementlerden arındırılması*” için gerekli görülüyordu. 1935 Ağustosunda *Hamburger Fremdenblatt* gazetesinde Almanya'nın güncel sorunlarının çözümüyle ilgili bir söyleşi yayınlanan Bölge Valisi Streicher, bu bağlamda yakın zamanda Türkiye'de Ermeniler (1915 tehciri) ile Yahudilerin (1934 Trakya olayları) maruz kaldığı dramatik olayları örnek gösteriyordu.¹² Streicher'in Türkiye'deki olayları, bağlamından kopartarak Nazi siyaseti çerçevesinde değerlendirmesi, nasyonal sosyalistlerin Türkiye'de yaşanan yakın tarihi ve güncel gelişmeleri, kendi acımasız politikalarını gerçekleştirme sürecinde malzeme olarak değerlendirmekten kaçınmadıklarını göstermektedir.

Almanya'nın Geleneksel Kültür Politikası

Almanya'nın propaganda faaliyetleri Nazi dönemiyle başlayan yeni bir şey değil, Almanya'nın 19. yüzyılın son çeyreğinde hızlanan yabancı

¹⁰ “Nationalsozialismus im Kemalismus”, *Königsberger Allgemeine Zeitung*, in: *AAPA*, R78488, 11.08.1933.

¹¹ “Nationalsozialismus im Kemalismus”, *Königsberger Allgemeine Zeitung*, in: *AAPA*, R78488, 11.08.1933.

¹² “Gauleiter Steicher über Deutschlands Schicksalsfragen”, *Hamburger Fremdenblatt*, Abend Ausgabe, Nr. 241, 31.08.1935. O dönemde de Türkiye'nin üzerinde hassasiyetle durduğu bu konu üzerine Alman basınında böylesi ifadelerin yer alması Türk makamlarını rahatsız ediyordu. Söz konusu yazı üzerine Almanya'daki Türk konsolosluğu Alman makamlarına Türkiye'nin rahatsızlığını iletmişti: *AAPA*, R 78488, Nr. 411, 18.12.1935.

ülkelerdeki kültür politikasının devamıydı. Bu politikanın temel hedefi Alman nüfuz mıntıklarında Almanya'nın ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik *muslihane* ve *dostane* bir ortam yaratmaktı. Almanya'nın kültür politikalarını etraflıca ele alan Kurt Koehler, Oluf Krückmann ve Wilhelm Eilers'in kaleme aldıkları 1934 tarihli bir kitapta¹³ bu hedefler açıkça dile getiriliyordu: "*Almanya eski devirlerdeki manasıyla bir hâkimiyet elde etmek, kendi kudret ve nüfuzunu genişletmek emelinde olmayıp ancak jeografik ve ekonomik ve kültürel hal ve vaziyetleri bakımından kendileriyle işbirliği yapmaya elverişli olan milletlerle muslihane ve dostane bir teşriki mesai arzusundadır.*" Yazarlara göre kültür politikaları, ekonomik amaçların gerçekleşebilmesi için hayati bir öneme sahipti: "*Biz kat'iyen şu iddiadayız ki: cenubî şarkîde ekonomik propaganda ve ekonomik gelişme faaliyetimiz kültür propagandası ve kültürel gelişme ile birlikte aynı zamanda yapılmazsa manasız ve yarım bir hareket olur.*" Kitabın devamında Alman kültürünün yaygınlaşması için çeşitli kurumlar arayıcılığıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girilmesinin faydaları sayılıyordu:

Alman mekteplerine gitmiş veya hiç olmazsa Almanca lisan dersi almış, yahut Alman üniversitelerinde okumuş Yugoslav, Bulgar, Türk ve Mısırlıların Alman kitapları, Alman mektepleri, Alman ilaçları ve sairesi için bir mümessiller ve acentalar ordusundan daha ziyade geniş tesirli ve hem de ucuz propagandistler olduğunu isbata hacet var mıdır? Alman nüfuz mıntıkası olacak memleketlerin genç nesillerine Alman kültürünü vermeye muvaffak olursak uzun yıllar tahrip ve imha edilemeyecek bir eser yaratmış, bu sahada derinliğe ve genişliğe doğru kuvvetli tesirler yapmış oluruz.¹⁴

Kitapta güçlü devletlerin dünyayı nüfuz bölgelerine ayırdıkları tespitine yer veriliyordu: "*Küremizin birkaç mıntakaya ayrıldığı veya ayrılacağını Almanya biliyor. Bu mıntakaların herbiri önder ve hâkim bir millet tarafından kendine ait bir iş sahası telâkki edilerek politik, ekonomik ve kültürel bakımdan mümkün mertebe kendi nüfuzu altına alınmaktadır.*" Buna göre İngiltere, Rusya, Amerika, Japonya ve İtalya gibi büyük devletlerin nüfuz mıntıkları bulunmasına rağmen Almanya'nın bu süreçte kabul edilemeyecek şekilde geri kaldığı hatırlatılmakta ve arzulanan Alman nüfuz mıntikasının sınırları çizilmektedir: "*Böyle büyük nüfuz mıntıklarının*

¹³ Kurt Koehler, Oluf Krückmann, Wilhelm Eilers, *Raumpolitik-Kulturpolitik*, 1934.

¹⁴ Söz konusu kitabın Türkçe çevirisi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmaktadır. "Nüfuz mıntıkları politikası-Kültür politikası", *BCA*, 030-0-010-000-000-231-558-9, 27.11.1937.

teşekküllü ve genişlemesi karşısında Almanya seyirci kalamaz. ... Almanya için bu nüfuz mıntıkası Avrupa'nın şarkı ve cenubî şarkîsi, Ön Asya ve Mısır'dır." Yazarlar Türkiye'ye, Alman nüfuz alanı olarak düşünülen bölgede özel bir rol biçilmiştir:

Küçük Asya dahi jeopolitik bakımdan Ön Asya mıntıkları ve Mısır için bir köprüdür. Müslüman memleketlerin Gazi Mustafa Kemal Türkiyesini –ziyniyet, dinî hissiyat vesairenden ki bazı farklara rağmen– Önder bir devlet sayıp ona ne kadar çok itibar ve hürmet gösterdiklerini ve bugün Türk zabitlerinin muallim sıfatıyla meselâ Afganistan'da çalıştıklarını bilenler Almanyanın, Alman nüfuzunu Almanya için paha biçilemez derecede büyük ehemmiyet ve kıymeti olan Önasya'ya sokmak yolunda en mühim istinat noktasını ve hareket mevziini Türkiyede araması lâzım geleceğine ve bulacağına şüphe etmezler.¹⁵

Nazi döneminde kaleme alınmış bu kitapta ileri sürülen tezlerden, İmparatorluk Almanyası'ndaki kültür politikalarının ve bir *Weltpolitik* (dünya politikası) arayışının Nazi Almanyası'nda da devam ettiğini görmek mümkündür. Zira dış ülkelere yönelik Alman kültür politikası I. Dünya Savaşı'ndan çok önce kurumsallaşmış durumdaydı. Bu politika Şark'ta birçok alandaki Alman kurumlarıyla faaliyet alanı bulmuştu. Örneğin arkeoloji enstitüleri, Alman Dışişlerinin ileri karakolu durumundaydılar. Bu enstitüler sayesinde Almanya resmi yollarla yabancı ülkelere adım atmış oluyordu. Fakat bu enstitüler pratikte politik fayda sağlamaktan ziyade daha çok prestijli Alman biliminin dış ülkelerdeki temsilcisi niteliğindedi. Arkeoloji enstitülerine kıyasla daha çok politik hedefler taşıyan "*Seminar für Orientalische Sprachen*" (Şark dilleri semineri) 1887'de Berlin Üniversitesi'nde Prusya ile Reich'in yarı yarıya finansal desteğiyle kurulmuştu. Bu kurum ile yüzyılın sonlarına doğru kolonyal politikaya adım atan Alman dış politikası arasında daha ilk kuruluşundan itibaren somut bir ilişki vardı. Bu kurum ağırlıklı olarak Almanya'nın ilişkide olduğu ülkelerin kültürünü ve dilini dışişleri çalışanlarına öğretiyordu fakat tek işi dil öğretmek değildi. Bunun yanı sıra söz konusu ülkelerdeki dil-din-ahlak-gelenek ve görenekler ile bölgenin coğrafi yapısı, tarihi ve istatistiki verileri de bu kurumun ilgi alanına giriyordu. Almanya'nın dış ülkelerdeki çıkarlarına hizmet edecek daha başka kuruluşlar da bulunuyordu. Bu

¹⁵ "Nüfuz mıntakaları politikası-Kültür politikası", *BCA*, 030-0-010-000-000-231-558-9, 27.11.1937.

çerçeve de 1908'de "Hamburgische Kolonialinstitut", 1914'te "Deutsch-Südamerikanisches Institut" ve "Deutsch-China Institut" kurulmuştu.¹⁶

Alman kültür politikasının bir diğer ayağını ise *basın* oluşturuyordu. Yüzyılın başındaki en önemli Alman haber ajansı *das Wolffsche Telegraphenbureau* idi. *Deutsche-Kabelgramm GmbH* ise dışişleri bakanlığının desteğiyle Fransız *Havas* ve İngiliz *Reuter* haber ajansları ile rekabet etmek üzere daha sonra kurulmuştu.¹⁷ Yüzyılın dönümünde Osmanlı-Alman ilişkileri her alanda giderek yoğunlaşmaktaydı. Fakat yüzyılın başında imparatorluğun başkentinde İngiliz, Fransız ve İtalyan gazeteleri bulunmasına rağmen henüz bir Alman gazetesi bulunmamaktaydı. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunu artırma çabalarının bir sonucu olarak 1908'de başlangıçta haftada iki defa Almanca ve Fransızca yayınlanacak olan *Osmanische Lloyd* gazetesi kurulmuştu.¹⁸ Gazetenin finansmanı *Fa. Loewe (Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken)*, *die Krupp-Werke*, *die Handelsvereinigung A.G.*, *das Bankhaus Bleichröder*, *die National Bank* ve *die Deutsche Bank* gibi konsorsiyuma katılan sanayi ve finans kuruluşları tarafından karşılanıyordu.¹⁹ İlk sayısı 18 Kasım 1908'de çıkan gazeteyi finanse eden firmaların niteliği, Almanya'nın Osmanlı'daki çıkarları hakkında da ipucu vermektedir.²⁰

I. Dünya Savaşı'nda yenilen iki müttefik ülkenin ilişkilerinin kesilmesine paralel olarak, Almanya'nın Türkiye'deki etkinlikleri sekteye uğramış, fakat 1925'te resmi ilişkilerin yeniden tesis edilmesiyle süreç kaldığı yerden devam etmişti. Almanya'nın Ankara büyükelçiliğine atanan Rudolf Nadolny'nin Türkiye'de kendine biçtiği misyon, Almanya'nın Osmanlı döneminden beri devam eden geleneksel kültür politikasının *yeni Türkiye*'de alacağı yön hakkında fikir vermektedir:

Yeni başkent yeni bir dünyanın sembolüydü. Savaştan sonraki ilk Alman temsilcisi olarak sorumluluğum çerçevesinde benim için faydalı bir görev hâsıl oldu. Türklere, devlet işlerinin aldığı yeni istikamette yardım etmek. İşin doğrusu başlangıçta bazı kaygılarım vardı. İtilaf güçlerince zorla alınmış Alman itibarını yeniden kazandırmak ve Alman kolonisini Almanya'daki yeni şartlara göre düzenlemek.²¹

¹⁶ Friedrich Dahlhaus, *Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur- und Pressepolitik: Dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-1928*, Peter Lang, Frankfurt am Main-New York, 1990, 33-36.

¹⁷ Dahlhaus, 69-70.

¹⁸ Dahlhaus, 105.

¹⁹ Irmgard Farah, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"*, Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Beirut-Stuttgart, 1993, s. 92.

²⁰ Farah, 95.

²¹ Rudolf Nadolny, *Mein Beitrag*, Limes Verlag, Wiesbaden 1955, s. 96.

Nadolny Türkiye'ye yeni istikametinde yardım etmekten bahsederken aslında Almanya'nın takip edeceği kültür politikasını da özetliyordu. Türkiye'nin Kemalist inşa sürecini karalayacak yayınlardan kaçınılması, bunu destekleyecek yayınların ise teşvik edilmesi artık bu politikanın bir gereği olacaktı. Örneğin Nadolny'nin Berlin'e gönderdiği bir rapor bu yönlendirmeye iyi bir örnektir. Nadolny, Dagobert von Mikusch'un 1929'da yayınlanan "*Gasi Mustafa Kemal. Zwischen Europa und Asien. Eine Lebensgeschichte*" adlı Almanca eserinin Türkiye'de canlı bir ilgiyle karşılandığını, bundan dolayı kitabın kısa zamanda Fransızca'ya da çevrilmesinin iyi olacağını yazıyordu.²² Dolayısıyla Almanya'nın Türkiye'yi kazanmaya yönelik politikaları Nazi dönemi öncesinde de takip edilmekteydi.

Nazi Almanyası'nın Basın Politikası ve Türkiye

Hitlerin iktidara gelmesiyle beraber yurtdışındaki Alman propaganda aygıtı Nazilerin kontrolüne geçmişti. Böylece Almanya'nın Türkiye'deki politik çıkarlarına hizmet etmek üzere 17 Mayıs 1926'da İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Türkische Post* gazetesi, Hitler'in iktidara gelmesiyle Nazi rejiminin çizgisine oturmuştu. *Osmanische Lloyd* gibi *Türkische Post*'un da finansmanı başta *Deutsche Bank* olmak üzere büyük Alman şirketleri tarafından sağlanıyordu.²³ *Türkischer Post*, 1937'ye gelindiğinde NSDAP'ye (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei - Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) bağlı AO'un (Auslandorganisation – yabancı ülkeler organizasyonu) Türkiye'deki en önemli yayın organı haline gelmişti.²⁴

Nazi propagandasının faaliyet alanı elbette basınla sınırlı değildi; resim ve fotoğraf sergileri, fuarlar, konferanslar, müzik ve spor etkinlikleri, radyo, sinema ve eğitim gibi daha birçok alanı kapsıyordu. Almanlara ait kitapçevleri, kiliseler, birahaneler, kulüp ve dernekler de Nazi propagandası yapıyorlardı. Bunlar arasında; *Deutsches Orientverein*, *Teutonia*, *Alemannia*, *Deutsches Ausflugsverein* gibi dernek ve kulüpler yer alıyordu. Yurtdışındaki propaganda faaliyetlerini organize etmek amacıyla NSDAP içinde oluşturulan dış ilişkiler birimi AO, Alman dışişleri bakanlığı ile sıkı bir ilişki içindeydi.²⁵

²² "Bücherpropaganda", *AAPA*, R 78549, 23.01.1930. İlk baskısı 1929'da yapılan kitabın nazi döneminde 2. baskısı yapılmıştı.

²³ Fatih Keskin, 2. *dünya savaşı sırasında Türkiye'de Alman propagandası: Türkische Post*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997, s.108-109.

²⁴ Hans Adolf Jacobsen, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*,: Alfred Metzner Verlag, Frankfurt a.M., Berlin, 1968, s. 656.

²⁵ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.177.

Nazi döneminde Alman basını, Weimar Almanyası'ndan farklı olarak bütünüyle nasyonal sosyalist ideolojinin emrine girmişti. Bu durum, basının her zamankinden daha çok, ideolojik ve politik kaygılarla hareket ettiği anlamına geliyordu. Fakat buna rağmen nasyonal sosyalistlerin Türkiye hakkındaki olumlu düşüncelerinin sadece politik kaygılarla dile geldiğini söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Türk basınında Almanya'nın dış politikasını eleştiren yazıların yer alması üzerine *Völkischer Beobachter*'de bunlara cevaben yayınlanan "Türkiye'den nahoş sesler" başlıklı sitemkâr bir yazıda Nazi basınının o döneme kadarki Türkiye algısı ve politikası hakkındaki samimi itiraflara rastlamak mümkündür:

Son seneler zarfında Alman gazetelerinin hiçbir zaman Türkiye ile onun önderi ve milletini dostluktan başka bir şekilde karşılaşmış olduklarını hatırlamıyoruz. Bilâkis Alman Matbuatı daima hayranlıkla bir sempatiye tercüman olmuş ve alman halkı bu sempati ile Lozan mukavelesi günlerinden beri Anadolu'nun yeni kuvvete, kudrete ve ehemmiyete doğru büyük ve cesurane yükselişi takip ve müşahade etmekte bulunmuşdu. Ve Kemal Atatürk, nasyonal sosyalist Almanya'da, ekseriyetle hayranı bulunduğumuz bugünkü devlet ve millet önderleri arasında bulunmaktadır. Türkiye'nin coğrafi vaziyetine ve Boğazlar meselesinden Umumî harb müttefiklerinin durumuna atfettiğimiz Ankara'nın senelerden beri Moskova ile olan Intime işbirliği, bir defa bile dostane düşüncemize halel iras edemedi.²⁶

Türkiye'nin 1930'lardaki en büyük ticaret partneri olan Almanya'daki gelişmeleri günü gününe takip eden Türk basınının aksine, Almanya'daki Nazi basınının Türkiye'ye ilgisinin epey kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu durum, merkez ve çevre konumunda olan iki ülkenin öncelikleri açısından anlaşılabilir bir durumdur. Yüzünü tamamıyla batıya dönmüş bir Türkiye, batıdaki siyasi-sosyal-askeri-ekonomik gelişmeleri yakından takip ederken, Nazi Alman basınında Almanya'nın Fransa, Rusya ve İngiltere ile ilişkileri, Yahudi sorunu, komünizm tehlikesi gibi konuların ağırlık kazandığı görülmektedir.

Atatürk ve Türkiye, Nazi basınında seyrek olarak gündeme gelmekteydi. Bu gündeme geliş ise, Almanya ile Türkiye arasındaki sıcak gelişmelere, Türkiye'de kutlanan milli bayramlara veya Atatürk'ün ölümü gibi sıra dışı olaylara bağlıydı. Bu kısıtlı haberler ise denetlenip gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra yayınlanıyordu. Alman basınında Türkiye'yi

²⁶ "Türkiye'den nahoş sesler", *BCA*, 030-0-010-000-000-85-558-1 içinde *Völkischer Beobachter*'den çeviri yazı, 28.04.1938.

rahatsız edecek bir haber yer alırsa, bu hemen telafi edilmeye çalışılıyor, birçok yerde Türkiye'ye iyi niyet gösterilmesinin politik faydaları hatırlatılıyordu. Bu noktada propaganda ve dışişleri bakanlıkları ortak hareket ediyorlardı. Dışişleri bakanlığıyla uyumlu çalışan Alman propaganda bakanlığı, görsel ve yazılı medyanın, karşılıklı sempatiyi geliştirecek yayınlar yapmasına, ilişkileri bozacak yayınların engellenmesine yönelik çaba sarf ediyordu.²⁷

Örneğin Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda; Almanya'da Lipsia Yayınevi tarafından yayınlanmış, Türkiye'de yasaklanan *Der Henker seines Hofes* (Kendi Çiftliğinin Celladı) kitabından bahsediliyordu. Raporda özellikle Abdülhamit ile Mustafa Kemal'in resimlerinin bir arada bulunduğu sayfada "İki kanlı hükümdar" açıklamasının Türkiye'de şiddetli bir tepki uyandırdığına dikkat çekiliyordu. Bu kitap, resmi Alman makamlarında da tepkiyle karşılanmıştı. Raporda kitabın yayınlanmasının engellenmesi ve bu kitabı yayınladığı için yayınevine ve yazarına yaptırım uygulanması gerektiği yazılıyordu.²⁸ Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği de bu kitabın bir an önce yasaklanması ve yazarının uyarılması için girişimlerde bulunmuştu:

Leipzig C. I., Lipsia Verlag tarafından neşrolunan ve con Philipp Paneth namındaki müellif tarafından kaleme alınmış olan "Der Henker seines Hofes" unvanlı eser Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemâl hazretlerinin resimlerini Sultan Hamid'inki ile birlikte ve "Zwei blutige Herrscher" [iki kanlı hükümdar] kelimelerini alta koymak suretile teşhir etmektedir. Her ne kadar mahiyeti her türlü ciddiyetten arî ve hatta gayri ahlâki olan mezkûr eser 1932 senesinde neşredilmiş bulunmakta ise de iki dost memleket arasındaki samimî münasebetleri büyük bir kıskançlıkla idameyi prensip ittihaz etmiş olan Türkiye Cumhuriyeti B. Elçiliği aynı hislerle mütehasis olduğu birçok fiilî misallerle göstermiş olan Almanya Hariciye Nezaretinden bu kitabın menedilerek muharririne de münasip telkinlerde bulunmasını rica ve bu husustaki hayırhane müdahaleye şimdiden teşekkürlerini takdim eyler.²⁹

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere Almanya'da modern Türkiye veya Mustafa Kemal aleyhine ifadeler içeren yayınları Alman resmi makamları

²⁷ *AAPA*, "Tuerkische Sondernummer der Leipziger Illustrierten Zeitung", R 78558, 29.08.1933; *AAPA*, "Zehnjahresfeier der Tuerkischen Republik", R 78488, 13.10.1933; *AAPA*, R 78578, 20.08.1935.

²⁸ "Im Lipsia Verlag erschienenenes Buch von Philipp Paneth 'Der Henker seines Hofes' erregt in der Türkei Anstoss", *AAPA*, R 78549, 15.08.1933.

²⁹ "Şifâhî Takrir", *AAPA*, R 78549, 19.02.1934.

hoş karşılamıyordu. Propaganda bakanlığına bağlı çalışan “*orientalische Presse*”nin (şark basını) görevi tam da bu amaca uygun yayınlar yapılmasını sağlamaktı. Bu sebeple modern Türkiye üzerine eserler kaleme almış olan, Türkiye uzmanı Herbert Melzig, şark basınının editörlüğü görevini üstlenmişti.

Ulus yazarı Neşet Halit Atay’a gönderilen bir mektup sonrasında yaşananlar Alman basınının nasıl yönlendirildiğine dair bir başka örnektir. Atay kendisine bir mektupla gönderilen *Europäischer Revue* dergisinin “Balkanlar” özel sayısını Vedat Nedim Tör’e aktarmış, Tör ise dergi yönetimine, Balkanların en güçlü devleti olan Türkiye’den bir satır bile bahsedilmemesine içerleyen bir mektup yazmıştı.³⁰ Tör mektubunda, Türkiye’yi yakından tanıyan birçok Alman profesöre veya gazetecilere danışılmamış olmasının bir eksiklik olduğunu belirtiyordu. Tör’e göre derginin Türkiye’yi es geçmesi en başta “*politik bir hata*” idi.³¹

Bu mektubun Alman makamlarında yankı bulması gecikmemiştir. Bunun üzerine resmi kurumlar devreye girmiş ve bu *hatayı* telafi etmek üzere *Europäischer Revue*’nun *Türkiye* özel sayısını çıkarmasına karar verilmişti. Az bir zaman kalmış olmasına rağmen, özel sayının 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’na yetişmesi için büyük çaba sarf edilmişti. Fakat Vedat Tör, özel sayının aceleye gelmemesi konusunda ricada bulunmuş ve derginin hazırlanma sürecini yakından takip etmişti.³²

Sonuçta 1930’lu yıllar boyunca birçok yerde Atatürk-Hitler ve Türkiye-Almanya paralellliğini vurgulayan, her iki ülke rejiminin ve liderlerinin ortak noktalarını ön plana çıkaran çok sayıda yayına rastlamak mümkündür. Johannes Glasneck’e göre bu yazılar samimiyetten uzak, propaganda amaçlıydı ve emperyalist Alman sermayesinin Türkiye’deki emellerine hizmet ediyordu:

Bu tezde tehlikeli olan yankesicilik hilesi, Kemal Atatürk’ün önderliğindeki antiemperyalist ulusal devrimin Almanya’daki

³⁰ Benzer durum, aynı yıl yayınlanan *Süddeutsche Monatshefte* dergisinde de yaşanmıştı. Derginin 11. sayısında “Avrupa gençliği” konulu bir bölüm yer almış, burada Fransa, İngiltere, Rusya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, İtalya ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden bahsedilmesine rağmen Türkiye’den hiç bahsedilmemiştir: “Die Jugend Europas”, *Süddeutsche Monatshefte*, Jg. 32, Heft 11, August 1935, s. 658–701.

³¹ *AAPA*, “Brief von Dr. Vedat Tör an Europäische Revue Schriftleitung”, R 78578, 14.04.1935.

³² *AAPA*, R 78578, 20.09.1935. Kısa bir süre sonra hem *Europäische Revue* hem de *Süddeutsche Monatshefte* dergileri, “Türkiye” özel sayılarını yayınladılar: “Die moderne Türkei”, *Europäische Revue*, Bd. 12, Dt. Verl.–Anst., Stuttgart, 1936, s. 433–529; “Die neue Türkei”, *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936, s. 517–584.

faşist diktatörlükle, emperyalizmin küçük ve ekonomik alanda az gelişmiş devletlerin egemenliğini ve nihayetinde varlığını tehdit eden bu en haydutça ve vicdansızca şekliyle bir tutulmasıydı. Böylece Ankara hükümetine yanaşmak ve Alman tekellerinin Türk piyasasında yayılmasına elverişli koşullar elde etmek hedefi yanında, Türkiye’yi politik alanda saflaşan mihverin yakınına itmek için Lausanne barış anlaşmasının zorla değiştirilmesini istemeye kışkırtmak niyeti de rol oynuyordu.³³

İki savaş arası dönemde Türkiye üzerine yazılan birçok eserin propaganda amaçlı olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu politika Türkiye’nin Almanya sempatisini arttırmayı, Almanya’nın savaş sonrasında zedelenen itibarını onarmayı ve güçlendirmeyi, böylelikle Alman nüfuzunun Türkiye’de yeniden tesis edilmesini hedefliyordu. Fakat Atatürk’e ve Kemalist rejime yönelik söylemi sadece propaganda ile ilişkilendirmek; iki ülkenin Nazi döneminin çok öncesine uzanan çıkara dayalı ilişkilerinden ve zamanın ruhunu paylaşan ideolojik yakınlıktan beslenen sempatiyi tek başına açıklamaya yeterli değildir. Zira bu çalışmada araştırma kapsamına giren birçok gazetenin Alman kamuoyuna hitap ettiği gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Yeni Türkiye ve Kemalizm Üzerine Düşünceler

Henüz milli mücadele döneminde (1919-1922) ve sonrasında yabancı muhabirler Mustafa Kemal’in liderliğini kabul edenleri *Kemalistler* olarak tanımlıyorlardı. Doğu ve Batı kamuoyları o dönemde Kemalistlerden, Anadolu’da padişahın teslimiyetçi politikasına karşı direnişe geçen kuvvetleri anlıyorlardı.³⁴ Alman basınında Kemalizm, bağımsızlık mücadelesini de içine alan, milliyetçi, laik ve reformist hareketin genel adı olarak kullanılıyordu.

Örneğin; konsolosluk belgelerinde henüz cumhuriyet öncesi dönemde Mustafa Kemal’in önderi olduğu milli mücadele hareketini tanımlamak için “*kemalistische Bewegung*” (kemalist hareket) veya “*kemalistischer Einschlag*” (kemalist darbe), Ankara hükümeti için ise “*kemalistische Regierung*” (kemalist hükümet) gibi ifadeler kullanılıyordu³⁵.

³³ Johannes Glasneck, *Deutsch-faschistische Propaganda in der Türkei. Methoden der deutsch-faschistischen Propagandatätigkeit in der Türkei vor und während des zweiten Weltkrieges*, Univ. Halle-Wittenberg, Halle (Saale), 1966, s.8.

³⁴ Klaus Kreiser, *Atatürk. Eine Biographie*, Beck, München, 2008, s.15. Kitabın Türkçe çevirisi: Klaus Kreiser, *Atatürk*, (Çev. Dilek Zaptıoğlu), İletişim, İstanbul, 2010.

³⁵ “Denn vom Standpunkt unserer künftigen Beziehungen zur Türkei, die aller Voraussicht nach **kemalistischen Einschlag** behalten wird, und in der wir uns nach einstimmigen Mitteilungen aus allen Teilen nach wie vor grosser Sympathien erfreuen, erscheint eine gar

Dolayısıyla Nazi basınında yer alan Kemalizm ifadesinden kastedilen sadece 1930'larda doktrine edilen *6 ok* ideolojisi değil, Sévres sonrası bağımsızlık mücadelesini de içine alan Mustafa Kemal önderliğindeki seküler, milliyetçi hareketti. Nazi basınında Kemalizm yerine daha sık kullanılan ifade ise “*Türk inkılâbı*” idi. Türk inkılâbı, Türkiye’yi modernleştiren ideolojydi. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan Türkiye *mucizevi*; Gazi Mustafa Kemal ise bu *mucizenin yaratıcısı* idi. Basında yer alan yazılarda, özellikle savaş sonrasında Almanya ile Türkiye arasındaki paralelliklere dikkat çekiliyor, Hitler Almanyası’nın uyanışı, Mustafa Kemal Türkiye’sinin şahlanışına benzetiliyordu. Her alanda radikal dönüşümlere sahne olan *yeni Türkiye*’nin birçok alanda olduğu gibi kültürel inşaa sürecinde de Almanya’nın desteğinin altı çiziliyor, *Yeni Türkiye’nin Führer*’i Mustafa Kemal’e karşı beslenen hayranlık ve takdir duyguları her fırsatta dile getiriliyordu:

Türkiye ile Almanya arasındaki, her şeyden önce karşılıklı kusursuz fedakârlığa dayalı eski kültürel ilişkiler, Türkiye’deki kültürel inşaa sürecine de katılmaya teşvik edici nitelikteydi. Alman bilim insanlarını her alanda beraber çalışırken görmekteyiz. Pg. Profesör Eckerhard Unger Ankara ve İstanbul’daki arkeolojik müzelerin yeniden yapılanması ve düzenlenmesinde beraber çalışıyor. Profesör Josef Marx müzik konularında Türk hükümetinin danışmanıdır. Profesör Falke ziraat yüksek okulunun rektörü olarak Ankara’ya çağrıldı. Mimar marangoz ustası başkentin mimari inşaa sürecinde danışmanlık yapıyor. Alman mühendis ve işçilerine her yerde Türk meslektaşlarıyla beraber el ele çalışırken rastlamaktayız. Alman ürünleri ve Alman makinelerini, her yerde deneyimli Türk ellerinde sevk ve idare edilirken bulmaktayız. Biz Türk halkının, genç Almanya ile aynı zorluklarla başlayan yeniden yükselişini böyle görüyoruz. Halkını demirden arzularla ve eksilmeyen bir azimle bağımsızlığa götüren her Tek Adamın hareket tarzı budur: Gazi Mustafa Kemal Paşa.³⁶

Sévres’e karşı silahlı mücadelesini kısa sürede başarıyla sonuçlandırmış olan Türkiye’nin aksine, Almanya Versailles zincirlerinden henüz tam anlamıyla kurtulamamıştı. Bir nasyonal sosyalist kendisiyle yapılan bir söyleşi sırasında Türkiye’ye neden imrendiğini net bir şekilde açıklıyordu:

—Almanya milli maksatlarını elde etmek için bir gün harp etmeğe mecbur olacak mıdır?

zu kühle Reserve der **Kemalistischen Regierung** gegenüber nicht immer geboten”, (Vurgu bana ait), *AAPA*, “Zu III E 362/363”, R 78484, . März 1920- Dezember 1923.

³⁶ “Wir und die Türkei”, *Völkischer Beobachter*, 223. Ausgabe, 11.08.1933.

Muhatabımız bu sual karşısında manalı bir gülüşle güldü ve dedi ki:

—Bunu siz Türkler pek iyi anlarsınız. Türkiye Sevr muahedesinden nasıl kurtuldu? Eğer Türkler Milli Mücadele harbine girişmemiş olsaydı istiklallerini alabilecek miydi? İşgal altında olan vatan parçalarını kurtarabilecekler miydi?³⁷

Türkiye'nin başarılarına şapka çıkaran bir başka nasyonal sosyalist ise, Almanya'nın Türkiye'ye kıyasla birçok konuda geri kaldığını söylüyordu:

Mustafa Kemal Türkiyesine ne mutlu!... Düşünüyor, araştırıyor ve faydalı bulduğu kararları derhal tatbik ediyor. Halbuki, biz, şimdiye kadar yalnız düşünmekle, araştırmakla kaldık, vaziyete iyilik getirecek olan en parlak kararlarımızı bile tatbik edemedik. Bu günkü Hitler idaresinde bile; memleketimizin siyaseti, iktisadiyatı için hayafî mahiyette olan kararlarımızı tatbik ederken bin bir türlü mülâhazaların tesiri altında kalıyoruz.³⁸

Türkiye'nin modernleşme sürecine ve bunun yaratıcısı Atatürk'e karşı beslenen sempati, başta Almanya cumhurbaşkanı Hindenburg olmak üzere birçok üst düzey devlet yetkilisi tarafından çeşitli vesilelerle dile getiriliyordu.³⁹ Bu saygı ve sempati devlet protokolü gereği olsa da, ifadelerin sürekliliği ve tutarlılığı tarafların samimiyetine dair kuşku hafifletir niteliktedir. Örneğin Hindenburg'un, Atatürk'e gönderdiği kutlama mesajında bu tutarlılık ve samimiyet hemen kendini göstermektedir:

Benimle beraber bütün Alman halkı, güzide önderliğiniz altında modern Türk devletinin kuruluşunu takip etti. Sayın Cumhurbaşkanı, biz Almanlar Türk milliyetçiliğini nasıl uyandırdığınızı, nasıl kuvvetlendirdiğinizi, çalışkan ve ilerlemeyi sever milletinize, bütün dünyanın takdirini toplayan siyasi ve iktisadi yükselişi için, akıllı bir elle nasıl yol açığınızı büyük hayranlık ve sempatiyle izledik.⁴⁰

³⁷ Mehmet Asım, "Hitler Almanyasına bir kuş bakışı", *Vakit*, 23.09.1933.

³⁸ Siirt Meb'usu Mahmut, "Almanya'da yahudiler ve yeni malî tedbirler", *Milliyet*, 18.06.1933.

³⁹ "Deutschland und die Türkei. Der neue türkischer Botschafter beim Reichspräsidenten", *Völkischer Beobachter*, 27–28.05.1934.

⁴⁰ *AAPA*, "Paul von Beneckendorff und von Hindenburg deutscher Reichspräsident an seine Exzellenz den Präsidenten der türkischen Republik Herrn Ghazi Moustapha Kemal", R 78488, nr.168, Berlin, Oktober 1933.

Başbakan yardımcısı Franz von Papen, cumhuriyetin ilanının 10. yıldönümü dolayısıyla yaptığı açıklamada Türk-Alman halkları arasındaki köklü bağa dikkat çekiyordu. Papen'e göre; diğer bütün Avrupa halkları arasında, tarihi bir dönüm noktasında bulunan ve ruhsal bir dönüşüm geçirmekte olan, aynı zamanda özgürlüğü ve eşitliği için mücadele eden Alman halkını en iyi anlayacak olanlar Türklerdi. Papen, savaş sonrasında zor günlerinde insiyatifi ele alan başkumandan ve devlet adamı Mustafa Kemal'in, kurtuluşu sağladıktan sonra başlattığı inkılabları takdir ediyordu. Türkiye'de, Servés'in imzalanmasından sonra başlayan ve Ermeniler ile Yunanlıların hezimetleriyle sonuçlanan bir özgürlük mücadelesi yürütülmüş, cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte ise, "*Türk ulusunun karakterine aykırı duran ve Türk olmayan herşeyin*" tasfiyesiyle bu büyük başarı başka bir başarıyla taçlandırılmıştı. Böylece Türk halkında yeni bir tarih bilinci uyanmış, halk kendi gücünün farkına varmış ve tarihin ona yüklediği sorumluluğu üstlenmişti. Papen'e göre Alman halkı, bir ülkenin şeref ve namusunun, baskıyla imzalatılmış antlaşmalarla hiçbir zaman elinden alınmayacağını Türklerin bu başarıları sayesinde öğrenmişti.⁴¹

Resmi görevlilerin açıklamalarının yanı sıra nasyonal sosyalistlerin Kemalizm'e yönelik olumlu bakışını basına yansıyan haberlerden de takip etmek mümkündür. Nazi iktidarının ilk aylarında yayınlanan "Kemalismus und Nationalsozialismus" (Kemalizm ve Nasyonal Sosyalizm) başlıklı bir makalede Nasyonal Sosyalizm ile Kemalizm'in düşünce dünyasının birçok açıdan kesiştiğine dikkat çekiliyordu: "*Bugünkü devletin mirasçısı yeni yetişen nesil; Kemalizm'in düşünce dünyasında tamamiyle bilinçli ve ne istediğini bilen bir şekilde büyütülüyor, bu düşünce dünyasında Nasyonal Sosyalizm'in dünya görüşü ile kesişen birçok unsur bulunmaktadır.*"⁴²

Benzerlikler arasında; ülke sınırları içerisinde yekpare bir ruhla çalışan okullar ile eğitimlerin dışındaki zamanlarda öğrencileri birlik içinde tutan spor ve izci derneklerinin mevcudiyeti sıralanıyordu. Bizzat Gazi tarafından aşılana gençler, Gazi'ye ateşli bir heyecanla bağlanıyorlardı. Ulusun geleceği olan bu gençlere *-tek tük karanlık komünist kafaların dışında-* başka hiçbir şey etki edemiyordu. Yazıda, 1926'daki vatana hıyanet sürecinde eski partilerin tümünün ortadan kaldırıldığı, Fethi Bey'in 1930'da gerçekleştirdiği yapay bir muhalefet denemesinden kısa zaman sonra ise çok partili hayata geçmenin tehlikelerinin iyice anlaşıldığı belirtilmekteydi.

⁴¹"Papen an seine Waffenbrüder. Eine Rede zum Jubelfest der Türkei 10 Jahre Aufbau", *Kölnische Zeitung*, Nr. 595, 01.11.1933; "Die deutsch-türkische Verbundenheit", *Völkischer Beobachter*, 306. Ausgabe, 02.11.1933.

⁴²"Kemalismus und Nationalsozialismus", *Berliner Börsen-Courier*, in: *AAPA*, R 78529, 26.07.1933.

Mustafa Kemal liderliğindeki Halk Partisi siyasi otoriteyi kısa sürede sağlamıştı. Milletvekili adaylarını bizzat belirleyen Mustafa Kemal Paşa parlamentoyu böylece kendine bağlamıştı. Gelecek nesillerin daha kolay uyum sağlayabileceği siyasal bir sistem Mustafa Kemal'in kılavuzluğunda sorunsuz işliyordu: “*Gelecek nesillerde kendiliğinden organik olarak gelişecek olan devlet totaliterliği, Mustafa Kemal ve mesai arkadaşlarının sert ellerinin kudretinin ürünüydü.*” Bu sayede, eskiden köyünün sınırlarının ötesindeki dünyayla hiç ilgilenmeyen bir köylü artık gururla “*ben Türküm*” diyebiliyordu.⁴³

Halkın bünyesindeki yabancı elementlerin sistematik bir şekilde ayıklanması, nasyonal sosyalistlerin en çok dikkatini çeken hususlardandı. Bir başka yazıda Yunanistan ile Türkiye arasında milyonlarca insanın mübadelesinin bu amaca hizmet ettiği belirtiliyordu. Doğu illerinde yaşayan *huzursuz* Kürt halkı ile İstanbul'daki Levantenler ve az sayıda gayri Müslim dışında Anadolu, artık gerçekten Türk idi. Buna göre 14 milyonluk Türkiye'de; İstanbul'dakiler hariç, sadece 29.000 Yunanlı [Rum], 20.000 Ermeni, 30.000 Yahudi ve 96.000 Çerkez yaşıyordu. Böylece Kemalizm, Nasyonal Sosyalizm'in Almanya'da 12 yıldır savunageldiği ve ancak iktidara gelir gelmez gerçekleştirmeye koyulduğu “*Ulusal bünyenin birliği*” düşüncesini pratikte başarmıştı. Yazının devamında, Nasyonal Sosyalizm ile Kemalizm'in iktisat ve dış politikaları arasındaki benzerliklere de dikkat çekiliyordu. Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in arzuladığı gibi, Kemalizm de Türkiye'nin sınırlarını güvence altına alan eşitlikçi ve kalıcı bir barıştan yanaydı. Nasyonal Sosyalizm ile Kemalizm ekonomide de aynı amaçlara sahipti. İlk olarak ulusal bir ekonominin kurulması ve güçlendirilmesi konusunda Kemalizm ile Nasyonal Sosyalizm fikir birliği içindeydi. Sermayenin ve üretim araçlarının sıkı bir devlet kontrolü altında tutulması, devlet himayesindeki özel girişimlere karşı olduğu anlamına gelmiyordu. Dolayısıyla Türkiye'de Kemalistlerin, Almanya'daki gelişmeleri yakından takip etmesi, son derece anlaşılır bir durumdu: “*Görüldüğü gibi Nasyonal Sosyalizm ve Kemalizm'de birçok benzerlik bulunmaktadır. Ve bu sebeplerden ötürü, Almanya'daki gelişmelerin dikkatle takip edilmesi ve özellikle Kemal Paşa'nın, karakterine yakın duran nasyonal sosyalist organizasyona ve onun enerjik yapısına ilgi duyulması kolaylıkla anlaşılır bir durumdur.*”⁴⁴

⁴³ “Kemalismus und Nationalsozialismus”, *Berliner Börsen-Courier*, in: AAPA, R 78529, 26.07.1933.

⁴⁴ “Kemalismus und Nationalsozialismus”, *Berliner Börsen-Courier*, in: AAPA, R 78529, 26.07.1933.

Kemalizm ile Nasyonal Sosyalizm arasındaki yakınlık, daha birçok haberin konusu olmaya devam ediyordu. Örneğin, *Hamburgischer Correspondent* gazetesinde 1933'te, cumhuriyetin ilanının 10. yılı münasebetiyle yayınlanan “*Modern Türkiye'nin Yüzü*” başlıklı yazıda da, Türkiye ile Nazi Almanyası arasındaki benzerliklerin dikkat çekici olduğu yazılıyordu. *Türk Führeri* olarak adlandırılan Mustafa Kemal, büyük yıkımlarla geçen on yılda, Almanlar açısından oldukça anlaşılır bir felsefeyi benimsemişti: “*Büyük bir halk, onursuz yaşamaktansa ölsün daha iyi*”. Mustafa Kemal'in *mükemmel* liderliğindeki Halk Partisi, benimsediği 6 ok ile genç Türk ulusunun gelecek vizyonunu çizmişti: *Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik*.⁴⁵ Bu sebeplerle Türkiye ile Almanya, sadece ekonomik sebeplerle değil, asıl birbirlerini daha iyi tanımak adına daha da yakınlaşmalıydılar.⁴⁶

Prof. Dr. Hartmann, Alman Şark Derneğinin Göttingen'de düzenlediği “*Şimdilerin Türkiyesi*” başlıklı bir konferansında Türkiye'deki en ciddi değişimin toplumsal birliğin sağlanmasında kullanılan ölçütte yaşandığına işaret ediyordu. Hartmann, Osmanlı Devleti zamanında insanları bir arada tutan birliğin İslamla sağlandığını, fakat ulus-devletin kurulmasıyla İslamın yerini Türklüğün aldığını söylüyordu. Hartmann'a göre laiklik ilkesiyle beraber din ortadan kalkmış olmuyor, aksine devletin himayesine giriyordu. Bu süreçte latin harflerine geçilmesiyle beraber eski literatür âtil hale gelmiş oluyordu.⁴⁷

Alman dış politika dairesi yöneticilerinden Werner Daitz, dünya savaşının korkunç olaylarından sonra entelektüel dünyanın ortadan ikiye çatladığını ve kırık parçalardan ilk defa Türkiye'de başlayan, daha sonra İtalya ve Almanya'da devam eden devrimci hareketlerin doğduğunu söylüyordu. Daitz'e göre Kemalizm bu tarz hareketlerin öncüsü durumundaydı: “*Çatlaktan devrimci hareketler ortaya çıktı; ilk önce Türkiye'de Kemalizm, sonra İtalya'da Faşizm olarak ve şimdi büyük merkezi çatlaktan Nasyonal Sosyalizm.*” Daitz, doğdukları toplumun şartlarına göre mutasyona uğrayan bu üç ideolojinin, aynı kalıba sahip olduğunu ileri sürüyordu. Ancak mutasyona uğramalarından dolayı hepsi kendi toplumlarına özgüydü ve Nasyonal Sosyalizm dâhil hiçbirisi ihraç ürünü olarak başka ülkelere pazarlanamazdı.⁴⁸

⁴⁵ “Das Gesicht der modernen Türkei”, *Hamburgischer Correspondent*, Nr. 561, 01.11.1933. (Aktaran: Ülger, 1993, 119)

⁴⁶ “Das Gesicht der modernen Türkei”, *Hamburgischer Correspondent*, Nr. 561, 01.11.1933. (Aktaran: Ülger, 1993, 119)

⁴⁷ “Die Türkei der Gegenwart. Ein Vortrag von Professor Dr. Hartmann im Orient-Verein”, *Völkischer Beobachter*, Nr. 310, 06.11.1935.

⁴⁸ Werner Daitz, “Nationalsozialismus-Faschismus und der Südostraum”, *Völkischer Beobachter*, Norddeutsche Ausgabe, 11-12 März 1934.

Kemalist çevrelerin birçok defa dile getirdikleri gibi, Nasyonal Sosyalizm'in ihraç ürünü olmadığı nasyonal sosyalistlerin de üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuydu.⁴⁹ Daitz'a göre; Türkiye ile Almanya, Avrupa'yı tehdit eden "*Bolşevizm felaketinden ve onun kültür düşmanı ruhunun tesirinden korumaya*" ilk atılan öncü iki ülkeydi. Türk ve Alman milletlerinin Kemalizm ve Nasyonal Sosyalizm ile uyanışları Avrupa'nın güvenliği için de hayati önemdeydi: "*Almanya'nın millî varlığı için esas edindiği Nasyonal Sosyalizm'deki uyanışı, Türk milletinin, millî varlığı için esas edindiği Kemalizm'de yeniden doğuşu ve İtalya'nın Faşizm sayesinde kuvvetlenişi, yeni Avrupa'nın kendini koruma yolundaki en mütemyiz cereyanlarıdır.*"⁵⁰ Dolayısıyla İtalya, Almanya ve Türkiye'nin Faşizm, Nasyonal Sosyalizm ve Kemalizm sayesinde yeniden doğuşları Avrupa'nın yeni düzeninin habercisiydi. Daitz'e göre Nasyonal sosyalistlerin Kemalist Türkiye'ye besledikleri derin hayranlığın, Atatürk ve Türk Milleti tarafından karşılıksız bırakılmadığı, Nazi iktidarında katlanarak artan ticari ve kültürel ilişkilerden belliydi. Daitz, Kemalizm ile Nasyonal Sosyalizm'in iktisadi programlarının benzerliğine de dikkat çekiyordu: "*Kemal Atatürk'ün, Türkiye'nin önemli nisbette sanayileşmesini, millî imar ve inkişafının zaruri icapları olarak istihdaf eden ilk beş yıllık planı ile Adolf Hitler'in ilk dört yıllık planı arasında birçok temas noktaları ve birbirlerini ikmal ve itmam imkânları mevcut bulunmuştur.*"⁵¹

Manfred Zapp Türk devrimini yakından inceleyen herkesin, onun Alman ve İtalyan devrimleriyle arasındaki paralelliği hemen fark edeceğini savunuyordu. Zapp'a göre, daha sonra diktatörlüğünü kuracak olan bir generalin (Mustafa Kemal) isyanıyla başlamış olan Türk devrimi, İtalya ve Almanya'daki devrimlerin öncüsüydü. Ama onu asıl önemli kılan, Türk ırkını korumadaki başarısıydı. Hitler ve Mussolini gibi Atatürk de bağımsızlık mücadelesini başarıyla sonuçlandırdıktan sonra ülkesini ekonomik, sosyal ve ahlaki yönden yeniden inşa etmeye koyulmuştu. Bütün ülkede reformların hayata geçirilmesinden sonra Kemal Atatürk, 1930'da liberal bir muhalefetin faydalı olabileceğini düşünmüş ve ona yakın durması koşuluyla muhalefeti cesaretlendirmiş olsa da, kısa zamanda Liberalizm'in devlet otoritesine verdiği zararı görerek bu yanlış adımdan geri dönmüştü. Bundan sonra ise Mustafa Kemal'in *Führer* olduğu Halk Partisi ülkeyi yönetmeye devam etmişti.⁵² Zapp makalesinde, ayrıca Atatürk Türkiye'si ile

⁴⁹ Werner Daitz, "Rassismus über Europa", *Völkischer Beobachter*, Nr. 240, 28.08.1937.

⁵⁰ Werner Daitz, "Deutschland, die Türkei und das europäische Schicksal", *10 Jahre Türkische Handelskammer für Deutschland*, Buchdruckerei Adolf Uebe, Berlin, 1938, s.41.

⁵¹ Daitz, 43.

⁵² Manfred Zapp, "Türkischer Nationalismus", *Preussische Jahrbücher*, Verlag von Georg Stilke, Juli bis September 1933, s.105.

Mussolini İtalyası'nda yürütülen sosyal ve ekonomik programların birbirine benzeyen birçok yönlerinin bulunduğu da dikkat çekiyordu.⁵³

Goebbels, 1937'de Nürnberg Kongresi'nde yaptığı konuşmada - özellikle komünizm karşıtlığı gibi- nasyonal sosyalist değerlerin varlığını sürdürdüğü İtalya, Japonya, Avusturya, Macaristan, Polonya, Brezilya ve Portekiz gibi otoriter rejimlere sahip ülkeler arasında Türkiye'yi de saymıştı.⁵⁴ Kemalizm'i, Nasyonal Sosyalizm'in başını çektiği faşist ideolojiler ailesinin içinde kabul eden bu anlayışı Kemalist Türkiye üzerine yapılan diğer birçok açıklamadan da okumak mümkündür.⁵⁵

Gazi Hayranlığı

“İnsanlığı yöneten büyük adamlar” diyordu Theodor Böttiger, dünya politikasında söz sahibi olduğunu düşündüğü on “Führer”i tanıttığı kitabında; “başlıbaşına, olan her şeyin içlerinde işıldadığı ve kristal berraklığında tekrar yansıdığı bir prizma gibidirler.” Böttiger'in bu ifadeleri, liderliğin gereklilik ve hatta zorunluluk olarak görüldüğü bir dönemin ruhunu açıkça yansıtmaktadır. Bu dönemde liderler, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında oluşan kaotik dünyada ülkelerini güvenli bir limana kavuşturacak kaptanlar olarak kabul ediliyordu. O dönemde Führersiz bir halk, birçokları için çobansız bir sürü veya kaptansız bir gemiydi. İki savaş arası dönemde *Zeitgeist*, toplumlara insanüstü özelliklerle donanmış liderler bahşetmek konusunda oldukça cömert davranmıştı. Bir Chiang Kai-Shek, bir Araki, bir İbn Saud, bir Pilsudski, bir Mussolini olmadan Çin, Japonya, Hindistan, Arabistan, Polonya ve İtalya'nın tek başına hiçbir şey ifade etmeyeceğini söylüyordu Böttiger, dünyanın en iyi Führer'ine sahip olduğundan emin olarak.⁵⁶

Hitler'in etrafında kenetlenmiş birçok nasyonal sosyalist gibi Böttiger de kendi adına gurur duymakta haklıydı. Çünkü *Führerlik*, az ülkede Nazi

⁵³ Zapp, 108–109.

⁵⁴ Joseph Goebbels, “Die Wahrheit in Spanien”, *Der Parteitag der Arbeit vom 6. bis 13. September 1937. Offizieller Bericht über den Verlauf des Reichsparteitages mit sämtlichen Kongreßreden*, Zentralverlag der NSDAP, München, 1938, s. 157–158. Goebbels'in ifadeleri üzerine Türk basınında çıkan harareti tartışmalar için bkz. Sezen Kılıç, *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933–1945)*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2010, s. 143–145.

⁵⁵ Benzer yöndeki diğer açıklamalar için bkz. Fritz Rössler, *Kemal Pascha*, Kittler, Berlin, 1934, s.99; Norbert von Bischoff, *Ankara. Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei*, Holzhausen, Wien, 1935, s.222; Werner Daitz, “Nationalsozialismus–Faschismus und der Südostraum”, *Völkischer Beobachter*, Norddeutsche Ausgabe, 11–12 März 1934.

⁵⁶ Theodor Böttiger, *Führer der Völker*. Junge Generation, Berlin, 1935, s.10. Böttiger, *Halkların Führerleri* isimli kitabında Böttiger, tanıttığı on Führer arasında Mustafa Kemal'e de yer vermişti. (Diğerleri: Mussolini, Pilsudski, Franklin Delano Roosevelt, Chiang Kai-Shek, Araki, General Blücher, General Plutarco Calles, General Herzog, İbn Saud, Stalin)

Almanya'sıyla kıyaslanabilir ölçüde başarılı ve başattı. Ona göre bu ülkelerden biri de kuşkusuz Türkiye'ydi. Nasyonal Sosyalistlerin gözünde, Almanya için Hitler ne demek ise Kemalistler için de Atatürk o idi. Birçok defa Atatürk ile Hitler arasında benzerliklerin altı çizilmiş, kimi yayınlarda iki liderin fotoğrafına yan yana yer verilmişti.

Almanya ile Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndaki silah kardeşliği ve sonrasında yaşanan ortak sıkıntılar nasyonal sosyalistlerin iki rejim ve lider arasındaki benzerlikleri ön planda tutma ihtiyaçlarını destekler nitelikteydi. Nasyonal sosyalistler savaş sonrasında Türkiye'sinde hoşlarına gidecek birçok şey bulabiliyorlardı. Milliyetçilik ve anti-komünistlik gibi Nasyonal Sosyalizm'in temel karakterini oluşturan özelliklerin Kemalizm'de de var olması, nasyonal sosyalistlerin Mustafa Kemal'e yönelik sempatisini anlaşılır kılmaktadır. Milli Mücadelenin başlarında Atatürk'e mal edilen; "şurası ümitle malum olur ki Türk âleminin en Büyük düşmanı Komünistliktir!.. Her görüldüğü yerde ezilmeli"⁵⁷ türünden komünist karşıtlığını yansıtan sözler nasyonal sosyalistlerce kabul edilmeye dünden hazırды.⁵⁸

Nasyonal sosyalistlerin *Gazi*⁵⁹ hayranlığı, farklı vesilelerle birçok ortamda dile getirilmişti. Atatürk ve lideri olduğu hareket, başta Hitler olmak üzere nasyonal sosyalistler için özel bir anlam ifade ediyordu.⁶⁰ Bizzat Hitler kendisini birçok açıdan Atatürk'e benzetiyor, tarihin onlara benzer roller biçtiğini düşünüyordu. Mücadelesine ilk başladığı dönemlerde Mustafa

⁵⁷ Aktaran: Ahmet Morkal, *Das wahre Gesicht des Kemalismus (ATATÜRK). Kolonialisierung des osmanischen Reiches durch die westlichen kapitalistischen Länder vor und nach dem Befreiungskampf bis zur Gegenwart*, Aschenbeck&Isensee Universitätverlag, Oldenburg, 2004, s.177.

⁵⁸ Atatürk'ün milli mücadele dönemi ile sonrasında söylediği birbiriyle çelişen birçok ifadesine rastlamak mümkündür. Ancak bu, dönemin koşulları göz önüne getirildiğinde anlaşılır bir durumdur. Fakat Türkiye'deki komünizm karşıtlığı nasyonal sosyalist okumada kasıtlı anlamlar kazanmıştır: "Kommunistische Umtriebe beim türkischen Freund", *Völkischer Beobachter*, 07.01.1937. Oysa Türk basın heyetinin 1935'teki Almanya gezilerinde Nazi Almanya'sına yönelttikleri en önemli eleştiri, Komünist Rusya'ya karşı yürütülen saldırgan politikaları. Komünizm'den haz etmemesine rağmen Rusya ile ilişkilerini dengeli yürüten Türkiye'nin bu çerçevede Almanya'ya örnek olabileceği dahi belirtilmişti. *AAPA*, R 78578, 04.04.1935.

⁵⁹ Kreiser, 1934'te Atatürk soyadını alana kadar ve hatta sonrasında da Mustafa Kemal için en çok kullanılan ünvanın *Gazi* veya *Gazi Paşa* olduğu tespitinde bulunmuştur. Kreiser, 11.

⁶⁰ Hitler tarafından Atatürk hakkında söylendiği iddia edilen ilginç ifadeler için şu kitaba bakılabilir:

Norman Cameron, R. H Stevens, Hugh R Trevor-Roper, *Hitler's table talk. 1941-1944, his private conversations*, Enigma books, New York, 2000.

Kemal'in ona, gökte parıldayan bir yıldız gibi rehberlik ettiğini söylemiş,⁶¹ iktidarı süresince bu yöndeki düşüncelerini farklı ortamlarda birçok kez dile getirmişti. Hitler, Türkiye'deki milli harekete ve Atatürk'e beslediği hayranlığını, başbakan olduktan sonra ilk defa, 1933 yazında Türkiye'den gelen dışişleri heyetini kabulü sırasında heyet başkanı Siirt Meb'usu Mahmut Bey'le paylaşmıştı:

Almanya ve Türkiye aynı zamanda ve aynı derecede çökmüşlerdi. Türkiye, mukaddes bir hamle ile kurtuldu. Bu netice Almanyanın kurtuluşu için başladığımız millî hareketin mes'ut netice vereceği hakkında bize derin bir kanaat vermiştir. Filhakika Türkiyede doğan ve parlayan yıldız bize takip edilecek yolu gösteriyordu. Nasıl, ki Türkiyede hayat ve teceddüt hareketi köylüye istinat ettirildi, biz de aynı fikirlerden müphem olarak aynı yolu takip ediyoruz. İktisadî işlerin iki memleket münasebatındaki tesirlerinin ehemmiyeti malûmdur. Fakat bu münasebetlerde en büyük rolü oynayan âmil yalnız bu değildir. Bu işte karşılıklı sempati, faaliyet gayeleri aynı olan Büyük Türk milletiyle Alman milleti arasında bilhassa çok kuvvetlidir.⁶²

Hitler'e göre Atatürk henüz yaşarken tarihe mal olmuş büyük bir şahsiyetti: "Gazi öyle bir şahsiyettir ki ebediyyen asrımızın en büyük adamlarının en ön safında bulunacaktır. Bu mevki tarihin ona verdiği bir hakktır."⁶³ Türk dışişlerinin girişimiyle Hitler'in 50. yaş gününü kutlamak üzere; bayındırlık bakanı General Ali Fuat Cebesoy başkanlığında, genelkurmay ikinci başkanı Asım Gündüz, Petrev Demirhan, Yunus Nadi, Necmettin Sadak, Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay'dan oluşan bir heyet⁶⁴ Berlin'e hareket etmişti. Hitler, heyeti kabulü sırasında Türkiye'nin

⁶¹ "Der Führer zum Tod Atatürks. Adolf Hitler über die Türkei", *Berliner Lokal-Anzeiger*, Jg. 56, 11.11.1938.

⁶² "M. Hitler'in Milliyet'e beyanatı", *Milliyet*, 16.07.1933.

⁶³ "M. Hitler'in Milliyet'e beyanatı", *Milliyet*, 16.07.1933; "Gazi asrımızın en büyük adamıdır. Alman başvekilinin mühim beyanatı", *Cumhuriyet*, 17.07.1933; "Hitler Türkiyeden ve gazimizden takdirle bahsediyor", *Vakit*, 17.07.1933. *Berliner Lokal-Anzeiger* gazetesi, Atatürk'ün ölümü üzerine yayınladığı haberinde Adolf Hitler'in Mahmut Bey'e verdiği bu açıklamaya yer vermişti: "Adolf Hitler bemerkte in der Unterhaltung, daß der erfolgreiche Freiheitskampf Kemals auch ihm seinerzeit die zuversicht gegeben habe, daß die nationalsozialistische Bewegung zum Erfolge gelangen würde. In dieser Beziehung sei die Bewegung der Türkei ihm ein leuchtender Stern gewesen." (Adolf Hitler şöyleşide Kemal'in başarılı özgürlük mücadelesinin o zamanlar onun da nasyonal sosyalist hareketin başarısına dair geleceğe güvenle bakmasını sağladığını ifade etti. Bu bakımdan Türkiye'deki hareket ona parıldayan bir yıldız gibi görünmüştür). "Der Führer zum Tod Atatürks. Adolf Hitler über die Türkei", *Berliner Lokal-Anzeiger*, Jg. 56, Nr.271, 11.11.1938.

⁶⁴ Heyete katılacak isimler başbakanlık tarafından onaylanmıştır. *BCA*, no: 030-0-010-000-000-231-559-17, 08.04.1939.

nasyonal sosyalistlere model olduğunu söylemişti.⁶⁵ Falih Rıfki Atay anılarında bu görüşme hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Atay Hitler'in, Mussolini'den sonra, Atatürk'ün ikinci öğrencisi olduğunu itiraf ettiğini yazmaktadır:

1938'de ellinci doğum yıldönümü töreninde bulunmak üzere Berlin'e gittiğimizde Tanrı'nın bu dünyayı yaratmak için yedi gün uğraşmış olmasına bile gelecek kadar kibirli Hitler, bütün heyetleri bir büyük salonda kabul etmişti. Kendisi ortada, yapayalnızdı. İkincisi Goering beş on adım, üçüncüsü Göbells de bu sonuncudan beş on adım geride durmuşlardı. Hitler Romanya heyetine reislik eden dışbakanını verdiği işi iyi yapmayan bir hususî kalem müdürü gibi paylıyordu. Sıra bizim heyete geldi. Mavi gözlerinin bakışları yumuşak ve tatlı. — Atatürk bir millet bütün vasıtalarından mahrum edilse dahi kendisini kurtaracak olan vasıtaları yaratacağını öğreten liderdir. Onun birinci talebesi Mussolini'dir, ikinci talebesi ben'im demişti.⁶⁶

Hitler, ölümünden dolayı yayınladığı taziye mesajında da Atatürk'e olan saygısını ve sempatisini yansıtmış, “büyük asker, dahi devlet adamı ve tarihi bir şahsiyet” in ölümünden duyduğu derin üzüntüyü paylaşmıştı.⁶⁷

Henüz 1931 seçimlerindeki başarısından sonra dünya basınında yer almaya başlayan Hitler'e ve hareketine yönelik ilginin Türk basınında arttığı bir sırada Almanya'da bulunan *Milliyet* muhabiri, örgütün istihbarat şubesi sorumlusu Dr. Ernst ile görüşmüştü. Dr. Ernst, Hitler'in ve kendisinin Gazi'ye ve Türkiye'de gerçekleştirilen inkılaplara karşı besledikleri olumlu duyguları aktarmıştı:

— Bugünkü Türkiye hakkında Hitler'in ve sizin fikirlerinizi alabilir miyim?

— Hitler ve ben Türk inkılabına hayran insanlarız, dedi. Bir memleketi kurtarmak, asırların kökleştirdiği an'aneleri çıkarıp atmak ve itilâ yolunda düşünülebilecek tedbirleri ve tutulabilecek yolları bulmak ancak bu kadar olur. İnkılabınız yalnız bize değil, bütün dünyaya misal oldu.

⁶⁵ Gotthard Jäschke, *Die Türkei in den Jahren 1935–1941. Geschichtskalender mit Personen und Sachregister*, Sammlung Orientalischer Arbeiten, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, s.73. (*Unser Vorbild war die Türkei*)

⁶⁶ Falih Rıfki Atay, *Mustafa Kemal'in mütareke defteri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s.79.

⁶⁷ “Des Führers Beileid zum Tode von Kemal Atatürk. Telegramme des Führers und des Reichsaussenministers”, *Deutsche Nachrichtenbüro*, Berlin, 10.11.1938.

— Gazi hakkındaki intibanız?

Doktor Ernst'in heyecanlandığını gördüm!

— Oh..Gazi Büyük adam, dedi. Medeniyete ve insanlığa en çok hizmeti dokunacak dâhi. Ben Gaziyi dünyada gelip ve geçmiş inkılâpçıların en büyüğü addederim. Tarihe çok meraklıyım. Eserlerim de vardır. Türkiyenin kılıçtan kaleme kadar geçirdiği tarihi hayatımı tetkik ettim. Bu tarihi yaşatmak ve yükseltmek için büyük Gaziniz en kısa yolu bulmuş ve takip ediyor. Bu yüksek mefkûreye bütün medenî insanların hürmet etmesi lâzımdır.⁶⁸

Atatürk'e hayranlık duyan nasyonal sosyalistler arasında propaganda bakanı Dr. Joseph von Goebbels de vardı. von Goebbels, 1 Temmuz 1937 tarihli güncesine Atatürk'ün onda bıraktığı olumlu etkiyi şöyle not etmişti: “Yolda Atatürk üzerine kitap sonuna kadar okundu. Gururlu bir kahramanın yaşamı. Tam anlamıyla büyüleyici. Mutlu oldum.”⁶⁹

Alman mucizesinin mimarı Dr. Schacht, 1936'da resmi bir ziyaretle Ankara'ya gelmişti. Dr. Schacht, daha önce de Türkiye'de bulunduğu için eski ile yeni Türkiye'yi kıyaslayabilecek durumdaydı. Osmanlı ve daha sonraki genç Türkler döneminden beri Türkiye'yi tanıyan biri olarak, Cumhuriyet Türkiye'sine ikinci ziyaretinde Türk halkının katetmiş olduğu mesafe ve sergilediği gelişme kendisinde şaşkınlık ve hayranlık uyandırmıştı. Dr. Schacht ziyareti sırasında Atatürk tarafından da kabul edilmişti. Bu görüşme sonrasında yaptığı basın açıklamasında, Çanakkale kahramanı ve büyük bir ülkenin kurucusu Mustafa Kemal'in olağanüstü karakterinin onda bıraktığı derin etkiden bahsetmişti.⁷⁰

General Schlee, *Orient Rundschau* gazetesine verdiği röportajında henüz I. Dünya Savaşı gibi erken bir dönemde bile üstün liderlik belirtileri gösteren Atatürk'e beslediği hayranlığı dile getiriyordu. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları, yaşama geçirdiği modernleştirici reformları ve dış politikasını uzun uzun anlattıktan sonra o da birçok çağdaşı gibi aynı sonuca ulaşıyordu: “*Er ist der Schöpfer der neuen Türkei*”. (O yeni Türkiye'nin yaratıcısıdır).⁷¹

Hitler'in İstanbul'daki temsilcisi olduğu düşünülen mühendis Riener, *Vakit* muhabirinin kendisiyle yaptığı röportajda Atatürk'e olan hayranlığını

⁶⁸ “M. Adolphe Hitler'in gazetemize beyanatı”, *Milliyet*, 25.12.1931.

⁶⁹ Joseph Goebbels, *Tagebücher 1924 – 1945*, Hrsg. von Ralf Georg Reuth, (3. Band, 1935 – 1939), Piper, München, 2003, s. 1096.

⁷⁰ “Dr. Schachts Besprechungen in Ankara”, *Deutscher Reichsanzeiger und Preussischer Staatsanzeiger*, 19.11.1936. (Aktaran Ülger, s. 125)

⁷¹ von General Schlee-Pascha, “Meine Studienreise nach der Türkei im Mai 1933”, *Orient –Rundschau*, nr. 7, Berlin, 01.07.1933.

dile getirmiş, Hitler'in de mücadelesine Mustafa Kemal ile aynı duygularla devam ettiğini söylemişti: “*Tabii Türkün büyük kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal Pş. nın Samsuna ayak basarak sevgili milletine mücadele için haykırdığı gündeki hislerle Adolf Hitler de bağırıyor.*”⁷²

Alman gençlik teşkilatı başkanı Baldur von Schirach 1937’de başladığı Ortadoğu gezisi sırasında birçok ülkeyi ziyaret etmiş ve bulunduğu ülkelerdeki gençlik organizasyonlarını incelemişti: “*Alman gençlik teşkilatı başkanı olarak o zamanlar çok gezmiş ve birçok ülkenin diktatör ve hükümdarlarıyla tanışmışım -İran’dan Rıza Şah, Romanya’dan Kral Carol, Yugoslavya’dan prens Paul, Bağdat’tan Kral Gazi ve Macaristan’dan devlet başkanı Nikolaus von Horthy.*”⁷³ Bu çerçevede 10-12 Aralık tarihlerinde Türkiye’yi de ziyaret etmiş ve Atatürk tarafından kabul edilmişti. Schirach anılarında, gezdiği ülkeler ve tanıdığı yöneticiler arasında, onda en derin iz bırakanın Türkiye ve Atatürk olduğunu aktarıyordu: “*Gördüklerim arasında en ilginç; Ankara’da yeni Beden Terbiyesi Yüksekokulu ile Kemal Atatürk’ün reform planını destekleyen ve aynı zamanda Türkiye’deki yeni yaygın ve örgün eğitim politikasının mimarları olan modern genç Türk kızları ve erkekleriydi.*”⁷⁴ Atatürk Schirach’a, sosyal işin (Sozial Arbeit) Nazi gençlik hareketindeki önemini ve bir sanayi ülkesi olan Almanya’da genç işçiler için ne gibi önlemler alındığını sormuştu. Ayrıca Atatürk, Almanya’daki sınıf mücadelesine dair ayrıntılı sorular sormuştu. Atatürk’ün diğer devlet adamlarında olmayan bu araştırmacı yönü, Schirach’ı çok etkilemişti: “*Kemal Atatürk üzerinde en derin etkiyi bırakan yabancı devlet başkanıydı. Aynı zamanda o, yaptığım işin özüyle ilgili hemen konuşmaya başlayan biricik kişiydi.*”⁷⁵ Schirach, anılarında dönemin Türkiyesi’ni diğer ülkelerle kıyaslıyor, Atatürk hakkında ayrıntılı bilgilere yer veriyordu:

Daha önce ziyaret ettiğim diğer ülkelerde üniforma kaynıyordu. Türkiye’de her şey sivildi. Kimse bir nişan taşıymıyordu. Kemal Atatürk’ün bizzat kendisi, öğleden sonra kahve içtiğimiz sırada koyu bir kruvaze takım elbise giyinmişti. Yavaş ve akıcı bir Fransızca konuşuyordu. O karşılaştığım en çana yakın ve nâzik diktatördü. Aynı zamanda en akıllısıydı da.⁷⁶

1930’lu yıllar boyunca Alman basınında birbirini tekrar eden birçok Atatürk öyküsü yayımlanmıştı.⁷⁷ Ancak Atatürk’ün başarılı öyküsünü anlatan bu tarz yazılar ve ona duyulan hayranlığın ifadesi, ölümünden sonra doruk

⁷² “Hitler İstanbul’da”, *Vakit*, 12.05.1932.

⁷³ Baldur von Schirach, *Ich glaubte an Hitler*, Mosaik, Hamburg, 1967, s.227.

⁷⁴ Schirach, 227.

⁷⁵ Schirach, 227.

⁷⁶ Schirach, 228.

⁷⁷ Dagobert von Mikusch, “Kamal Atatürk. Der Schöpfer der neuen Türkei”, *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936, s. 522–530.

noktasına ulaşmıştı. Gazeteler, günler boyunca onun hayatını ve Türkiye için yaptığı güzel işleri anlatan makaleler yayınlamışlardı. *Völkischer Beobachter* onun ölüm haberini “*yeni Türkiye'nin yaratıcısı Atatürk öldü*” başlığıyla duyurmuştu.⁷⁸ 1930'lu yıllar boyunca kaleme alınmış birçok yazıda Atatürk'e yakıştırılan *der Schöpfer der neuen Türkei* sıfatı, artık birçok haber ve makalenin başlığıydı.⁷⁹

Karl Viererbl, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla kaleme aldığı yazısında, büyük bir asker ve devlet adamının başarılarla dolu öyküsünü anlatıyor, onun bağımsızlık sonrasında hayata geçirmeye çalıştığı büyük projesini, “*Asyalı Türkiye'den Avrupalı bir devlet yaratmak*” sözleriyle özetliyordu. Bu amaçla Atatürk ülkeyi baştan sona yeniden inşa etmiş, insanların özel yaşamını da kapsayan toplumsal düzenlemeleri hayata geçirmişti. Böylece o, Türk tarihinin en önde gelen şahsiyeti haline gelmişti.⁸⁰

Rolf Brandt makalesinde, Atatürk'ün I. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık için verdiği mücadelenin ve kazandığı zaferden sonra ülkesini yeniden inşa etmesinin hikâyesini anlatıyordu. Brandt diğer yazarlardan farklı olarak, Atatürk'ün 1934'te Türk kamuoyuyla, dikkate değer politik bir vasiyetname paylaştığını iddia ediyordu. Bu vasiyete göre Atatürk, cenneti vadeden komünizmden, borçlanmadan ve politik maceralardan sakınılmasını tavsiye ediyordu. Brandt Atatürk'ün, vasiyetini; “*öldüğüm andan itibaren, yaşadığım sırada benim için yapılan bütün heykel ve portreler yok edilsin ve hiç kimse benim hatıramı canlandıracak heykeller yapmayı düşünmesin*” sözleriyle sonlandırdığını belirtiyordu. Brandt'a göre bu ifadeler, büyük bir devlet adamı olan Atatürk'ün ve onun halkının bir vasiyetnamede dile gelen bakış açısını yansıtıyordu.⁸¹

⁷⁸ “Kemal Atatürk gestorben”, *Völkischer Beobachter*, Norddeutsche Ausgabe, Nr. 315, 11.11.1938.

⁷⁹ “Staatspräsident Atatürk gestorben”, *der Angriff*, Nr. 270, 11.11.1938; “Staatspräsident Atatürk gestorben”, *Berliner Lokal-Anzeiger*, Nr. 270-A, 10.11.1938; “Der Schöpfer der neuen Türkei”, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Nr. 528, 10.11.1938; “Die Türkei trauert um Atatürk”, *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, 11.11.1938; “Kamal Atatürk gestorben. Der Schöpfer der neuen Türkei”, *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*, 11.11.1938.

⁸⁰ Karl Viererbl, “Atatürk. Soldat und Staatsmann”, *Völkischer Beobachter*, Nr. 315, 11.11.1938.

⁸¹ von Rolf Brandt, “Vater der Türken”, *Berliner Lokal-Anzeiger*, Nr. 270-A, 10.11.1938. Brandt makalesinde yer yer, Atatürk dönemi uygulamalarıyla ilgili abartılı anlatımlara veya “*Arnavut kanından yoksul, köylü gencin halkının diktatörlüğüne kadar uzanan yolu...*” gibi abartılı ifadeler başvurmuştu. Fakat makalesinde ileri sürdüğü (bahsi geçen vasiyetname meselesinde olduğu gibi) Atatürk'ün Arnavut kökenli olduğu tezine ve diğer iddialarına bir dayanak sunmamıştır. Dolayısıyla bu gibi ifadeler şüpheyle yaklaşmak gereklidir. Aynı vasiyetnameden bahseden diğer bir yazar için bkz: Wilhelm Renner, “Der Vater der Türken”, *Berliner Tageblatt und Handelszeitung*, Nr. 533-534, 11.11.1938. Burada bahsi geçen vasiyetnamede de Atatürk'ün; kendisinin tabulaştırılmasına yönelik her türlü girişime karşı

Nazi dönemi boyunca Alman dışişlerinin müdahalesi ve yönlendirmesiyle Alman basınında yer alan diğer birçok haber ve makalede Atatürk'ün yüksek şahsiyeti, bağımsız ve modern bir ulus-devlet yaratmaktaki başarıları ve Türkiye'de çok yönlü toplumsal dönüşümlere dair anlatılar ölümünden sonra da birbirini tekrar etmiştir.⁸² Ölümünün 1. yıldönümünde yayınlanan “*Kemal Atatürk. Hayat ve eserine ait resimler*” başlıklı kitabın girişinde kullanılan ifadeler, aslında yaşamı boyunca Atatürk'ün Almanya'da nasıl algılandığını özetler niteliktedir:

Bu resimli eser yeni Türkiye hakkında okuyucusuna tam ve etraflı bir fikir vermek iddiasında değildir. Yegane gayesi, ekseriyeti henüz neşredilmemiş olan bir resimler serisi ile cihanın öldüğünü sandığı tarihin en eski milletlerinden birisinin tekrar dirilişinin mucizesini tespit etmek ve göstermektir. Bu diriliş mucizesini yaratan Kemal Atatürk'dür. Şahsiyetinin sihirli asâsı ile yenilmez bir milli varlığın uzun zaman gömülü kalmış kuvvet menbâlarını bulmakla, Atatürk, tam manâsile Türklerin Atası olmuştur.⁸³

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra benzer iki durumla karşı karşıya kalan Türkiye ve Almanya'nın mevcut sorunları aşmaya yönelik çabaları ve elde ettikleri sonuçlar birbirinden farklıydı. Versailles'nin ağır şartları altında ezilen Weimer Almanyası 1920'li yıllar boyunca sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarla boğuşacaktı. Toplumsal bunalımların bu kadar yoğun yaşanması iki savaş arası dönemde Almanya'da, yüzyılın başından beri *völkisch*

çıkacağı, Türk halkının her zaman güçlü, siyasetten uzak ve hükümetine itaatkâr olmasının hayati derecede önemli olduğunu vasiyet ettiği yazılmıştı.

⁸² “Das Lebenswek des Befreiers”, *das 12 Uhr Blatt*, Nr. 270, 11.11.1938; “Das deutsche Beileid zum Tode Kemal Atatürks”, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Nr. 529, 11.11.1938; “Kemal Atatürk †”, *Dresdner neueste Nachrichten*, Nr. 263, 10.11.1938; “Tiefe Trauer in der Türkei”, *Germania*, Nr. 312, 11.11.1938; “Der Nachfolger Atatürks”, *Kölnische Zeitung*, Reichsausgabe, Nr. 573–574, 12.11.1938; “Das türkische Volk trauert um Kemal Atatürk”, *Märkische Volks-Zeitung*, Nr. 312, 11.11.1938; “Mustafa Kamal Atatürk †. Ein Volk trauert um seinen Retter”, *National Zeitung*, Nr. 309, 11.11.1938; “Vater der Türken. Der Schöpfer der neuen Türkei”, *Münchner neueste Nachrichten*, Nr. 315, 11.11.1938; “Der Tod des türkischen Staatspräsidenten”, *Neue freie Presse*, Nr. 26643, 11.11.1938; “Tod Kemal Atatürks im Alter von 59 Jahren”, *Neues Wiener Journal*, Nr. 16158, 11.11.1938; “Ein Volk trauert um seinen Retter”, *Westdeutscher Beobachter*, Nr. 571, 11.11.1938; Franz von Caucig, “Kemal Atatürk. Zum Tode des Schöpfers der neuen Türkei”, *Völkischer Beobachter*, Wiener Ausgabe, 11.11.1938; “Atatürks Erbe”, *Völkischer Beobachter*, Norddeutsche Ausgabe, Nr. 316, 12.11.1938. Atatürk'ün ölümü dolayısıyla yayınlanan diğer birçok haber için bkz. Ülger, 137–163.

⁸³ Otto Lachs, Eduard Schaefer, *Kemal Atatürk: Leben und Werk in Bildern*, Kalis, Leipzig, 1939.

harekette dile getirilen bir takım radikal siyasi çözümlerin kabulüne hazır bir atmosfer doğurmuştu. Bütün bunlara rağmen, en başından beri ırkçı ve saldırgan karakteriyle öne çıkan Nasyonal Sosyalizm 1920'li yıllar boyunca Alman siyasi hayatında ciddi bir varlık gösterebilmiş değildi ve aynı zamanda henüz komünizm veya faşizm gibi ithal değeri taşıyan bir ideoloji değildi.

Türkiye'de ise savaş sonrası yaşanan siyasi gelişmeler Almanya açısından göz kamaştırıcı boyutlardaydı. Savaş sonrasında Almanya'nın karşılaştığı kaotik durum, son günlerini yaşayan Osmanlı devleti için de söz konusuydu. Sévres'i imzalamak zorunda kalan Osmanlı hükümeti, aynı zamanda ülkenin itilaf devletlerince işgal edilmesine zemin hazırlayan bir metni kabul etmiş oluyordu. Bu durum karşısında örgütlenen yurtsever kadrolar silahlı bir direniş başlatmışlardı. Kısa süre sonra direnişin lideri konumuna yükselecek olan Mustafa Kemal milli mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran bir lider olarak tarihe geçecekti. Yurdun *kurtuluş* aşamasını, Lausanne ile uluslararası düzeyde meşruiyet kazanan yeni bir devletin *kuruluşu* takip edecekti. Bu ülke birçok batılı kaynakta *yeni Türkiye* adıyla anılacak olan Türkiye Cumhuriyeti idi. *Yeni Türkiye*'nin kurucu kadrosu baş döndürücü bir hızla yurt çapında yapısal reformları hayata geçirmişti. Osmanlı'nın geleneksel kurumlarının yerine batılı, çağdaş kurumlar tesis edilmiş, uzun savaş yılları boyunca her alanda tükenmiş bir ülkenin her bakımdan kalkınması için çaba sarf edilmişti. Bu süreçte saltanat ve halifelik kaldırılmış, batılı hukuk sistemi kabul edilmiş, Latin harflerine geçilmiş ve daha birçok alanda devrim niteliğinde uygulamalar birbirini takip etmişti. Genel tabiriyle *Türk inkılâbı*, çağdaş bir ulus-devlet temelinde yükselen yeni Türkiye'yi şekillendirmiş, dünya ülkeleri ise bu süreci büyük ölçüde hayranlık ve şaşkınlıkla izlemişlerdi.

Bu süreçten haberdar olanlar arasında elbette Almanya ve Almanya'da 1920'lerde henüz önemsiz bir siyasi hareketin takipçileri olan nasyonal sosyalistler de bulunuyordu. Fakat Hitler'in "*Unser Vorbild war die Türker*" (Modelimiz Türkiye idi) derken kastettiği, 1930'larda berraklaşmış, net bir ideoloji kimliği kazanmış olan Kemalizm değildi. Hitler'in nasyonal sosyalist hareketin başarısına dair geleceğe güvenle bakmasını sağlayan şey, ancak milli mücadelenin lideri ve aynı zamanda *yeni Türkiye*'nin kurucusu Mustafa Kemal ile Sévres'i geçersiz kılan hareketinin başarısıydı. Weimar Cumhuriyeti döneminde Türkiye hakkındaki olumlu imaj, gelişen siyasi ilişkilerin de etkisiyle Nazi döneminde artarak devam edecekti. Nazi iktidarında Türkiye hakkında kaleme alınan birçok Almanca kitap ve makalede *yeni Türkiye*'den, Mustafa Kemal önderliğindeki *kurtuluş* ve *kuruluş* sürecinden övgüyle bahsedilecekti.

Bu süreçte Almanya'nın durumu göz önüne getirildiğinde bunun böyle olması gayet anlaşılır ve hatta doğaldı. Elbette Nazi Almanyası'nın basın üzerindeki denetimini de unutmamak gerekir. Türkiye Naziler için sadece *silah kardeşliği* söylemiyle romantize edilen geçmişin paydaş ülkesi değildi. Aynı zamanda geleceğin kilit ülkelerinden de biriydi. Anadolu, II. Reich döneminin -Berlin-Bağdat demiryolu hattıyla veya *Drang nach Osten* sözüyle sembolize edilen- emperyalist dış politikasını devam ettiren Nazi Almanyası açısından da hayati öneme sahipti. Basını iktidarın güdümünde olan bir ülkede böylesi önemli bir siyasi ve ticari partnerin aleyhinde yazı yazılmasına izin verilmeyeceğini tahmin etmek güç değildir. Nitekim Almanya ve Türkiye arşivlerindeki diplomatik belgeler Almanya'nın Türkiye'ye yönelik basın politikasının niteliği hakkında veriler sunan belgelerle doludur. Bu süreçte Alman basınında Türkiye'nin dış siyasetini eleştiren yazıların ancak Almanya'nın ulusal çıkarlarına ters düşen durumlarda yer aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak savaş sonrasında Türkiye ile Almanya'nın maruz kaldığı süreçler arasında bir takım paralellikler tespit etmek mümkün görünse de, farklı sosyo-ekonomik, kültürel ve tarihi arka plana sahip iki ülkede iktidara gelmiş olan Nasyonal Sosyalizm ile Kemalizm arasında bir model ilişkisi kurmak iki ideolojinin önceliklerini ve amaçlarını görmezden gelmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla bu tür hataların önüne geçmek üzere Nazi Almanyası'nda Türkiye üzerine yazılanlar değerlendirilirken, iktisadi çıkarların yönlendirdiği politik tutumlar göz önünde tutulmalıdır. Böylece, Nazi Alman basınında Atatürk ve Türkiye hakkında yansıtılan olumlu söylemlere aldanarak 1920'lerin başında çoktan net bir programa sahip olan ırkçı ve emperyalist Nasyonal Sosyalizm'in ancak 1930'ların başında *6 Ok* ile formüle edildikten sonra net bir ideoloji kimliği kazanan Kemalizm'i model aldığı gibi anakronik ve yanıltıcı bir sonuca varmanın önüne geçilebilir.

KAYNAKÇA

Auswaertiges Amt Politisches Archiv: R 78549, R 78484, R 78488, R 78549, R 78529, R78488, R 78578, R 78558, R 78488, R 78578.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: BCA 030-0-010-000-000-85-558-1, BCA 030-0-010-000-000-231-559-17, BCA 030-0-010-000-000-231-558-9.

Gazete ve Dergiler:

Auslandswarte. Zeitschrift des Bundes der Auslandsdeutschen,
Berliner Börsen–Courier,
Berliner Lokal–Anzeiger,
Berliner Lokal–Anzeiger,
Berliner Tageblatt und Handels–Zeitung,
Cumhuriyet
das 12 Uhr Blatt,
der Angriff,
Deutsche Allgemeine Zeitung,
Deutsche Allgemeine Zeitung,
Deutsche Nachrichtenbüro,
Deutscher Reichsanzeiger und Preussischer Staatsanzeiger,
Dresdner neueste Nachrichten,
Europäische Revue,
Frankfurter Zeitung und Handelsblatt,
Germania, Kölnische Zeitung,
Hamburger Fremdenblatt,
Hamburgischer Correspondent,
Kölnische Zeitung,
Königsberger Allgemeine Zeitung,
Märkische Volks–Zeitung,
Milliyet,
Münchener neueste Nachrichten,
National Zeitung,
Neue freie Presse,
Neues Wiener Journal,
Orient –Rundschau,
Süddeutsche Monatshefte,
Vakit,
Völkischer Beobachter,
Westdeutscher Beobachter.

Kitap ve Makaleler

- Ahlers, Kürşat Elçin, "19. ve 20. yüzyıllarda Almanya'da Türk ve Türkiye imajı'nın değişim süreci", *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, 1999.
- Atay, Falih Rıfki, *Mustafa Kemal'in mütareke defteri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
- Bischoff, Norbert von, *Ankara. Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei*, Holzhausen, Wien, 1935.
- Böttiger, Theodor, *Führer der Völker*, Junge Generation, Berlin, 1935.
- Cameron, Norman, R. H Stevens, Hugh R Trevor-Roper, *Hitler's table talk. 1941-1944, his private conversations*, Enigma books, New York, 2000.
- Dahlhaus, Friedrich, *Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur- und Pressepolitik: Dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-1928*, Peter Lang, Frankfurt am Main-New York, 1990.
- Farah, Irmgard, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"*, Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Beirut-Stuttgart, 1993.
- Fischer, Harald, *Die neue Türkei und der Islam. Eine religionsrechtliche Studie*, Schuhmann, Kulmbach, 1932.
- Glasneck, Johannes, *Deutsch-faschistische Propaganda in der Türkei. Methoden der deutsch-faschistischen Propagandatätigkeit in der Türkei vor und während des zweiten Weltkrieges*, Univ. Halle-Wittenberg, Halle (Saale), 1966.
- Goebbels, Joseph, "Die Wahrheit in Spanien", *Der Parteitag der Arbeit vom 6. bis 13. September 1937. Offizieller Bericht über den Verlauf des Reichsparteitages mit sämtlichen Kongreßreden*, Zentralverlag der NSDAP, München, 1938.
- Goebbels, Joseph, *Tagebücher 1924 - 1945*, Hrsg. von Ralf Georg Reuth, (3. Band, 1935 - 1939), Piper, München, 2003.
- Gotthard Jäschke, *Die Türkei in den Jahren 1935-1941. Geschichtskalender mit Personen und Sachregister*, Sammlung Orientalischer Arbeiten, Otto Harrossowitz, Leipzig, 1943.
- Hanns, Froembgen, *Kamal Atatürk. Soldat und Führer*, Frankh'sche Verlagshandlung, Stuttgart, 1935.
- Hartmann, Richard, "Die neue Türkei", *Der vordere Orient*, Gräfe Königsberg, 1929.
- Jacobsen, Hans Adolf, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, Alfred Metzner Verlag, Frankfurt a.M., Berlin, 1968.

- Jäschke, Gotthard, "Das Bauerntum in der modernen Türkei", *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936.
- Jäschke, Gotthard, *Die Türkei in den Jahren 1935–1941. Geschichtskalender mit Personen und Sachregister*, Sammlung Orientalischer Arbeiten, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943.
- Keskin, Fatih, *2. dünya savaşı sırasında Türkiye'de Alman propagandası: Türkische Post*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Kılıç, Sezen, *Türk Basını'nda Hitler Almanya'sı (1933–1945)*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2010.
- Klinghardt, Karl, *Angora – Konstantinopel. Ringende Gewalten*, Frankfurter Societäts–Drukerei, Frankfurt am Main, 1924.
- Koçak, Cemil, *Türk–Alman İlişkileri 1923–1939*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Kral, August von, *Das Land Kamâl Atatürks. Der Werdegang der modernen Türkei*, Braumüller, Wien, 1935.
- Kreiser, Klaus, *Atatürk*, (Çev. Dilek Zaptçioğlu), İletişim, İstanbul, 2010.
- Kreiser, Klaus, *Atatürk. Eine Biographie*, Beck, München, 2008.
- Lachs, Otto, Eduard Schaefer, *Kemal Atatürk: Leben und Werk in Bildern*, Kalis, Leipzig, 1939.
- Manfred Zapp, "Türkischer Nationalismus", *Preussische Jahrbücher*, Verlag von Georg Stilke, Juli bis September 1933.
- Melzig, Herbert, *Kamâl Atatürk. Untergang und Aufstieg der Türkei*, Societäts – Verlag, Frankfurt am Main, 1937.
- Mikus, Dagobert von, "Kamal Atatürk. Der Schöpfer der neuen Türkei", *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936.
- Mikus, Dagobert von, *Gasi Mustafa Kemal. Zwischen Europa und Asien*, List Verl, Leipzig, 1929.
- Mikus, Dagobert von, *Gasi Mustafa Kemal. Zwischen Europa und Asien*, Paul List Verlag, Leipzig, 1935.
- Morkal, Ahmet, *Das wahre Gesicht des Kemalismus (ATATÜRK). Kolonialisierung des osmanischen Reiches durch die westlichen kapitalistischen Länder vor und nach dem Befreiungskampf bis zur Gegenwart*, Aschenbeck&Isensee Universitätverlag, Oldenburg, 2004.
- Nadolny, Rudolf, "Die türkische Innenpolitik", *Süddeutsche Monatshefte*, Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936.

- Nadolny, Rudolf, *Mein Beitrag*, Limes Verlag, Wiesbaden 1955.
- Roedenbeck, Georg, *Das Türkische Reich: ein Brennpunkt politischen Geschehens*, Bücherei Länder und Völker, Berlin, 1939.
- Rössler, Fritz, *Kemal Pascha*, Kittler, Berlin, 1934.
- Schaeder, von Hans Heinrich, "Bemerkungen zum modernen Islam", Bd. 9, Jg. 33, Druck von Knorr&Hirt, München, 1936.
- Schirach, Baldur von, *Ich glaubte an Hitler*, Mosaik, Hamburg, 1967.
- Schopen, Edmund, *Die neue Türkei*, Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig, 1938.
- Theodor, Böttiger, *Führer der Völker*. Junge Generation, Berlin, 1935.
- Toynbee, Arnold Joseph, *The Western question in Greece and Turkey*, Constable, London, 1922.
- Ülger, Selman Eriş, *Atatürk und die Türkei in der deutschen Presse [1910–1944]*, Schulbuchverlag Anadolu, Hückelhoven, 1993.
- Ülger, Selman Eriş, *Avrupa basınında Atatürk ve zafere giden yol*, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.
- Werner, Daitz, "Deutschland, die Türkei und das europäische Schicksal", *10 Jahre Türkische Handelskammer für Deutschland*, Buchdruckerei Adolf Uebe, Berlin, 1938.
- Zapp, Manfred, "Türkischer Nationalismus", *Preussische Jahrbücher*, Verlag von Georg Stilke, Juli bis September 1933.
- Ziemke, Kurt, *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914 – 1929*, Stuttgart, Deutsche Verlags Anstalt, 1930.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ANADOLU AJANSI'NIN ÖZGÜN KURUMSAL YAPISI (1920-2011)

Dr. Hilmi BENGİ*

ÖZET

Türkiye'nin en köklü ve etkin haber ajansı olan Anadolu Ajansı'nın (AA), kendine özgü bir kurumsal yapısı vardır.

Anadolu Ajansı, devletin oluşturulma sürecinde Gazi Mustafa Kemal'in Hey'eti Temsiliye Reisi sıfatıyla 6 Nisan 1920'de yayımladığı bir genelge ile faaliyete başlamıştır. Ajans başlangıçta dar bir kadro ile çalışan bağımsız bir kuruluştur. AA'nın kurucusu Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), ajansla çok yakından ilgilenmiş, ilk dönemlerde yayına verilen haberleri bizzat incelemiştir. Ajansın kurulduğu sırada henüz Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmadığı için Ajansın bir kuruluş kanunu yoktur.

Anadolu Ajansı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin (bugünkü Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü) kurulmasından sonra bu genel müdürlük bünyesinde bir müdürlük olarak faaliyet göstermiştir. Böylece ajans, devlet örgüt yapısı içinde yerini almıştır.

Daha tarafsız ve özerk habercilik yapabilmek amacıyla 1925 yılında anonim şirket haline getirilen Anadolu Ajansı'nın devletle irtibatı kesilmemiştir. İlk kurulduğunda tümüyle özel şahısların paydaş olduğu şirkete, TBMM'nin iradesiyle Hariciye Vekâleti bütçesinden kaynak aktarılmıştır.

Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi'nin hissedarları da dikkat çekicidir. Dönemin Dışişleri Bakanlarından Tevfik Rüştü (Aras) en büyük hissedardır. Kurucu yönetim kurulunun başkanı Kars Milletvekili Ahmet (Ağaoğlu)'dur. Diğer kurucuların büyük bölümü de Gazi Mustafa Kemal'in güvendiği kişilerdir. Şirket hisselerinin bir bölümü, o dönemde ajansta fiilen çalışanlara verilmiştir.

Dolayısıyla Anadolu Ajansı, diğer ticari kuruluşlardan farklı, ayrıcalıklı bir şirkettir.

---

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektör Danışmanı

Anadolu Ajansı'na yapılan devlet yardımı bugün de devam etmektedir. Bu husus dolaylı bir anlatımla Anayasa'da da yerini almıştır.

Zaman içinde Anadolu Ajansı'nın imtiyazlı durumu devam etmiş, anonim şirket yapısı içinde kurumun karşılaştığı sorunlar, çıkarılan özel kanunlarla aşılmıştır.

Bu makalede, kurumsal yapısı itibariyle benzeri olmayan, kendine özgü bir statü ile faaliyet gösteren Anadolu Ajansı'nın bu yönü irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ajansı, haber ajansı, özgün kurumsal yapı, TBMM, Milli Mücadele'de Haberleşme.

ABSTRACT

Anadolu Agency as the Turkey's most efficient and well-established news agency, which was founded in the era of National Independence Struggle to satisfy the need for communication and to inform internal and external public opinion, has its own distinct institutional structure.

In the process of establishment of the State, Anadolu Agency started to its broadcasting life as an independence institution with a limited personnel after the Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'s circular letter in 6 April 1920 while he was the Head of Council of Representation. As founder Anadolu Agency, Gazi Mustafa Kemal always interested in the Agency and especially in its early periods he personally examined some news before publication. Anadolu Agency does not have an establishment law since it was founded in a time that Turkish Grand National Assembly did not exist.

After the establishment of The Directorate General of Press and Intelligence (today The Directorate General of Press Publication and Information) Anadolu Agency operated under this directorate and take place within the state organization.

Even though to it became an joint-stock company in 1925 to report more neutral and autonomously, the Agency never totally withdrawn from contact with the State. After its establishment as totally private owned company, with the will of Turkish Grand National Assembly a fund transferred to the Agency from the budget of Ministry of Foreign Affairs.

Consequently, with a distinct structure from other commercial organizations Anadolu Agency is an exclusive corporation. This exclusiveness in its structure is still valid today and has an indirect expression in the Constitution.

Stockholders of Anadolu Agency Turkish Joint-Stock Company are also intriguing. One of the ministers of foreign affairs of the term, Tevfik Rüştü (Aras) is the largest stockholder. Kars Deputy of the National Assembly Ahmet (Ağaoğlu) is the head of founding board of directors. Most of other directors were also among those that Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) can rely on. Other parts of stakes of the company were distributed among the employees.

Within time, exclusive position of Anadolu Agency had continued and problems encountered in the structure of joint-stock company were solved by special laws

Throughout this article, with the consideration of its distinct institutional structure, unique status of Anadolu Agency will be examined.

Key Words: *Anadolu Agency, news agency, unic statu, Turkish Grand National Assembly, Ministry of Foreign Affairs.*

GİRİŞ

Türk halkının kurtuluş mücadelesi verdiği dönemde çekilen sıkıntılardan biri de iletişim eksikliği olmuştur. İletişim, savaş ortamında cephede elde edilen başarılar kadar önemlidir. Halkın bilgilendirilmesi, aydınlatılması, bilinçlendirilmesi gerekmektedir. İçte ve dışta bir kamuoyu oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı gören Gazi Mustafa Kemal, o dönemin en önemli iletişim yolu olan telgrafa önem vermiş, daha yaygın kitlelere ulaşabilmek için “*fazilet adaları*” diye nitelediği yerel basını desteklemiştir. Gazi Mustafa Kemal'in önem verdiği bir başka yapılanma da haber ajansı kurmaktır. Çünkü o sırada Türkiye'de Osmanlı'dan sağlanan imtiyazla faaliyet gösteren Havas Reuter Ajansı etkindi. İşgalci ülkelerin çıkarları doğrultusunda haber yayını yapan¹ bu yabancı kökenli ajans, ülkedeki gelişmeleri dünyaya yanlı ve olumsuz bir bakış açısı ile iletmektedir. Gazi Mustafa Kemal bu hususu Nutuk'ta da dile getirmiştir.

Türkiye Havas Reuter'in Saltanat Şûrası'nın Türkiye'nin büyük devletlerden birinin himayesine girmekten yana olduğu haberi Gazi Mustafa Kemal'in bu ajansa olan güvensizliğini pekiştirmiştir. Nutuk'ta bu durumu şu ifadelerle anlatılmaktadır:

“27 Mayıs 1919 tarihinde Türkiye - Havas - Reuter (Royter) adındaki ajansın, toplanan Saltanat Şûrası ile ilgili açıklamaları arasında Şûrâyı oluşturan bütün üyelerin düşüncesi, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin himâyesini sağlama noktasında birleşiyor haberini yayması üzerine, sadrazama, milletin, millî bağımsızlığını korumaya kararlı olduğunu ve doğabilecek bütün kötü sonuçlara karşı her türlü fedakârlığı göze aldığını ve millî vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici tepkiler yarattığını yaymakla birlikte, bütün milleti de bu durumdan nasıl haberdar ettiğimi başka bir açıklama dolayısıyla belirtmişim.”²

1 Orhan Koloğlu, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, ÇGD Yayınları, Ankara, 1994, s.42., Hilmi Bengi, “Türkiye'de Haber Ajansçılığı ve Anadolu Ajansı”, *Yeni Türkiye*, Cumhuriyet Özel Sayısı, S. 23-24, Eylül- Aralık 1998, s. 2808.

2 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, 3. b., Ankara, 1989, s.33.

Gazi Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği 8 Kasım 1919 tarihli şifreli telgrafta da Türkiye Havas-Reuter Ajansı'nın tutumunda herhangi bir değişiklik yapmadığını bildirmiştir.³

Bu ve benzeri art niyetli yayınlar üzerine milli bir ajans kurulmasının gerekli olduğu görüşü ağır basmış ve bu doğrultuda çalışmalar başlatılmıştır.

I- ANADOLU AJANSI'NIN DEVLET KURUMU OLDUĞU DÖNEM

A- ANADOLU AJANSI'NIN KURULUŞU

Milli Mücadele sırasında karşılaşılan cephede kazanılan başarının dış dünyaya duyurulamaması ve hareketin amacının anlatılamaması sorununu çözmek ancak yeni ve milli bir ajans kurmakla mümkün olacaktır. Bu amaçla bir çalışma başlatan Halide Edip ve Yunus Nadi Anadolu Ajansı'nın kurulması konusunda görüş birliğine varmışlar ve konuyu Gazi Mustafa Kemal'e aktarmışlardır.⁴ Bugün Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından kullanılan o zamanki Ziraat Mektebinde 5 Nisan akşamı yapılan toplantıda Ajansla ilgili hazırlıklara son şekli verilmiş ve Anadolu Ajansı ertesi gün, 6 Nisan 1920'de kurulmuştur.

A.A'nın kuruluşu, "Hey'et-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla "müstaceldir" notuyla "Kolordulara, vilayetlere, müstakil livalara, Vilayet ve Elviye-i müstakille Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Merkeziyelerine, Müdâfaa-i Milliye Hey'et-i İdarelerine" yayınlanan genelge ile tüm yurda duyurulmuştur.

Genelge şöyledir:

"Kalbgâh-ı İslâm olan Saltanat-ı Osmaniye'nin düşman işgaline geçmesi ve bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlikeye mâruz kalması neticesi olarak bütün Rumeli ve Anadolu'nun giriştiği millî ve mukaddes mücâhede esnasında efrad-ı ümmetin dahilî ve haricî en sahîh havadis ile tenviri (aydınlatılması) ihtiyac-ı mübremi (kaçınılmaz ihtiyacı) nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmış ve binnetice (sonuç olarak) burada en salâhiyatdâr zevattan mürekkep (yetkili kişilerden oluşan) bir hey'et-i mahsusa (özel kurul) idaresinde ve (Anadolu Ajansı) unvanı altında bir müessese vücuda gelmiştir. (Anadolu Ajansı)'nın en seri vesaitle vereceği havadis ve malûmât esasen Hey'et-i Temsiliyemizin menâbi-i asliyye (temel kaynaklar) ve mevsukası (belgeleri) mâ-hâsalı (ürünü) olacağı cihetle bu ajans

3 a.g.e., s.246.

4 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, (II- İstiklal Savaşı Hatıraları), Cumhuriyet Gazetesi Yayını, s.13; Yunus Nadi (Abaloğlu), *Ankara'nın İlk Günleri*, Dördüncü Kitap, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, ss.93,94.

tebligâtının oraca ve ezcümle Müdâfaa-i Hukuk teşkilâtımızca dahi me'mer ve mecmâ olan yerlere (geçilecek ve toplanacak yerlere; cadde, sokak ve meydanlara) ta'liki (asilması) tab ve teksiri ile tevzîi (basılması, çoğaltılması ve dağıtılması) ve hatta nâhiye ve köylere kadar isâli (ulaştırılması) yolunda mümkün olduğu kadar fazla intişar eyleyebilmesi (yayılabilmesi) için tertibat-ı müstâcele (acil önlemler) alınması ve neticeden mâlûmat îtâsı (bilgi verilmesi) ehemmiyetle rica olunur.”⁵

Genelgede iki husus dikkat çekicidir. Birincisi, bir haberleşme ihtiyacı vardır ve yeni kurulan ajans bunu karşılayacaktır, ikincisi de ajansın kuruluş amacı iç ve dış kamuoyunu “*irşat etmek*” yani aydınlatmak olacaktır. Bu husus, ajansın bir propaganda örgütü olarak kurulduğu değerlendirmelerine kaynaklık etmiştir.⁶ Gazi Mustafa Kemal'in, genelgede haberciliğin temel ilkesi olan “*doğru haber*”e vurgu yapması dikkat çekicidir.

Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar da, Anadolu Ajansı'nı, “*Anadolu'nun ve İhtilalin Sesi*” olarak kurmaya karar verdiklerini anlatmaktadır. “*O zaman Anadolu Ajansı, ihtilalin en büyük ihtiyaçlarından birisini temin etmiştir.*” diyen Bayar, ajansın “*Hem bizi; ihtilalin maksat ve gayesini Anadolu'nun görüşlerini harice aksettirmiştir hem de hariçte hakkımızda ne gibi bir muamele cereyan ediyor, onları bize bildirmek suretiyle*” iki yönlü önemli bir görev yaptığını belirtmektedir.⁷

Anadolu Ajansı bültenleri ilk yıllarda Osmanlı Bankası'ndan sağlanan bir daktilo ile yazıldıktan sonra ilkel bir teksir makinesi ile çoğaltılmış, Ankara dışına telgrafla ulaştırılmıştır. Ankara içinde de bültenler müvezziler tarafından dağıtılmış ve duvarlara asılmıştır.

İlk yayını 12 Nisan'da yapan Anadolu Ajansı'nın ilk bültenleri bizzat Hey'eti Temsiliye Reisi Gazi Mustafa Kemal tarafından incelendikten sonra yayına verilmiştir. Ajansın 14 Nisan 1920 tarihli bülteninde Mustafa Kemal'in, Millet Meclisi'nin toplanacağına ilişkin ifadelerini de içeren bir genelgesi yayınlanmıştır. Ajans, 18 Nisan 1920 tarihli bülteninde Büyük Millet Meclisi'nin 21 Nisan'da toplanacağını haber vermiştir. Ancak Meclis'in açılışı 23 Nisan'a ertelenmiştir.

İlk zamanlar AA'nın bültenleriyle bizzat ilgilenen Mustafa Kemal, bültenlerin en hızlı biçimde dağıtılması için posta ve telgraf idaresini

⁵ *Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluşun İtibaren Anadolu Ajansı*, Ankara, 1987, s. 8.

⁶ Kokmaz Alemdar, *İletişim ve Tarih*, İmge Kitabevi. 1976. Ankara, s. 58.

⁷ Sefa Tekeli, *Atatürk ve Anadolu Ajansı*, Anadolu Ajansı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2005, s. 102.

uyarmış, destek olanlara teşekkür ederken, engelleyenlerin “*cürm-ü vatani*” (vatan suçu) işlemiş sayılacaklarını bildirmiştir.⁸ Gazi Mustafa Kemal, 18 Nisan 1920’de Konya Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne çektiği telgrafta ajans bültenlerinin dağıtımının engellenmesinin sebeplerini sormuş ve bu konuda savsaklamada bulunan memurların adlarının bildirilmesini istemiştir. 21 Nisan 1920’de Balıkesir’deki 61. Fırka Komutanlığı ve Mudanya Kaymakamlığı’na çektiği telgraflarda da İstanbul halkının Anadolu’daki gelişmelerden haberdar olması için Anadolu Ajansı bültenlerinin aksamadan Bandırma ve Mudanya’dan güvenilir kayıkçılar ve vapur kaptanlarıyla düzenli bir teşkilat içinde İstanbul’a gönderilmesi talimatını vermiş, aynı gün Bursa’da 14. Kolordu Komutanlığı’na çektiği telgrafta da İstanbul için önemli olabilecek haberlerin Bursa’da da basılıp çoğaltılmasını ve İstanbul’a gönderilmesini talep etmiştir.⁹

B- AJANSIN DEVLET KURUMU HALİNE GELMESİ

Meclisin toplanması ve hükümetin teşkilinin ardından devlet yapılanması yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede 7 Haziran 1920’de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi (Bugünkü Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü) kurulmuştur.

Bu genel müdürlüğün kurulma gerekçesi, tıpkı Anadolu Ajansı’nın kuruluşunda olduğu gibi iç ve dış kamuoyunun aydınlatılması ihtiyacıdır.

Nitekim 4 Mayıs 1336 (1920) günü Karahisarı Sahib (Afyonkarahisar) Mebusu Mehmed Şükrü Beyle Amasya Mebusu Hamdi ve Çorum Mebusu Sıddık Beylerin “*istihbarat şubesi*” kurulmasına ilişkin 3 Mayıs 1336 tarihli önergelerinin görüşülmesi sırasında Bolu Mebusu Tunalı Hilmi’nin “*Bizim ihtiyacımız şu devrede en çok propagandacılıktır*”¹⁰ şeklindeki sözleri dikkat çekicidir.

Daha sonra Saruhan (Manisa) Mebusu Mustafa Necati Bey tarafından Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi kurulmasına yönelik kanun

8 Yücel Özkaya, “Milli Mücadele’de Anadolu Ajansı’nın Kuruluş ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (2. b.) Mart 1995, C.1, s.2, ss.595-596.; Sefa Tekeli, “Refik Halit Karay”, *Bilim ve Sanat*, S.34, ss. 24-25

9 Özkaya, *agm.*, ss.597,598; Hilmi Bengi, “Kuruluşundan Atatürk’ün Ölümüne Kadar Anadolu Ajansı”, *5.Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005. C.II, s.1485, Sefa Tekeli, *age*, s. 50, Sevcan Başboğa, *Anadolu Ajansı 1920-1922*, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2010, s. 77.

10 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1,C.I, s. 213

teklifi verilmiştir. 16 Mayıs 1336 (1920) tarihli teklifin gerekçesinde, Anzavur isyanı hakkında kamuoyunda yanlış bilgilendirmeler olduğu kaydedilmekte, halkın doğru bilgi ile aydınlatılması için bir bakanlık veya genel müdürlük kurulması gerektiği belirtilmektedir.¹¹ Sonuçta, genel müdürlük şeklinde bir yapılanmada karar kılınmıştır. Yeni düzenlemede Anadolu Ajansı da bu genel müdürlük bünyesinde bir şube müdürlüğü haline getirilecektir.

Kanun teklifi İrşat Encümeni (Aydınlatma Komisyonu) tarafından ele alındıktan sonra 7 Haziran 1336 (1920) günü Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüştür.

Anadolu Ajansı'nın da kuruluşunda etkin rol üstlenen İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey başkanlığındaki komisyon raporunda, ülkenin uğradığı felaketlerin en önemli etkenlerinden birinin iç ve dış kamuoyunun halkın yararına uygun bir şekilde yönetilmesinde gösterilen ihmal olduğu belirtilerek “*Milli menafimizin müdafaası (ulusal çıkarlarımızın korunması) hususunda silâh kadar müessir olan siyaset ve fikir teşkilâtının öteden beri ihmal edilmiş olması keyfiyeti pek çok fenalıklara sebep olmuş ve elan da olmakta bulunmuştur.*”¹² denilmektedir.

Rapora göre, kurulacak genel müdürlüğün iki amacı vardır: Bunlardan biri içerideki gelişmeleri dışarıya tanıtmak, davanın meşruiyetini ispata çalışmak, diğeri de içeride milli birliği sağlamak için aydınlatma görevi yapmaktır.

Komisyon Başkanı Yunus Nadi, tasarının müzakeresi sırasında Genel Kurulda konuşurken “*propaganda*” konusunu öne çıkarmış, basının dördüncü kuvvet olarak değerlendirildiği bir dönemde kamuoyunun aydınlatılması amacıyla böyle bir kurumun gerekli olduğunu söylemiştir.¹³

Teklif sahibi Mustafa Necati Bey de ülkenin İstanbul ve Avrupa'dan kaynaklanan olumsuz düşüncelere sahne olduğunu, bunlara karşı düşünce üretmek ve kamuoyu oluşturmak amacıyla böyle bir kuruma ihtiyaç duyulduğunu belirterek “*...cephelerdeki kuvvet kadar propagandalar da mühim bir kuvvettir.*” demiştir.¹⁴

Kanun teklifine olumsuz yaklaşan Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, sözü Ajans konusuna getirerek şunları söylemiştir:

11 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1,C.I, s. 354

12 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1,C.II, s. 125

13 a.g.e., s. 128

14 a.g.e., s. 128

“Burada biz bir ajans müdüriyeti görüyoruz. Malumualinizdir ki, ajans para ile satılır bir şeydir. Ajansın bazen bir membaı varidat (gelir kaynağı) teşkil ettiğini biliyoruz. Binaenaleyh, masarife mukabil (giderlere karşılık) bir varidat sütunu da olmak lazım gelir. Fakat bunu İrşad Encümeni yapamazdı. Zira, meçhûlat üzerine yürümüş olacaktı. Belki yarım Bursa'da, Antalya'da, Trabzon'da, Samsun'da bir takım acentalıklar yapacağız. Onlara ne vereceğiz? Belki İtalya'da, Suriye'de, Beyrut'ta yapacağız.”¹⁵

Görüşmeler sonunda Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Ajans artık bu genel müdürlük içinde bir birimdir. Ajans Şube Müdürlüğüne 2.500 lira aylıkla Alaeddin Bey getirilmiştir.

Başlangıçta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olarak kurulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi 25 Kanunuevvel 1336 (Aralık 1921)'de çıkarılan 79 sayılı kanunla Hariciye Vekâletine bağlanmış, adı da “istihbarat” sözcüğü kaldırılarak, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi şeklinde değiştirilmiştir.

Bir haber ajansı için devlet kurumu bünyesinde yer almanın doğurduğu sorunlara ve maddi zorluklara rağmen ajans, dar bir kadro ile kendisine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde yapılanlar şöyle anlatılmaktadır:

“Yerine getirilmesi gereken görev çok zordu. İçeride, savaşan ve dış dünyadan habersiz kalmış bir halkı ülke ve dünya olaylarından haberdar kılmak, bazı yabancı ve İstanbul gazetelerinin teslimiyetçi tutumlarıyla mücadele etmek gerekiyordu. Dışarıda ulusal mücadeleyi savunmak, Türkiye'nin haklı istekleri konusunda kamuoyunu aydınlatmak ve ona karşı bazı çevrelerin yürüttüğü oyunları boşa çıkartmak zorunluydu.

Bu amaçla ülke içinde İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya ve İzmit'te; yurt dışında Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve Newyork'ta irtibat büroları açılmıştı. Günün çeşitli saatlerinde bültenler yayınlanıyor, bunlar telgrafla hemen çeşitli merkezlere gönderiliyordu. Kurtuluş Savaşını anlatmak için kitap ve broşürler yayınlanıyordu.”¹⁶

Yaklaşık 5 yıl sonra kuruluşunda olduğu gibi Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Anadolu Ajansı'nın yapısı daha tarafsız ve bağımsız bir işlev yürütmesini sağlamak amacıyla şirket haline dönüştürülmüştür.

15 a.g.e., s. 135

16 Alemdar, a.g.e., s.66; *Agence Anatolie, sa fondation, son évolution, 1925-1935*, Akşam Matbaası, 1949, s. 6,7; *Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı (1925-1935)*, Ankara, 1935, s. 7,8;

II- DEVLET DESTEKLİ ŞİRKETLEŞME

A. ANADOLU AJANSI TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN KURULMASI

1. Şirketin Kuruluşu

Cumhuriyetin kurulmasının ardından Matbuat Umum Müdürlüğünün yeniden düzenlenmesi konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bu arada Anadolu Ajansı'nın da yeniden yapılanması, özerk bir kurum haline getirilmesi gündeme gelmiştir. Dünya ajanslarının yapılanması araştırılmış, günün koşulları çerçevesinde ajansın, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesinden ayrılarak bir şirket haline getirilmesinin daha uygun olacağı görüşüne varılmıştır. Bu yolda yapılan teklif, 1341 (1925) Muvazene-i Umumiye (Bütçe) Kanunu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilmiştir.

Anadolu Ajansı'nın şirketleşmesi talimatını veren Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey'i (Aras) bu konudaki çalışmalarını yürütmekle görevlendirmiştir. Tevfik Rüştü Bey, ajansın şirketleşmesi çalışmalarını yaparken Fransız Havas Ajansı'nın yapısından esinlenmiştir. Tevfik Rüştü Aras, 1970'de Anadolu Ajansı'nın 50. kuruluş yıldönümünde verdiği demeçte “*Gazi Mustafa Kemal, 'Anadolu Ajansı'nı müstakil bir kuruluş haline getirelim' dedi. Fransız Havas Ajansı'nı örnek alarak, Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına önderlik ettim. Anadolu Ajansı'nı kurmak bana nasip oldu.*” demiştir.¹⁷

2. Şirketin Kurucuları

Şirketin ilk tüzüğünün birinci maddesinde belirtilen, kurucular şunlardır:

“Ankara'da mukim Büyük Millet Meclisi Azayı kiramından Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), Mardin Mebusu Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Karahisar Mebusu Ruşen Eşref (Ünaydın), Bolu Mebusu Falih Rıfki (Atay) beyefendilerle, Ankara'da mukim Tevfik Kamil (Koperler) ve Hikmet (Bayur) ve eylevm Ajans Müdür-i Umumisi Alaeddin, Ajansın İstanbul Mümessili Edhem Hidayet, (Akımsar) Ajansın Edirne Mümessili Enver Nurettin ve Ajansın Başmuharriri Kemalettin Kami (Kamu).”

3- Şirket Kuruluşundaki Sermayesi ve Pay Dağılımı

Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi, 20.000,- TL değerinde 2000 hisseli bir Anonim Şirket olarak faaliyete geçmiştir.¹⁸ Hisse senetlerinin

¹⁷ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 6 Nisan 1970

¹⁸ *Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluşun İtibaren Anadolu Ajansı*, Ankara, 1987, s. 45, 68.

yarısının ajansta fiilen çalışanlara dağıtıldığı tüzükte belirtilmiştir.¹⁹ Hisselerin yarısına tekabül eden 1000 hisse İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) üzerindedir. Hisselerin kalan yarısı kurucular ve ajansın kurulduğu sıradaki çalışanları arasında dağıtılmıştır.²⁰

Ajansın kuruluşu sırasında 2000 hisse 44 hissedar arasında pay edilmiştir. Hisselerin yarısına sahip olan Tevfik Rüştü Bey kurucu listesinde yer almamıştır. Ajansın şirketleştiği günlerde Dışişleri Bakanlığına atanan Tevfik Rüştü Bey ajansta hiçbir görev de üstlenmemiştir.²¹ Tevfik Kamil (Koperler) ve (Yusuf) Hikmet (Bayur) kurucular arasında yer almakla birlikte ajansta fiili bir görev almamışlardır. İstanbul Milletvekili Tevfik Kamil (Koperler) daha önce Matbuat ve Neşriyat Müdürü Umumi ve Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığı yapmıştır. Bir dönem Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünde Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapan Hikmet (Bayur) ise şirketleşme sırasında Belgrad Büyükelçiliğine atanmıştır.

Şirketin 0001'den 0250'ye kadar olan hisse senetleri kuruculara dağıtılmış, 0251'den 0550'ye kadar sıralanan diğer hisse senetleri de ajansta fiilen çalışan personel arasında paylaştırılmıştır. 0551-1550 numaralar arasındaki 1000 hisse Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e aittir. 1551'den 1900'e kadar olan hisseler 50'şer hisse şeklinde 7 yönetim kurulu arasında pay edilmiştir. 1901-1950 sayılı hisseler kurucu paydaş Kemalettin Kami (Kamu)'ya, 1951-2000 numaralı hisseler de Muhasebe Müdürü Cemil Zühtü (Ökten)'e aittir.

Bu 11 kurucu ortaktan 7'si ajansın ilk yönetim kurulunda görev almışlardır. Başkanlığını Ağaoğlu Ahmet Bey'in, Başkan Vekilliğini Mahmut (Soydan)'ın yaptığı ilk yönetim kurulunda görev alan diğer kurucu ortaklar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Falih Rıfkı (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın), Edhem Hidayet (Akımsar) ve Genel Müdür Alaeddin Bey'dir. Tevfik Kamil Bey ve Belgrad Sefiri Hikmet Bey ile Edirne Mümessili Enver Nurettin Bey, yönetim kurulunda görev almamışlardır. Yönetim kurulunda görev alanların 25'er paydan oluşan ortaklıkları, tüzüğün 11. maddesinde ön görülen 50 hissenin kendilerine devredilmesi ile toplam 75'er hisseye çıkmıştır.²²

¹⁹ İlk tüzükte 5. yürürlükteki ana sözleşmede 6.madde.

²⁰ Hilmi Bengi, "Üç Çeyrek Asırlık Çınar", *Yeni Türkiye*, Medya Özel Sayısı, S. 12, Kasım-Aralık, 1996, s. 1121.

²¹ Ajans 1 Mart 1925'te Anonim Şirket haline gelmiş, Tevfik Rüştü (Aras) 4 Mart 1925'te Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) olarak atanmıştır.

²² "Meclis-i İdare azasından herbirininin şirketin elli hisse senedine malik olması lazım gelir. Senedat-ı mezbure (anılan senetler) şirketin sandığına tevdi olunacak ve azanın müddet-i memuriyetleri zarfında satılmayacaktır. Bunların üzerine fîruhta (satışta) caiz olmadığını mübeyyiz (gösteren) bir damga vurulacaktır."

Ajans çalışanlarından oluşan diğer hissedarlardan 14'ünün hisseleri karşılığında oy hakkı bulunurken 18'i, hisseleri 10'un altında olduğu için (5'er hisse) tüzüğün 20. maddesinin birinci fıkrasına göre, genel kurullarda oy kullanamamaktadırlar.²³

Böylece kurucu ortaklardan yönetim kurulu üyesi olan 7 kişinin toplam hisse sayısı 525, yönetim kurulu üyesi olmayan 4 kişinin hisse sayısı 125 tir. Tüzüğün 20. maddesinin 2. fıkrasına göre²⁴ kurucu 11 ortağın genel kuruldaki oy sayısı 650 hissese karşılık toplam 65 iken en büyük hissedar olan Tevfik Rüştü Bey'in oy hakkı 1000 hissese karşılık 10'dur. Dolayısıyla kurucu ortaklar genel kurulda çoğunluğu elinde bulundurmaktadırlar. Hisselerin temsil gücü ileriki dönemlerde büyük tartışmalara sebep olacak, sonunda yasa paralelinde düzenleme ile her hisse senedine bir oy hakkı tanınacaktır.

4. Çalışanların Ortaklığı

Yukarıda zikredildiği gibi Anadolu Ajansının şirketleşmesi sırasında çalışanların ortaklığı sözkonusudur. Tüzüğün beşinci maddesinde “*Hisse senetlerinin nısfı (yarısı) ajansta fiilen çalışanlara verilmiştir.*” denilmektedir.

Bu madde, o dönemde olduğu gibi bugün bile çok ileri bir hüküm getirmekte, çalışanları yönetimde söz sahibi kılmaktadır. Kurucu ortaklar da diğer personel gibi değerlendirilmiştir. Hissedarların oy gücünün yüzde 10'u aşamayacağı hükmü de büyük ortak veya diğer ortakların genel kurulda tek belirleyici olmasının önüne geçmiştir. Ancak çalışanların ortaklığı, ilk şirketleşme sırasındaki personelle sınırlı kalmış, hisseler daha sonraki çalışanlara aktarılmamıştır. Bir başka deyişle şirketin kurulmasından sonra ajansta çalışmaya başlayan personelin hisse sahibi olması, ya da ortaklığı sözkonusu değildir. Hissedar olan ilk çalışanların vefatlarından sonra çok az hisse mirasçılara aktarılmış, bir kısmı el değiştirmiş fakat hisselerin büyük bölümü devralınmadığı, ya da mirasçıları tarafından ibraz edilmediği için kayıp hisse durumuna gelmiştir. Varislerin şirket hisselerini devralarak ortaklıklarını devam ettirmemelerinde veya bir başkasına aktarmamalarında, hisse senetlerinin manevi değerinin ötesinde maddi bir getirisininin

---

(Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluşun İtibaren Anadolu Ajansı, Ankara, 1987, s.51)

23 “Heyet-i Umumiye, Vekâleten veya asaleten laakal (en az) on hissese malik olan hissedarandan (pay sahiplerinden) mürekkep olacak (oluşacak)tır.” (a.g.e., s.56.)

24 “Heyet-i Umumiyede gerek asaleten ve gerekse Vekâleten hazır bulunan hissedaranın (paydaşların) her on hisse için bir reyî olacak ve şu kadar ki, her bir hissedarın ondan ziyade reyî olamayacaktır.” (a.g.e., s.56.)

olmamasının yanısıra ilk tüzüğün 6. maddesinin getirdiği tescil sorununun da etkisi vardır. ²⁵

Hisselerin temsil gücünün yüzde 10'u aşamayacağı hükmü 1978 yılında olaylı bir genel kurul toplantısında değiştirilmek istenmiş, ancak Genel Kurulda alınan bu yöndeki karar tescil işlemleri yapılmadığı için uygulanamamıştır. Tartışmaları TBMM'ye de yansıyan bu değişiklik girişimi ve yaşanan tartışmalar, aşağıda daha ayrıntılı anlatılacaktır. Tüzüğün hisselerin genel kuruldaki oy gücü ile ilgili düzenleme ancak 1986 yılında tüzüğün değiştirilmesi ile mümkün olabilecektir.

5. Toplam Hissenin Yarısının Önce Partiye Sonra Maliyeye Devri

Şirket kurulduğunda hisselerin yarısına sahip olan dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras)'ın kurucu olarak görev almadığını belirtmiştik. 1000 hisseye sahip olmasına rağmen, tüzüğe göre genel kurulda ancak 100 hisse sahibi kadar (10 oy) temsil hakkı bulunan Tevfik Rüştü Bey'in durumu dikkat çekmektedir.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in, ajansın şirketleşmesi ile ilgili çalışmaları yürütmekle görevlendirdiği Tevfik Rüştü Bey, Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasından birkaç gün sonra Dışişleri Bakanlığı gibi iş yükü ağır bir göreve atanmıştır. Tevfik Rüştü Bey, bu yüzden Anadolu Ajansı'nda görev almamış olabilir. Ancak Gazi Mustafa Kemal'in güvendiği isimlerden biri olan Tevfik Rüştü Bey'in aktif görevi olmamakla birlikte perde arkasında ajans üzerinde önemli rolü olduğu görülmektedir. Nitekim şirket olana kadar ajansın da bir müdürlüğü halinde faaliyet gösterdiği, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına (Başbakanlığa) bağlı bir kurum olarak teşkil edilmişken, 25 Aralık 1920 tarih ve 79 sayılı Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesinin Hariciye Vekâletine Rabtına Dair Kanun'la Hariciye Vekâletine (Dışişleri Bakanlığı) bağlanması dikkat çekicidir.

Öteyandan Tevfik Rüştü Bey, üzerindeki hisselerin asıl sahibinin Cumhuriyet Halk Fırkası olduğunu ifade etmektedir. Şirket kuruluşundan yaklaşık 5 yıl sonra bu hisseleri aslı sahibine devretmek isteyen Tevfik Rüştü Bey, 30 Aralık 1930 tarihli bir dilekçeyle²⁶ üzerindeki hisselerin tamamının Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumiliği'ne (Genel Sekreterliği'ne) aktarılması için AA İdare Heyetine başvurmuştur.

²⁵ “(Şirketin) hisse senedatının devir ve ferağı Meclis-i İdare kararıyla icra olunur. Hisse senetleri şirket nazarında kabul-i inkisam (bölünebilir) değildir ve şirket bir hisse için bir sahip tanır. Bir hissedarın varis veya dayinleri(alacakları) Hiçbir vesile ile şirketin emval ve emlakinin taht-ı hacze vaz'ını (haciz altına alınmasını) isteyemez ve şirketin umur-u idaresine müdahale edemezler ve isti'fayi hukuk (hak aramak) için şirketin muhasebe defatiri (defterleri) ile Heyet-i Umumiyenin kararlarını kabule mecburdurlar.”(a.g.e., 49)

²⁶ Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Defteri, No:3

Tevfik Rüştü Bey'in bu talebi, 1 Ocak 1931'de yönetim kurulu tarafından kabul edilmişse de Cumhuriyet Halk Fırkasının 10 Ocak 1931 tarihli yazısı üzerine Anadolu Ajansı yönetimine yaptığı hisse devrine ilişkin başvurusundaki kurumu değiştiren Tevfik Rüştü Bey, bu kez 15 Ocak 1931 tarih ve 215 sayılı dilekçe ile adına kayıtlı hisselerin Maliye Vekâletine devrini istemiştir.²⁷

Bu dilekçe yönetim kurulunun 1 Şubat 1931 tarihli toplantısında ele alınarak kabul edilmiş ve bir ay önce Cumhuriyet Halk Fırkasına devri kararlaştırılan Tevfik Rüştü Bey'e ait 1000 hissenin Maliye Vekâletine aktarılmasına ve durumun Maliye Vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir. Böylece Ajansı Türk Anonim Şirketi hisselerinin yarısı devlete geçmiştir.

Üzerinde 5 hisse bulunan Ajans çalışanlarından İskender Ferit'in 1951 yılında bilâ varis vefatı üzerine Maliye Bakanlığı, 18 Haziran 1951 tarih ve 52109-3/21368 sayılı yazı ile Ajans yönetiminden 501-505 sayılı beş hissenin Maliye'ye devrini ve gerekli işlemlerin yapılmasını talep etmiştir. Bu durumda Maliye hisseleri 1005'e çıkmakta, özel hisseler de 955'e düşmektedir. Böyle bir gelişme başlangıçta öngörülen yapıya ters düşecek ve ajansı yeniden devlet ağırlıklı bir duruma getirecektir. Devlet ağırlıklı bir görüntü verilmek istenmediği için, Maliye'nin üzerinde bulunan hisselerden 50'si Hulusi Timur'a satılmıştır. Maliye Bakanlığı, 1 Ağustos 1951'te ajans yönetimine yeni bir yazı göndermiştir. 52109-3/26561 sayılı yazı ile 701-750 sayılı elli hissenin satışına ilişkin gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. Aynı yazı ile eski Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın üzerindeki hisselerin tescili yeniden ajans yönetiminden talep edilmiştir.

Bunun üzerine Anadolu Ajansı İdare Kurulu 9 Ağustos 1951 tarih ve 62 sayılı kararı ile Maliye Bakanlığı'nın talep ettiği devir, ferağ ve tescil işlemlerini gerçekleştirmiştir.

Hulusi Timur, daha sonra üzerindeki hisseleri 22 Aralık 1952 tarihli ve 85 sayılı İdare Kurulu Kararı ile ajansta bir dönem Genel Müdürlük görevini tedviren yürüten Bahadır Dülger'e devretmiştir. Bahadır Dülger'in vefatından sonra bu hisseler önce eşi Fatma Aliye Dülger'e, onun da vefatının ardından oğlu Mehmet Dülger'i aktarılmıştır.

B. ANADOLU AJANSI ÜZERİNDE DEVLET ETKİSİ

1. Sermayedeki Kamu Payından Kaynaklanan Etki

Başlangıçta tamamı özel hisselerden oluşan bir şirket halinde kurulan Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi'nde Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) hisselerini Maliye'ye devretmesi ile kamu ortaklığı oluşmuştur. Kamu payının, toplam hisselerin yarısına tekabül etmesi ile Anadolu Ajansı yarı

²⁷ a.g.k.

resmi bir nitelik kazanmıştır. 1930'lu yıllardaki bu durum, bugün bile AA'nın "devlet ajansı" ya da "yarı resmi ajans" şeklinde anılmasına sebep olmuştur.

Bu devir işlemi ile dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in Anadolu Ajansı üzerindeki, kendi ifadesi ile Cumhuriyet Halk Fırkası adına taşıdığı hisselerden kaynaklanan görünmeyen gücü, Maliye Bakanlığına aktarılmış olmaktadır.

Böylece Anadolu Ajansı, hazinenin hissedarlığı sebebiyle ilgili yasal düzenlemelerde tanımlanan biçimiyle bir devlet iştirakidir. Büyük ortak olmakla birlikte hazineye ait hisseler pay dağılımı itibariyle yüzde 50'nin altında olduğu için ajans, bir İktisadi Devlet Teşekkülü, Kamu İktisadi Kuruluşu ya da genel ifadeyle Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak nitelendirilemez. Bir başka deyişle Anadolu Ajansı bir devlet ajansı değil, devlet iştiraki olan bir kuruluştur.²⁸

12 Mart 1964 tarih ve 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun, kamu paylarının yüzde 15'i aştığı şirketlerde Maliye Bakanlığının bir temsilci atamasını öngörüyorsa da yürürlüğe girdiği tarihte mevcut ortaklıkların kanun ve ana sözleşmelerindeki hükümlerin saklı tutulması²⁹ ile Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi için bu hüküm uygulanmamıştır.³⁰

1984 yılında çıkarılan 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) 27. maddesi de devlet iştiraki olan bir anonim şirkette kamu

²⁸ 440 sayılı yasanın 1. maddesinin 2. fıkrası şöyledir:

"Devlet ve teşekkül iştirakleri, Devlet ve iktisadi Devlet Teşekküllerinin sermayelerinin yarısına veya daha azına sahip buldukları, özel hukuk hükümlerine göre kurulan ortaklıklardaki hisselerdir."

"Devlet iştiraki" terimi, 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin "Tanımlar ve Kısaltmalar" başlıklı 2. maddesinin 6. bendinde şöyle tanımlanmaktadır:

"İştirak; iktisadi devlet teşekküllerinin veya kamu iktisadi kuruluşlarının veya bağlı ortaklıklarının, sermayelerinin en az yüzde onbeşine, en çok yüzde ellisine sahip buldukları anonim şirketlerdir."

²⁹ 440 sayılı kanunun Devlet iştiraklerinin yönetimi başlıklı 26. maddesinin 1. fıkrası şöyledir:

"Devlet hissesinin % 15 ten fazla olduğu ortaklıkların yönetim kurullarında Maliye Bakanlığını temsilen bir üye bulundurulabilir. Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte mevcut ortaklıkların kanun ve anasözleşmelerindeki hükümler saklıdır."

³⁰ Hikmet Sami Türk, "Anadolu Ajansı Sorunu ve Çözüm Yolları", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, 1977, C. 34, S. 1-4, s.64

hissenin en uz yüzde 15 olmasını düzenlerken, 28. madde ile de yüzde 15 oranındaki her hisse için yönetim kurulunda en az bir üyenin bulunması öngörülmektedir. 440 sayılı kanundaki istisnai hüküm KHK'de bulunmamaktadır. Anadolu Ajansı'nın özellikle son yıllardaki genel kurullarında bütün yönetim kurulu üyeleri Maliye Bakanlığı (daha sonra Hazine Müsteşarlığı) temsilcisinin önerisi ile seçilmekte ve yönetim kurulu üyelikleri devam ettiği sürece üzerlerinde kalmak kaydıyla Hazine Müsteşarlığı tarafından adlarına itibari hisse devri yapılmaktadır. Dolayısıyla yönetim kurulu üyeleri Anadolu Ajansı TAŞ bünyesinde kamu temsilcisi durumundadır. Böylece KHK'de öngörülen temsil yükümlülüğü de yerine getirilmiş olmaktadır.

Anadolu Ajansı'nın 1925'de Matbuat Umum Müdürlüğü'nden ayrılıp özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket halini almasından, bir başka deyişle kamu kurumu bünyesinden çıkarılıp özel bir tüzel kişilik haline getirilmesinden sonra da devlet ile ilişkisi kesilmemiştir.

2.Bütçe'den Sağlanan Destekten Kaynaklanan Etki

a- Şirketleşmenin TBMM'deki Yansımaları

Bir anonim şirket haline gelmesine rağmen Anadolu Ajansı'ndaki devlet etkisinin en somut göstergesi, bütçeden aldığı destektir. Ajansın kurumsal yapısı tarihsel süreç içinde incelendiğinde, devletle irtibatının devam ettirildiği görülecektir. Çeşitli yollarla, yasaya veya kararnamelere dayalı olarak Meclis iradesi ile sağlanan bu destek halen devam etmektedir.

Ajansın şirketleşmesi ile ilgili karar da Meclis iradesi tarafından verilmiştir. Ajansın ayrı bir statüye kavuşturulması 1924 yılı bütçe müzakereleri sırasında öngörülmüştür. Konu Meclis'in 22 Mart 1340 (1924) günü birleşiminde ele alınmıştır. Muvazenei Maliye Encümeni (Bütçe Komisyonu) raporunda şu ifadeler yer almaktadır:

“Millî ajansın doğrudan doğruya Devlet bütçesiyle ve Devlet tarafından azil ve nasbedilen memurlarla idare olunmasında matlup ve mültezem fevaidi istihsal (istenen ve beklenen yararın sağlanması) şöyle dursun bilâkis her hangi bir memurun küçük bir ihtiyatsızlığı veya bir hâdisenin bidayette iyice keşfedilememiş bulunması neticesi olarak Hükümeti zaman zaman müşkül mevkilere düşürmek tehlikesi görüldü. Çünkü bugünkü şekliyle Millî Ajansı bir ihbarat ve istihbarat şebekesi olmaktan ziyade Hükümetin arzu ve iradelerini söyliyene ve Hükümeti mânen ve siyaseten taahhüt altına alan bir ağızdır. Onun için encümenin Ajans ve İstihbarat Müdüriyetini teşebbüsata hususiyeye devir ve terki münasip görmüş ve nimresmî (yarı resmî) bir mahiyeti iktisabedecek olan bu

müessesenin hayatını temin için de Matbuat Bütçesinde müesseseyi bugün idare eden zatın da kâfi bulduğu ellibin liralık bir tahsisat kabul etmiştir. Ve binnetice İstihbarat ve Ajans Müdüriyeti ile memurlarının ve taşra şubelerinin tayyî (çıkartılması) ve Devlet bütçesinden ihracı faydalı ve zaruri görülmüştür.”³¹

Raporda ajansın bir devlet kuruluşu halinde kalmasının sakıncalarına değinilirken, bir yandan bireysel hataların hükümeti zor duruma düşürebileceği ifade edilmekte, bir yandan da devletle doğrudan irtibatlı iken ajansın tarafsız kalamayacağına dikkat çekilmektedir. Çözüm olarak da ajansın yarı resmi bir yapıya kavuşturulması önerilmektedir.

Bu öneri yaklaşık bir yıl sonra hayata geçirilecektir. Bütçe Komisyonunun önerisi istikametinde bir düzenleme 1925 yılı bütçe kanununa konulmuştur. Kanunun TBMM'deki görüşmelerinden önce 21 Ocak 1925 günü yapılan 38. birleşimde söz alan Trabzon Mebusu Muhtar Bey (Ahmet Muhtar Çilli) ajansın çalışmalarına ilişkin eleştirilerde bulunmuş, ajansa verilen ödeneye karşı çıkarken, harcamaların usule uygun yapılmadığını ileri sürmüştür. Karesi (Balıkesir) Mebusu Vehbi Bey (Mehmet Vehbi Bolak) ve Gümüşhane Mebusu Zeki Bey (Ahmet Zeki Kadırbeyoğlu) da eleştirilere katılmıştır.³²

Eleştirileri cevaplayan dönemin Maarif Vekili Şükrü Bey (Saraçoğlu) bir önceki yıl yapılan ajansla ilgili görüşmeleri hatırlatmıştır.

“Ben ve birkaç arkadaşımız; öteden beri bu müessesenin doğrudan doğruya hükümete merbut bir idare şeklinde değil; bilâkis tahsisatını fasıllarını mümkün olduğu kadar taksir ederek (kısaltarak), tevhit ederek (birleştirerek) nimresmî bir müessese şeklinde, bizden sübvansiyon alır bir müessese şeklinde idaresini iddia ve onu müdafaa etmiştik”³³ diyen Saraçoğlu, bu sözleriyle ajansın doğrudan devlete bağlı değil, fakat devlet tarafından desteklenen yarı resmi bir kuruluş haline getirilmesinin planlandığını vurgulamaktadır. Bu yeni yapılanma da bir şirket şeklinde olacaktır.

Yapılan eleştirilerine rağmen milletvekilleri, ajansın gerekliliği ve faaliyetlerinin tüm yurda yayılması konusunda görüş birliği içindedir.

Ajansın şirketleşmesi konusu bu görüşmeden bir hafta sonra 31 Ocak 1925 günü yapılan 43. birleşimde Meclis gündemine gelmiştir.

31 TBMM Zabıt Ceridesi, C.VII/1, s.923.

32 TBMM Zabıt Ceridesi, C.XII s.216- 219.

33 a.g.e., s.218.

b- Bütçeden Kaynak Sağlanması

Anadolu Ajansı'nın kuruluşu ile ilgili düzenlemenin de yer aldığı 1341 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu (1925 Yılı Bütçe Kanunu)'na konulan "Ajansın bir müessesesi hususiye tarafından idare ettirilmesine ve bunun için senevi tediye miktarı 150 000 lirayı tecavüz etmemek üzere on seneye kadar taahhüt icrasına Hariciye Vekili mezundur."³⁴ şeklindeki hükümle Anadolu Ajansı'nın bir yandan yeni bir yapıya kavuşturulması öngörülürken diğer taraftan, faaliyetlerini yürütebilmesi için 150.000 lirayı geçmemek üzere devlet bütçesinden ödenek tahsis edilmekle, bu konuda Hariciye Vekâletine yetki verilmektedir.

Konu, kanun gerekçesinde şöyle belirtilmektedir:

*"Ajansın bir müessesesi hususiye tarafından idaresindeki lüzum ve menafî (yarar) geçen seneki matbuat ve istihbarat bütçesi esbabı mucibesinde (gerekçesinde) tafsilen arz edilmiş ve bütçeye bu maksadı teminen vaz olunan tahsisat (konulan ödenek) Heyeti Celilece (yüce kurul tarafından) kabul buyurulmuştu. 1341 Matbuat ve İstihbarat Bütçesinin hini tetkikinde (incelenmesi sırasında) Encümenimiz Ajans sureti idaresinin Meclisi Âlice karini tasvip olan noktai nazara (Yüce Meclisce benimsenen yaklaşıma) tamamıyla muvafik (uygun) bir surette cereyan edemediğini müşahade eylediğinden bu sene Muvazenei Umumiye Kanununa işbu maddenin derc (konulması) ve ilâvesini lüzumlu telâkki etmiştir."*³⁵

Bütçe Komisyonu raporunda da ajansın faaliyetine "Hükümet teşkilâtından" ilişkisini keserek devletten sağlanacak parasal destekle özel bir kurum tarafından devam etmesinin uygun bulunduğu belirtilmektedir.³⁶

Raporda, ülkemizle ilgili haberlerin zamanında dünya gündemine girebilmesini sağlamak için Moskova, Berlin, Paris, Cenevre gibi kentlerde ve Balkanlarda birer muhabir bulundurmanın ve İstanbul, Ankara gibi merkezlerin telsiz ve telgraf cihazlarıyla donatılmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmış, ajansın daha hızlı habercilik yapabilecek bir yapıya kavuşması için bir şirket kurulacağı, bu şirketin gerçekleşmesine kadar da eski yönetim biçimiyle devam edeceği ifade edilmiştir.

1925 yılı bütçe kanunu ile Anadolu Ajansı'na telgraf ücreti olarak 400 bin lira tahsis edilmiştir. Bu tahsisat, hükümetçe 500 bin lira olarak öngörülmüşken Meclis Genel Kurulu'nda komisyon tarafından önerilen şekliyle 400 bin liraya düşürülerek kabul edilmiştir.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi C. XIII, s.31.

³⁵ a.g.e., s.26.

³⁶ a.g.e., s.258.

1926 yılı bütçe kanununda da “Ajans tahsisatı” olarak Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesine 500 bin lira konulmuştur. Balıkesir Mebusu Vehbi Bey ve Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in ajansın haber dili ile ilgili eleştirilerini Hariciye Vekili Tefik Rüştü (Aras) Bey cevaplamıştır. Ajansın değerli kalem ustaları tarafından yönetildiğini ifade eden Tefik Rüştü Bey, ajansın devletin resmi kurumları arasında olmadığını belirterek yeni durumu, “*Bir şirkettir. Hükümet onunla münasebatta bulunmaktadır. Fakat devletin müessesatı resmîyesinden değildir.*” şeklinde tanımlamıştır.³⁷

Anadolu Ajansı için, 1927 yılı bütçesine Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesine 150 bin lirası ödenek, 281 bin 155 lirası telgraf ücreti olmak üzere toplam 431 bin 155 lira³⁸ 1928 yılı bütçesine de 150 bin lirası ödenek ve 240 bin lirası telgraf ücreti olmak üzere toplam 390 bin lira³⁹ konulmuş, ayrıca 8 Aralık 1928'de telgraf ücreti için 12 bin lira ek ödenek tahsis edilmiştir.⁴⁰

1925 yılında öngörülen 10 yıllık süre için sağlanan devlet desteği, bu süre sonunda da devam edecektir. Anadolu Ajansı ile ilgili ödenek 1 Aralık 1934 tarih ve 2594 sayılı Kanun ile 150 bin lirayı geçmemek üzere bir on yıl daha uzatılmıştır. Kanunla Hariciye Vekâleti ve Anadolu Ajansı arasında 1 Mart 1935 tarihinden geçerli olmak üzere bir sözleşme yapılması öngörülürken, kanunun uygulanması sorumluluğu Hariciye ve Maliye Vekâletlerine verilmiştir.⁴¹

22.5.1940 tarih ve 3837 sayılı “*BaşVekâlete Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun*”da Anadolu Ajansı ile sözleşme yapacak kurum Hariciye Vekâleti yerine Matbuat Umum Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Kanunun geçici maddesi ile 2564 sayılı kanunla Hariciye Vekâletine verilen haklar ve yükümlülükler Matbuat Umum Müdürlüğüne devredilmiştir.⁴²

İki yıl sonra 3837 sayılı Kanuna ek olarak çıkarılan 17 Haziran 1942 tarih ve 4266 sayılı kanun, Anadolu Ajansı ile ilgili yeni bir düzenleme getirmiştir.⁴³ Yeni kanun, Matbuat Umum Müdürlüğü'ne Anadolu Ajansı'nın

37 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C.XXV, s.167,168.

38 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, C.XXXI, s.72

39 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, C. III, s. 199.

40 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, C. IV, s. 6.

41 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, C. XXV, s.33, *Resmî Gazete*, 6 Kanunisani (Ocak) 1934, S.2837.

42 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VI, C.XI, s.187, *Resmî Gazete*, 28.5.1940, S. 4520

43 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VI, C.XXVI, s. 203,204., *Resmî Gazete*, 23.6.1942, S. 5139.

yayın ve istihbarat işlerini, bütçe ve kadrosu ile uygulamasını denetleme yetkisi vermektedir. Kanuna göre Matbuat Umum Müdürlüğü, ödenecek miktarı her yıl kendi bütçesinin Anadolu Ajansı bölümüne konulan ödeneği geçmemek üzere, en çok beş yıllık sözleşme yapmağa yetkilidir. Bu sözleşmede ajans genel müdürü ve yönetim kurulu üyelerinin tayin tarzlarının da tespit edileceği kanunda belirtilmiştir. Aşağıda da üzerinde durulacağı gibi bu düzenlemede mali denetiminin yanı sıra yayın denetiminin de getirilmiş olması dikkat çekicidir.

Matbuat Umum Müdürlüğü'nün adını Basın Yayın Umum Müdürlüğü olarak değiştiren 16 Ağustos 1943 tarih ve 4475 sayılı kanunun 36. maddesi ile ajansa yapılacak devlet katkısını düzenleyen 4266 sayılı kanunun birinci maddesinin son fıkrasına eklenen “Umum Müdürlük Anadolu Ajansı nezdinde daimi bir murakıp bulundurur” cümlesi ile denetimi yapacak kişi belirlenerek, Basın Yayın Umum Müdürlüğü'ne verilen ajansı denetleme görevi somutlaştırılmıştır.

Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün adını “Basın Yayın Genel Müdürlüğü” olarak değiştiren 24 Mayıs 1949 tarih ve 5392 sayılı kanunun 29. maddesinde Anadolu Ajansı ile ilgili hükümler öz olarak korunurken, önceki yasada yer alan ifadeler, dil bakımından biraz daha sadeleştirilerek şu şekli almıştır:

“Genel Müdürlük, Anadolu Ajansının yayın ve haber alıp verme işlerini, bütçesini, kadrosunu ve bunların uygulanışını denetlemek ve ödenecek miktarı her yıl kendi bütçesinin Anadolu Ajansı bölümündeki ödeneği aşmamak üzere Anadolu Ajansı ile bir sözleşme yapmaya yetkilidir. Bu sözleşmede, Anadolu Ajansının Genel Müdürü ile İdare Meclisi üyelerinin tayin tarzları da belirtilir. Genel Müdürlük, Anadolu Ajansı nezdinde bir denetçi bulundurur.”

Demokrat Parti iktidarı döneminde de aynı hükümler yürürlükte kalmıştır.

Anadolu Ajansı haberleri üzerinde Basın Yayın Genel Müdürlüğüne denetim yetkisi tanıyan hükümler 1963 yılında kaldırılmış, Anadolu Ajansı'na devlet katkısı sağlayan düzenleme, yeni kurulan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı çerçevesinde ele alınmıştır. 2 Temmuz 1963 tarih ve 265 sayılı Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kanunu'nun “Anadolu Ajansı ile Sözleşme” başlıklı 33. maddesi şöyledir:

“Bakanlık, Anadolu Ajansının bütçesini, kadrosunu ve bunların uygulanmasını denetlemeye ve ödenecek miktar, her yıl kendi bütçesinin Anadolu Ajansı bölümündeki ödeneği aşmamak üzere, Anadolu Ajansı ile en çok beş yıllık sözleşme yapmaya yetkilidir. Bu sözleşmede, Anadolu Ajansı

yöneticilerinin atanma yolları da belirtilir. Bakanlık, Anadolu Ajansında bir denetçi bulundurulur.”⁴⁴

Yeni düzenleme ile ajansa ilgili denetim “bütçe ve kadro” boyutunda sınırlandırılırken, “yayın ve haber alma işleri” üzerindeki denetim kaldırılmıştır.

Böylece 2. Dünya Savaşı şartlarında konan ve ajansın tarafsız haberciliğini kısıtlayan düzenlemenin ajansın tarafsızlığını güvenceye alan 1961 Anayasası'ndaki hükümle çelişmesi de ortadan kaldırılmıştır.

265 sayılı kanununun 33. maddesinde belirtilen ajans yöneticilerinin atanma yollarının belirlenmesine ilişkin fıkradaki “ajans yöneticileri” ifadesi ile daha önceki yasal düzenlemelerde olduğu gibi ajans genel müdürü ve yönetim kurulu üyelerinin atanmasının kastedildiğini anlamak yanlış olmayacaktır.

Daha sonra ajansla sözleşme yapacak kurum yeniden Basın Yayın Genel Müdürlüğü olmuştur. Bu durum, kurumun Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'ne dönüşmesinden sonra da devam etmiştir. 8 Haziran 1984 yılında çıkarılan ve bu makalenin hazırlandığı dönemde yürürlükte olan 231 sayılı Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 24. maddesi şöyledir:

“Genel Müdürlük her yıl, kendi bütçesinin Anadolu Ajansı bölümündeki ödeneği aşmamak üzere, Anadolu Ajansı ile en çok 5 yıllık sözleşme yapmağa ve Başbakan veya görevlendireceği Bakan adına Anadolu Ajansının bütçesini, kadrosunu ve bunların uygulanmasını denetlemeye yetkilidir.

Bu amaçla, Anadolu Ajansı'nda bir denetçi görevlendirilir.

Yapılacak sözleşmede, Anadolu Ajansı yöneticilerinin atanma yolları da belirtilir.”⁴⁵

Hikmet Sami Türk, ajans yöneticilerinin atanmaları ile ilgili düzenlemenin siyasal iktidarların tutumuna göre farklı uygulamalara elverişli olduğunu ifade ederek şu görüşü savunmaktadır:

“Bu düzenlemenin siyasal iktidara verdiği olanak, Anadolu Ajansı T.A.Ş. yönetiminde Anayasamızın 121. maddesindeki tarafsızlık ilkesinin

44 *Resmi Gazete*, 12 Temmuz 1963, S.11452.

45 *Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluşun İtibaren Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi ile İlgili Yasal Düzenlemeler*, s.95-106.

gerçekleşmesini sağlayıcı bir denge ögesi olarak değerlendirilebileceği gibi; tarafsızlık ilkesinden saptırıcı bir malî baskı veya kayırma aracı olarak da kullanılabilir.”⁴⁶

Yukarıda değindiğimiz gibi Anadolu Ajansı'na devlet desteği sağlanması, dolaylı biçimde Anayasa'da da yerini almıştır. 1961 Anayasasının 121. maddesinin son fıkrası şöyledir:

“Devlet tarafından kurulan veya Devletten malî yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.”

Bu yaklaşım, 1982 Anayasasında da korunmuştur. Anayasa'nın 133. maddesinin son fıkrasında⁴⁷ zikredilen “kamu tüzel kişilerinden yardım gören haber ajansları” ifade, daha genel bir tanımlama olmakla birlikte asıl kastedilen Anadolu Ajansı'dır. Anayasa, Anadolu Ajansı'nın özerkliği ve tarafsızlığını güvence altına almıştır.

Anadolu Ajansı'na bütçeden sağlanan destek, her ne kadar bir başka kamu kurumu aracılığı ile (Halen Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü) olsa da bütçede ödeneğin Anadolu Ajansı'na tahsis edildiği açıkça belirtilmektedir. Anadolu Ajansı bu ödeneği, aracı kurumla imzalanan sözleşme çerçevesinde her ay Maliye'den talep etmektedir. Genellikle tahsis edilen ödenek, personel giderlerini karşılayacak miktarda olmaktadır. Tasarruf tedbirleri ile bu ödenek zaman zaman kısıtlanmaktaysa da yıl sonunda yine devlet bütçesinden sağlanan ek ödenek ile açıklar kapatılmaktadır.

Anadolu Ajansı'na devlet desteği sağlayan bu yasal düzenlemelerin yanı sıra çeşitli zamanlarda ajansa bazı ayrıcalıklar getiren özel yasalar da çıkarılmıştır.

C- ANADOLU AJANSI İLE İLGİLİ ÖZEL KANUNLAR

1. Telgraf Ücretleri ile İlgili Kanun

Anadolu Ajansı'nın kurulduğu dönemde haberler telgrafla iletiliyordu. Telgraf ücretleri de devlet bütçesinden sağlanan destekle karşılanmaktaydı. Bu durum, hemen her bütçe müzakeresi sırasında Meclis'te eleştirilere sebep olmuştur. Bu tür tartışmalara son vermek amacıyla özel bir yasa çıkarılmıştır. 17 Mayıs 1928'de kabul edilen 1265 sayılı “Anadolu Ajansı Şirketi Tarafından Çekilecek Dahili Telgrafnamelerin Ücretleri Hakkında Kanun” ile sorun kökten çözümlenmeye çalışılmıştır.

⁴⁶ Türk, *a.g.m.*, s. 79,

⁴⁷ Anayasasının 133. maddesinin son fıkrası:

“Devletçe kamu tüzelkişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumu ile kamu tüzelkişilerinden yardım gören haber ajanslarının özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır.”

Yürürlükten kaldırılmamakla birlikte bu kanun Anadolu Ajansı'nın haberlerini uydudan iletmediği günümüzde özellikle PTT'nin özelleştirilmesinden sonra işlevsiz hale gelmiştir.⁴⁸

2. Sermayenin Aynı Kalması İçin Çıkarılan Özel Kanun

Anadolu Ajansı'nın kuruluşunda 20.000 lira olarak öngörülen sermaye 1956 yılında yasalaşan Ticaret Kanununda öngörülen miktarın altında kalmış, ana sözleşmelerin yeni yasaya uyum sağlaması için tanınan süre içinde Anadolu Ajansı tüzüğünde bir değişiklik yapılamamıştır. Herhangi bir başka ticari şirket olsa şirketin kapanmasına kadar varacak yaptırımlar uygulanabilirken Anadolu Ajansı için farklı bir yöntem geliştirilmiş ve özel bir yasa çıkarılarak Ajansı'nın kuruluşunda belirlenen sermaye miktarı korunmuştur.

1 Temmuz 1960'ta çıkarılan 7 sayılı kanun ile Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi, Türk Ticaret Kanununun anonim şirketlere ait intibak hükümleriyle, şirketlerin sermaye miktarının 50 bin TL'den az olamayacağına ilişkin 272. maddesinden istisna edilmiştir.⁴⁹ Halen yürürlükte olan bu özel kanun ile Anadolu Ajansı'nın sermayesi 20 bin lira olarak kalmıştır.

3. Ajans'taki Devlet Etkisini Tescilleyen Kanun

Bu dönemde çıkarılan 12 Ağustos 1960 tarihli 57 sayılı kanun⁵⁰ ise Anadolu Ajansı'nın mallarının devlet malı sayılacağını hükme bağlarken, "Bu mallar aleyhine cürüm işleyenler hakkında umumi hükümler dairesinde kovuşturma" yapılacağını da eklemiştir. Kanuna eklenen geçici madde ile kanunun yayımlandığı tarihten önce ajans malları aleyhine işlenmiş suçlarda da bu kanun hükümlerinin uygulanacağı belirtilerek kanun geriye yürütülmüştür.

Kanunun ikinci maddesi ile Anadolu Ajansı personeli "Türk Ceza Kanunu'nun tatbikatında" memur sayılmıştır. Üçüncü maddede ise "Anadolu Ajansında İdare Meclisi üyeliklerine ve diğer vazifelere tayin edilecek memurlar hakkında 788 sayılı kanunun 8. maddesi hükümleri uygulanır." denilerek devlet memur kanununa atıfta bulunulmuştur. 57 sayılı kanun halen yürürlükte olmakla birlikte kanunun 3. maddesi, atıfta bulunulan kanunun yürürlükten kalkması ile işlevsiz kalmıştır.

48 *a.g.e.*, s.153.

49 *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1960, S. 10544.

50 *Resmî Gazete*, 19 Ağustos 1960, S. 10582.

4. Bir Dönem Gümrük İstisnası Sağlayan Kanun

Ajansın sürekli değişen teknolojiye ayak uydurabilmesi için her dönemde yurt dışından getirilecek malzeme, cihaz ve ekipmana ihtiyaç duyulmuştur. İthalatın sınırlı ve gümrüklerin yüksek olduğu dönemlerde maddi açıdan imkanları sınırlı olan Anadolu Ajansı'na 1972 yılında yasa ile gümrük muafiyeti tanınmış ancak bu imtiyazlı durum yaklaşık 10 yıl sürebilmiştir.

19 Şubat 1972 tarih ve 1615 sayılı kanun ile Gümrük Kanununun 8. maddesinde yapılan düzenleme ile çeşitli kurumlara gümrük istisnası tanınmıştır. Kanunun Ajansla ilgili 15. fıkrası şöyledir:

“Anadolu Ajansı'nın ihtiyacı için yurt dışından getirtilecek iletme malzemesi, telsiz alıcı ve verici yayınlarında kullanılan her türlü cihaz, ve malzemeleri, telefoto cihazı, teksir makineleri, teksir boyası, mumlu kağıt ve diğer her türlü elektromekanik, mekanik ve elektronik haberleşme cihazları ve bunların yedek parça ve aksamaları damga resmi dahil, gümrük ve resimleri, belediye hissesi ve harçlarından muaftır.”

Anadolu Ajansına ithalatta çok geniş ve önemli ayrıcalıklar sağlayan bu düzenleme, 18 Nisan 1983 tarih ve 2817 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

D- ANA SÖZLEŞMEDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

1. Şirketin İlk Tüzüğünde Yapılan Değişiklikler

Anadolu Ajansı'nda köklü yapısal değişiklikler yapma düşüncesi zaman zaman tartışılmıştır. Ajansın 1925 yılında hazırlanan 45 maddelik “Şirket Nizamnamesi”nde ilk değişiklik 2 yıl sonra yapılmıştır.

1927 yılında beş maddede değişiklik yapılmıştır. Hisse senetleri ile ilgili 6. maddeye hisse senetlerinin el değiştirmesinde yönetim kurulunun onayını öngören bir paragraf eklenmiş, 19. maddede genel kurulun toplanma zamanı Nisan'dan Şubat'a alınmış, 25. maddesinde yapılan değişiklikle müfettiş kavramının yerine murakıp ifadesi konulmuş, 30. maddedeki değişiklikle mali yıl başlangıcı Mart'tan Ocak'a çekilmiş, kârın dağıtımı ile ilgili 31. maddede ise ihtiyat akçesi oranı yüzde 25'den yüzde 10'a düşürülmüştür.

Şirketin süresini 25 yıllla sınırlayan 4. maddede bu sürenin dolduğu 1950 yılında zorunlu bir değişiklik yapılmış, süre 1975 yılına kadar uzatılmıştır.

9 Ocak 1950'de yapılan genel kurulda sermayenin 100 bin liraya çıkarılması kararı alınmışsa da gerekli hukuki prosedür yerine getirilmediği için bu değişiklik hükümsüz kalmıştır.

1952 yılında dört maddede değişiklik yapılmıştır. 7. madde yapılan değişiklikle yönetim kurulu üyelerinin sayısı ile ilgili ifade “beşten yediye” yerine “üçten beşe” şeklini almıştır. Yönetim Kurulu'nun haftada 3 defa toplanmasını öngören 9. maddede yapılan değişiklikle toplantı sayısı “ayda bir” e çekilmiştir. 19. maddedeki “Ticaret Vekâleti” ibaresinin yerini “Ekonomi ve Ticaret Vekâleti” ibaresi almış, 21. maddedeki değişiklikle de genel kurul toplantısı ile ilgili ilan süresi bir aydan iki haftaya düşürülmüştür.

1973 yılında 7. maddede yeni bir değişiklik yapılmış, yönetim kurulunun seçimi ile ilgili süre ifadesi, “her yıl” yerine “iki yılda bir” şeklini almıştır.

1950 yılında yapılan değişiklikle uzatılan 25 yıllık sürenin dolması üzerine 1975 yılında 4. maddenin yeniden düzenlenmesi gerekmiştir. Genel kurulda, yönetim kurulunun şirket süresini 25 yıl daha uzatan önerisi kabul görmemiş, süre Maliye Bakanlığı temsilcisinin önerisi ile 5 yıllık eklemeye 1980 yılına kadar uzatılmıştır. Süre, 1980 yılında yapılan değişiklikle 1985 yılına, 1985 yılındaki değişiklikle de 1990 yılına kadar uzatılmıştır. Şirketin süresi ile ilgili sınırlama 1986 yılında yenilenen tüzüğün 5. maddesi ile kaldırılmıştır.

1960 yılında tüzüğün tümüyle değiştirilmesi yönünde bir adım atılmışsa da sonuç alınamamış, bu işlem 1986 yılında gerçekleştirilmiştir.

2. Yürürlükteki Ana Sözleşme

Şirket esas sözleşmesi üzerinde en kapsamlı değişiklik, 8 Ağustos 1986'da gerçekleştirilen olağanüstü genel kurulda yapılmıştır. Madde sayısını 45'ten 31'e düşüren yeni metinde “Nizamname” teriminin yerini “Ana Sözleşme” ifadesi almış, yapılan değişikliklerle Ticaret Kanununa uyum sağlanırken, tüzüğün dili sadeleştirilmiştir.

Her hissenin bir oy hakkı olduğuna dair hükmün Anadolu Ajansı TAŞ esas sözleşmesine konulabilmesi için 1986 yılını beklemek gerekecektir. Anadolu Ajansı'nın yeni ana sözleşmesi, 8 Ağustos 1986 tarihinde yapılan olağanüstü genel kurulda kabul edilmiştir. 9 Eylül 1986 tarihinde tescil edilen ve Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi adı ile 11 Eylül 1986 tarih ve 1594 sayılı Ticaret Sicili Gazetesinde yayınlanan yeni tüzük metni 31 maddeden oluşmuştur.

Yeni metnin “Pay Senetleri” başlıklı 7. maddesinde “Şirket her pay için bir sahip tanır” ifadesinin yer alması ile zaten sayısı azalmış olan özel hisselerin temsil gücü sınırlanmış ve Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi üzerinde kamu otoritesinin etki gücü artmıştır. Anadolu Ajansı TAŞ üzerinde

kamu hisselerinin gücünü artıran, dolayısıyla özel hisse sahiplerinin tamamı muhalif kalsa bile altın hisse gibi, genel kurullarda Maliye (daha sonra Hazine) temsilcisinin tek başına tercihi ile karar alınabilmesine imkan sağlayan bu düzenleme, ajansın devlet (ya da hükümetin) kontrolüne girdiği yolunda eleştirilere sebep olmuştur. Ancak bu yöntemle vefatlar sebebiyle ibraz edilemeyen özel şahıs hisselerinin temsil edilmeyişinden kaynaklanan sorunlar ve ajansın genel kurullarında alınan kararların geçerliliği üzerindeki kuşklar giderilmiş, ajans genel kurullarında kamu ve şahıs hisse sahipleri arasındaki tartışmalar önlenmiştir.

III. İKTİDARLARIN ETKİSİ

A. İKTİDAR DEĞİŞİKLİKLERİNİN ANADOLU AJANSI'NA YANSIMASI

Anadolu Ajansı'nın kuruluşuna Yunus Nadi ve Halide Edip (Adıvar) gibi dönemin önde gelen aydınlarının öncülük ettiğini belirtmiştik. Şirketleşme sırasında da yukarıda isimlerini andığımız kuruculara baktığımızda Gazi Mustafa Kemal'in, ajansta, kendilerine güven duyduğu, basın konusuna vakıf dönemin önde gelen aydınlarına görev verdiğini görmekteyiz. Matbuat Umum Müdürlüğü de yapan Kars Milletvekili Ahmet (Ağaoğlu), Heyeti İdare Reisi (Yönetim Kurulu Başkanı) olurken, Matbuat Umum Müdürlüğüne bağlı olduğu dönemde Ajans Müdürlüğü'nü üstlenen Alaeddin Bey Müdürü Umumiye (Genel Müdürlüğe) getirilmiştir.

Birikimi ve dengeli kişiliğiyle Ajans'ta başarılı bir görev yürüten Alaeddin Bey, 21 Aralık 1930'da genç yaşta hayatını kaybetmiş, yerine atanan Muvaffak Menemencioglu 1944 yılına kadar görev yapmıştır. 1928 yılı başında İdare Heyeti Reisi olan emekli general Cemal Teoman, vefat ettiği 1949 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.

1940'lı yıllarda ajans teleks teknolojisine geçerek haber iletiminde önemli bir adım atmıştır.⁵¹ Ayrıca Ankara Radyosu üzerinden yayın yapan dikte servisi ile önemli haberler yazdırılarak yerel basının haber ihtiyacı karşılanmıştır.⁵² Radyo haberlerine “ajans” denilmesi, bu uygulamanın bir sonucudur.

Üst yönetiminde önemli değişiklikler olmaması sebebiyle Anadolu Ajansı uzun süre istikrar içinde bir gelişme göstermiş, siyasi iktidarla uyum içinde çalışmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı ortamında haberlerinde müttefik ülkelerin öne çıkarıldığına dönük eleştiriler üzerine, Anadolu Ajansı, o sırada

51 25. Yılında Anadolu Ajansı, Ankara, 1945, s.17.

52 a.g.e., s. 23

Alman yanlısı bir tutum takınan Refik Saydam hükümeti tarafından denetim altına alınmaya çalışmıştır.⁵³

Bir süre sonra AA Umum Müdürlüğü yapacak olan Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili, 20 Nisan 1942'de TBMM'de ek bütçeye ilişkin talep görüşülürken Anadolu Ajansı'na dönük sert eleştirilerde bulunmuş, azınlıklara mensup kişilerin ajansta çalışmasına ağır bir üslupla karşı çıkmış, Anadolu Ajansı'nın Matbuat Umum Müdürlüğüne bağlanmasını istemiştir.

Bir süre sonra Başbakan Saydam'ın talimatıyla ajansta görev yapan yabancı veya azınlıklara mensup 26 çalışanın işine son verilmiştir.

Etili'nin Ajansın Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bağlanması önerisi dikkate alınmamış, ancak, yukarıda da değinildiği gibi 17 Haziran 1942 tarih ve 4266 sayılı kanunla Matbuat Umum Müdürlüğü'ne Anadolu Ajansı üzerinde mali denetimin yanısıra “haber ve yayın” denetim yetkisi verilmiştir. Ajans haberlerinin kontrol altına alınması ile basın, özellikle dış politikaya ilişkin olarak hükümetin politikalarına ters düşecek haber yapmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

1944 yılı Ekiminde Muvaffak Menemencioğlu'nun yerine Faik Hozar atanmıştır. Hozar'ın 1946 yılında ayrılmasından sonra Genel Müdürlüğe bir süre Cemal Ökten Vekâlet etmiş, 1947 yılında ise Muvaffak Sunal bu göreve getirilmiştir. Bir yıl sonra ise Ziya Gevher Etili, Umum Müdür olmuştur.

Bu dönemde İdare Heyetinde fazla bir değişiklik olmazken 13 yıl görev yapan Muvaffak Menemencioğlu'ndan sonra 3 yıl içinde biri Vekâleten olmak üzere dört genel müdürün değişmesi dikkat çekicidir.

22 yıl görevde kalan Cemal Teoman'ın vefatı üzerine 1949 yılında İdare Heyeti Reisliğine Namık Ambarcıoğlu seçilmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Anadolu Ajansı yönetiminde de değişiklikler olmuş, İdare Heyeti Başkanlığına Galip Kemali Söylemez getirilmiştir. Genel Müdür Etili, Demokrat Parti döneminde bir yıl daha görev yaptıktan sonra yerini Saim Nuri Uray'a bırakmıştır. Bir yıl kadar görev yapan Uray'ın ardından bir süre tedviren Murahhas Aza sıfatıyla Bahadır Dülger'in yürüttüğü genel müdürlük görevine, 1953 Ağustos'undan itibaren Şerif Arzık getirilmiştir. Arzık, 17 Şubat 1959'da Başbakan Adnan Menderes'in sağ kurtulduğu uçak kazasında vefat etmiş, yerine Firuzan Tekil bu görevi üstlenmiştir.

---

53 Ayşe Gülçin Manka, *Anadolu Ajansı ve II. Dünya Savaşı*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kırkıncı Yıl Kitaplığı, Ankara, 2008, ss. 77-88; Alemdar, a.g.e., ss. 94-97; Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943, ss. 314-332.

Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs'ta yönetime el koymasının ardından Temmuz 1960'da Ajans Genel Kurulu olağanüstü toplanmış ve yeni yönetimi oluşturmuştur. Yönetim Kurulu Başkanlığına Prof. Dr. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, Genel Müdürlüğe de Cemal Aygen getirilmiştir. Bir yıl sonra ajans yönetimi yeniden değişmiş, Milli Emniyet Hizmeti Reisi (MİT Müsteşarı) Ziya Selşik Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur. Genel Müdürlük görevini önce Erdoğan Ulus, daha sonra Nail Mutlugil üstlenirken, 1963 yılı Ekim'inde Mutlugil'in yerine Münir Berik atanmıştır. Bu dönemde AA Genel Müdürlüğü ile Milli Emniyet Hizmeti Reisliği arasındaki yakın ilişki dikkat çekicidir.⁵⁴

Basın Yayın ve Turizm Bakanı Cihat Baban, 1961 yılında yaptığı değerlendirmede, AA'nın beklentilere cevap vermekten uzak olduğunu ifade ederek, kurumun düzeltilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.⁵⁵ Genel Müdür Erdoğan Ulus da ajansın feshedilip yeniden kurulması gerektiğini söylemiştir. Bu yorumları, bir ihtilalle görevden uzaklaştırılan Demokrat Parti İktidarına duyulan tepkilerin Ajansa dönük bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim bu tür radikal söylemler, düşünce bazında kalmış, yöneticileri değiştirmek dışında ajansla ilgili köklü düzenlemeler yapılmamıştır.

Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakan olduğu koalisyon hükümeti sırasında hükümetle ajans arasında bir gerilim yaşanmış, 20 Nisan 1965 günü yapılan genel kurulda, Maliye Bakanlığı'nın önerdiği isimler yerine özel hisse sahiplerinin önerdiği isimler yönetim kuruluna seçilmiştir. Bunun üzerine Maliye Bakanlığı müfettişleri inceleme başlatmıştır. Müfettişler, ajansın ana sözleşmesinin 20. maddesindeki hisselerin temsil gücünü sınırlayan hükmün 1956 yılında yasalaşan 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun her hisse senedine bir oy hakkı tanıyan 373 ve 387. maddeleri ile çeliştiği yönünde bir rapor düzenlemişlerdir. Raporda ayrıcalıklı statünün devam edemeyeceği ileri sürülerek ajansın özerk ve hükmi şahsiyete sahip bir iktisadi devlet teşebbüsü olarak düzenlenmesi önerilmiştir.⁵⁶

Bir başka görüş ise her ne kadar Türk Ticaret Kanunu'nun 387. maddesi "anasözleşmede tersine hüküm bulursa bile her pay senedinin ancak bir oy hakkı vereceği" kuralını koyduysa da bu madde, 6763 sayılı Tatbikat Kanunu'nun doğrudan doğruya uygulanacağını öngördüğü hükümler arasında anılmadığı için Anadolu Ajansı TAŞ ana sözleşmesinin oy hakkını kısıtlayan 20. maddesinin geçerli kalacağı yönündedir.⁵⁷

54 Ekrem E. Karaismailoğlu, *Sivri Kayalar Üzerinde Çıplak Ayakla Dolaşmak*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 266.

55 Alemdar, *a.g.e.*, s. 98.

56 Alemdar, *a.g.e.*, s.112., *Anadolu Ajansı Genel Kurul Defteri*.

57 Türk, *a.g.m.*, s. 72.

Maliye Bakanlığı, genel kurulda hükümetin önerdiği isimlerin seçilememesi üzerine konuyu yargıya taşımış ve bunun sonucu olarak mahkemece Anadolu Ajansı yönetimine Ziya Selşik'in başkanlığında, bir kayyum heyeti tayin edilmiştir.

Genel Seçimlerin ardından Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi üzerine Münir Berik yönetim kurulu danışmanlığına getirilerek Genel Müdürlüğe Attila Onuk atanmıştır.

Adalet Partisi'nin tek başına hükümet olduğu dönem de Ajans açısından istikrarlı bir dönem olmuştur. 14 Mart 1966 günü yapılan genel kuruldan sonra Yönetim Kurulu Başkanlığına getirilen kuruculardan Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu görevini vefat ettiği 1975 yılına kadar sürdürmüş, onun ardından başkanlığı Mithat Perin üstlenmiştir. Yönetim kurulundaki değişikliklere rağmen Attila Onuk 12 yıl süreyle Genel Müdürlük yapmıştır.

Ancak siyasi gerilimin üst düzeye çıktığı 1978-1980 yılları, Ajans açısından da zor ve hareketli bir dönem olmuştur.

21 Haziran 1977'de kurulan 2. Ecevit hükümetinin önemle üzerinde durduğu kurumların başında Anadolu Ajansı gelmektedir. Ecevit hükümeti Adalet Partisi'ne yakınlığı ile bilinen Attila Onuk'un ajans genel müdürü olarak kalmasını istememektedir. 1965 yılında olduğu gibi Maliye Bakanlığı, ajans tüzüğü'nün 20. maddesinin Türk Ticaret Kanunu ile çeliştiğini gerekçe göstererek tüzük hükmünü değiştirebilmek için girişim başlatmıştır. Bunun için öncelikle genel kuruldaki oy dengesinin değiştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. O zamana kadar ortaklar için maddi değeri fazla olmadığı için manevi değerinden başka çok da fazla anlam ifade etmeyen ajans hisseleri bir anda önemli hale gelmiştir. Hem ajansta fiilen yönetimde bulunanlar, hem de bu yönetimi değiştirmek isteyen siyasi iktidar, ajans hissedarlarını yanlarına çekebilmek için kıyasıya bir rekabete girişmişlerdir.

Hükümet Anadolu Ajansı ile ilgili operasyonu başlatmış, Maliye Bakanlığı üzerindeki hisselerden 100'er hisse, Turizm Bakanlığı, Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı'na devredilmiştir. Ancak Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu, Maliye Bakanlığının hisse devrini işleme koymamıştır.

Bunun üzerine Maliye Bakanlığı 16 Şubat 1978'de Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu'nun feshi için Ankara 4. Asliye Ticaret Mahkemesinde dava açmış, ancak mahkeme talebi oy birliği ile reddetmiştir.⁵⁸

Bu tartışmalar arasında Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Olağan Genel Kurulu 31 Mart 1977 günü toplanmıştır.

⁵⁸ Ankara 4. Asliye Ticaret Mahkemesi'nin 22 Mart 1978 tarih ve 1978/70 esas ve 79 sayılı kararı.

Ajans yönetimi Genel Kurul'a Turizm Bakanlığı, Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı temsilcilerini hissedar olmadıkları gerekçesiyle toplantıya almak istememiştir. Ziraat Bankası vekili Turgut Erdem, Emekli Sandığı vekili Sacit Böke ve Turizm Bankası vekili Erdem Kuntal, toplantı açılmadan önce yönetimin tutumuna itiraz etmişler, Hazine'nin 955 payından 100'er hissenin bankalarına devredildiğini, Bütçe Kanununun 67. maddesi gereğince yapılan tahsis işleminin hukuken geçerli olduğunu, böylece bankaların paydaş durumuna geldiklerini söylemişlerdir.

Hissedarlardan Sabri Baysuğ ile Şerif Arzık'ı temsilen Erdoğan Tuncer, Ragıp Selmanoğlu adına Nedime Rüveyda Ertuğrul da gerekli müracaatları yapmalarına rağmen Genel Kurula alınmadıklarından yakınmışlardır.

Genel Müdür Attila Onuk, esas tüzüğün 5. maddesi ve Türk Ticaret Kanunu'nun 361. maddesine göre yönetim kurulu tarafından kabul edilmediği sürece hisselerin devirlerinin geçerli olamayacağını savunmuştur.⁵⁹

Av. Erdoğan Tuncer İstanbul 10. Sulh Yargıçlığınca teşkil olunan Prof. Ercin Çamoğlu, Doç. Dr. Mustafa Dural ve Doç. Dr. Yıldız Yayla⁶⁰'dan oluşan bilirkişi heyetinin Türk Ticaret Kanunu'na göre her hissenin bir oy hakkı bulunması gerektiği yolundaki raporunu hükümet komiserine vermiş, hazırun listesinin buna göre düzenlenmesini istemiştir. Hükümet Komiseri Sami Güven'in toplantının açılabilirliğini belirtmesine rağmen Genel Kurula başkanlık eden Mithat Perin, "can güvenliği" sebebiyle toplantıyı açamayacağı gerekçesiyle ortaklardan Samet Ağaoğlu, Fatma Aliye Dülger, Süreyya Kalabay vekili Turgay Üçöz ve Genel Müdür Attila Onuk'la birlikte Genel Kurul'u terk etmişlerdir.

Bunun üzerine en büyük paydaş olarak Maliye Bakanlığı'nı temsilen Tuna Özyayın'ın başkanlığında toplantıya başlanmıştır. Genel Kurul, öncelikle ana statüde değişiklik yapılması anlamına gelen her hissenin bir oyu olduğu yönündeki teklifi kabul etmiş, daha sonra Yönetim Kurulu'nun tescili yapmadığı devir işlemleri onaylanarak yeni hisse durumunun pay defterine işlenmesi kararlaştırılmış ve yeni yönetim kurulu seçilmiştir.

Alınan tüm kararlara karşı oy kullanan ortaklardan Arslan Ataman, belirlenen gündemin genel kurulda değiştirilemeyeceğini, dolayısıyla azil işleminin geçersiz olduğunu söylemiştir. Ataman toplantı tutanağına da "Genel Kurul toplantısının açılışının ve hükümet komiserinin tutumunun kanuna aykırı olduğu" yolunda muhalefet şerhi koymuştur.

59 31.3.1978 tarihli olağan genel kurul toplantısı tutanağı.

60 Genel Kurul tutanağında Yıldırım Yayla olarak yazılmıştır.

Genel Müdür Attila Onuk, toplantıdaki olayları “işgal ve baskın” olarak nitelemiştir. Ankara Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Beyhan Cenkçi de gelişmelere yönelik tepkisini Başbakan Bülent Ecevit'e gönderdiği telgrafta dile getirmiştir.

Attila Onuk'un baskın diye nitelediği olaylı genel kurul, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de gündemine taşınmış bir grup Adalet Partisi milletvekili tarafından Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu, Turizm ve Tanıtma Bakanı Alev Coşkun, Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler haklarında gensoru önergesi verilmiştir. Önergede Anadolu Ajansı Genel Kurulunun “CHP yanlısı komiser ve Cumhuriyet Halk Partisinin silahlı parlamenterlerinin öncülüğünde militanlarca” basıldığı ve “Ajansın zorla ve zorbalıkla” işgali edildiği ve genel kurulun bir oldu bittiye getirildiği ifadelerine yer verilmiş, meşru başkan ve pay sahiplerinin dışarı atıldığı ileri sürülerek genel kurulun aldığı kararların hukuken geçerli olmadığı ileri sürülmüştür.⁶¹

Turizm ve Tanıtma Bakanı Alev Coşkun ise iddiaları redderken 1 Ocak 1957 tarihinde yürürlüğe giren 6763 sayılı Ticaret Kanunu'nun, şirket esas sözleşmelerinin 2 yıl içinde kanuna uygun hale getirilmesini öngörmesine rağmen Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi ana sözleşmesinin değiştirilmediğini bu yüzden Anadolu Ajansı'nın münfesihe hale gelmesi gerektiğini iddia etmiştir.

Genel Kurul'da muhalif üyelerin itirazına rağmen Mithat Perin başkanlığındaki Yönetim Kurulu azledilmiş, Kemal Aydar başkanlığında yeni yönetim oluşturularak Genel Müdürlüğe Avrupa Konseyi'nde Protokol Müdürlüğü yapan, Başbakan Bülent Ecevit'in yakın arkadaşı gazeteci İzzet Sedes atanmıştır. Ancak Sedes'in siyasi baskılar ve yönetim kurulu ile anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle 3 ay sonra görevden ayrılması üzerine Genel Müdürlüğe gazeteci Aytekin Yıldız getirilmiştir.⁶²

Olaylı Genel Kurul'da her hisseye bir oy ilkesi benimsenmiş ve kararlar buna göre alınmış olmasına rağmen tüzükte yapılan bu değişiklik tescil edilememiştir. Çünkü bir süre sonra iktidarın değişmesi ile ajans yönetimi de değişmiş, azledilen yönetim bazı değişikliklerle yeniden işbaşına gelmiştir. 4 Ocak 1980'de yapılan Genel Kurul sonrasında Attila Onuk ikinci kez Genel Müdürlüğe getirilirken Turgay Üçöz Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur. Ancak bu yönetimin de ömrü kısa olmuş, 12 Eylül darbesi, ajansta yeni bir dönemi başlatmıştır.

61 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 5, C. 5, s. 326

62 Serdar Doğan (Yayına Hazırlayan), *Genel Müdürlerinin Anlatımıyla 90. Yılında Anadolu Ajansı*, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2010, s.15.

12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasının ardından, tüm kurumların başına muvazzaf ya da emekli bir asker getirilmiştir. Bundan basınla ilgili diğer kurumlar TRT ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü gibi Anadolu Ajansı da nasibini almış, emekli General Cevdet Tanyeli Genel Müdür olarak atanmıştır. Yönetim Kurulu Başkanlığına da gazeteci Necati Zincirkıran seçilmiştir.

Tanyeli, “Gazi Mustafa Kemal ilkeleri doğrultusunda” bir habercilik yapılacağını bildirirken ajansın görevini “kamuoyu oluşturma ve aydınlatma” olarak çizmiştir. Bu yaklaşım, Anadolu Ajansı'nın kuruluşu sırasında Gazi Mustafa Kemal'in çizdiği perspektif doğrultusundadır.⁶³

Basın özgürlüğünün büyük ölçüde kısıtlandığı 12 Eylül döneminde Anadolu Ajansı basın için neredeyse tek kaynak haline gelmiştir.

1983'de yeniden demokrasiye geçişin ardından tek başına iktidara gelen Anavatan Partisi genel politikalarda olduğu gibi Anadolu Ajansı'na yönelik olarak da pragmatist bir yaklaşım sergilemiştir.

TRT'de uzun yıllar görev yapan eski Kontenjan Senatörü Hüsametdin Çelebi 24 Ocak 1984'te Tanyeli'nin yerine Genel Müdür olarak tayin edilmiştir. Necati Zincirkıran Yönetim Kurulu Başkanı olarak 21 Mart 1986'daki Genel Kurul'a kadar görevini sürdürmüş, bu Genel Kurul'un ardından Hüsametdin Çelebi Yönetim Kurulu Başkanlığını da üstlenmiştir.

Deneyimli bir gazeteci olan Hüsametdin Çelebi, ajansın tarafsızlığı ve etkinliğine özel bir önem vermiş, Anadolu Ajansı TAŞ'nin ana statüsü onun döneminde değiştirilmiştir. Anadolu Ajansı bu dönemde bilgisayara geçmiştir.

Görevinin ilk yıllarında ajansın Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne bağlanacağı iddiaları üzerine istifaya kalkışan, ancak Başbakan Turgut Özal'ın bunun doğru olmadığını söylemesi üzerine istifasını geri alan Çelebi, Devlet Bakanı Mehmet Yazar'ın danışmanlığını da yapan Yönetim Kurulu Üyesi Aydın Dünder'la anlaşmazlığa düşünce 31 Ocak 1989'da bu kez geri almamak üzere Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Genel Müdürlük görevlerinden istifa etmiştir.⁶⁴ 31 Mart'ta yapılan Genel Kurul'dan sonra Aydın Dünder Yönetim Kurulu Başkanı olmuş, Genel Müdürlüğe ise Behiç Ekşi atanmıştır.

20 Ekim 1991 Seçimlerinde ANAP'ın muhalefete düşmesi ve Doğru Yol Partisi (DYP)-Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Koalisyon Hükümetinin

63 *a.g.e.*, s.28.

64 *a.g.e.*, s.42.

kurulmasından sonra 19 Mart 1992'de yapılan Genel Kurul'un ardından Anadolu Ajansı yönetimi de değişmiştir. Turgay Üçöz Yönetim Kurulu Başkanı olurken Genel Müdürlüğe TRT eski Haber Dairesi Başkanı Ceyhan Baytur getirilmiştir.

Baytur döneminde ajansta görüntülü haber alt yapısı kurulmuş ve Radyo Anadolu yayına başlamıştır.

Turgut Özal'ın vefatının ardından Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olması üzerine DYP Genel Başkanlığına seçilen Tansu Çiller'in Başbakanlığında DYP-CHP koalisyonu yeniden kurulurken, Anadolu Ajansı'nda yine bir ekip değişimi yaşanmış, Ceyhan Baytur görevden alınırken Yönetim Kurulu Başkanı Turgay Üçöz 8 Nisan 1993'ten itibaren Genel Müdürlük görevini de üstlenmiştir. Ancak 31 Mart'ta yapılan Genel Kurul'da yönetim yeniden değişmiş, Mehmet Bican Yönetim Kurulu Başkanlığına gelirken, yönetim kuruluna giremeyen Turgay Üçöz Genel Müdürlük görevini de 8 Nisan 1994'te Ekrem Karaismailoğlu'na bırakmıştır.

Özel radyo ve televizyonlarla ilgili yasanın radyo ve televizyonların şirketleşmesini öngörmesi üzerine Ceyhan Baytur döneminde kurulan Radyo Anadolu ve görüntülü haber servisi, Anadolu Radyo ve Görüntü Hizmetleri A.Ş. adı altında farklı bir örgüt çatısı altına alınmıştır. Anadolu Ajansı'nın yüzde 20 oranında hisse sahibi olduğu şirket hisselerinin önemli bölümü AA'nın kuruluşunda olduğu gibi çalışanlara dağıtılmıştır. Başlangıçta Anadolu Ajansı'na da gelir sağlaması düşünülerek kurulan şirketin ömrü kısa olmuştur. Yeterli abone bulamadığı, kendi gelir kaynaklarını yaratamadığı ve Anadolu Ajansı üzerinde bir yük haline gelmeye başladığı için 3 yıl sonra kapatılacak, radyo frekansı, teknik cihazlar ve personelin bir bölümü TRT'ye devredilecektir.

Siyasi istikrarın kaybolduğu, koalisyonlar döneminde hükümetlerin sıkça değişmesi, Ajans'ta da yankısını bulmuştur. 6 Mart 1996'da kurulan kısa süreli Anavatan Partisi-Doğru Yol Partisi (Anayol) koalisyon hükümetinin kurulmasının ardından Anadolu Ajansı yönetiminde de değişikliğe gidilmiş, Genel Müdür Ekrem Karaismailoğlu'nun yerine Mehmet Akarca atanmıştır. Mehmet Bican'ın TRT Yönetim Kurulu Üyeliği sebebiyle istifasının ardından Mehmet Akarca Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur.

Ancak hükümetin ömrünün kısa süreli olması yüzünden bu yönetim 6 ay sonra değişmiş, 28 Haziran 1996'da Refah Partisi-Doğru Yol Partisi (Refahyol) koalisyon hükümetinin kurulmasının ardından 16 Eylül 1996'da yapılan olağanüstü genel kurul sonrasında Ekrem Karaismailoğlu yeniden Genel Müdür olurken, Yönetim Kurulu Başkanlığını da üstlenmiştir. Bu yönetim de yaklaşık bir yıl görevde kalabilmiştir.

28 Şubat sürecinden sonra 30 Haziran 1997'de Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi tarafından kurulan 55. hükümetin (Anasol-D) görev başlamasının ardından 3 Ağustos 1997'de yapılan olağanüstü genel kurul toplantısında Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Genel Müdürlük görevlerini gazeteci Mehmet Güler üstlenmiştir. Bülent Ecevit tarafından kurulan azınlık hükümeti ve seçimlerin ardından göreve başlayan Demokratik Sol Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi koalisyon hükümeti (Anasol-M) döneminde de görevini sürdüren Güler yönetimi 2002 Temmuzunda yapılan erken seçimin ardından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra yaklaşık 8 ay daha iş başında kalmıştır.

Ajans yönetiminin değişmesi için olağan süreç beklenmiş, 26 Mart 2003'te yapılan genel kurulda Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Genel Müdürlük görevlerine Hilmi Bengi getirilmiştir. Bengi, 2 Ağustos 2011'de emekliliğini istemiş ve Yönetim Kurulundan da ayrılmıştır. 3 Ağustos'tan itibaren Yönetim Kurulu Başkanlığı ve Genel Müdürlük görevlerini Kemal Öztürk üstlenmiştir.

B. DEĞERLENDİRME

Yukarıda tarihsel akış içinde ajans yönetimlerindeki değişikliklere bakıldığında, iktidar değişikliklerinin ajans yönetimine yansımalarını, her hükümetin, diğer kurumlarda olduğu gibi özel hükmi şahsiyete sahip bir haber ajansı olmasına rağmen Anadolu Ajansı üzerinde yönetsel düzeyde etkili olduğu görülecektir. Kimi zaman aynı siyasi parti iktidarında bile başbakan ya da ilgili bakanın değişmesine paralel olarak ajans yönetiminde de düzenlemelere gidilmiştir. Siyaseten istikrarın egemen olduğu dönemlerde ajans yönetimi de uzun süreli olmuştur. Örneğin tek parti döneminde emekli general Cemal Teoman 22 yıl süreyle yönetim kurulu başkanlığı, Muvaffak Menemencioğlu da 14 yıl süreyle genel müdürlük yapmıştır. Adalet Partisi iktidarları döneminde iki kez genel müdür olan Attila Onuk da toplam 12 yıl görev yapmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının iki döneminde yönetim kurulu başkanı ve genel müdür olarak görev yapan Hilmi Bengi de 8 yılı aşkın süreyle en uzun süre iş başında kalan yöneticilerden biri olmuştur.

Şunu belirtmek gerekir ki 2. Dünya Savaşı, ordunun ülke yönetimine el koyduğu 27 Mayıs ve 12 Eylül gibi bazı olağanüstü dönemlerin dışında siyasi iktidarlar, ajansın yayıncılığını doğrudan kontrol altına almaya kalkışmamışlardır. Ajans yönetimini üstlenenler de ağırlıklı olarak gazetecilik mesleğinden gelen kişiler oldukları için her dönemde, ajansın hem habercilik açısından hem de teknolojik bakımdan gelişmesine katkı sağlamışlardır.

IV- AJANSIN YAPISINI DEĞİŞTİRME GİRİŞİMLERİ

A- KAMU TÜZEL KİŞİLİĞİ HALİNE DÖNÜŞTÜRME

Anadolu Ajansı ana sözleşmesi değiştirilmeden önce eski ana statüdeki büyük hisselerin oy gücünü sınırlayan hüküm dolayısıyla ajansın yapısının değiştirilmesi yönünde çeşitli girişimler olmuştur.

Bu girişimlerin ardında iktidar değişikliklerinde ajans yönetiminin rahat yenilenebilmesi düşüncesi yatmaktadır.

1925 yılında ajansın doğrudan devlet yönetim yapısı içinde kalmasının doğuracağı sakıncalar dikkate alınarak özelleştirilmesi o günün şartlarında oldukça ileri bir adımdır. Böylece ajansın geçtiği haberlerin dış kamuoyunda daha güvenilir olması sağlanırken, ajans haberleri yüzünden iktidarın diplomatik platformda güç bir durumla karşılaşmasının de önüne geçilmektedir.

Ancak sonraki dönemlerde ajansın yeniden devlet kurumu haline gelmesi yönünde talepler olmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi 2. Dünya savaşının ortalarında Anadolu Ajansı'nın Matbuat Umum Müdürlüğü'ne bağlanmasını isteyen dönemin Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili'nin 6 yıl sonra Ajans Genel Müdürü olduğunda kurumun bağımsız statüsünün devamı için çaba göstermesi dikkat çekicidir. Muhalif kimlikle iktidar sorumluluğu farklılık göstermektedir.

1960 ihtilalinin ardından Genel Müdürlük görevine getirilen Erdoğan Ulus, başlangıçta ajansın feshedilip farklı bir yapı ile yeniden kurulmasını istemiştir. Ulus döneminde ajans için yeni bir tüzük hazırlığı başlatılmışsa da sonuçlandırılmamıştır.

1965 ve 1978 yıllarında gündeme gelen yapısal değişiklik önerileri ise ajansın işlevlerini daha iyi yerine getirmesini sağlamaya dönük bir ihtiyaçtan çok, hisselerin yaklaşık yarısına sahip olan Maliye Bakanlığı'nı Anadolu Ajansı Genel Kurulu'nda etkin kılarak ajans yönetiminde değişiklik yapmayı kolaylaştırma düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Hikmet Sami Türk Anadolu Ajansı'nda hisselerin temsil sorununun yaşandığı 1977 yılında yazdığı makalede⁶⁵ mevcut şirket yapısı içinde Anadolu Ajansı'nın siyasal iktidarların etkisi, hatta kontrolü altına girmesi ihtimalinin yüksekliği üzerinde durarak, ajans için “anonim ortaklık statüsü dışında da bir çözüm yolu arama”nın yararlı olacağını savunmuştur. Anadolu Ajansı için “özerk/tarafsız kamu tüzel kişiliği” modelini öneren Türk, Ajansın şirket olarak örgütlendiği 1924 Anayasası döneminde

⁶⁵Türk, *ag.m.*, ss. 61-85

özerk/tarafsız kamu tüzelkişiliği kavramı gelişmediğini, o yüzden 1925 yılında yapılan Anadolu Ajansı ile ilgili düzenlemenin özel hukuk hükümlerine tabi bir kuruluş yapısı içinde ele alındığı görüşündedir.

Bunu sağlamak için öncelikle “Anadolu Ajansı T.A.Ş.'nin özel teşebbüs niteliğinin kaldırılması, başka bir deyişle devletleştirilmesi”ni öneren Türk, kurumun özel şirket yapısına rağmen devletle olan ilişkisinin devam ettiğini hatırlatarak, tarafsız yayıncılığı güvence altına alınmak kaydıyla ajansın devletleştirilmesinde kamu yararı bulunduğunu savunmaktadır.⁶⁶ Türk, aynı makalede, ortaklık yapısı korunarak soruna çözüm bulunmak istenmesi halinde hisselerin temsil sorununun çözülmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim ilk yapılan Genel Kurul'da bu öneri uygulamaya konmuştur.

B- ŞİRKETİN TÜRÜYLE ÖZELLEŞTİRİLMESİ

Anadolu Ajansı devletin de hissedar olduğu, özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirkettir. Ancak, ajansın devletten yardım alması, özel bir kanunla mallarının devlet malı ve çalışanlarının yargı karşısında devlet memuru sayılması, çıkarılan özel kanunlarla, ayrıcalıklı bir şirket haline getirilmesi ve her iktidar değişiminde ajans yönetiminin de değişmesi, kimi zaman ajansın tarafsızlığı üzerindeki tartışmaların kaynağını oluşturmuştur. Bu amaçla devlet hisselerinin özelleştirilmesi konusu zaman zaman gündeme gelmiştir.

1986 yılında yapılan esas sözleşme değişikliğinden önce Anadolu Ajansı'nın statüsünün nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de Korkmaz Alemdar'ın, 1985 yılında Anadolu Ajansı yönetimine sunduğu “statü taslağı”dır. Bu raporda dünyanın önde gelen haber ajanslarının statülerinden örnekler verilerek, Anadolu Ajansı için en iyi örneğin Fransız Haber Ajansı Agence France Presse'in statüsü olduğunu belirtilmiştir.

AFP modelini “Devletin varlığını yok saymayan, hatta işleyişi için ona ihtiyacı olan, ama çalışması sırasında devlet karışımını yaptığı maddi yardımla ters orantılı biçimde azaltmaya çalışan bir model” olarak niteleyen Alemdar, bu temel ilkenin AA'nın kuruluşunda da bulunduğunu ve bunun korunması gerektiğini kaydetmektedir. Başlangıçta hisselerin yarısının çalışanlara dağıtılmasının pratikte umulan sonucu doğurmadığını, zamanla bu hisselerin etkisizleştiğini ifade eden Alemdar, bu hisselerin AA'nın sunduğu hizmetten yararlanan iletişim kurumları ve meslek kuruluşlarının ortaklığının düşünülebileceğini ifade ederken, bu kuruluşların mali katkı sağlamadan bu ortaklık modelinin önündeki zorluklarına da dikkat çekmektedir.

Ajansın şirket yapısında düzenleme yapma girişimleri daha çok kayıp hisse sorununa çözüm bulma düşüncesinden kaynaklanmakla birlikte, özel girişim modeline dayalı bir devlet yapılanmasını hedefleyen Anavatan Partisi (ANAP) iktidarında, ilk zamanlar ajansın Basın Yayın Genel Müdürlüğüne bağlanma hazırlığı yapıldığı ileri sürülse de çıkarılan kanun hükmünde kararnamede böyle bir husus yer almamıştır. Tersine ajans üzerinde devlet etkinliğini azaltmaya dönük bir yaklaşım sergilenmiş, ajanstaki kamu hisselerinin basın kuruluşlarına devri planlanmıştır. Dönemin Devlet Bakanı Mehmet Yazar, öncelikle ajansın 20 bin lira olan sermayesinin artırılacağını, pay senetlerini de gazete sahiplerine satmayı düşündüklerini açıklamıştır. Ancak gazete sahipleri ile kurulan temaslara olumlu sonuç vermemiş, bu proje gerçekleştirilememiştir. Uğur Mumcu bu girişimi “AA bu yolla özelleşmeyecek, Özallaşacak” şeklinde eleştirmiştir.⁶⁷

V- ANADOLU AJANSI TAŞ'NİN MEVCUT DURUMU VE GELECEĞİ

A. SERMAYE VE PAYLARIN BUGÜNKÜ DURUMU

Yapılan devir ve tescil işlemlerinin ardından Maliye Bakanlığı'nın üzerindeki Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi hisselerinin sayısı 955'e düşürülmüştür. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın kurulmasının ardından Maliye Bakanlığı hisseleri bu müsteşarlığa aktarılmıştır. Müsteşarlığın adının değişmesinden sonra hisseler halen olduğu gibi Hazine Müsteşarlığı'na geçmiştir.

Türk Ticaret Kanunu hükümlerini yerine getirmek amacıyla Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi sermayesinin artırılması için zaman zaman girişimler yapılmışsa da bunlar gerçekleştirilememiş, 1960'ta çıkarılan 7 sayılı kanunla yasanın aradığı sınırlamadan istisna edilerek sermaye sorunu çözülmüştür. Ancak 31 Ocak 2004 tarih ve 5083 sayılı kanunla 1 Ocak 2005'ten itibaren Türk Lirası'ndan altı sıfırın atılmasından sonra Anadolu Ajansı'nın sermaye değeri bir anda 20.000,00 TL'den 20 YKr'ye düşmüştür. Dolayısıyla ajans, sermaye sorunu ile bir kez daha karşı karşıya kalmıştır.

9 Aralık 2004 tarih 5274 sayılı kanunla Türk Ticaret Kanununun 399. maddesinde yapılan değişiklikle anonim şirketlerde en düşük pay 1 Yeni Kuruluş olarak belirtilmiş, bu hükme aykırı olarak çıkarılan hisse senetlerinin batıl sayılacağını hükme bağlamıştır. Bu kanunla TTK'ya eklenen Geçici 1.Madde ile de hisse senetlerinin itibari kıymeti bir Yeni Kuruluş ve katları şeklinde olmayan anonim şirketlerin 31 Aralık 2009 tarihine kadar 399. maddeye intibakları öngörülmüş ve bu işlemde şirket yönetim kurulu sorumlu tutulmuştur.

67 Uğur Mumcu, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1989.

Bu gelişme üzerine sorunu çözmek için Hazine Müsteşarlığı ile eşgüdüm halinde bir çalışma başlatan Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu, sermaye yapısının yeniden düzenlenmesi ile ilgili öneriyi 24 Mart 2006 tarihinde yapılan 2005 yılı Olağan Genel Kurul toplantısına sunmuştur. Öneriye hissedarlardan Arslan Ataman, Anadolu Ajansı T.A.Ş.'ni Türk Ticaret Kanununun sermaye ile ilgili hükümlerinden istisna eden 7 sayılı kanuna atıfta bulunarak böyle bir düzenlemeye gerek olmadığını savunmuştur. Hazine Müsteşarlığı temsilcisi ve diğer ortakların desteği ile öneri kabul edilmiştir. Buna göre, Şirketin 2005 yılı kârından 19.999,98 YTL'lik miktarın şirket sermayesine ilavesi ile Anadolu Ajansı'nın sermayesi 20.000,00 YTL'ye yükselmiştir. Ajansın sermayesi, 2007 yılı başından itibaren para biriminin YTL'den TL'ye dönüşmesi ile kuruluşunda olduğu gibi Anadolu Ajansı T.A.Ş.'nin sermayesi yeniden 20.000 lira olmuştur.

Hisse sayıları da Türk Ticaret Kanununda değişiklik yapılmasına dair 5274 sayılı kanun hükümlerine göre yeniden düzenlenmiştir. Daha önce nominal değeri 10 lira olan beher hissenin değeri kanun kapsamında 1 YKr olarak değiştirilmiş, bu değişim sebebiyle hisse sayısı 2000'den 2.000.000 adede yükselmiştir. Bu makalenin hazırlandığı Mart 2012 tarihi itibarıyla hisse sayısı, 955.000 adedi Hazine Müsteşarlığında, kalan 1.045.000 adedi ise şahıslar üzerinde olmak üzere toplam 2.000.000'dur.

B- ESAS SÖZLEŞMENİN YENİLENMESİ İHTİYACI

1986 yılında kabul edilen yeni esas sözleşme bugün de yürürlüktedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz, hisse değerlerinde yasal zorunluluk sebebiyle yapılan, bir hissenin itibari değerini 10 liradan 1 kuruşa düşüren ve şirketteki hisse sayısını 2.000'den 2.000.000'a çıkaran düzenlemenin ana sözleşmeye yansıtılması gerekmektedir.

Ayrıca Avrupa Birliği standartlarına uyum sağlamak üzere Türk Ticaret Kanunu'nun yeniden düzenlenmesinden sonra ortaya çıkan durum da ajans esas sözleşmesinde değişiklik yapılmasını gerekli kılmaktadır.

1 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülen 13 Ocak 2011 tarih ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununda Anonim Şirketlerle ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu çerçevede, yönetim kurulu üyelikleri için hisse sahipliği aranmamakta, tüzel kişiliklere yönetim kurulunda görev alma imkanı getirilmekte, yönetim kurulu üyelerinin en az dörtte birinin yüksek öğrenim görmüş olması şartı aramakta, ana sözleşmede belirtilmesi kaydıyla pay sahiplerinin oluşturduğu bir gruba ve azlığa yönetim kurulunda temsil hakkı tanınmakta, yönetim kurulu üyelerinin şirkete verebilecekleri zararlara ilişkin zarar sigortası yaptırabilme imkanı getirilmekte, pay sahiplerinin şirkete borçlanması yasaklanmaktadır.

Teknolojik gelişmelere paralel düzenlemeler de yapan yeni yasa, yönetim kurulu ve genel kurul toplantılarına fiili katılım zorunluluğunu ortadan kaldırmakta, üyelerin ya da ortakların, elektronik ortamda toplantıya katılabilmesine, görüş açıklamasına, oy vermesine, kararlara elektronik imza atılabilmesine imkan sağlamaktadır. Yasanın 1527. maddesinin 5. fıkrası elektronik ortamda genel kurula katılımı ilgili düzenlemeler için ana sözleşmede gerekli düzenlemenin yapılmasını şart koşturmaktadır.

Ayrıca yeni yasa, anonim şirketler için sermaye miktarını en az 50 bin Türk Lirası olarak öngörmüştür. Anadolu Ajansı'nın 20 bin lira olan sermayesi bu belirlenen rakamın altındadır. Her ne kadar Anadolu Ajansı'nın 20 bin lira olan sermayesi çıkarılan özel yasa ile güvence altına alındıysa da eski ticaret kanununa dayanarak çıkarılan bu yasanın geçerliliği tartışma konusu olacaktır. O açıdan sermaye, yeni yasanın öngördüğü şekilde artırılmalıdır. Ancak yürürlükteki ana sözleşmede genel kurul tarafından sermayenin ancak bir misli artırabileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla sermayenin yasanın öngördüğü biçimde artırılması için ana sözleşmede değişiklik yapılmalı, ya da yürürlükten kalkacak olan Ticaret Kanunu'nun sermaye ile ilgili hükmünden istisna getiren 7 sayılı kanun, yeni Ticaret Yasası'na paralel olarak yeniden düzenlenmelidir.

Ticaret Kanunu'nun 342. maddesi ile anonim şirketlerde aynı sermayeye de imkan tanımaktadır. Fikri mülkiyet hakları ve sanal ortamlar da yeni yasa ile sermaye olarak konulabilecektir. Dolayısıyla Anadolu Ajansı'nın malik olduğu gayri menkuller, ya da kurumun kayıtlarında bulunan 100'ü aşkın tablo gibi değerler de sermayeye konu yapılabilir. Ancak aynı değerlerin sermayeye konulabilmesi ancak esas sözleşmede buna ilişkin hükmün bulunması ile mümkün olabilecektir.

Yeni Ticaret Kanunu, denetim konusunda köklü değişiklikler yapmakta, "murakıplık" sistemi kaldırılırken, "bağımsız denetim" esasını getirmektedir. Kanunun 400. Maddesine göre yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci, mali müşavir unvanını taşıyan bir bağımsız denetleme kuruluşu denetçi olabilir. Kanuna göre, denetlenecek şirkette pay sahibi olanlar, şirketin yöneticisi veya çalışanları o denetlenecek şirketle bağlantısı olan tüzel kişi temsilcileri denetçi gibi bağımsız denetçilik ilkesini zedeleyecek kişilerin denetçi olmaları engellenmektedir.

Anadolu Ajansı'nın yürürlükteki ana sözleşmesinin 26. maddesi, genel kurul tarafından paydaşlar arasından veya dışarıdan 3 yıl süre ile 2 denetçi seçilmesini öngörmektedir.

Yeni yasa ile getirilen düzenlemeler karşısında bu maddenin de yasaya uygun hale getirilmesi gerekecektir.

Yeni yasa, her sermaye şirketi için şirket ilanları, pay sahipleri ve ortaklar için önem taşıyan açıklamalar, finansal tablolar, raporlar, yönetim kurulu ve genel kurul toplantılarına ilişkin bilgilerin yer alacağı bir internet sitesi kurulması zorunluluğu getirmektedir. Bu yükümlülüğü yerine getirmeyenler hakkında cezai yaptırım uygulanacaktır.

Uygulamada bazı sorunlara sebep olan “en çok iki” genel müdür yardımcısı olabileceğine ilişkin 24. maddedeki sınırlamanın kaldırılması ihtiyacı gibi uygulamada yönetimin rahat hareket etmesini engelleyen bazı hükümlerin de yeniden düzenlenerek daha esnek bir şekle sokulması gerekecektir.

Dolayısıyla Anadolu Ajansı ana sözleşmesinde yeni düzenlemeler yapılması kaçınılmazdır. Ancak ana sözleşmenin ajansın kuruluşunda ortaya konan temel ilkelerin dışına çıkılmadan, sadece ihtiyaçlar ve yasal zorunluluklar çerçevesinde bir düzenlemeye tabi tutulması yararlı olacaktır.

Öte yandan Anadolu Ajansı'na sağlanan devlet desteği, sunulan haber hizmetine karşılık olarak Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü üzerinden yapılmaktadır. Basın yayın ve enformasyon alanı ile ilgilenen, internetin yeni bir medya platformu haline gelmesi sebebiyle iletişimin teknik boyutunu da içine alan yeni bir bakanlık kurulmasında yarar vardır. Böyle bir bakanlık kurulduğu takdirde halen Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü kuruluşu ile ilgili 8 Haziran 1984 tarih ve 231 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 24.maddesi çerçevesinde bu genel müdürlük bütçesinden kaynak alan Anadolu Ajansı'na yapılan devlet katkısı, kurulacak yeni bakanlık bütçesi üzerinden olacaktır. Böyle bir bakanlık kurulmadığı takdirde, Anadolu Ajansına olan katkı ile ilgili düzenleme, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğünden alınıp doğrudan Başbakanlık bütçesine konulmalıdır. Böylece uygulamada Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğünün zatî bütçesini aşan hizmet alımı, bu genel müdürlük için bir yük olmaktan çıkarılacak, ajansa yapılan ödeme Başbakanlık bütçesi içinde fazla göze batmayacaktır. Böylece 2. Dünya Savaşı döneminde zirveye ulaşan, çeşitli dönemlerde de daha çok yöneticilerin kişisel tutumlarından kaynaklanan iki kurum arasındaki sorunlar da ortadan kaldırılacaktır.

SONUÇ

Anadolu Ajansı, Milli Mücadele sırasında en önemli ihtiyaç olan haberleşme eksikliğini gidermek amacıyla kurulmuştur. Heyeti Temsiliye Reisi Gazi Mustafa Kemal'in talimatıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmadan yaklaşık iki hafta önce kurulan ajans, yeni Türk devletinin ilk milli kurumu olma özelliği taşımaktadır. Başlangıçta Gazi Mustafa Kemal'in

haberleriyle bizzat ilgilendiği Anadolu Ajansı, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin kurulmasının ardından bu genel müdürlük bünyesine alınarak faaliyetini yürütmüştür. Ancak batıdaki örnekleri dikkate alınarak, bir haber ajansının devlet teşkilatı bünyesinde olmasının doğru olmayacağına karar verilmiş, ajansın bir şirket halinde örgütlenmesine gidilmiştir. Ancak ajansın şirketleşmesi bir ticari örgütlenmeden çok siyasi bir kararla olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1341 (1925) yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu ile şirket halinde teşkilatlanmasına karar verilen Anadolu Ajansı'na bütçeden ödenek konarak devlet desteği sağlanmıştır. 1925 yılında başlatılan bu uygulama, zaman zaman yöntemi değiştirilerek bugüne kadar sürdürülmüştür. Bu yöntem, Anadolu Ajansı'na özgü bir uygulamadır. Ticaret Kanunu hükümlerine göre faaliyet yürütmekle birlikte devletin dolaylı olarak desteklediği bir kurum olan Anadolu Ajansı'nın bir başka kurumda emsali olmayan yapısı vardır. Kamuoyunda yaygın olarak Anadolu Ajansı'ndan devlet ajansı şeklinde söz edilse de bu doğru bir tanımlama değildir. Ajans, devlet destekli özel bir kurumdur.

Başlangıçta milli mücadelenin, açılan Meclisin, oluşturulan hükümetin faaliyetlerini iç ve dış dünyaya iletme,devletin sesini duyurmak amacıyla kurulan Anadolu Ajansı, bir “tebliğ” kuruluşu, bir propaganda örgütü⁶⁸ gibi faaliyet yapmıştır. Ancak zamanla yapısındaki iyileştirmelerle daha özerk bir kurum olmuş, gerçek anlamda bir haber kuruluşu haline getirilmiştir. Bunda ajansın 1925 yılında Anonim Şirket haline getirilmesinin payı olduğu kadar, yönetiminde büyük ölçüde profesyonel haberci kişilere imkan sağlanmasının da katkısı vardır.

Anadolu Ajansı'nın ilk şirketleşmesinde hisseler tümüyle gerçek şahıslara verilmişken, şirketin 2000 hissesinin yarısına sahip olan Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) üzerindeki 1000 hisseyi Maliye Vekâleti'ne devretmesi üzerine ajansta yarı yarıya kamu payı oluşmuştur. Anadolu Ajansı için yarı resmi ajans tanımlaması yapılması buradan kaynaklanmaktadır. Ancak ajansın tarafsız görüntüsünün etkilenmemesi amacıyla kamu payının yüzde 50'nin altında tutulmasına özen gösterilmiştir. Zamanla ajans hissedarlarının vefatlarından sonra ya mirasçılarının olmaması, ya da mirasçılarının maddi bir getirisinin bulunmaması veya başka sebeplerle hisseleri üzerlerine geçirmemeleri yüzünden bir çok hisse ibraz edilemez duruma gelmiştir. Kağıt üstünde şahıs üstünde görülen hisselerin büyük bölümü kayıp durumundadır.

Kayıp hisseler ajans açısından bir sorun gibi görülebilir. Ancak fiiliyatta bu herhangi bir aksamaya sebep olmamaktadır. Uygulamada karşılaşılan

68 Alemdar, *a.g.e.*, ss. 58-66.

sorunlar için de ana sözleşmede öze dokunmadan gerekli iyileştirmeler yapılabilir. Yeni Ticaret Kanunu'na uyum sağlamak bakımından da esas sözleşmede gerekli değişiklikleri yapmak söz konusudur.

Anadolu Ajansı'nın bir devlet kuruluşu ya da özerk bir devlet şirketi haline getirilmesi, ajansın bağımsızlığı ve tarafsızlığı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilecek, özellikle ajansın uluslararası alanda güvenilirliğini olumsuz etkileyecektir.

Kamu hisselerinin özelleştirilmesi ve devletin tümüyle desteğini çekmesi ise Anadolu Ajansı'nın yaşamasını güçleştirecektir. Çünkü haber ajanslığı sektörü pahalı bir alandır. Gerektiğinde ajansın arkasında güçlü bir maddi bir destek bulunmalıdır.

İdeal olan, mevcut yapı içinde ajansın öz gelirleri artırılarak devlet katkısının en aza indirilmesidir.

Ülkemiz ile ilgili haberlerin dış dünyaya doğru biçimde iletilmesi ve dış dünyadaki gelişmelerin de yerinden izlenerek kendi bakış açımızla değerlendirilmesi için güçlü bir iletişim kurumuna ihtiyaç vardır. Bu da Anadolu Ajansı'dır. Gazi Mustafa Kemal'in Anadolu Ajansı'nı iç ve dış kamuoyunu doğru haber ile aydınlatmak amacıyla kurduğu unutulmamalıdır. Sosyal medya diye adlandırılan doğrudan iletişimin iktidarlar devirdiği günümüzde propaganda silahı geçen yüzyılın tersine inandırıcılığını ve etkisini yitirmiştir. Ancak uluslararası güç mücadelesinde kazananlar, doğru haber ve doğru bilgiye dayalı bir etkili bir iletişim politikası uygulayanlar olacaktır. Tek şart, gerçek verilere dayalı, doğru ve yansız haber üretmektir.

Anadolu Ajansı'nın yüzüncü yıl hedefi de dünyanın her tarafında örgütlenerek gelişmeleri yerinden izlemek ve üreteceği doğru haberi, görüntü, fotoğraf, grafik ve animasyonla destekleyerek tüm dünyaya iletmek olmalıdır. Türkiye'nin dünyanın önde gelen ülkeler arasında yükselmesinin bir yolu da iletişim alanında dünya çapında söz sahibi olmaktan geçer. O yüzden Anadolu Ajansı'nı dünya ajansı yapmak, önde gelen haber ajansları sıralamasında en üst sıralara taşımak gerekir. Bunu gerçekleştirmek için, tarafsızlığını ve güvenilirliğini korumak kaydıyla en azından gerekli yatırımlar yapıp kendi ayakları üzerinde duracak bir gelir kaynağına kavuşturulana kadar devletin Anadolu Ajansı'nı güçlü bir şekilde desteklemesine ihtiyaç vardır. Türk basın tarihi içinde önemli bir yeri olan Anadolu Ajansı'nın yaşaması ve yaşatılmasında hayati önem vardır.

KAYNAKÇA

- Agence Anatolie, sa fondation, son évolution, 1925-1935, Akşam Matbaası, İstanbul, 1949.
- Anadolu Ajansı Bültenleri,
- Anadolu Ajansı Genel Kurul Defteri
- Anadolu Ajansı Karar Defterleri
- Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı (1925-1935), Ankara, 1935
- Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluştan İtibaren Anadolu Ajansı, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 1987
- Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Defterleri*
- (Abaloğlu) Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Dördüncü Kitap, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, (I- İstiklal Savaşı Hatıraları), Cumhuriyet Gazetesi Yayını
- Alemdar, Kokmaz, *İletişim Ve Tarih*, İmge Kitabevi. 1976. Ankara
- Atatürk, M. Kemal , *Nutuk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, 3. B., Ankara, 1989
- Başboğa , Sevcan, *Anadolu Ajansı 1920-1922*, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2010.
- Bengi, Hilmi, “Kuruluşundan Atatürk'ün Ölümüne Kadar Anadolu Ajansı”, *5.Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005. C.Iı
- Bengi, Hilmi, “Üç Çeyrek Asırlık Çınar”, *Yeni Türkiye*, Medya Özel Sayısı, S. 12, Kasım-Aralık, 1996, S. 1121.
- Bengi, Hilmi, “Türkiye'de Haber Ajansçılığı Ve Anadolu Ajansı”, *Yeni Türkiye*, Cumhuriyet Özel Sayısı, C. Iv, S. 23-24, Eylül- Aralık 1998, 2008.
- Doğan Serdar (Yayına Hazırlayan), *Genel Müdürlerinin Anlatımıyla 90. Yılında Anadolu Ajansı*, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2020.
- İskit, Server , *Türkiye'de Matbuat İdareleri Ve Politikaları*, Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943
- Karaismailoğlu, Ekrem E., *Sivri Kayalar Üzerinde Çıplak Ayakla Dolaşmak*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006, Koloğlu Orhan, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, Çgd Yayınları, Ankara, 1994,
- Manka, Ayşe Gülçin, *Anadolu Ajansı Ve I. Dünya Savaşı*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kırkinci Yıl Kitaplığı, Ankara, 2008

Mumcu, Uğur, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1989

Özkaya, Yücel , “Milli Mücadele’de Anadolu Ajansı’nın Kuruluş Ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (2. B.) Mart 1995, C.1

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Cerideleri/Tutanak Dergileri

Tekeli, Sefa, *Atatürk Ve Anadolu Ajansı*, Anadolu Ajansı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2005

Tekeli Sefa, “Refik Halit Karay”, *Bilim Ve Sanat*, S.34,

Türk, Hikmet Sami, “Anadolu Ajansı Sorunu Ve Çözüm Yolları”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1977, C. 34, S. 1-4

LE SANDJAK EST TURC (SANCAK TÜRKÜR) BROŞÜRÜNDE İSKENDERUN SANCAĞI SORUNSALI

Dr. Haktan BİRSEL*
Okt. Olcay ÖZKAYA DUMAN**

ÖZET

1921 Ankara Antlaşması, 1923 Lozan Antlaşması, Türkiye devleti sınırlarının dışında kalan ve çoğunluğunun Türklerin oluşturduğu Hatay Sancağı'nın hangi esaslar çerçevesinde idare edileceğini hukuki esaslara bağlayan ve teminat altına alan antlaşmalardır. 1936 yılının son çeyreğine gelindiğinde ise mevcut statüko değişmeye başlamıştır. Fransa kendi inisiyatifini kullanarak mandater sorumluluğunu bırakmaya yönelmiş ve sorumlu olduğu bölgede Suriye ve Lübnan bağımsız devletlerini oluştururken uluslar arası alanda özel bir statüye sahip olduğu belgelenmiş olan ve Atatürk tarafından Hatay Sancağı olarak isimlendirilen İskenderun, Antakya ve havalisini Suriye'nin içine dâhil etmiştir.

Bunun üzerine Sancak sorunu ortaya çıkarken başta Türkiye olmak üzere Avrupa, Orta Doğu ve Akdeniz havzasının diğer devletleri konuyu basında ve MC ortamında tartışmaya başlamıştır. Sancak'ta tek sayı olarak basılan ve bu tartışmaları çeşitli bakış açıları ile yayına hazırlayan "Sancak Türktür" broşürü konunun değişik görüşler çerçevesinde incelenmesine imkân vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Hatay, Alexandrette, Sancak, Suriye.

ABSTRACT

1921 Ankara Treaty, 1923 Treaty of Lausanne, Turkey, and the majority of remaining outside the boundaries of the state formed by the Turks will be managed within the framework of legal principles which connects the Sanjak of Hatay and the

---

* Avrasya Araştırmaları Doktoru.

** Mustafa Kemal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi.

treaties of guarantee. By the last quarter of 1936 has begun to change the existing status quo. Directed to leave the responsibility of France a mandate for using own initiative and are responsible for the region, Syria and Lebanon, creating an independent state, which is documented in the international arena and to have a special status known as Ataturk, the Sanjak of Iskenderun of Hatay, Antakya and neighborhood has incorporated into Syria.

Sanchez on this issue emerges mainly in Turkey in Europe, the Middle East and the Mediterranean basin, other states have started to discuss this topic in the media and the MC.Sandzak as an odd number of printed and copyediting of this debate with a variety of perspectives, "Sanchez is a Turk", the magazine for giving an opportunity to examine the issue is important within the framework of different opinions.

Key Words: Ataturk, Hatay, Alexandrette, Sanchez, Syria,

Giriş

Milli Mücadele döneminin başından Atatürk döneminin sonuna kadar Türkiye'nin en önemli meselelerinden birisi Hatay Sancağı'nın Anavatana katılması konusu olmuştur. Lozan Konferansı esnasında bu konuya ilişkin önemli tartışmalar yaşansa da Sancağın Anavatana dâhil edilmesi talebinde başarıya ulaşılammış ve sorun ileriki dönemlere bırakılmıştır. Sancaktan asla vazgeçilmediğini Atatürk 15 Mart 1923'de Adana'ya geldiğinde kendisini karşılayan Sancaklılara "Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalmaz. Günün gelecek siz de kurtulacaksınız" şeklinde ifade etmiştir.¹ Nitekim Atatürk'ün niyetini anlatan ön görüşü kısa bir süre sonra bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Fransa, Suriye bölgesindeki mandater yönetimini sona erdirmeye düşüncesi çerçevesinde çalışma başlatmıştır. 1936 yılının ortalarında başlayan çalışmalar aynı yılın Eylül ayı içinde şekillenirken ortaya Türkiye'nin doğrudan olarak devreye girmesini gerektiren problemler çıkmıştır.² Bu dönemde Atatürk, Sancak konusunda ne ölçüde ciddi olduğunu hem Türk hükümetine hem de Türk milletine "Dava benim şahsi davamdır ve icap ederse yine şahsen halletmem gerekir. Binaenaleyh şayet böyle bir zaruret karşısında yani işi silahlı bir hareketle halletmek zorunda kalırsak, tutacağım yolu da çoktan kararlaştırmış bulunuyorum. Böyle bir durumda derhal Devlet Reisliği'nden hatta mebusluktan istifa edeceğim, serbest bir Türk vatandaşı olarak bu işte çalışan arkadaşlarla beraber Hatay

¹ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)", Atatürk Araştırma Dergisi, Sayı. 34, Mart 1996, Ankara, s. 2.

² Adnan Sofuoğlu, "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşamaları ve Türkiye", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı. 61, Cilt. XXI, Mart 2005, Ankara, s. 2.

topraklarına geçeceğim. Oradaki mücahitlerle ve Anavatandan kaçıp bize katılacağımdan şüphe etmediğim kuvvetlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağım; isterse Türk hükümeti, beni ve arkadaşlarımı asi ilan eder ve hakkımızda takibat da yapar” ifadeleriyle ortaya koymuştur.³ Sancağın Osmanlı İmparatorluğu sonrasındaki bölgesel idari yapılandırılmasına bakıldığında bu soruna karşı Türk Hükümeti’nin müdahaleci bir siyaset izlemesinin haklılığı ortaya çıkmaktadır. Milletler Cemiyeti’nin 22. maddesi gereği Haziran 1920’de Manda sistemi ile İskenderun, Antakya ve havalesinin de içinde bulunduğu Suriye, Fransa’ya verilmiştir.⁴ Bu tarihten kısa bir süre sonra Milli Mücadele’nin devam ettiği dönemde 1921 yılı içinde Türkiye ile Fransa arasında Türkiye’nin güney sınırını belirleyen Ankara Antlaşması yapılmıştır. Antlaşma zor şartlar altında imzalanmış ve Sancak bölgesi Türkiye’nin güney sınırları dışında kalmıştır.⁵ Fakat Atatürk’ün belirlemiş olduğu Misak-ı Milli çerçevesinde anlaşmanın 7. maddesine “Sancak bölgesinde özel bir yönetim kurulması, Türk halkının kendi kültürlerini geliştirmeleri ve Türkçenin resmi dil olması” ifadeleri konulmuştur.⁶ Bu husus aynı şekilde Lozan Antlaşmasının 3. maddesi içinde de yer almış ve Fransa ile ayrı bir protokol imza altına alınmıştır.⁷ Sancak, Fransa tarafından özerk bir yapıda İskenderun, Antakya ve Kırıkhan ile üç kazadan teşkil edilerek Halep yönetimine bağlanmıştır.⁸

1936 yılına gelindiğinde ise durum değişmiştir. Fransa tarafından genel çerçevede Mandater bölgeyi ikiye bölerek Suriye ve Lübnan olarak iki bağımsız devlet oluşturmaya dayanan planda Sancak bölgesinin mevcut antlaşmalara rağmen konu edilmemesi ve Suriye’ye bağlanması düşüncesinin ortaya çıkması, Türkiye’yi harekete geçirmiş ve konu, Avrupa’da, Türkiye’de, Orta Doğu’da kamuoyunda ve basında tartışılmaya başlamıştır. Bu çerçevede hem Sancak da hem de uluslar arası basında bu

³ Hasan Rıza Soyak, “Atatürk’ten Hatıralar, YKY Yayınları, İstanbul, 2006, s. 579.

⁴ Sofuoğlu, “a.g.m.”, s. 1.

⁵ 1921 Ankara İtilaf namesi olarak bilinen antlaşma, kurtuluş Savaşının Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kazanıldığına gerçek bir delilidir. Bu antlaşma ile Kemalistler insan, kaynak, moral ve Fransız yardımını elde etmişlerdir., Hasan Köni, “1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması Hakkında Bir Belge”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/806/10266.pdf>, s. 221. erş. Trh. 25 Mart 2012.

⁶ Sarıay, a.g.m., s. 3.

⁷ Rıza Nur, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), Örgün yayınevi, 2003, İstanbul, s. 472.

⁸ Sancak üç kaza ve 15 nahiyeden teşkil edilmiştir. Bunlar; İskenderun (İskenderun, Arsuz), Antakya (Ordu, Kesep, Süveydiye, Bityas, Y. Kuseyni, A. Kuseyni, arbiye, Karamurt), Kırıkhan (Kırıkhan, Reyhaniye, Hacılar, Beylan) dır. Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetiminde İskenderun Sancağı(Hatay)’ın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1938)”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/45/798/10205.pdf>, s. 238, Erş. Trh. 22 Mart 2012. Ayrıca Sancağın idari yapısı ve yönetim sistemi ile ilgili bkz. Tarık Mümtaz Yazganalp, Hatay Albümü, İstanbul 1942.

soruna çok büyük bir önem verildiği gazete ve dergilerde yayınlanan makalelerden anlaşılmaktadır.

Sancağın yeni statüsü ve 1936 yılı gelişmeleri üzerine Hatay basınında yer alan haberler oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda sadece Hatay basınında değil Beyrut ve Halep basınında da Hatay davasının ve Sancağın bağımsızlığı isteğinin sesi olan gazete ve mecmualar yayımlanmıştır. Örneğin Beyrut'ta Muhiddin Meydanî, çıkardığı bir gazetede “*Al Bayrak İstiyoruz*” başlıklı yazı ile Sancağın ve Hataylıların bu önemli mesajını seslendirmiştir. “*Avazımız çıktığı kadar bağıırıyoruz, sadece Paris'e değil bütün cihana haykırıyoruz...*” şekliyle devam eden yazıda Sancağın Türklüğü ve bu konudaki haklı bağımsızlık istenci dile getirilmiştir. “*Öz Türk olan bu iki sancak (Antakya ve İskenderun) al bayrak istiyor...*” gibi sayfalarca devam eden makale durumun ciddiyetini ortaya koymuş ve bu konudaki kararlılığı tüm dünyaya duyurmak amacı için Sancağın duygularına tercüman olmuştur.⁹

Bu konuda Hatay basınında Hatay'ın bağımsızlık dönemi ve sonrası süreçte Türkiye'ye iltihak isteğini seslendiren bu anlamda Sancağın sesi olan gazeteler ve mecmualar yayımlanmıştır. Bu gazete ve mecmualar arasında en erken dönemlerden başlanarak Altınöz, Yeni Mecmua, Yeni Gün, Hatay, Atayolu, Hacivat ve Karagöz bulunmaktadır. Ulusal ve Uluslar arası kamuoyunu bu haklı mücadeleden haberdar etmek ve farkındalık yaratmak adına basın yolu ile başlatılan mücadelede bu bağlamda basın yayın organları büyük öneme sahip olmuştur.¹⁰ Basın, Hatay mücadelesinde bağımsızlık ve Sancak meselesinde güçlü bir motor güç oluşturmuştur. Basın yolu ile başlatılan mücadele ile Hataylı kimi aydınların toplumun önünde ilerleyerek sosyal bünyede topyekün bir birliktelik yaratma amacıyla oldukları da görülmüştür.

Le Sandjak Est Turc broşürü Hatay'da Fransızca olarak basılmıştır. Broşüre 1936 yılında tek sayı çıkmış ve devamının gelmemiş olmasından dolayı broşür demek uygun olur. Bu Broşür'ün en önemli özelliği bu karışık dönemde Suriye ve Hatay sorunsalına Türk, Fransız ve Orta Doğu ile Batı ülkelerinin yaklaşımlarını ortaya koyarak yaklaşması ve seçimlerin yapıldığı dönemde Hatay Sancağı bölgesinde meydana gelen olayları yaşayanların ağzından anlatmasıdır.

Broşür, 1936 yılında tek sayı olarak çıkmış ve Fransızca yayımlanmıştır. Broşür 48 sayfa ve her sayfası A4 büyüklüğünde basılmıştır. Bağımsız Hatay Derneği tarafından yayınlanan broşürün 1936 yılının son döneminde

⁹ Yıldız Gazetesi, 13 Nisan 1936, sayı 64, 2.yıl, s.1,2.

¹⁰ Hamdi Selçuk, Hatay'ın O Günleri, Özdemir Basımevi, İstanbul 1971, s.35.

meydana gelen olayları ve değişken bir doğaya sahip çeşitli düşünceleri ortaya koyması bakımından mevcut bir eksikliği tamamlayacağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede hazırlanmış olduğumuz makalenin dört amacı vardır. Bunlardan ilki, 1936 yılında Fransa'nın mandater sisteme son vermesine yönelik hazırladığı plana karşı tepkileri ortaya koymak, ikincisi, Suriye'de Kasım 1936'da yapılan seçimler esnasında ve sonrasında meydana gelen olaylara tanıklık edenlerin şikâyetlerini göstermek, üçüncüsü, Türkiye'nin oluşturduğu Hatay stratejisi kapsamında dünyadaki yaklaşımları çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan yazılar ile incelemek, dördüncüsü ise Atatürk tarafından oluşturulan Türk tezi arka planının nasıl başarıya ulaştığını ve uluslar arası ortamda nasıl taraftar topladığını broşürde yer alan yazılar ile göstermektir.

Sancağın Siyasi Durumuna Dair Türk ve Fransız Tezleri

Söz konusu derginin hemen başında Sancağın genel durumu ile Türk ve Fransız tezlerini içiren ve iki ülkenin birbirine gönderdikleri notlar mevcuttur. Fransa 1936 yılının ortalarından itibaren mandater yönetimine son vermeye yönelik hazırlıklara başlamıştır. Bu çerçevede hazırlanan Fransız planına göre manda yönetimindeki topraklar Suriye ve Lübnan olarak ikiye ayrılacak, bu topraklarda iki yeni devlet kurulacak ve Hatay sancağı, Suriye'nin içine dâhil edilecektir.¹¹

Bu planın açıklanmasının hemen ardından Türkiye, 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya bir nota göndererek bağımsızlık verilerek yapılan bölünmeden Hatay Sancağı'nın da faydalandırılmasını istemiş ve Hatay'ın bağımsız kılınması konusunu önemle vurgulamıştır.

Fransa Türkiye'nin mektubuna çok kısa bir süre sonra cevaben, bu mektupta Fransız tezini açıklamıştır. Buna göre;

1. *Fransa 1921 anlaşmasında belirlenen esaslara bağlı kalmaya devam edecektir.*
2. *1921 anlaşması, Türkiye ile Suriye arasında ayırıcı bir sınır oluşturan esaslara sahiptir. Ayrıca mandater yönetimin uygulamaya konulmasından itibaren Hatay'a bu bölgede yaşayan Türk ırkından insanların haklarının korunacağı şekilde bir yönetim sistemi sağlanmıştır.*
3. *Hatay Sancağı'nın günümüzdeki durumu dikkate alınmış ve Suriye devleti içinde ve genel bir yönetime dâhil edilerek var olması düşünülmüştür.*

¹¹ "Le Sandjak Est Turc", Publications De La Société De L'Independance De Hatay, No. 1, s. 3. bkz. EK-1

4. *Fransa yeni durumu oluşturmada 1921 antlaşması ile 25 Nisan 1920 kararlarını temel almıştır.*
5. *Şimdi Fransa'nın mandater yönetimi sona ermiştir. Mandater topraklar Suriye ve Lübnan olarak ikiye ayrılmıştır. Bu iki bölgeye bağımsızlık verilmiş ve bu karar kesinleşmiştir.*
6. *Fransa tarafından yapılan değerlendirme çerçevesinde Hatay Sancağı'nın manda rejimi ile çizilen sınırlar içinde kalması uygun görülmüştür. Paris'te bu konudaki çalışma sonuçlandırılmış ve buna göre geleceğe dönük olarak Suriye'nin bağımsızlığına ve bölgesel hâkimiyetine karar verilmiştir.*
7. *Suriye'nin yönetimi ile ilgili hususların dayanağı manda yönetimi esasları olacak ve bu nedenle ayrı bir taslak yönetmelik hazırlanmayacaktır. Dolayısıyla 1921 antlaşmasında belirtilen hususların dışına şimdi ve gelecekte çıkmayacaktır.*
8. *Suriye bir devlet yapısı içinde teşkil edilirken Hatay Sancağı'nın da bu yapı içinde federatif veya benzeri olarak dâhil edilmesi düşünülmüştür.*
9. *1921 antlaşması dikkatli bir şekilde incelendiğinde Sancak'a Suriye yönetiminin dışında kalmasına imkân veren maddelerin olmadığı görülmektedir. Yani ayrı bir politik bir statü kazandırılmamıştır. Ayrıca, Sancak Suriye'ye katılması sonucunda önceden kazandırılmış haklarından yoksun kılınmayacaktır.*
10. *Fransız hükümeti mandater yönetimi bırakırken yeni devletleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda Suriye'nin teşkili için her safhada Türk hükümeti ile işbirliği yapacaktır.¹²*

Fransa'nın tezini açıklayan mektuba karşılık olarak 17 Ekim 1936 tarihinde Türk hükümeti bir cevap yazısı göndererek Sancak konusunda Türk tezini ortaya koymuştur. Buna göre;

1. *Versail'de Milletler Cemiyeti (MC) hükümlerini kapsayan antlaşma yapıldığında açık bir şekilde Suriye'deki durum askeri bir özellik arz ediyordu. Fakat şimdi Suriye'nin statüsü ile durum daha değişik bir özellik oluşturmaktadır ki Türkiye bu konudaki egemenlik hakları kapsamında isteği, mevcut statükonun devamı yönündedir.*

2. *1920 yılında San Remo antlaşmasıyla Suriye Fransa'nın mandater yönetimine verilirken Türkiye ile Suriye arasında doğal coğrafi farklılık vurgusu yapılmıştır. Bu vurgu o zaman da Türkiye tarafından kabul edilmediği gibi şimdi de kabul edilmez niteliktedir.*

¹² "Le Sandjak Est...", s. 3-5.

3. Fransız hükümeti tarafından Suriye'ye devlet niteliği kazandırılması konusu sürekli olarak Lozan'a ve 1921 antlaşmalarına dayandırılrsa da her iki sözleşmede de geçen sınır çizgileri günümüz şartlarına göre kabul edilebilir nitelikte değildir.

4. Bu anlaşmaların yapıldığı dönemlerin siyasi ortamı farklıdır. Öncelikle bu dönemde Suriye olarak bir devlet yapısı yoktu. Bu nedenle Türkiye bu sınırı antlaşmaların gerekliliği nedeniyle ve devlet yapısı olmaksızın kabul etmiştir. Yani belirli bir hat oluşturulmuştur. Bu nedenle de günümüz şartlarında sorgulanabilir niteliktedir.

5. Lozan'ın 16. maddesi ve 1921 antlaşmasından doğan yükümlülükler çerçevesinde Türkiye her dönemde güney sınırı ile yakından ilgilenmiştir. Dolayısıyla günümüzde Fransa'nın Suriye'ye Sancak'ı da içine alarak bağımsızlık vermesi, Türkiye'yi bu bölgeyi tarihi mirası görmesi nedeniyle etkilemektedir. Çünkü Sancak, 1921 ve 1923 antlaşmalarında da ifade edildiği gibi Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.

6. 1922 yılında Fransa tarafından manda yönetiminin haritası ve siyasi yapısı sessiz ve itirazsız bir şekilde çizilmiştir. Eğer bu sessizlik, Suriye ve Lübnan devletlerinin oluşturulması esnasında Sancak bölgesinin hesaba katılmayacağına kabulü anlamına geliyorsa bir yanlış düşünce olduğu şeklinde algılanmalıdır. Ayrıca bu durum açık bir şekilde Fransa'nın 1921 antlaşmasında olduğu gibi Sancak bölgesinin merkeze bağlı olduğundan yola çıkarak Suriye devleti içinde düşündüğü anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla Fransa'nın gönderdiği not bu alternatife işaret etmekte ve Türkiye'nin 1921 ve Lozan Antlaşmasından doğan hakları engellenmektedir. 1921 antlaşması gereği bu dönemde Fransa, Hatay Sancağı'na gerekli ilgiyi göstereceğini belirtmiş ve sancak tarafından ticari faaliyetlerin de yürütülmesine müsaade etmiştir. Fakat şimdi bu antlaşmalar göz ardı edilerek Sancak Suriye içine dâhil edilmekte ve Türklerin Suriye içinde asimile edilmesine imkân sağlanmaktadır.

7. Dolayısıyla yapılmaya çalışılan şey, manda yönetimi esasları ile 1920 şartlarının kaldırılmaya gayret edilmesidir. Bu da Türkiye için kabul edilemez bir durumdur.

8.1921 yılından sonra Türkiye Fransa'nın bu bölgede mandater yönetimine ses çıkarmadı, fakat Fransa'nın daha sonra buralarda Türkiye'nin bilgisine başvurmaksızın bir devlet oluşturacağını düşünmek istemiyordu. Dolayısıyla Fransa'nın bu topraklarda Türkiye'nin görüşünü almadan bir devlet kurma gayreti içine girmesi, hem etik değildir hem de kanuni ve mevcut şartlara uygun gelmemektedir. Bu durumu kabul etmek mümkün değildir. Fakat sonuçta böyle bir yapı ortaya çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu topraklarda yaşayan diğer gruplara da aynı hakların verilmesi gerekmektedir.

9. *Nasıl olursa olsun bir devletin ikinci, üçüncü devletlere dayanması veya taahhütlere güvenerek varlığını sürdürmeye çalışması günümüzde imkânsızdır. Çünkü taahhütlerin doğasında değişkenlikler vardır. Bu çerçeveden bakıldığında Fransa'nın yeni planında Suriye oluşumu ve bu oluşuma Sancağın da dâhil edilmesi taahhüdü vardır. Oysa Fransa ile Sancak arasında hiçbir şekilde bu tür bir görüşme yapılmamıştır. Bu nedenle de Sancağın Suriye'ye dâhil edilmemesi gerekmektedir.*

10. *Bu nedenlerden dolayı Türkiye tarafından Suriye yönetimine Hatay Sancağı'nın bağımsızlığının kabul edilmesinin tek çözüm yolu olacağı ısrarcı bir dille bildirilecektir.*

11. *Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık verilmesi Fransa için çok önemli ve değerli olduğu gibi Türkiye'de aynı duygu ve düşünceleri şüphesiz paylaşmakta ve sevindirici bir gelişme olarak görülmektedir. Türk hükümeti bundan sonra da kuvvetli bir siyasi bağ oluşturacaktır. Aynı şekilde Türkiye'nin Hatay hakkındaki görüşleri Suriye ile güçlü bir dostluk bağı kurmasına engel değildir. Aksine iki devlet arasındaki bağların güçlenmesi için önemli bir fırsattır.*

12. *Bunun yanı sıra 1922 şartı ve 1930 yönetmeliği gereği Fransa, bu bölgede yapmak istediği bütün değişiklikler konusunda Türkiye'nin de görüşünü ve onayını almak zorundadır. Fransa bu şartlara uyduğu sürece her konuda Türk hükümetinin olumlu yaklaşımı ile karşılaşacaktır.*

Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde Fransa hükümetinin Hatay Sancağı ile ilgili ortaya çıkan sorunlara şartsız ve tarafsız olarak yaklaşmak zorundadır. Fakat günümüzdeki gelişmeler üzüntü verici bir seviyede seyretmektedir. Türkiye ise bu problem sahalarının aşılmasında gereken her şeyi yapmaya hazırdır.¹³

Her iki taraf da kısa süreler içinde birbirlerine gönderdikleri mektuplarla düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu mektuplarla anlaşılabilir ki Fransa'nın ortaya koyduğu plan, Türkiye'nin beklentilerini ve taleplerini karşılamaktan çok uzaktır. Bu nedenle Fransa Milletler Cemiyeti'ne başvurarak iki konunun aydınlatılmasını istemiştir. Bu konulardan ilki, *"Fransa ve Türk hükümetinin 1921 antlaşmasına bağlı olarak Suriye manda yönetimi ile ilgili taahhütleri nelerdir. İkincisi ise, Bu konudaki genel esasları Türkiye'nin de kabul ettiği düşünüldüğünde Milletler Cemiyeti'ne bu konuya ilişkin olarak götürülecek sorular nelerdir"* şeklindedir.¹⁴

Seçimler Esnasında ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Bu gelişmelere paralel olarak Sancak'ta da önemli gelişmeler yaşanmakta ve Türklerin bütün faaliyetlerine her alanda çeşitli kısıtlamalar

¹³ "Le Sandjak Est...", s. 5-8.

¹⁴ "Le Sandjak Est...", s. 7.

getirilmeye çalışılmaktadır. Bu atmosferin oluşturduğu ortam içinde Fransa tarafından Fransız Suriye'sinin meclisinin oluşturulması için seçim çalışmaları başlatılmış ve bu yeni oluşum diplomatik plana taşınmıştır. Bu kapsamda 14 Kasım günü iki dereceli seçimler başlamıştır. 1936 yılı seçimleri öncesi Tayfur Sökmen ve Yeni Gün Gazetesi sahibi Selim Çelenk birlikte konuyu Türk hükümeti ile görüşmek üzere Ankara'ya gitmişlerdir. Bu görüşmede İnönü Tayfur Beylerin Fransızların seçimi kazanmalarına fırsat vermeyeceklerinden seçime katılmamaları kararını onaylamıştır. Daha sonra Türk hükümeti ve sancak yönetiminin ortak kararı ile Sancak halkı oy kullanmama kararı almış ve uygulamıştır. Fakat Türklerin oy kullanmaları için bölgesel güçleri oluşturan jandarma, milis ve yerel polisler tarafından tedbirler alınmış ve zorlama ile halkın oy kullanması istenmiştir. Buna rağmen Türklerin oy kullanımını çok az bir oranda gerçekleştirmiştir. Seçimlerin çarpıcı sonuçları aşağıdaki çizelgede sunulmuştur.*

14 EKİM SEÇİM SONUÇLARI		
HATAY	5800 SEÇMEN	319 OY KULLANAN
İSKENDERUN	2240 SEÇMEN	630 OY KULLANAN
BELAN	1600 SEÇMEN	203 OY KULLANAN
REYHANIYE	2500 SEÇMEN	230 OY KULLANAN

Seçim sonuçları açık bir şekilde Sancak halkının birlik ve beraberliğini gösterir ölçüdedir.¹⁵

14 EKİM SEÇİM SONUÇLARI YÜZDESİ		
İSKENDERUN	OY KULLANAN %4.5	KATILAMAYAN %96.5
REYHANIYE	OY KULLANAN %5	KATILAMAYAN %91
BELAN	OY KULLANAN %12	KATILAMAYAN %88
KIRIKHAN	OY KULLANAN %21	KATILAMAYAN %79

Seçim sonuçlarından da görüldüğü gibi Türklerin aleyhine bir süreç başlatılarak Türklerin Suriye Meclisinde yoğunlaşmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Planlı ve organize bir şekilde Türklere karşı olanlar ve Türk olmayanlar tarafından Taşnak Partisi adayları desteklenmiştir. Bunun sonucunda da seçimler hiçbir seçim bölgesinde %25 oranını

¹⁵ "Le Sandjak Est...", s. 9.

* Bu konuda bkz. Hamdi Selçuk, Hatay'ın O Günleri, Özdemir Basımevi, İstanbul 1971, s.27, 33; N.Aydın Konuralp, Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtarılış Mücadelesi Tarihi, İstanbul 1970; Selim Çelenk, Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları, Antakya 1997.

geçmemiştir. Aynı zamanda hukuksuz olarak gerçekleştirilen seçimlerde yer yer şiddet, baskı, sindirme ve ölümlerle sonuçlanan olaylar da gerçekleşmiştir. Seçim sonucu açıklandığında Türklere karşı olan gruplar iki konuda açıklama yapmışlardır. Bunlardan ilki onlara göre seçim sonuçları göstermiştir ki Sancak Suriye'nin bir parçasıdır. İkincisi ise sancağın bağımsızlığının kabul edilemezliğidir. Seçim sonrasında görevliler ve bölgesel otoriteler seçimlerin yasal ve problemsiz olarak gerçekleştiği yönünde açıklamalar yapmışlardır.*

Sancağın Türk sakinleri ise seçimlere Türk halkının iştirak etmediğini ve bu nedenle de bu sonuçlar ile seçilen vekillerin kendilerini temsil edemeyeceklerini açıklayan bir şikâyet notu yayınlamışlardır.¹⁶

Yayımlanan şikâyet notu şu şekildeydi;

“Seçim süresince seçimleri boykot eden Sancak Türklerine yönelik çok büyük baskı ve şiddet uygulandı. Bunun sonucunda da Hatay Sancağı'nın Suriye'nin bir parçası olduğu ve Hatay'ın bağımsızlık isteğinin yasal dayanağı olmadığı düşüncesi bütün dünyaya gösterilmek istendi. Bu düşünceleri destekler şekilde Suriyeli seçim görevlileri tarafından seçimlerin büyük bir katılımı ile gerçekleştiği, hukuksuz hiçbir durumun oluşmadığı, seçimleri şikâyet edenlerin de bulunduğu fakat bunların genel katılımın %5'ini geçmediği açıklanmıştır. Böylece Suriye parlamentosu Fransa ve Suriyelilerin istediği ölçütlere ulaştırılmış oldu. Hâlbuki Sancak sakinleri seçimlere katılmak istemedi ve baskıya karşılık boykot da yapmayı hedefledi fakat Suriyeli seçim görevlileri kanuna aykırı bir tutum sergileyerek sanki Türkler isyan ediyormuş gibi bir hava yaratarak bütün dünya kamuoyunda yanlış bir kanı oluşturdular. Bundan sonra Sancak Türklerinin savaşı bitmeyecektir. Boykotlarımız devam edecek ve Türklerin istekleri daha yüksek bir sesle dillendirilecektir. Bu çabalar ile ortaya koyduğumuz hak arayışımız uluslar arası ortama da yansyacaktır. Bu nedenle Suriyeli memurları yönlendiren güçlere karşı protestolarımız devam edecektir. Suriye otoritelerinin bütün çabalarına rağmen elimizden alınan haklarımızın geri verilmesini bekliyoruz. Bundan sonra da bütün bölgede protestolar, propagandalar, dükkân ve çarşı kapatmalar gibi eylemler yapılmaya devam edilecek ve problemler yabancı ülke ve bu ülkelerin dış işleri bakanlıklarına kadar duyurulacaktır.”¹⁷ Hatay halkı seçimlerin ardından seçimlerde yapılan yasa dışı uygulamaları, Fransa'nın Beyrut'ta bulunan Suriye Yüksek Komiseri Damien Martel'e şikâyet etmiştir. Mektup şöyledir; “Hükümet,

¹⁶ *Le Sandjak Est...*, s. 10.

* Gazetede bu konu ayrıntılı olarak işlenmiştir. Yeni Gün Gazetesi, 22 Ağustos 1937, 10.yıl, Sayı 1700, s.1.

¹⁷ “*Le Sandjak Est...*”, s. 10-12.

*Sancak halkının katılmamasına rağmen 30 Ekim seçimlerini yasal olduğu vurgulamakta ve uygulamaya koymakta ısrarcıdır. Hatay halkı doğal haklarını isteme konusunda güçlüdür ve bunu göstermek için de bugün mağazalarını ve dükkânlarını kapatacaktır. Sizden bu şikâyetlerimizi ve haklılığımızı ilgili ülkelerin dış işleri bakanlarına ulaştırmamızı rica ediyoruz”.*¹⁸ Bu konuya dönemin Hatay gazeteleri yer vererek kamuoyunun dikkatini toplamaya çalışmıştır. Özellikle Yeni Gün gazetesinde yer alan haberlerde Antakya çarşısında dükkânların protesto amaçlı kapatma kararı aldıkları bildirilmektedir.¹⁹

İskenderun halkı şikâyetlerini duyurmak için çalışmalarına başlamıştır. Bunlardan ilki bir şikâyet telgrafının Yüksek Komisere gönderilmesidir. Telgraf şu şekildedir;

“Biz Türkler seçimlere katılmadık. Çünkü 20. yüzyıl Fransız hükümeti yönetimi altındaki bu topraklarda şiddet ve baskı hüküm sürüyor. Bu nedenle de bizler özgürlük ve medeniyet adına protesto ediyoruz.”

Belen temsilcileri de beklemeksizin Yüksek Komisere bir telgraf çekmişlerdir. Telgraf şu şekildedir;

Damien Martel/Beyrut

Son yapılan seçimlerde bizim oylarımız toplanmadı. Biz yapılan haksızlıklar nedeniyle bu oylamalara katılmadık. Dolayısıyla seçim sonuçları bizim nahiyemizi temsil etmemektedir. Bu kapsamda 2 Aralık 1936’da meydana gelen olaylar ve Sancağın motifi ile ilgili bir bildiri gazetelerde yayınlanmıştır. 7 Aralık tarihli bildiri şöyledir: “Biz Sancak halkı olarak bütün dünyaya önemli bir tehlikeyi bildiriyoruz. Yüksek komiserin ve bölgesel yönetimin seçim teşviki gereği Türkler, Aleviler, Ortodokslar ve Taşnak bağlantısı olmayan Ermeniler bu seçime ayrı birer grup gibi girmişlerdir. Yani bu uygulama toplumu birlikten uzaklaştırmış ve hatta bölmüştür. Biz bildiririz ki, Sancağın Suriye ile hiçbir şekilde bir bağı, ilişkisi yoktur ve Sancağın bağımsızlığı tehlikededir. Bu nedenle gerçeklerin bütün açıklığıyla ortaya çıkmasını ve dünya kamuoyunun gerçek durumlara göre bilinçlendirilmesini istiyoruz. Bu seçim fırsatı ile Sancak üzücü ve şiddeti gösteren bir gerçeği fark etti. Seçim sandıkları civarlarına Taşnak partizanları ve ağır silahlar yerleştirildi. Baskı ile bazı ikinci derece vekil

¹⁸ “Le Sandjak Est...”, s. 10.

¹⁹ Bu konu ile ilgili bkz. Abdurrahman Melek, Hatay Nasıl Kurtuldu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.35. Konu Hatay basınında dönem gazetelerinin bazılarında yer almıştır. Bu haberi yansıtanlar arasında Yeni Gün gazetesi, Atayolu gazetesi ve Hacivat-Karagöz gazetesi yer almaktadır. Konu ile ilgili gelişmeleri dış basında ise Beyrut’ta muhalif basına rağmen Hatay davasının haklı sesi olan Yıldız gazetesi ele almıştır.

adayları istifa ettirildi. Diğerleri de oy vermeleri durumunda üç yıl hapis yatmakla tehdit edildi. Diğer bir kısmı hapse atılırken önemli bir grup kamyonlara zorla bindirilerek seçim bölgelerinden uzaklaştırıldı. Buna rağmen Hatay'da mevcut olan 45.000 oturandan bizleri temsil etmeyen ve birinci derece oylamayı kazanan 7 ikinci derece aday oy kullandı ve 2 vekil seçildi''²⁰

30 Kasım-1 Aralık günlerinde Sancakta yaşanan trajik olaylar üzerinde önemle durulması gerekmektedir. İkinci derece delege seçimlerinin yapıldığı dönemde protestolar ve dükkân kapatma eylemlerinde bulunanlar ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır. Bu konuda Yüksek Komiser Demien Martel'e yapılanları anlatan bir mektup yazılmıştır.

Biz yasal olmayan bir şekilde seçim yapan ama bir o kadar da Sancak halkını mutsuzluğa sürükleyen yönetimi protesto ediyoruz. Seçim tamamen illegal şartlar içinde gerçekleşti. Seçim sandıklarına sahte kimlik beyanı ile gidenler olmuş ve bunlara birden fazla oy kullandırılmıştır. Vekil adaylığından daha önce istifa etmiş olan bazı kişiler de tekrar seçilmiş gibi gösterildi ve bunlar jandarma, milis yardımı aldı. Sahte oylar kullanıldı. Biz bunların hepsini kanıtladık ve özgür bir yaşamın önüne geçildiğini ortaya koyduk. Bu şartlar altında seçilen vekiller kesinlikle bizleri temsil etmemektedir. Bu nedenle özgür bir yaşamın tesisi için Milletler Cemiyeti'ni, Fransa'yı ve Türkiye'yi bu hukuksuzluğa müdahale etmeye çağırıyoruz.(Bir Temsilci).

Fakat her şeye rağmen 30 Kasım-1 Aralık günlerinde Sancak'ta asla unutulmayacak çok trajik olaylar yaşandı. Olaylar şöyle gelişti;

30 Kasım gecesi Hatay'da sokakta yürüyerek evlerine giden çocukların üzerlerine haksız yere seçilen ve halk tarafından protesto edilen vekil evlerinden ateş edildi. Ardından yandaki evlerden de ateş edilmeye başlandı.*Bu olay hemen duyuldu ve toplumu olumsuz etkileyerek Türklerin sokaklara dökülmesine neden oldu. Olayların büyümemesi için ilk etapta araya polis gücünün girmesi takip etti ve olaylar bir süre yatıştı, gece önemli bir olay yaşanmadı. Ertesi gün 1 Aralıkta çarşının içindeki bir evden işlerine giden 5-6 kişilik grubun üzerine makineli tüfek atışları yapıldı. Büyük bir panik çıktı. Halk toplanarak saldırganların cezalandırılacağına dair söz verilsin sloganları atmaya başladı. Buna karşılık milislerden oluşturulan bir emniyet gücü kalabalığın üzerine silahlı olarak yürütüldü, acemice ve hırsla hareket eden milisler silahları ile kalabalığa ateş etmeye başladı. Sonuçta protesto eden gruptan 50 kişi yaralandı ve 3 kişi öldü. Olayların durulmaması üzerine Hatay'a yeni milis ve askeri güç gönderildi. Hatay'da

²⁰ "Le Sandjak Est...", s. 12-13.

öncelikle Türklerin yaşadığı ev ve mahalleler polis ve milisler tarafından kordon altına alındı. Ardından tutuklamalar, yaralamalar, kişisel ve keyfi aramalar geldi. Daha sonra da teker teker evler arandı.²¹

Meydana gelen olaylar karşısında tepkiler gecikmedi, ilk tepki açıklaması Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'tan geldi. Aras, Hatay olaylarına yönelik açıklamasını 10 Aralık 1936'da yaptı. Açıklaması şu şekildeydi.²²

Eğer Sancak'tan gelen haberler yaşam güvenliğinin tesis edildiğine dair doyurucu olmazsa meydana gelen olayların niteliğini öğrenmek için bir konseyin oluşturulmasını isteyeceğiz. Sancak halkının güvenliğinin sağlanmasında en önemli dayanak dünyanın fikir birliğini yapmasını sağlayan uluslar arası basındır. Bu üzücü olaylar bütün basın organlarında yer almalıdır.

Sancak'ta Meydana Gelen Olayların Dünya Basınına Yansımaları

Avrupa basınında sancak konusu yakından takip edilmekte ve gazetelerde konu ayrıntılı olarak incelenmektedir. Türk tezini destekleyen yazılar çoğunluktadır. Örneğin 2 Aralık 1936'da "L'Ere Nouvelle" isimli gazetede çıkan makalede kültürel farklılığa vurgu yapılmakta ve Arap ve Türk kültürlerinin birbirlerine benzemediği açıklanırken çatışmaların odağında Türk Arap hâkimiyet mücadelesinin var olduğu, Türklerin hâkim çoğunluk oluşturduğu halde Fransızlar tarafından dikkate alınmadığı ve Sancağın Arap Suriye hâkimiyeti altına sokulmak istendiği şeklindedir.²³

1936 yılı Kasım ayında Lucian Balas tarafından kaleme alınan bir büyükelçilik yazısında şunlar denilmektedir; "Suriye diye bir millet var mıdır? Seçim ile ortaya çıkan delegelerin bütün toplumu temsil edip etmediği sorgulanmalıdır. Ayrıca Lübnan'ın bağımsızlığına kavuşmasının dikkat çekicidir. Lübnan'ın Hıristiyan grupların korunması düşüncesi ile küçük bir sınır içinde devlet olması, diğer Hıristiyanların göz ardı edilmesi ve ayrıca Suriye için böyle bir oluşuma gidilmeyerek farklı etnik gruplar ile devlete dönüştürülmesi bu topraklara kalıcı barışı getirmeyecektir. Hem de Orta Doğu'nun siyasi dengesi bozulacaktır. Ayrıca Suriye'de bağımsızlık teşkili de önemli bir sorundur. Suriye'de yaşayanlar birlik ve beraberlikten uzaktır. Yabancılar ve farklı dinlere mensup olanlara düşmanlıklar, ev ve toprakların ayrılması ve gruplaşmaya müsaade eden yapı önemli tehlikeler olarak sıralanmaktadır. Ama bu bir Müslüman Hıristiyan sorunu değildir. Çünkü Müslümanlar da kendi içlerinde Şii, Türkmen, Çerkez, Kürt ve Alevi

²¹ "Le Sandjak Est...", s. 14-16.

²² "Le Sandjak Est...", s. 17.

²³ "Le Sandjak Est...", s. 18.

gibi ayırım içindedirler. Ayrıca Suriye için bağımsızlık denildiğinde bu gruplar patlamaya hazır bombaya dönüşmektedir".²⁴

3 Aralık 1936 tarihli "La Tribün Des Nations" isimli Fransız dergisinde ise nüktedan bir yazıda vardır; "Fransız manda yönetimindeki Suriye'de bugün iki farklı bakış açısına sahip ideoloji etkili olmaya çalışmaktadır. Fakat temele inildiğinde her ikisinin de aynı probleme ve çatışma alanlarına sahip olduğu anlaşılıyor. Bu coğrafyaya bakıldığında esas olarak iki farklı toplum görülüyor. Birisi Suriye, diğeri ise Lübnan'dır. Suriye'ye bakıldığında etnik ağırlığın Müslüman Arap olduğu fakat aynı zamanda diğer azınlıkları da içinde barındırdığı görülüyor. Bir kısmı diğer çeşit Müslümanlar, gerek inanç gerek mezhep farkı ile... Bugün bizi daha çok meşgul edenler azınlık olarak Suriye ile bütünleşmede farklı düşünenler ve Türkiye tarafından desteklenenler. Suriye'deki Türkler 3-4 yüz bin civarındadır. Hatay Sancağı bölgesinde oluşturdukları yoğunlukla avantajlı durumdadırlar. Bu özelliklerine de dayanmaktadırlar. Bu nedenle de Hıristiyan gruplar gibi Suriye otoritesi altına girmeyi reddetmektedirler ve protesto yapmaktadırlar. Bu protestolar genel olarak dört başlık altında toplanmaktadır. İlki, onlar geçmişten bu yana Dürziler gibiydi yani geleneksel bir dostluk bağı vardı Fransa ile, fakat bu etkileşim kısa süre içinde değişime uğradı, ikincisi, Türkler her dönemde güç unsuruydu, bundan dolayı anarşik bir yapıya sahiptiler, üçüncüsü, Onlar bu toprakların 5-6 yüzyıl efendisiydi. Bu yapı hiç yok olmadı, bundan dolayı hiçbiri üzülmeydi. Şimdi de onlar bu bağları ve tarihi unutmak istemiyorlar, dördüncüsü onlar çok açık bir şekilde ne istediklerini bilerek karşı koyuyorlar ve sırtlarını başka bir güce dayıyorlar, o güç de milli ve askeri Kemalist devleti., bu çerçevede konuya genel olarak bakıldığında Hatay Sancağı'nda yaşayan Türkler Türkiye'nin yardımı ile Suriye'nin dışında kalmak istiyor. Ayrıca Doğu Akdeniz'in önemli bir körfezini teşkil eden bu topraklar için çözüm Türklerin lehine gelişebilir. Zira bunu Fransa ilk defa yapmış olmayacaktır" denilmiştir.²⁵

İngiliz Time gazetesinin 5 Aralık 1936 tarihli sayısında çıkan yazı Türk tezini savunur tarzdadır. Söz konusu yazıya göre; geçmiş dönemin eleştirisi yapılmalıdır. Çünkü bu olmadan günümüzde yaşananları ön görmek zordur. Fransa manda yönetimini bıraktığında bugünkü durum olumsuz olarak daha da değişecektir. Özellikle Türk halkı ile Sancak Türklerinin bu konuda duygu ve düşünceleri aynıdır. Ayrıca Sancak'ta yaşayan Türklerin sayısal olarak üstün durumda olması çok önemlidir. Bununla beraber Türkiye'nin bu ilgisi tehlike de arz etmektedir. İlerleyen dönemlerde bu ilgi Irak, İran ve Filistin

²⁴ "Le Sandjak Est...", s. 18-20.

²⁵ "Le Sandjak Est...", s. 20-22.

gibi bölgelere yayılabilir ve aileleri parçalayabilir. Bu yazıya karşılık olarak 8 Aralıkta Türkiye'den Ulus gazetesinden bir açıklama gelmiş ve bu açıklamada "Türkiye'nin ilgisinin sadece Hatay Türkleri ile sınırlı" olduğu ifade edilmiştir.²⁶

Yine benzer şekilde İngiliz basınında Fransa ile Türkiye arasında süren Sancak problemine dair yazılar yayınlanmaya devam etmiştir. 3 Aralık 1936 tarihli EAST dergisinde çıkan yazı Türk tezini dikkate alır şekildedir. Yazı yakın geçmiş dönemi irdelemesi bakımından önemlidir. Yazıda ifade edilen hususlar şunlardır. "Fransa manda bölgesini terk etmeye hazırlanırken bu bölgeye yeni bir yönetim sistemi getirmeye çalışsa da Suriye'nin kuzey batısındaki bölgenin henüz tanımlanmamış olması dikkat çekicidir. Ayrıca bu noktada en önemli husus bu bölgede oturanların büyük bir çoğunluğunun Türk olmasıdır. Bu nedenle de bu bölgenin Türkiye ile Fransa arasında yapılmış olan 1921 antlaşmasına göre özel bir yönetimi mevcuttur. Bu bölgenin yönetimi ile ilgili özel bir konum mevcuttur. Dikkat edici olan husus şudur ki Sancağın yönetimine ait Fransa ve Suriye arasında özel bir düzenleme yapılmamış ve Türk hükümeti bu konunun farkına vararak bölge üzerine dikkatlerini yoğunlaştırmaktadır. Bu durum karşısında Türkiye'nin bu sorunu Milletler Cemiyetine götürmesi Türkleri hoşnut edebilir. Çünkü Türkler Milletler Cemiyeti'ndeki yaklaşımı daha adilane olduğunu biliyorlar. En son Montrö görüşmelerinde tartışmaların daha az karışıklık ve itirazlarla çözümlendiğini gördüler. Bunun yanı sıra Türkiye'nin bir diğer şüphesi de Bağdat demiryolunun kullanımında çıkabilecek güçlüklerden doğmaktadır. Aslında bu sadece Türkiye'nin ve Orta Doğu'nun problemi değil bütün Avrupa'nın Asya-pasifik ulaştırmasını etkileyebilecek bir sorunsal gibi görünüyor. Bu nedenle bu karışık durum içinde Suriye de çözümünü daha çok Türkiye'ye bağlı olan Sancak sorunu ile ilgilenmeye devam ediyor".^{27*}

²⁶ "Le Sandjak Est...", s. 23.

²⁷ "Le Sandjak Est...", s. 24.

* Gerçekten de İstanbul'u Adana'ya bağlayan ve oradan Nusaybin'e geçerek Suriye üzerinden bütün Orta Doğu'yu kat eden bu demiryolu hattının kullanım ve kontrol bakımından kime ait olacağı 1921'den itibaren sorun oluşturmuştur. Bu nedenle İngiltere, 1921 Ankara Antlaşmasının kendisinden habersiz imzalandığını öne sürmüştü ve kendisi için çok önemli olan Hindistan-Orta Doğu bağlantısındaki ana ulaşım unsuru olan bu demiryolunun önemli bir kısmının Türklerin kontrolünde kalmasından şikâyet etmiştir. (Köni, "a.g.m.", s. 224.) Aynı konuda Fransa ile Ankara antlaşması ile öngörülen sınırın Adana-Nusaybin demiryolu hattını izlemesi konusunda Fransızlar da kendi içlerinde ikiye bölünmüşler ve demiryolunun bir tarafının Türk topraklarında, diğer tarafının da Suriye'de kaldığını, bu durumunda genel olarak Türklere fayda sağlayacağını belirterek eleştiri getirmişlerdir. (Erdal İler, "Fransa'nın Suriye'yi İşgaline Dair Bir Risale", www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/792/10154.pdf, s. 65. Erş. Trh. 15 mart 2012) Bu bir sorun olarak 1936 yılına da aynı şekilde taşınmıştır.

Benzer şekilde İtalyan basını da aynı konuyla ilgilenmektedir. 2 Aralık 1936 tarihli İtalyan basınının önde gelen gazetelerinden “*Stampa*” gazetesinde ele alınan konu Türk tezini destekler durumdadır. Yazı açık bir şekilde Sancağın demografisindeki üstünlüğü ortaya koymaktadır. Yazı şu şekildedir. “*MC, Suriye sorununda Fransa ile Türkiye arasına girmiştir. Bunun yanında dikkat çeken husus Sancak’ta yaşayanların yarısı yani 220.000’i Türk’tür. Şimdiye kadar Sancak Fransız yönetimindeydi. 1936’da Fransa manda yönetimine son verilirken burada Sancağı Suriye yönetiminin içine aldı. Fakat bu yaklaşım ne Türkiye’nin ne de Sancak’ta yaşayan Türklerin hoşuna gitti. Ankara Sancağın önce bağımsız bir vilayet olmasını istedi, sonra da Milletler Cemiyeti’nin onu tanımamasını, Fransa ise bu durumu kabul etmedi ve Musul’un durumunu örnek gösterdi*”.

Aynı dönemde Polonya’da çıkan III. Reich gazetesi konuya Alman azınlığın durumundan yola çıkarak bakmakta ve Sancak sorununun özel düzenleme yolu ile çözüleceğine vurgu yapmaktadır. Yazıda şu konulara değinilmiştir; *Fransız planına karşı geliştirilen Türk tezinin temeli 1921, 1922 antlaşmalarının değiştirilerek yenilenmesi anlamına geliyor. Bu çerçevede yapılan görüşmeler Atatürk tarafından yönlendiriliyor ve Atatürk, Türk tezini oluşturan revizyonun hiçbir devlet tarafından önlenemeyeceği vurgulanıyor. Süveyş bölgesinde yaşanan gelişmeler sonrasında Türk-Fransız antlaşmaları ile Lozan’da sınır konularına bakıldığında Hatay Sancağı ile ilgili Türk tezinin özünü oluşturan revizyonların yeni olmadığı görülecektir. Ayrıca bugün Türkiye’nin öne sürdüğü revizyon isteğine yakın geçmişte İngiltere’nin İtalya’ya verdiği bir porsiyon Afrika toprağı ile Fransa’nın Libya’dan İtalya’ya verdiği küçük sınır bölgesi çerçevesinde bakıldığında Sancak durumunu yeni bir gelişme olarak görmemek lazımdır.*²⁸

Bu esnada Suriye’de Arap ve Türk toplumları arasında da önemli fikir çatışmaları devam ediyordu. Bu kapsamda Türkiye’de yayınlanan Cumhuriyet gazetesine gönderilen ve Suriyelilerin düşüncelerini ifade eden iki mektup önemlidir. Bunlardan ilki Mehmet Abdüsselam’a aittir. Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi’ye gönderilen mektup şöyledir.²⁹

Bu mektubu yazarken Sancak ile ilgili Türk tezine karşı bir fikir belirtmeyi düşünmedim. Çünkü Osmanlı-Suriyeli bir kardeşiniz olarak mevcut durum ile ilgili düşüncelerimi yazarak gazetenizde yayınlanmasını istedim. Hüznü ve mutsuzluk dolu günler yaşamaya devam etsek de yakın bir zamanda Türk ve Suriye devletleri saygılı bir siyasi ilişkiye kavuşacağına

²⁸ “*Le Sandjak Est...*”, s. 25-26.

²⁹ “*Le Sandjak Est...*”, s. 27.

inanyorum. Fransa'da yapılan ve Türklerin katılmadığı toplantılarda sürekli olarak Suriye'nin tek parça olarak bağımsızlığı görüşüldü. Fakat şurası bir gerçek ki bu görüşmeler çerçevesinde Türklerin yok sayılması ile oluşan bir Suriye, Türkiye için düşman olarak görülmeyecek mi?

Hem bu durumda nasıl bir bağımsızlıktan bahsediyoruz. Bu görüntüden başka bir şey değil. Bu bir sömürü zihniyetinin ürünü olacak ve Suriyeliler de piyonları. Dediğim gibi bugün Fransa ve diğerleri tarafından Suriye'ye bağımsızlık adı altında büyük bir oyun oynanıyor. Türkiye'nin güneyinden Lübnan'a kadar bütün Suriye toprakları Suriyelilerin fikri alınmadan parçalanıyor. Hatay Sancağı proveke edilerek Türk ve Suriyeliler arasında unutulmaz düşmanlıklar katılıyor. Beyrut ve Şam olmadan Suriye düşünülemez ama Lübnan kopartılıyor. Suriye denize çıkış noktalarından yoksun bırakılıyor, bu durum ifade edilince de Hatay sancağı hedef olarak gösteriliyor, bu da Türkiye ile gelecekte muhtemel bir düşmanlığa işaret ediyor. Böylece Suriye yönetimi bağımsızlık görüntüsü altında ciddi bir ulusal toprak kaybına ve çıkmaza doğru sürükleniyor. Saygılarımla dostunuz M. Abdüsselam.

Bir diğer mektup da Halep'ten gönderilmiştir. Mektup şu şekildedir; "Suriye'nin bağımsızlığı ile ortaya çıkan sorunlar çerçevesinde Sancak'taki gelişmeler şöyledir. Halep'te oturanlar olarak bizler de sizler gibi aynı kökenlere sahibiz. Halep her zaman Osmanlı toprağı olarak Anadolu'nun bir parçası oldu ve Osmanlı kültürü ile bütün kuşaklar büyüdü. Halep'te daima insanlar Türkçe konuştu ve Türk kültürü ile yaşadı, örneğin Halep'e yakın olmasına rağmen Hicazlılar ile anlaşmak her zaman bizim için zor oldu. Aynı kültür derken aynı dil, yemek, müzik, giyim vb. özel hususları kastediyorum. Suriye'nin bağımsızlığı ve Halep'in de bunun içinde bir alt grup olarak kalması bizleri çok üzüyor. Çünkü 4-5 yüzyıldan beri biz sadece Türk hâkimiyetinin güçlü bir parçası olduk, Türk bayrağını tanıdık ve ayrılacak da bu bayrağı saklamaya devam ediyoruz. İçinde bulunduğumuz günlerde bütün basına konu olan Hatay Sancağı'nın bağımsızlığı konusunda Türkiye haklıdır. Çünkü Hatay Türk'tür. İskenderun Türk'tür, Halep'te Araplardan daha fazla Türk'tür. Aslında bütün Suriye'de yaşayan Araplar kendi yapay kimliklerini kulaktan doğma öğrendi, fakat doğru olan 3-4 yüzyıldan beridir onların da Türk kültürü ile yaşadıklarıdır. Sonuçta Türkiye, ısrarla üzerinde durduğu sancağın bağımsızlığı konusunda çok haklıdır ve umalım ki Türk hükümleri Sancak'ta geçerli olsun". Mehmet Bekir Nasır./Halep.³⁰

³⁰“ Le Sandjak Est...”, s. 27-29.

Bu iki mektup haricinde bir diğer mektup da Şam milletvekili Muhammet Baki Elbarudi tarafından gönderilmiş ve Türkiye’de Cumhuriyet gazetesinde Kasım 1936 ayı içinde yayınlanan Suriye ve sancak sorunu ile ilgili iki yazıdaki yanlışların düzeltilmesi istenilmiştir. Bu mektup Şam vekillerinin konuya nasıl baktıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Mektubu yazan vekil gazetenin yazısında ifade edilen Arapların silahlarını saklayarak Türklere karşı başkaldırmak için kullandıkları ifadelerinin düzeltilmesini isteyerek, *“Bizim ayaklanmamız sadece Osmanlı İmparatorluğu’nadır. Uzun yüzyıllar boyunca bize baskı uygulayan bu yönetimin ortadan kalkması ve özgür kalmamız için bir çalışmadır. Zira Türkiye’de Atatürk de bütün Türklere önderlik ederek aynı İmparatorluğa isyan etmiştir. Bu Osmanlı İmparatorluğu ki isyan etmekte haklıyız, topraklarımıza yabancıların nüfuz etmesini kolaylaştırmış, yabancı okulları açmış ve onların misyonerlik yapmalarını engellememiştir. İkinci husus ise, diğer bir makalede bizlerin Fransız silahlarına ihtiyaç duyduğumuz ifadesidir. Bu bana göre tamamen yanlıştır, hatalıdır. Dünyada bağımsızlık peşinde koşan her millet kendi kanlarının son damlalarına kadar savaşmıştır. Yani hem kendi kanyla savaşacak hem de savaşını yabancı bir güce dayandıracak, yok böyle bir şey. Aynı şekilde bir başka yazıda ise Suriye bağımsız olsa bile Fransız ordusu bu topraklarda kalacaktır deniliyor ve bunun nedeninin başta Kuzeyde Türkiye olmak üzere Suriye’nin dört bir yanının tehditlerle dolu olduğu ifade ediliyor. Bu ifadeler diğer Suriyeliler için bir korku oluşturuyor ve Fransız ordusu kesinlikle desteklenmiyor. Bunu destekleyen bazı gruplar var ama bunlar milliyetçi değil çıkarıcı ve kesinlikle zararlı düşünceler besliyorlar”* denmektedir.³¹

Mektuplardan da anlaşılacağı gibi 1936 yılında Fransa kendi emelleri ile örtüşecek şekilde Suriye’nin ve Lübnan’ın bağımsızlığına yönelik plan yapmış ve bu plan bütün Suriye’de yüksek seviyede memnuniyetsizlik yaratmıştır.

2 Aralık 1936 tarihinde Mısır basınında *“El Ehram”* gazetesinde *“Hatay ve İskenderun Sorunu”* isimli yazıyı yazan Burhan Belge, konuya daha stratejik olarak yaklaşmıştır.³² Yazıda geçen Suriye ve Lübnan’ın bağımsızlığının stratejik açılarından değerlendirilmesi önemlidir. *Bugün Suriye’de Fransa tarafından uygulama alanına konulmaya çalışılan proje yangına dönmüştür. 1921 antlaşmasında Türkiye ve Fransa, Sancağa otonomi verilecek şekilde anlaşmıştır. Şimdi ise Fransa manda rejimini*

³¹ *“Le Sandjak Est...”*, s. 33-34.

³² Burhan Belge 1899 yılında Şam’da doğmuş, eğitimini Almanya’da yapmış bir gazetecidir. 1925 yılında bir dönem Türkiye’de aydınlık gazetesinde çalışmıştır. http://tr.wikipedia.org/wiki/Burhan_Asaf_Belge, Erş. Trh. 24 Temmuz 2012.

bırakırken bu toprakları Suriye ve Lübnan olarak tanımlamaktadır. Şurası bir gerçektir ki Osmanlı İmparatorluğu bütün bir coğrafyayı çok uzun bir dönem boyunca yönetmiş ve buraların kültürünü ve yerel yapılarını etkilemiştir. Bu topraklarda her etnik ve dinsel grup özel bir baskıya maruz kalmadan yaşamıştır. Bu süreç 1918’de sona ermiştir. Osmanlı’dan sonra Türkiye yeni ve güçlü bir şekilde Atatürk tarafından kurulmuştur. Atatürk tarafından kaderi yönlendirilen Türkiye’de milli yeminin iki özelliği açıktır ve önemlidir. Bunlardan ilki Türk milleti özgür ve bağımsızdır, bunu kan ve silahla elde etmiştir. İkincisi, Türk milleti bütün milletlerin özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını tanımaktadır. Bu iki açıklama sadece Türkiye’de değil eski Osmanlı topraklarında yaşayanlar için de geçerli olmuştur. Sultanın hükümeti Arapların hep kriz içinde olmasını istemiştir. Fakat Atatürk hükümeti aynı topraklarda özgürlükçü çözümler aramaya başlamıştır. Yeni hükümet Avrupa’nın bu topraklardaki emperyalist arzularını öngörmüştür. Bugün Türk hükümeti Asya’dan Avrupa’ya, Afganistan’dan Akdeniz’e kadar ve hatta Avrupa’nın diğer ucuna kadar bütün sorunları çözebilecek reformlar yapmıştır. Ayrıca Türkiye bütün çevresine dostluk elini uzatmakta ve bu konuda ayırım gözetmemektedir. Özellikle son dönemde Türkiye ile İngiltere arasında başlayan dostluk, Orta Doğu için umut verici bir geleceğe işaret etmektedir.

Yeni Türk devletinin kaderini ellerinde tutan Atatürk tarafından ifade edilen Milli And’ın içerdiği iki husus çok önemlidir. Bunlardan ilki eski imparatorluk topraklarında yaşayan bütün Türklerin özgür ve bağımsız oldukları ve bunu kan ve silah ile elde ettikleri, ikincisi ise, Türk Milleti bütün milletlerin özgürlük ve bağımsızlık hakları olduğunu kabul ettiği. Bu kısaca imparatorluktan koparılan topraklarda yaşayan toplumların hakları olarak formüle edilmektedir. Sonuçta yeni Türk devleti Avrupa emperyalizmine karşı oluşturduğu milli and ile çok önemli yenilikler yaptı ve çevresindeki bütün üzüntüleri ortadan kaldırdı. Bugün her şeye rağmen Türkiye Cumhuriyeti Asya’da Afganistan’dan Avrupa’ya kadar bütün coğrafyanın en güçlü devleti haline geldi.³³

Benzer şekilde Sadi Ertem tarafından 19 Kasım 1936 tarihinde “Kurun” isimli gazetede “Türk Arap Sorunu”nu içeren makalede şunlar ifade edilmektedir.³⁴ 19. yüzyılın yarısından sonra başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılışına kadar geçen sürede hem Balkanlar’da hem de

³³ “Le Sandjak Est...”, s. 35-36.

³⁴ 1900 yılında doğmuş, askeri okul eğitimi almış ve Kurtuluş savaşında ve sonrasında Yeni Gün, Son Telgraf gibi değişik gazetelerde çalışmış bir gazeteci yazardır. <http://www.kimdirkimdir.com/sadri-ertem-kimdir-hayati-biyografisi-hakkinda-bilgi-1159.html>, 24 Temmuz 2012.

İç Asya'da Avrupa devletlerinin önemli etkileri olmuştur. Bu etkiler Türkiye'nin yeni bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla önemli bir değişim geçirdi. Osmanlı sonrasında Orta doğu'ya da Avrupalı devletlerin çalışmaları yön verdi. Bunların sonucunda da günümüze gelindi. Yani Orta Doğu yeni devletler ile kabuk değiştiriyor. Bugün Sancak sorunu Türkiye ile Fransa karşı karşıya geliyor gibi görünse de bu aslında Türkiye ile Suriye'nin sorunudur. Temelde ise Sancak sorunu tarihi bağlar çerçevesinde Türkiye'nin problemidir. Türkiye açık bir şekilde dostluk ve karşılıklı saygı esasları çerçevesinde bu konuya yaklaşmak istiyor. İçinde bulunduğumuz yıl Avrupa'da yapılan ekonomik konsey toplantısında İsmet İnönü'nün konuşmaları bu açıdan çok önemli olduğunu belirtiyor.³⁵

İsmet İnönü şunları söylüyor; Bizim için Suriye'de yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerden etkilenen İskenderun ve Hatay çok önemlidir. Biz, Fransa'nın manda yönetimi sonrasında bu bölgenin 1921 ve 1923 antlaşmalarına aykırı olmayacak şekilde düzenlenmesi taraftarıyız. Bu konuda Fransa ile görüşüyoruz. Fakat Fransa'nın bu bölgeyi Türkiye'ye karşı bir güvenlik bölgesi oluşturma düşüncesi ile mevcut antlaşmaların dışına çıkma temayülü, tartışmaları çözümsüz bir noktaya getiriyor. Ciddi ve samimi olarak belirtirim ki, her iki ülke de düşüncelerini MC komisyonunda açık bir kalple ortaya koymalıdır. Fransa'nın yanında yer alan bazı Suriyeli politikacılar sinirli davranarak İskenderun ve Hatay'ın ayrılma taleplerine karşı çıkıyorlar ve Türkiye'yi Arap milletine şikâyet ediyorlar. Şunu açık olarak ifade etmeliyim ki, asla İskenderun ve Hatay'ı Suriye'ye bırakmadık. Bu kapsamda biz daima Arap milletine dostluk elimizi uzattık. Bu sorunun ortaya çıkmasıyla beraber eski dönem karıştırılıyor ve sürekli olarak Osmanlı tarafından Arapların kötü idare edildiği ve baskı yapıldığı belirtiliyor. Şurası açıktır ki, son 100 yıl boyunca kötü idarenin sorumlusu Arapların kendisidir. Biz inanıyoruz ki, Türkiye olarak Suriye'yi gelişmeye açık olarak serbest bıraktık. Ankara hükümeti olarak Suriye ile temiz politik ilişkiler geliştirmeye gayret ettik. Bütün dünyaya Misak-ı Milli'yi açıkladık ve yeminimiz ile güvene dayalı ilişki esaslarını belirttik. Milli mücadele döneminde biz, 1. Dünya Savaşının kazanan büyük devletlerine karşı savaştık ve kazandık. Lozan'da aynı şekilde büyük ve önemli pek çok savaş verdik. Özellikle Lozan'da Orta Doğu halklarını manda yönetimi altına sokmak için bize yapılan baskılara göğüs gerdik. Yani Arap milletlerinin özgürlüklerini kısıtlayacak bütün taleplere karşı çıktık. Bu her zaman için şu anlama geldi. Biz Arap milletlerinin kendi başlarına ilişkiler geliştirmelerini ve bağımsız olmalarını istedik. Bu özellikle Avrupa devletleri için manda yönetiminin belli bir süre için uygulanması anlamına gelse de bizim

³⁵ "Le Sandjak Est...", s. 43-44.

desteklediğimiz bu düşünce olmadı. Örneğin hem bütün devletlerden hem de Milletler Cemiyeti'nden önce Irak'ın bağımsızlığını kabul ettik. Ardından da Irak bağımsız bir devlet oldu ve Türk hükümeti olarak hemen iyi komşuluk ilişkilerimizi başlattık ve sağlam temellere oturttuk. Suriye ile de aynı komşuluk ilişkilerini kurmak istiyoruz. Bu nedenle de her ortamda Suriye'nin bağımsızlığını destekledik. Örneğin Fransa tarafından Suriyelilerin bağımsızlığı Milletler Cemiyeti'nde gündeme getirildiğinde Türkiye bunu hep destekledi. Buna karşın Suriye'nin aynı desteği göstermediğini ve özellikle Türk toprağı olan bölgeye hâkim olmaya çalıştığının görüyor ve üzülüyoruz. Bizim Suriye ile yüz kilometreden daha uzun bir sınırimız vardır. Bu uzun sınırlar ile oluşan ayrımın sakin ve dostluk dolu bir siyasi atmosfere sahip olmasını istiyoruz. Bu nedenle biz Suriye ile birebir her türlü sorunu görüşmek istiyoruz ve araya başka bir devlet sokmak istemiyoruz. Suriye'nin Hatay bölgesinde bir limana ihtiyacı olduğu yönünde sancak bölgesi üzerinde egemenlik hakkı olup olmadığı dikkate alınmadan bir düşünce oluşmuş durumdadır. Fakat unutulmamalıdır ki bu düşüncenin aksine Türkiye'ye dâhil olan toprakların içine bulunan Hatay bölgesi bir liman olarak Türkiye'nin ihtiyacı ve hakkıdır. Ben İskenderun ve Hatay konularına milli ilginiz ve bakış açılarımız çerçevesinde Suriye toplumunu ve Arap toplumunu da bütün iyi niyetimi ortaya koyarak dikkate aldım. Ümit ederim ki sözlerim bizim hukuki duruşumuzu tam olarak ifade etmeye yeterli gelmiştir. Çünkü biz Milletler Cemiyeti prensiplerine ve bu organizasyonun mekanizmalarına son derece sadık hareket ediyoruz ve bütün milletlerin bu güven ortamında bütün sorunlarını sakinlikle çözebileceğimize inanıyoruz³⁶.

Sonuç

Dergide yer alan yazılar incelendiğinde dört ayrı sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki, İsmet İnönü'nün belirttiği gibi Atatürk tarafından yönetilmeye başlayan Türkiye Hükümeti gerek Milli Mücadele döneminde ve gerekse Lozan Antlaşması sonrasında hiçbir zaman ve şekilde Sancak bölgesi ile olan ilgi ve bağını kesmemiştir. Aksine Sancağın Türk halkını koruyacak tedbirlerin uluslar arası antlaşmalara geçmesini sağlayarak uygun bir zamanın gelmesini beklemiş ve her dönemde yapıcı, destekleyici ve güven verici dış politika anlayışına uygun olarak ihtiyaç duyulduğunda gerekli müdahaleleri yapmıştır.

Milli Mücadele döneminde açıklanan Misak-ı Milli'de Sancağın Türkiye sınırları içinde yer alması konusunu Atatürk; *“hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi de Hudud-u Millimiz İskenderun'un güneyinden geçer, şarka doğru uzanırken Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder”*

³⁶“ Le Sandjak Est...”, s. 44-48.

şeklinde ifade etmiştir.³⁷1923 yılında ise Adana’da Hataylılar ile görüşürken “*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız*” ifadesiyle sancağın anavatana katılması konusundaki öngörüsünü belirtmiştir. 1936 yılına gelindiğinde ve Hatay Sancağı meselesi ortaya çıktığında, Atatürk 1 Kasım 1936 günü Meclisin açılış konuşmasında konunun önemine değinmiş ve “*Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.*” şeklinde konunun önemini ifade etmiştir.³⁸

İkincisi Sancağın Anavatana bağlanması konusunda çok üst seviyede bir strateji izlenmiştir. Bu stratejinin üçayağı olduğu görülmektedir. Birinci ayak Atatürk dış politikasının uluslar arası hukuka ve yapılan antlaşmalara bağlı olması ve bu sayede güven ortamı oluşmasıdır. İkinci ayak Sancak konusunda saldırgan bir tutum izlenmeyerek antlaşmalardan doğan hakların alınmasına gayret edilmesi ve öncelikle Hatay Sancağı’nın da Suriye ve Lübnan gibi bağımsızlığını elde etmesinin sağlanmasına dikkatlerin verilmesidir. Üçüncü ayak ise bağımsız olan Sancağın Anavatana katılması şeklindedir.

Üçüncüsü; manda bölgesinin yeniden yapılandırılmasına yöneliktir. Fransa mandater yönetimi sona erdirirken ortaya koyduğu plan, manda bölgesinde iki ayrı devlet oluşturulması gibi iyi bir amaca hizmet ediyor görünse de aslında Fransız çıkarlarını korumaya yöneliktir. Esas problem Akdeniz’e geniş kıyı şeridi ile çıkış sağlayan Beyrut ve Trablus liman şehirlerinin Lübnan’da kalması ve Suriye’nin bu durumu kabullenmesi için de Sancak bölgesinin yani İskenderun ve Hatay’ın bağımsız kılınmayarak Suriye’nin bir parçası yapılmak istenmesidir. Zaten bu durumu fark eden Suriyeliler de Lübnan’dan sonra Sancağın da bağımsız kalması durumunda Suriye’nin sadece çölden ibaret verimsiz bir ülke olarak kalacağı ve bu durumda da bağımsızlığın hiçbir işe yaramayacağını ifade ederek Sancak bölgesinden vazgeçmek istememekte ve Türkiye ile ilişkilerini kötüleştirmeyi dahi göze almaktadır. Bu öyle bir yaklaşımdır ki Fransız çıkarları sonucunda Hatay Sancağı’nın Türk nüfus yoğunluğuna sahip olduğu ve özellikle 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ve 1923 Lozan Antlaşmaları ile kazanılmış olan haklar dahi bir kenara bırakılmaktadır.

³⁷ Nuri Köstüklü, “*Misak-ı Milli ve Atatürk’ün Dış Politika Hedefleri*”, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/say11-8/kostuklu.pdf, Erş. Trh. 22 Mart 2012.

³⁸ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, YMY Yayınları, İstanbul, 2006, s. 536.

Dördüncüsü Avrupa, Akdeniz ve Orta doğu devletlerinde oluşan düşüncelerdir. Atatürk tarafından yönlendirilen dış politika anlayışının bütün milletlerin bağımsızlıklarına saygı duyulması, ilişkilerin samimi, art niyetsiz ve çift taraflı çıkarlar çerçevesinde yapılanması sonucunda bütün devletler Türk Hükümetine üst seviyede güven duygusu beslemektedir. Türkiye'nin Sancak olayına hukuki esaslarla serinkanlı bir şekilde yaklaşması, mevcut antlaşmalar ile hak araması ve konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşıyarak bütün milletlerin öğrenmesini sağlaması sonucunda Türk tezinin büyük bir taraftarı oluşmuş ve özellikle Avrupa basınında Sancağın Suriye'nin bir parçası olmasının hatalı bir düşünce olduğu açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak 1921 yılında şekillenen fakat sonuçlanmayan Hatay Sancağı meselesi Türkiye tarafından unutulmamış ve 1936 yılına gelindiğinde uluslar arası ilişkilerin gereği olan bütün argümanlar çok iyi bir politika izlenerek kullanılmıştır. Özellikle Atatürk tarafından İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde değişen uluslar arası konjonktüre bağlı olarak Türkiye'nin artan bölgesel önemi ve bu önemin başta İngiltere tarafından desteklenmesi çok başarılı bir şekilde değerlendirilerek uygulama alanına indirilmiştir. Böylece 1936 yılının son çeyreğinde Fransız planı açıklanmasını müteakip zaman kaybedilmeden geniş bir siyasi propaganda uygulamaları yapılarak Türk tezinin haklılığı dünya kamuoyunda yer etmesi sağlanmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince değişen dengeler ekseninde Hitlerin Avrupa Devletlerinin pek çoğuna olduğu gibi Fransa üzerinde de baskı kurmaya başlaması Hatay meselesinin çözümünün Türkiye açısından önünü açan önemli gelişmelerdendir. Şiddetini gittikçe arttıran Hitlerin etkisi ve Dış Siyasal çıkarları açısından Fransa'yı yanında görmek isteyen İngiltere'nin Fransa üzerinde kurduğu baskı zaman içerisinde Fransa'nın Hatay meselesi üzerine yoğunlaştırmış olduğu dikkat ve ilgiyi azaltmıştır.

KAYNAKÇA**Gazeteler:**

Atayolu Gazetesi, 24 Mayıs 1938, Antakya, 1.yıl, Sayı 14

Atayolu Gazetesi, 4 Haziran 1938, Antakya, 1.yıl, Sayı 24.

Yeni Gün Gazetesi, 3 Ağustos 1938, Antakya, 10. Yıl, Sayı1947.

_____, 13 Temmuz 1937, Antakya, 10. Yıl, Sayı 1673.

_____, 20 Mart 1938, Antakya, 10. Yıl, Sayı 1947.

_____, 22 Ağustos 1937, Antakya, 10. Yıl, Sayı 1700.

Yıldız Gazetesi, 13 Nisan 1936, Beyrut, İkinci yıl, Sayı 64.

Kitaplar ve Makaleler:

“Le Sandjak Est Turc”, *Publications De La Société De L’Independance De Hatay*, No. 1, Antakya, 1936.

Çelenk, Selim, Hatay’ın Kuruluş Mücadelesi Anıları, Antakya, 1997.

Duran, Yusuf, İskenderun Sancağında Fransız Mandası (1920-1936), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007.

İlter, Erdal, “Fransa’nın Suriye’yi İşgaline Dair Bir Risale”, Ankara Üniversitesi Dergiler 45/792/11154 <http://dergiler.ankara.edu.tr/>

Konuralp, N. Aydın, Hatay’ın Kurtuluş ve Kurtarılmış Mücadelesi Tarihi, İstanbul, 1970.

Köni, Hasan, “1921 Tarihli Türk Fransız Anlaşması Hakkında Bir Belge”, 45/806/10266. <http://dergiler.ankara.edu.tr/>

Köstüklü, Nuri, “Misak-ı Milli ve Atatürk’ün Dış Politika Hedefleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı1, Konya

Melek, Abdurrahman, Hatay Nasıl Kurtuldu, TTK, Ankara 1991.

Nur, Rıza, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), Örgün Yayınları, 2003.

Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası (1936-1938)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 34, Mart 1996 Ankara.

Selçuk, Havdi, Hatay’ın O Günleri, Özdemir Basımevi, İstanbul 1971.

Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 61, C. XXI, Mart 2005 Ankara.

Soyak, Hasan Rıza, Atatürk’ten Hatıralar, YKY Yayınları, İstanbul, 2006.

Sökmen, Tayfur, Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, TTK, Ankara, 1992.

Yazganalp, Tarık Mümtaz, Hatay Albümü, İstanbul 1942.

Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Yönetiminde İskenderun Sancağı(Hatay)’ın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar(1918-1838)”, 45/798/10205. <http://dergiler.ankara.edu.tr/>

MİLLÎ MÜCADELEDE LİDERLİK SORUNU VE KÂZIM KARABEKİR*

Ali ÇİFTÇİ**

ÖZET

Liderlik kavramı bütün siyasal ya da sosyal hareketlerde önem taşıyan temel kavramlardan birisi olup siyasal hareketlerin başarıya ulaşmasında da kilit önemdedir. Liderlik yeteneği çok büyük ölçüde doğuştan gelen bir yetenek olup sonradan eğitim ve benzeri yollarla ancak sınırlı olarak geliştirilebilir. Milli Mücadele Hareketi'nde de liderlik konusu hem bu mücadelenin verildiği yıllarda hem de daha sonraki yıllarda yoğun olarak tartışılan konulardan biridir. Bu tartışma, Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'da müfettişlik görevinden azli ve onun askerlikten istifasından sonra büyümüş, bu arada Kâzım Karabekir'in liderliği de gündeme gelmiştir. M. Kemal Paşa, kendisini liderliğe her yönüyle uygun ve lâıyk görürken Karabekir, lider olmaya yanaşmamış ve lider olmayı kabul etmemiştir. Erzurum Kongresi'nden önceki günlerde Heyet-i Faale toplantıları sırasında M. Kemal Paşanın liderliği kesin olarak kararlaştırılmıştır. M. Kemal Paşa ile Karabekir'in liderlik yetenekleri karşılaştırıldığında M. Kemal'in daha üstün yeteneklerle donanımlı olduğu görülmektedir. Karabekir, siyasi tarihimizdeki bazı çevrelerin iddialarının aksine Milli Mücadele içinde liderlik arzusunda olmamış ve M. Kemal Paşanın liderliğini başından itibaren kabul etmiştir. Karabekir, M. Kemal Paşanın yerine lider olmak için mücadele etmemiş ama onu kontrolü altında tutarak yönlendirmek istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Milli Mücadele, Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa

---

* Not: Bu makale, yazarın "Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İkt. ve İd. Bil. Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

**THE MATTER OF LEADERSHIP IN NATIONAL STRUGGLE AND
KÂZIM KARABEKİR**

ABSTRACT

The concept of leadership is one of the significant basic concepts in the whole political or social movements and it is a key role to achieve the goal in the political movements. Leadership ability is endowment mostly and it might improve in the some limitations through the education or something else. The matter of leadership is one of the issue discussed as continuously both during the period of National Struggle and after. The matter about leadership was a big deal after Mustafa Kemal Pasha was deposed and resigned from military. By the way, the leadership of Kâzım Karabekir was came up as well. Mustafa Kemal Pasha, while he appropriate and worthy of all aspects of leadership himself, Karabekir is not eager to become leader and not agreed to be a leader. In the days before Erzurum Congress, during the meetings of the Heyet-i Faale, M. Kemal Pasha's leadership was decided definitively. Compared with the leadership abilities of M. Kemal and Karabekir, M. Kemal has more superior abilities. Karabekir, contrary to the claims of some circles of political history, not aspiring to leadership in the National Struggle and Leadership of M. Kemal Pasha accepted M. Kemal Pasha's leadership from the beginning of it. Karabekir did not struggle to become a leader instead of Mustafa Kemal Pasha, but wanted to steer him by holding under his own control.

Key Words: Leadership, National Struggle, Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa

GİRİŞ

Milli Mücadeledeki liderlik tartışmalarını ele alarak özellikle M. Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında bir liderlik mücadelesi yaşanıp yaşanmadığını irdelemeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle liderlik kavramı üzerinde durulacaktır. Liderlik kavramının sosyal ve siyasal hareketler açısından önemine değinildikten sonra Milli Mücadele kadrolarının Bolşevik Rusya'da bulunan eski İT lideri Enver Paşanın Anadolu'ya yönelik faaliyetleri yanında kendi aralarındaki ilişkileri ve İstanbul ile olan ilişkilerdeki farklı tutumları ele alınacaktır. Ardından Erzurum'da, Kongre öncesinde gündeme gelen liderlik tartışmaları incelenecek ve Karabekir'in tutumu irdelenecektir. İki simge isim arasında liderlik yetenekleri açısından kısa bir karşılaştırmanın da yapılacağı çalışmada Karabekir'in M. Kemal Paşanın liderliği karşısındaki tutumu çeşitli örneklerle açıklanacaktır. Çalışmanın sonunda Anadoluocular akımının Karabekir vizyonuna konumuz bağlamında değinilecek ve değerlendirme yapılacaktır.

Liderlik Kavramı

Her siyasal hareketin mutlaka çözmesi gereken sorunlardan birisi liderlik sorunudur. Siyasal hareketin başarısı diğer etkenlerin yanı sıra çok büyük ölçüde liderliğe bağlıdır. Siyaset biliminin temel kavramlarından olan liderlik kavramı şimdiye kadar çeşitli tanımlamalara tâbi tutulmuştur. Liderlik yalnızca siyasal gruplarda ve siyasal hareketlerde değil bütün sosyal gruplarda söz konusudur. Liderlik hem birincil gruplarda hem de ikincil gruplarda önemli bir kavramdır. Bir arkadaşlık grubunda, bir kulüpte olduğu gibi bir sendikada, bir dernekte de liderlik kavramı o sosyal ortamın temel kavramlarındanıdır.

Liderlik yaratılıştan gelen bir özellik mi yoksa sonradan kazanılan bir özellik midir? Liderlik yeteneği, ya da liderlik özelliklerinin kişilerde çok büyük oranda doğuştan gelen özellikler olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte kişinin yetiştiği çevre, içinde bulunduğu ilişkiler, aldığı eğitimin onun liderlik yetenekleri üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir. İnsan, doğuştan getirdiği yetenek ve özelliklerine sonradan eğitim ve benzeri yollarla katkıda bulunabilmektedir. İnsan topluluklarında lider kimdir, neyi ifade etmekte ve ne anlam taşımaktadır? Lider, insan topluluğunun idaresini elinde bulunduran, topluluğu çekip çeviren, sevk ve idare eden kimsedir. Toplumun ya da topluluğun öncüsüdür. Lider, etkilenmekten çok etkileyen kişi olarak tanımlanabildiği gibi¹ grup içinde başkasından emir almayan, kendisinden üstte başkası bulunmayan kişi olarak da nitelenmektedir. Lider, karizmatiktir, hitabeti güçlü olan ve insanları peşinden sürükleyen kimsedir. Lider, insanları tanımda ve ekibinde bulunanlara görev dağılımında üstün yetenekli kişidir. Lider, neyi, nerede ve nasıl kullanacağını iyi bilendir. İkincil gruplarda lider, grubun somut anlamda belirlenmiş olan hedeflerinin yerine getirilmesi için yetenekli olan birey olarak nitelenebilir.² Lider, zekâsı, cesareti, kavrayış gücü ile insanlara yol gösteren kişidir.

Konuyu, lider-grup ilişkilerinde karşılıklı etkileşim boyutuyla ele alan yazarlar da bulunmaktadır. Bu gruptaki yazarlar, liderin (önder), grubuna her istediğini yaptırabilen insan mı yoksa grubunun eğilimlerini en iyi sezen ve en iyi değerlendiren kişi mi olduğu sorununu ele almaktadırlar. Bu yazarlara göre gerçek bu ikisi arasında bulunmaktadır.³ Bir başka deyişle lider, mutlaka her istediğini yapamaz ve yaptırılmaz. Grubun gereksinimlerini ve eğilimlerini sezmenin de lider olmak için tek başına yeterli olmayacağını

¹ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Üçüncü Bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 134.

² Hasan Güllüpunar, **Siyasal İletişim ve Aday İmajı**, Eğitim Akademi Yayınları, Konya, 2010, s. 50.

³ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, A. Ü. Basın yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara, 1987, s. 161.

bilmek gerekir. Lider hem grubunun genel eğilimlerini kollar, gözetir, hem de grubu önderlik yeteneği sayesinde ortak amaca doğru yönlendirir. Bir başka deyişle lider olan kişi, grubunda yaygın olan eğilimleri göz ardı edemeyeceği gibi bunların esiri de olamaz. Başarılı liderlik bu ikisini bağdaştırabilen liderliktir. Çünkü liderin görevi, kendisini izleyenlere gidecekleri yolu göstermektir.

Millî Mücadele Öncesinde ve Sırasında İttihatçılar ve Liderlik Sorunu

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokan ve savaştan yenilgiyle çıkmasının sorumluluğunun birinci derecede sahibi olan kişiler, o yıllarda ülkede en büyük örgütlü siyasi güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleridir. Bunlar, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talât Paşalardır. Savaşın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından bu üçlünün ülkeyi terk etmiş olmalarına⁴ ve büyük ölçüde ülke siyasetinde söz sahibi olma fırsatını kaçırmış olmalarına karşın iki boyutlu olarak Millî Mücadele üzerinde etkili oldukları ya da olmaya çalıştıkları söylenebilir. Birincisi İttihat ve Terakki Cemiyeti 5 Kasım 1918'de resmen kapatılmış olsa da örgüt, Anadolu'da kalan kadroları aracılığıyla Millî Mücadelenin örgütlenmesinde etkili olmuştur.⁵ Bazı araştırmacıların temel tezleri Kurtuluş Savaşı kadrolarının eski İttihatçılardan oluştuğu şeklindedir. Hattâ örneğin Erik Jan Zürcher'e göre Mustafa Kemal Paşanın 1919'da Anadolu'ya geçerek mücadeleyi başlatmaya ikna edilmesinde İttihatçıların rolü vardır.⁶ Emel Akal da Millî Mücadele Hareketi'nin örgütlenmesinde İttihatçıların ağırlıklı yerini incelediği kitabında Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'daki çalışmalarını, eski İT çizgisini sürdüren Teceddüt Fırkası, Karakol Teşkilatı ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile ittifak içinde yürüttüğünü savunmaktadır.⁷ Eski İttihatçılardan Muhittin (Birgen) Bey örneğinde olduğu gibi bazıları da Anadolu'daki Kuva-i Milliyecileri İttihat ve Terakki'nin merkez ve sol unsurları olarak görmektedirler.⁸

Mustafa Kemal Paşanın ve Millî Mücadele kadrolarının İttihatçılığı ile ilgili iddiaları kısaca değerlendirmek gerekirse şu noktalar vurgulanabilir:

⁴ Celal Bayar, **Ben de Yazdım-Millî Mücadeleye Gidiş**, Cilt 1, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997, s. 89-90.

⁵ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 455-56.

⁶ Erik Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev: Nüzhet Salihoglu, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 169-71.

⁷ Emel Akal, **Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV (Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı) Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 188.

⁸ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 289.

Öncelikle ülkedeki en geniş ve örgütlü siyasal güç olan eski İT kadrolarının Millî Mücadelenin hazırlanması ve sonuçlandırılmasında etkili olmaları kaçınılmazdır ve doğaldır. M. Kemal Paşanın İttihatçı oluşuna gelince kendisinin 1907 yılında İT örgütüne üye olduğu bilinmektedir.⁹ Ama onun İT ile ilişkilerinin çok iyi gitmediği ve sonradan örgütten ayrıldığı kabul edilmektedir. M. Kemal ile diğer Millî Mücadele liderlerinin tipik İttihatçılar olmadıkları, onların İT'çilerden ayrılan bazı ortak yönlerinin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. İT liderlerinde iç ve dış siyasette maceracı, hayalci, komplocu, komitacı siyaset yapma ve yönetme tarzının baskın olmasına karşılık Millî Mücadele liderlerinin onlara göre daha gerçekçi, rasyonel ve mutedil davranışlara sahip oldukları görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı yenilgisine yol açan siyasetçi kadroların savaş sonrası tasfiye edilmesiyle birlikte onlarla, savaşın yönetimi, Almanya ile ilişkiler, Türk ve İslam Dünyasına ilişkin politikalarda ayrı düşünen başka bir kadro öne çıkıyordu. Baykara, Mustafa Kemal Paşanın, gençliğinde İttihatçı olmakla birlikte İttihatçıların hiçbir aşırı hareketine katılmadığını kaydetmektedir.¹⁰ Bülent Tanör'e göre de M. Kemal, İT iktidarı döneminde ülkedeki Alman nüfuzuna karşı bağımsızlık yanlısı oluşu ve ordunun Alman askerî heyetine tesliminden şikâyetçi olmasından dolayı İT önderlerince sevilmiyordu.¹¹

Eğer Osmanlı Devleti'nin son döneminde revaçta olan düşünce akımlarına bakılarak bir karşılaştırma yapılacak olursa İT liderlerinin İslamcılık ve Türkçülük akımlarının etkisini daha yoğun olarak taşımalarına karşılık Millî Mücadele'de lider kadroda yer alanların Türkçülük ve Batıcılık akımlarından daha fazla esinlendikleri söylenebilir.

İttihat ve Terakki'nin etkili oluşunun ikinci boyutu bizatihi Enver Paşanın şahsıyla ilgilidir. Kurtuluş Savaşı'nın belli bir aşamasına kadar Enver Paşanın Millî Mücadele liderliği için içeride ve dışarıda çeşitli niyet, kurgu ve hazırlıkların olduğu, hattâ Envercilik diye bir akımın bulunduğu bilinmektedir. Yaklaşık 10 yıl boyunca ülkeyi yönetmiş olan bir kadronun kurtuluş mücadelesinde de liderin kendi içlerinden çıkmasını istemeleri anlaşılabilir bir durumdur. Enver Paşa Bolşevik Rusya'da bulunduğu sıralarda ülke içinde, hattâ TBMM'de kendisinin liderliğini arzulayan çevreler olduğu gibi Bolşevik Rusya ile Almanya da onun Anadolu'ya geçme çabalarına destek vermektedirler.¹² Enver Paşa ve arkadaşları, Bolşevik Rusya desteği ve etkisi ile hazırlamış oldukları Halk Şurular Fırkası Programı ve kurmuş oldukları İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın ilkelerini Anadolu'da yaymaya çalışmışlardır. Karabekir'in Kızıl Devrim hazırlığı

⁹ Akal, a.g.e., s. 57.

¹⁰ Tuncer Baykara, **Millî Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 55.

¹¹ Bülent Tanör, **Kurtuluş**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Yer yok, 1997, s. 138.

¹² Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 328-31.

dediği bu işin arkasında Rusya vardır ve bu devrimle birlikte Türkiye'nin de Sovyetler Birliği'nin yönetimine girmesi amaçlanmaktadır.

Ancak Millî Mücadele kadrolarının Sovyet Rusya ile ilişkileri, Batılı güçlere karşı karşılıklı yardımlaşma düzeyinde kalmış ve Bolşevikleşme noktasına varmamıştır. Zaten bir süre sonra Millî Mücadele kadroları, Sovyet yönetimi nezdinde kurdukları ilişkilerle Enver Paşaya verilen desteğin son bulmasını sağlamışlar ve Envercilik tehlikesini bertaraf etmişlerdir. Gerçekten de Kurtuluş Savaşı sırasında M. Kemalciler-Enverciler şeklindeki kutuplaşma büyümüş ve fiilî bir duruma ve çatışmaya dönüşmüş olsaydı Türkiye işgal ve bölünme dahil çok kötü durumlara düşebilirdi.

Millî Mücadele Kadrolarının Birbirleri ve İstanbul İle İlişkileri

Millî Mücadele sırasında liderlik sorununun ortaya çıkışına girmeden önce Anadolu'da direniş hareketini örgütleyen güçlerin, daha özeldir Millî Mücadele kadrolarını oluşturan liderlerden Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşanın birbiriyle ve İstanbul Hükümeti ile ilişkilerine değinmek anlamlı olacaktır. Çünkü Millî Mücadele, büyük ölçüde İstanbul ile Anadolu arasında çetin bir iktidar mücadelesi eşliğinde yürütülmüştür. Millî Mücadele kadrolarının birbiriyle ve İstanbul ile ilişkileri, bu mücadelenin 600 yıllık Osmanlı devlet ve toplum yapısının geleceğini belirleyecek olması ve bir yandan da gelişen olaylar ışığında geleceğin liderinin ortaya çıkmasında belirleyici olması açılarından da önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yaklaşık 4-5 ay kadar İstanbul'da kurtuluş çareleri ile ilgili arayışlarda bulundu. İstanbul'a gelmeden başlayan bu arayışlardan en önemlisi, kurulacak İzzet Paşa Kabinesi'nde kendisine Harbiye Nazırlığı verilmesi idi. Buna benzer siyasal çözüm arayışları çerçevesinde M. Kemal, padişahla, Harbiye Nezareti yetkilileriyle, Hüseyin Rauf Beyle, Ali Fethi (Okyar) Beyle, diğer siyasal şahsiyetlerle, memurlarla ve yabancılarla görüşmeler yapmıştır.¹³ Görüşmelerden beklenen sonuçların alınamaması ve diğer gelişmeler üzerine M. Kemal Paşa, Sarayın görevlendirmesiyle Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmiştir.

Türkiye'nin siyasal kaderi açısından kongreler öncesi, kongreler ve kongreler sonrası dönemde çok önemli ve belirleyici gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Millî Mücadele'nin lider kadrosunun kendi arasındaki ilişkileri ve İstanbul'a karşı tutumları, dönemin anlaşılmasında önemli göstergeler oluşturmaktadır. Millî Mücadele kadrolarının İstanbul Hükümeti ile yaptıkları yazışmalara ve girilen ilişkilere bakıldığı zaman şu kesinlikle söylenebilir ki Padişah Vahdettin ve İstanbul Hükümeti, Millî Hareketin

¹³ **Fethi Okyar'ın Anıları**, Yay. Haz: Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s. 20-22.

içinde olmasına ve İstanbul'dan verilen birçok emri yerine getirmediği gibi bazı durumlarda o emrin tam tersini icra etmesine rağmen¹⁴ Kâzım Karabekir'e Mustafa Kemal Paşadan daha fazla güvenmektedirler. Bu güvenin sebebinin Karabekir'in görece ihtiyatlı, uzlaşmacı ve ağırbaşlı kişiliğine bağlı olduğu düşünülebilir. Bunun en açık göstergesi, M. Kemal'in yerine Kâzım Karabekir Paşanın 21 Haziran 1919 tarihli Harbiye Nazırlığı yazısıyla vekâleten 3. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmek istenmesidir. 7/8 Temmuz 1919 tarihine kadar defalarca tekrarlanan İstanbul'a dönme emirlerine uymayan M. Kemal, Ordu Müfettişliği görevinden azledilirken Karabekir'e M. Kemal'in yerine vekâlet görevi verilmektedir. Daha sonra Karabekir'e 30 Temmuz 1919 tarihinde M. Kemal'in tutuklanması ve İstanbul'a gönderilmesinde Kolordu olarak yardımcı olması emri verilmekte, ancak Karabekir bu emre uymamaktadır. İstanbul'dan gelen emre uymadığı halde Hükümet tarafından kendisine yönelik olumsuz bir girişimde bulunulmamaktadır. Bunun dışında Karabekir'e, Kolordu olarak Erzurum Kongresini önleme gibi çok önemli bir emir verilmekte ama o tersine kongreye hâmilik yapmaktadır. Bu durumda bile kendisi hakkında bir işlem yapılmamaktadır. Ta ki 16 Ağustos'ta Ordu Müfettişlikleri, 18 Ağustos'ta da 3. Ordu Komutanlığı kaldırılarak Karabekir'in etkisi azaltılıncaya kadar¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerde daha radikal bir tutum takınarak örneğin İstanbul'un gönderdiği heyetlerle görüşmemeyi, onlarla temas kurmamayı tercih etmektedir. Karabekir ise İstanbul ile ilişkilerini daha iyi götürmeye çalışmakta ve görece esnek davranarak uzlaşmacı bir tutum sergilemektedir. Kendisi bu tutumunu, hem İstanbul'daki bazı kişileri de davaya kazanmak, hem de İstanbul ile erken bir kopuşun getireceği zararları engellemek amacı ile açıklamaktadır.¹⁶ M. Kemal ile Karabekir'in farklılığını belirginleştiren örneklerden birisi de İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi meselesidir. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün, 16 Haziran 1919 tarihinde, Genel Müdür Refik Halit (Karay)* imzasıyla, telgraf merkezlerine verdiği emirlerde¹⁷ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin telgraflarının çekilmemesini bildirmesine M. Kemal Paşa çok sert tepki göstermiştir. M. Kemal, bu karar üzerine valiliklere,

¹⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1998, s. 476.

¹⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, s. 49, 53.

¹⁶ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt 1, Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000, s. 326.

* Refik Halit Karay, 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1918 yılından sonra bir süre **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'nın Genel Merkezinde çalışmıştır. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü yaptığı sırada Milli Mücadele aleyhinde çalışan Karay 9 Kasım 1922'de 150'liklerle birlikte sınır dışı edilmiştir. 1938 yılında yurda dönen tanınmış Türk edebiyatçısı Karay, 18 Temmuz 1965 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

¹⁷ Sarıhan, a. g. e., Cilt 1, 1993, s. 324.

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğüne, Harbiye Nezaretine yazdığı 20 Haziran 1919 tarihli yazılarda bu emri tanımadığını ve uygulayanların cezalandırılacağını bildirmiş¹⁸, ayrıca, Genel Müdürlüğün, haberleşmeyi engelleme işini sıkılaştırması üzerine 18 Ağustos 1919'da, Heyet-i Temsiliye'ye yazarak halkı, telgraf merkezlerini işgal etmeye davet etmiştir.¹⁹ Kâzım Karabekir ise bu durum karşısında halkın henüz böylesine ileri bir tavır almaya müsait olmadığını, İtilaf Devletlerinden ve İstanbul Hükümeti'nden çekindiğini düşünerek, M. Kemal'in istediği tepkinin yalnızca haberleşmenin yaptırılmadığı ve haberleşmeyi yapan memurların azledildiği yerlerle sınırlandırılmasını istemiştir.²⁰ Ali Galip Olayında da M. Kemal'in, keskin tavrı kendisini göstermiştir. Bilindiği gibi Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde İstanbul Hükümeti Dahiliye Nazırı Adil Bey, Elazığ Valisi Ali Galip'i Kongreyi basmak ve M. Kemal'i öldürmekle görevlendirmişti. Başarısız olan bu girişimden sonra M. Kemal, kendisini imha ettirme planı yapan Dahiliye Nazırı Adil Bey'e, Sivas Postanesinden, milleti padişahına maruzatta bulunmaktan menedenler olarak alçaklar, câniler ve hainler gibi hakaretlerin de yer aldığı ağır sözler içeren bir telgraf çekmiştir.²¹ Karabekir, M. Kemal Paşanın Dahiliye Nazırına böyle sert içerikli bir telgraf çekmesini doğru bulmamıştır.²²

Karabekir'in İstanbul ile ilişkileri konusunda Sabahattin Selek'in, Anadolu İhtilâli'nde yaptığı değerlendirmeler de oldukça aydınlatıcıdır. Selek'e göre Karabekir, Kuva-i Milliye liderleri içinde İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini en iyi ayarlayan kişidir. Selek, Karabekir'in İstanbul ile yapılan yazışmalarda devlet otoritesine bağlılık ifadeleri kullanmasının altını çizerek bu hususun İstanbul'un tavrını etkilediğine dikkat çekmektedir. Selek'e göre İstanbul Hükümeti, devlete bağlı görünme duyarlılığı gösteren bir komutanı açıkça cephe almaya zorlamamak için Karabekir'in muhalif tutumunu anlamazdan gelmiştir.²³ İstanbul ile ilişkiler konusunda bir başka yorum da Faruk Özerengin'e aittir. Özerengin'e²⁴ göre İstanbul Hükümeti'nin Karabekir'e tavır almama nedeni onun Doğu Anadolu'daki gücünden kaynaklanmaktadır.²⁵ Özerengin'in kastettiği güç, Karabekir'in daha 1 yıl kadar önce, Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında, 1918 yılı içinde Kars,

¹⁸ **Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**, Bâb-ı Âli Evrak Odası Siyasî, 34-64/V 4.

¹⁹ Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 80, 130.

²⁰ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 1, s. 333.

²¹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, s. 99-100.

²² Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 1, s. 463-464.

²³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, Cilt 1, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1987, s. 158.

²⁴ Prof. Dr. Faruk Özerengin, Karabekir'in damadı olup, onun notlarını yeni Türkçeye uyarlamış ve eserlerinin yayımlanmasına büyük katkı sağlamıştır.

²⁵ "Faruk Özerengin'le Söyleşi", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 39, Haziran 1997.

Sarıkamuş, Erzurum ve Erzincan'ın işgalden kurtarılmasındaki askeri başarılarından dolayı Doğu Anadolu'da kazandığı manevi güçtür.

Karabekir Paşa, anılarında M. Kemal ve İstanbul ile ilişkileri konusunda şunları belirtmektedir:

“Benim en mühim kolladığım, pek nazik bir mesele var ki, onu da zikretmeyi faydalı bulurum: M. Kemal Paşayı iyi idare etmek, İstanbul bütün kuvvetiyle kendisine yükleniyor. Her tarafa emirler, gazetelerle neşriyat daima saldırgan bir dille efkar-ı umumiyyede tardedilmiş ve mahkum bir insan gösteriliyor. Aleyhine yapılan tecavüzler yetişmiyormuş gibi hayatına suikast hazırlanıyor veya öyle propaganda ile korkutuluyor. Doğu kendisini tanımıyor. Bana karşı ise halkın ve ordunun samimi hürmetiyle beraber henüz İstanbul Hükümeti de teveccühkar davranıyor. O azlediliyor, yerine beni tayin ediyorlar, onun için yakalama emri veriliyor. Bana icra vazifesi veriyorlar. O Sivas'a gitmek için benim kuvvetim ve nüfuzuma muhtaç; hatta bütün muhitiyle işlerinde dahi yardımına muhtaç. O Kemal Paşa ki, Harb-i Umumi'de muhtelif cephelerde ordu kumandanlığı yapmış, başarılar kazanmış, üstleriyle didişmiş, denklerini hırpalamış. Bu noktalarda pek hassas. Hususiyle birkaç gün öncesine kadar bana da amir...”²⁶

....

“...Ben tahkik heyetlerine ve İstanbul'dan gelecek diğer zatlara karşı değilim. Mütalâam şudur: ‘bizzat tenvirlerine çalışmalı, namuslu insanları kazanırız. Durumu yakından görerek İstanbul'u daha çok aydınlatırlar. Kuvvet ve kudretimizi, millî teşkilatı öğrenirler ve İstanbul'a da öğretirler.’ M. Kemal Paşa bu hususta aksi fikirde. Mütalâası şu: ‘Gelirler, aleyhimize propaganda yaparlar. Bunun için tahkik heyetlerini geri göndermeli. Karaya bile ayak bastırmamalı...’²⁷

Liderlik Sorununun Gündeme Gelişi ve Liderlik Tartışmaları

Her sosyal ve siyasal harekette olduğu gibi Kurtuluş Savaşı'nda da liderlik tartışmaları zaman zaman yoğun şekilde gündeme gelmiştir.

Anadolu'da Millî Mücadelenin başlangıcında, bu sorunun en somut olarak gündeme geldiği ortam, Erzurum Kongresi günlerindeki Heyet-i Faale toplantıları olmuştur. Doğrusu daha Samsun'a ayak bastığı ilk günlerde askerî ve mülkî yetkililere yazdığı yazılarla M. Kemal Paşa, bir lider gibi hareket etmeye başlamıştı. Amasya'daki Askerî Buluşma'da da onun lider görüntüsü tartışılmamıştı. Ancak Erzurum'da, M. Kemal Paşanın İstanbul Hükümeti ve Saray ile ilişkilerinin kopma noktasına gelmesinden sonra liderlik hususu daha ciddi olarak gündeme gelmiş ve tartışılmaya başlanmıştır.

²⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt 1, s. 321.

²⁷ Karabekir, a. g. e. , s. 326.

Erzurum'da Heyet-i Faale Toplantıları

Erzurum'da Kongre başlamadan önceki günlerde M. Kemal ve millî direnişe inanan çekirdek kadrodaki asker ve sivil yetkililer arasında Millî Mücadele ile ilgili olarak bir takım istişarî nitelikli toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda, içine girilen mücadeledeki hareket tarzı, kimin lider olacağı ve benzeri hususlar ele alınmıştır. İçlerinde iki eski vali, Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay) Bey, Kâzım (Dirik) Beylerin de bulunduğu ve Heyet-i Faale (Faal Heyet) denen toplantıların ilki 5-6 Temmuz 1919 gecesi yapılmıştır. Toplantıların ikincisi ise M. Kemal Paşanın İstanbul ile ilişkilerinin iyice gerginleşmesi ve kopma noktasına gelmesi üzerine 7/8 Temmuz akşamı yapılmıştır.²⁸ Ortaya çıkan durum üzerine M. Kemal, bu toplantıyı yapmayı münasip gördüğünü Nutuk'ta belirtmektedir. Mücadele yolunda nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği ve öncülük konusunda toplantıya katılanlara görüşlerini söylemiştir. Bu aşamadan sonra kendisinin her türlü akibete uğrayabileceğini, kendisiyle birlikte hareket edecek olanların da aynı sonuçlarla karşılaşabileceğini, ama birisinin bu işte öncü olarak ortaya atılmasının zaruri olduğunu, kendisinden başka birinin de düşünülebileceğini ifade ettikten sonra öncü olarak ortaya atılacak kişi ile ilgili gereklilik şartını belirtmektedir. M. Kemal Paşaya göre kendisinden başka bir arkadaş da öncü olarak ortaya atılabilir ama yeter ki bu kişi bugünkü durumun kendisinden talep ettiği tarzda hareket etmeğe uygun davransın.²⁹ Görüldüğü gibi M. Kemal Paşa öncelikle kendisini lider olmağa uygun görmektedir. Bir başkasına da önderlik şansı tanımakta ama bunun koşullarını da yine kendisi koymaktadır. Burada onun liderlik özelliklerinden olan göreve talip olma, kendine güvenme ve sorumluluk alma özellikleri kendisini göstermektedir.³⁰

Mazhar Müfit Kansu'ya göre Erzurum Kongresi başlamadan önce, özel bir görüşme anında M. Kemal Paşa Karabekir'e Millî Hareketin başına geçmesini önermiş, o ise bu öneriyi kabul etmemiştir.³¹ Karabekir, Kansu'nun bu iddiasını yalanlamamakta, ama Kongrenin başına geçme anlamında anladığı bu öneriyi, işin başında askerlerin bulunmasını doğru bulmadığı için kabul etmediğini kaydetmektedir.³²

²⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Cilt 1, Kültür Ofset, Ankara , 1993, s. 137.

²⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, 3. Baskı, 1989, Ankara, s. 60.

³⁰ Adnan Nur Baykal, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 73, 81, 203.

³¹ **Milliyet**, 13 Mayıs 1933.

³² Kâzım Karabekir, **Bir Düello ve Bir Suikast**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 58-59.

M. Kemal Paşa Nutuk'ta, o akşamki toplantıda bulunanların işin başında kendisinin bulunup devam etmesini istediklerini ve kendisine yardımcı ve destek olacaklarını beyan ettiklerini kaydetmektedir. Onların bu beyanından sonra M. Kemal de liderliğini pekiştirmek amacıyla resmi görevliyken olduğu gibi şimdi de üst komutanmış gibi emirlerinin yerine getirilmesinin başarı için esas şart olduğunu ifade etmiştir. Faal Heyette bulunanlar bu hususu da onaylayıp kabul etmişlerdir. Böylece Milli Mücadelenin lideri Heyet-i Faale toplantılarında kesin olarak belirlenmiş oluyordu. Yalnız burada şu hususu hatırlatmakta yarar vardır. M. Kemal'in liderliğinin kararlaştırıldığı Heyet-i Faale toplantısı, Kâzım Karabekir Paşanın, M. Kemal Paşaya bağlı kalacağını işaretleri ortaya çıktıktan sonra gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle M. Kemal'in liderliği açısından işin büyük ve en zor kısmı hal yoluna girmişti. Kaldı ki Karabekir, 9 Temmuz günü ordusuyla birlikte M. Kemal Paşanın emrinde olacağını açıkça ve resmen bildirmiştir. Kendisini tutuklayarak İstanbul'a gönderebilecek olan ve İstanbul ile ilişkileri görece iyi olan Karabekir'in kendisine bağlılık bildirmesi çok önemlidir. Bu durum, onun liderlik iddiasında olmadığını ve M. Kemal Paşanın liderliğini kabul ettiğini açıkça göstermektedir.

M. Kemal Nutuk'ta, büyük siyasal hareketlerin başarıya ulaşmasında liderlik konumunun önemine ve ağırlığına vurgu yaparak harekete önder olacak kişinin yetenekli ve kudreti sarsılmaz bir yapıda olması gerektiğinden bahisle kendisinin, hilafet ve saltanata başkaldırmış ve askerlikten azledilmiş olmasını gerekçe göstererek millî harekete lider olmasını mahzurlu gören arkadaşlarını eleştirmektedir. O, Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılan ve siyasal, askerî ve bürokratik süreçlerin tamamen dışından gelen (hoca, şeyh ve aşiret reisi sıfatlı) kişilerden oluşan bir heyete önemli siyasal görevlerin bırakılamayacağını ifade etmekte, böylece kendisini, önder olmaya en uygun kişi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.³³ Görüldüğü gibi M. Kemal Paşa, çevresindeki sivil ve asker kişileri tahlil ettikten sonra onlar arasında liderliğe ve önemli kararları almaya kendisini yetkili görmektedir.

Millî Mücadele kadrolarının kendi içinde bir değerlendirme yapıldığında M. Kemal Atatürk'ün, bu mücadeleye önder olmasını sağlayan bazı nesnel ve kişisel etkenlerin de bulunduğunu görmek gerekir. Bunlar nelerdir? Sina Akşin bu etkenleri;

- a) Parlak askerî geçmişi,
- b) İT'nin önderleri arasında yer almamış olması,
- c) Olağanüstü kişisel ve siyasal yetenekleri,
- d) Askerlik mesleğindeki kıdem ve önceliği olarak sıralamaktadır.³⁴

Zira o, Cemal Paşa hariç Amasya Kararlarına katılanların en kıdemlisi ya da

³³ Atatürk, **Nutuk**, Cilt 1, TTK Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1989, s. 94.

³⁴ Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve...**, Cilt 1, s. 431.

yüksek rütbelisi idi. M. Kemal Paşa ayrıca askerliğinin ilk yıllarından başlayarak, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gönderilişinde de etken olan yetenekli bir asker oluşuyla dikkat çekmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde rol almış olmakla birlikte daha sonra bu örgütle yollarını ayırmış olduğundan lider kadrosu içinde bulunmamıştı. İT'nin lider kadrosunda yer almış olsaydı Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgisinin sorumluluğunu taşıyanlardan birisi olarak o günkü siyasal-psikolojik koşullarda Millî Mücadele liderliğine geçmesi çok zor olurdu.

Kişisel yetenekler bakımından olaya bakıldığında da M. Kemal'in bir liderde bulunması gereken temel yeteneklere sahip olduğu görülmektedir. Bunlar, zekâ, kavrama gücü, cesaret ve atılganlık, siyaset üretme yeteneği ve muhataplarını doğru tanıyıp teşhis koyma becerisi, birlikte çalıştığı kişilere sorumluluk verme ve rol dağıtmadaki başarı, emri altında bulunanlara hedef gösterme...v.s.dir. M. Kemal Paşa, alacağı kararların zamanlamasında da lider özelliklerini taşımaktadır. Kararlarını aceleye getirmeden en uygun zamanda alması ve uygulamaya koyması da önemlidir.³⁵ Bir diğer lider özelliği de durumu belirleyerek yapmaya karar verdiği işlerde tereddüt göstermemesidir.³⁶ Atatürk-İnönü ilişkisini ele alan Atay onun İnönü'ye attığı yeri değerlendirirken, "...hedefine ulaşmak için herkesten nasıl yararlanabileceğini çok iyi kestirirdi. İnsanları tartmakta ve onlardan azami yararlanmakta çok maharetli bir ustaydı..." diye açıklamaktadır.³⁷ Bu da, başarılı liderliğin özelliklerinden biridir. Birlikte çalıştığı kişilere en uygun görev ve sorumlulukların verilmesi önemlidir. Sosyal ve siyasal hareketleri başarıya ulaştıran ve hemen hemen her liderde bulunan ya da bulunması gereken bu yetenek ve becerileri onu liderlik basamaklarında hızla yükseltmiştir.

Karabekir'in Liderlik Yeteneği ve Milli Mücadele Liderliği Konusundaki Tutumu

Kurtuluş Savaşı'nın en önde gelen isimlerinden olan Kâzım Karabekir Paşanın askerî yetenekler bakımından sahip olduğu donanımın siyasi yetenekler bakımından yetersiz kaldığı ve kendisini liderlik konumuna taşımaya yetmediği söylenebilir.

Karabekir, lider kişiliklerde rastlanan bazı özelliklere sahip görünmektedir. Örneğin o, özgüveni yüksek, gururuna ve benliğine düşkün, kendisini her yönüyle beğenen ve takdir edilmeyi, övülmeyi seven bir

³⁵ Hüsnü Özlü, "Atatürk'ün Yazdığı 'Taktik Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler' Adlı Eserin, Onun Liderlik Özellikleri Açısından Analizi", A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 48, Güz 2011, s. 822.

³⁶ Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 2006, s. 64.

³⁷ Murat Baykızı, **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Kar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 142.

yapıdadır. Kendisine ait her işi ve konuyu ön plana çıkarmasıyla dikkat çekmektedir. Halkın, basın ya da bir başkasının kendisine gösterdiği ilgiden son derecede memnun olup bunu övünçle anlatmaktadır. Bunlarla birlikte liderlik yetenekleri arasında bulunan kararlılık, ileriye görme, cesaret, atılganlık, muhatabını tanıma, konulara doğru teşhis koyma, hızlı karar alma, politika oluşturma, gündemi belirleme gibi hususlarda yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Karabekir'in liderlik yetenekleri ile ilgili olarak yapılan çeşitli yorumlar da tespitlerimizi desteklemektedir. Örneğin H. C. Armstrong, Karabekir hakkında, liderlik hırslı olmayan, zihinsel ve hareket olarak yavaş olan, disiplinli, çalışkan, yetenekli birisi olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.³⁸ Sabahattin Selek'e göre de Karabekir, yaptıklarına ve meziyetlerine gereğinden çok değer veren, her konuda kendi adını öne çıkaran ve duygu yönü güçlü biriydi.³⁹ Karabekir'i sevmeyen ve Kurtuluş döneminde değil Kuruluş döneminde Atatürk'ün yanında yer tutunan Falih Rıfki Atay, Kurtuluş Savaşı kadrolarını irdelerken Karabekir'i kafaca pek orta bir adamdı diye nitelendirmektedir.⁴⁰ TBMM'de uzun yıllar CHP milletvekilliği yapmış olan Mazhar Germen, Karabekir'in mizacı ile ilgili olarak her işi bilmek, her şeye karışmak davası güttüğünü, çok defa iradesini elinden kaçırmış bir adamın ruh hali içinde görüldüğünü öne sürmektedir.⁴¹ Erzurum Kongresi üyelerinden olup Erzurum'da uzun yıllar Albayrak gazetesini çıkaran eski Erzurum milletvekillerinden Süleyman Necati Güneri anılarında Karabekir'i değerlendirirken onun liderlik yetenekleriyle ilgili önemli tespitlerde bulunmaktadır. Güneri'ye göre Karabekir, inkılabı önderlik edecek bir konumda bulunmakla birlikte yaratılışında bulunan tereddüt, yeni durumlar karşısında yeni kararlar alamama hali yüzünden perde gerisinde kalmıştır. Güneri ayrıca Karabekir'in çok hırs sahibi birisi olduğunu, gurur ve vehim sahibi olmasının da onun başarı şansını yok ettiğini düşünmektedir.⁴²

Karabekir'in İktidar Arzusu

Siyaset biliminin temel araştırma alanı olan iktidarı elde etme ve koruma davranışı açısından bakıldığında Karabekir'in durumu nasıl tahlil edilebilir? Bir başka deyişle Kâzım Karabekir iktidar tutkusu içinde olan birisi miydi?

³⁸ H. C. Armstrong, **Bozkurt**, Çev: Gül Çağalı Güven, Arba Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2000, s. 59, 94-95.

³⁹ Selek, a. g. e., Cilt 1, s. 155.

⁴⁰ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Cilt 2, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., Yer yok, 1999, s. 96.

⁴¹ Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, s. 43.

⁴² Süleyman Necati Güneri, **Hatıra Defteri**, Haz: Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 79-81.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı sırasında Genelkurmay İkinci Başkanlığında bulunan Asım Gündüz anılarında, Karabekir'in mevki düşkününü olduğunu ileri sürerken⁴³ eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden Faik Günday da Karabekir'in muhteris olduğunu iddia etmektedir.⁴⁴ Düşüncemize göre Millî Mücadele döneminde Karabekir'in mevki düşkününü olduğu ya da iktidar hırsı içinde olduğu söylenemez. Ancak kanımızca ileriki yıllarda durum değişmiştir. 1938 yılı sonunda başladığı ikinci devre siyasi hayatında Kâzım Karabekir'in mevki düşkününü olduğu ileri sürülebilir.

Bu bağlamda, Karabekir, Millî Mücadele yıllarında ulusal lider olmak amacıyla M. Kemal Paşa ile bir liderlik mücadelesi, bir iktidar mücadelesi içine girmemiştir. Ancak M. Kemal ile aralarında liderlik mücadelesi yaşanmasa da zaman zaman belli bir düzeyde güven sorunu yaşandığı açıktır. Örneğin, F. Rıfki Atay ile S. Selek'in Ali Çavuş Sorununa ilişkin değerlendirmelerine bu açıdan bakılmalıdır. M. Kemal Paşa Temmuz 1919'da Erzurum'a geldiğinde Karabekir, emrindeki askerlerden Başçavuş Ali'yi M. Kemal'e hizmet için onun emrine vermişti. Atay ve Selek, Ali Çavuş'a Karabekir tarafından bir de gizli bir görev verilmesinin söz konusu olduğunu ileri sürmektedirler. Atay ve Selek'e göre, söz konusu gizli görev muhbirlik yapmak, M. Kemal'in yaptıklarını izlemektir. Ali Çavuş bu amaçla M. Kemal'in emrine verilmiştir. Atay, durumu anlayan M. Kemal'in Ali Çavuş'u elde ettiğini belirtmektedir.⁴⁵ Sabahattin Selek de, Anadolu İhtilâli'ni hazırlarken kendisiyle görüştüğü eski Başçavuş Ali Metin'in itiraflarına kitabında yer vermektedir. Buna göre, Ali Metin, o dönemde Karabekir tarafından kendisine M. Kemal'i sıkıca izleme görevi verildiğini ifade etmiştir.⁴⁶ Karabekir, anılarında kendisinin görevlendirdiği Başçavuş Ali'den hiç söz etmemektedir. Güven sorununun depreştiği bir dönem de 1921 yılının ikinci yarısıdır. Karabekir, Ankara'da Enverci ve İttihatçı olduğunu düşündüğü bazı çevrelerin kendisi ile Mustafa Kemal Paşanın arasını açmak istediklerini, Enver Paşayı ve kendisini Mustafa Kemal Paşaya rakip olarak gösterdiklerini, Enver Paşanın kolay kolay Anadolu'ya gelemeyeceğini hesaplayan M. Kemal Paşanın bundan dolayı kendisinden çekindiğini ifade etmektedir.⁴⁷

⁴³ Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Dinleyen ve yazan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 224.

⁴⁴ **Ahmet Faik Günday'ın Hayat ve Hatıraları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haz: Süleyman Yatak, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986, s. 63.

⁴⁵ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Cilt 2, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Yer yok, 1999. s. 99.

⁴⁶ Selek, **Anadolu İhtilâli**, Cilt 1, s. 158-159. Ali Metin, 1919 yılında M. Kemal'in hizmetine girdikten sonra bir daha bu görevden ayrılmamış ve Atatürk ölünceye kadar Çankaya'da ona hizmet etmiştir.

⁴⁷ Karabekir, **İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki...**, Cilt 1, s. 326.

Karabekir, M. Kemal'in Liderliğine Karşı mıydı?

Peki Kâzım Karabekir Kurtuluş Savaşı yıllarında M. Kemal'in liderliğine karşı mıydı ve kendisi liderlik davası gütmüş müdür? Türkiye kamuoyunda bu konu zaman zaman gündeme gelmiş ve gelmektedir. Karabekir'in liderlik davası güttüğüne ilişkin en net iddiaların sahiplerinden F. Rıfki Atay, Millî Mücadele başlarken çevresindeki kişilerin M. Kemal'in liderliğine karşı olduklarını düşünmekte ve bunun sebebiyle ilgili şu iddiada bulunmaktadır: "...o sıra manevî otoriteyi ellerinde tutanların kendi yoksun oldukları liderlik niteliğini bir başkasında görmek istemeyişten, bir takımı için de henüz maceracılık çilesini çektiğimiz Enver'in bir ikincisine uğramaktan çekinişlerinden idi."⁴⁸ Atay daha da ileri giderek Karabekir'in, M. Kemal Paşayı başa geçirmemek için çalıştığını, onun yerine kendisinin açıkça meydana çıkmadan mücadelenin başında olmak istediğini iddia etmektedir. Atay'ın 'meydana çıkmadan mücadelenin başında olma isteği' olarak dillendirdiği şey aşağıda değinileceği gibi Karabekir'in M. Kemal Paşaya bir müşavir gibi yardımcı olma, belki onu bu yolla yönlendirme arzusu ile açıklanabilir. Ancak genel olarak Falih Rıfki'nin iddiaları tarihsel gerçeklerle uyuşmamaktadır.

Millî Mücadelede Karabekir, M. Kemal'in liderlik anlayışına ve uygulamalarına sık sık muhalefet etmiş olmakla birlikte onun lider olmasına başından beri taraftardı. 11 Nisan 1919 tarihli Şişli Görüşmesi'nde Karabekir, M. Kemal Paşanın İstanbul'da bir padişah hükümetinde görev almasını ve diğer bazı değerli kişilerin de kabineye girerek burada kalmasına yol açmasını önlemek için kendisinden fedakârlık ederek girişilecek Millî Harekâtın başına geçmesini önerdiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Kılıç Ali, o görüşmede Karabekir'in, Atatürk'e kendisini reis olarak tanıyacağını beyan ettiğini yine Atatürk'e dayandırarak nakletmektedir.⁵⁰ Mazhar Müfit Kansu'nun, Erzurum Kongresi öncesinde M. Kemal'in Karabekir'e Millî Hareketin başına geçme teklifinde bulunduğu ama Karabekir'in kabul etmediği iddiasına yukarıda değinilmişti.

Atatürk, Nutuk'ta, Erzurum Kongresi başlamadan önceki Heyet-i Faale toplantılarında [Karabekir de dahil olmak üzere] kendisinin liderliğinin kabul edildiğini belirtmektedir.⁵¹ Akşin de Kurtuluş Savaşı'ndaki liderlik tartışmalarında Karabekir'in yeri ile ilgili olarak onun kendi hedefini sınırlı olarak saptadığını, Türkiye çapındaki ulusal akımın başına ise M. Kemal'in geçmesini istediğini kaydetmektedir.⁵²

⁴⁸ Atay, a. g. e., s. 108-109.

⁴⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt 1, s. 109, 210-211; *İstiklâl Harbimiz*, Cilt 2, s. 850.

⁵⁰ Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 15.

⁵¹ Atatürk, *Nutuk*, Cilt 1, s. 59-62.

⁵² Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt 1, s. 278.

Karabekir, anılarında M. Kemal'i Millî Mücadelenin başına geçirmek için gayret ettiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "...İşte bu birçok sebeplerle incinmesinden, benimle bir yanlış anlaşma olmasından çok endişe ediyorum. Onu kırmamak için elimden gelen her inceliği yapıyorum. Ve onu millî cereyanın başına getirmek için de vazifemi yaptım ve yapıyorum..."⁵³

Karabekir'in, Millî Mücadelede M. Kemal Paşanın önder olması gereğine inandığına ilişkin bir bilgi de Rauf Orbay kaynaklıdır. Rauf Orbay, 4 Temmuz 1941 tarihinde Kâzım Karabekir'e yazdığı önemli mektubunda o günleri anarak Erzurum'da Karabekir'in, kendisine millî davayı kazanabilmek için en meziyetli ve kudretli kişinin M. Kemal olduğunu söylediğini hatırlatmaktadır.⁵⁴ Karabekir, Faruk Özerengin'in de ifade ettiği gibi M. Kemal'in liderlik yeteneğini kabul ediyordu.⁵⁵

Millî Mücadeleye lider olmanın zorlukları ve riskleri Karabekir tarafından her halde bilinmekteydi. Bu, onun, İstanbul Hükümetinin görevlisi olarak Sivas'a gelen Fevzi (Çakmak) Paşa ile Kasım 1919'da Sivas'ta M. Kemal Paşanın önderliği konusunda yaptıkları tartışmadan anlaşılmaktadır. Bu tartışmada, M. Kemal'in kişisel zaaflarından ve iktidar ihtirasından söz eden Fevzi Paşaya cevaben Karabekir, Fevzi Paşa ve onun gibilerin İstanbul'da esaret altında rahatça oturmalarını eleştirmiş, zor ve felâketli günlerde halka öncülük eden M. Kemal ve kendilerinin ise halk tarafından rehber olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Karabekir, Fevzi Paşa ile olan konuşmasında dikkat çekici olarak şu sözleri de söylemiş ve ona ironik ve sitemli olarak Millî Mücadelenin liderliğini önermiştir: "...Hanginiz esaret altındaki İstanbul'dan çıkıp da geldiniz. Bugün de sizden rica etsem ihtimal yine gelmezsiniz. Burada kalınız, seni reis yapalım..."⁵⁶ Bu sözlerle Karabekir, Fevzi Paşaya kendilerinin zorlu bir yola girdiklerini ve doğru yolda olduklarını ifade etmek istiyordu.

Anadolucular Akımının Karabekir Vizyonu

Siyasi tarihimizde Anadolu Türkleri ile Anadolu dışı Türklerin siyasal hayatta oynadığı rol hakkında çok gelişmemiş olmakla birlikte önemli bir literatür bulunmaktadır. Söz konusu literatürde, Anadoluçular, Anadolu Türklerini diğer coğrafyalardaki Türklere ya da diğer etnik gruplara göre daha üst bir konumda tutmaktadırlar. Kurtuluş Savaşı tarihinde de Anadolu dışı Türkler ve Anadolu Türkleri gibi bir ayırım hassasiyeti bulunduğu

⁵³ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 1, s. 321.

⁵⁴ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 5, s. 2468.

⁵⁵ Faruk Özerenginle Söyleşi, **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 39, Haziran 1997, s. 22.

⁵⁶ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 2, s. 850.

söylenbilir. Bu ayırımın ilk somut yansıması 1922 yılı içinde TBMM’de, seçim kanununda yapılmak istenen bir değişiklikte görülmüştür. Buna göre milletvekili seçilebilmek için ülkenin o günkü sınırları dahilindeki ahaliden bulunmak veya milletvekili seçileceği seçim çevresinde yerleşmiş olmak ya da göçle gelen Türk ve Kürtlerin iskânları üzerinden en az 5 yıl geçmiş olması şartları getiriliyordu.⁵⁷ Türkiye sınırları dışında kalan Selânik’te doğmuş olan M. Kemal Paşanın Meclis dışı bırakılmasını da amaçlayan ve TBMM’deki İkinci Grup üyelerine ait olan bu yasa önerisinde Anadolu yaklaşımının izleri görülebilmektedir.

Bu girişimden yıllar sonra, 1940’larda Anadolu akım Kurtuluş Savaşı tarihi ile ilgili ve Karabekir eksenli olarak bir kez daha gündeme gelmiştir. Anadolu’nun Müslüman Türklerini, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla dışarıda kalan Türklerden daha hakiki Türk olarak kabul eden Anadoluculara göre, Anadolu dışı Türklerden olan Atatürk olmasaydı da Kurtuluş Savaşı, Anadolu’nun genç, samîmi ve cesur evlâtları tarafından Karabekir’in öncülüğünde zaten kazanılabilirdi. Bu görüşün somut olarak savunulduğu Meş’ale adlı Anadolu bir derginin İzzet Mühürdaroğlu imzalı yazısı ilginçtir. Millet Mecmuasının 1947 yılında 19 Mayıs’ın yıldönümü nedeniyle yayımladığı bir yazıya cevap niteliği taşıyan söz konusu yazıda Anadolu insanına ve Kâzım Karabekir’e övgüler yapılmaktadır:

“...Bu öyle bir yazı ki Anadolu’nun enerji ve haysiyetini sifra indiriyor. Sanki Mustafa Kemal gelme imiş Anadolu hiçbir hayat eseri gösteremiyecek ve düşmanlarına kollarını kaldırıp teslim olacaktı. Muhterem mecmua yalnız şunu unutma ki Mustafa Kemal Samsun tariki Erzuruma geldiği zaman Vilâyeti Şarkîye Müdafai Hukuk Cemiyeti esasen çoktan kurulmuş, faaliyete geçmiş, nüfuz çemberini büyültmüş ve 52 inci ictimamı akdetmekte bulunuyordu. Bu harekâta ön ayak olan, o sizin ve sizin gibilerin tabirince “hiç bir hareket yapılması umulmayan Anadolu”nun genç, samimî ve fedakâr evlâtları, Kâzım Karabekir Paşanın müzaheretile çoktan harekete geçmişler ve memleket düşmanlardan kurtuluncaya kadar savaşmağa çoktan yemin etmişlerdi (...) Bütün bir milletin işbirliği ve fedakârlığı ile elde edilen bir muvaffakiyeti (her kim olursa olsun) bir şahsa haksız yere mal edemeyiz. Bu Anadolu’ya yapılacak en büyük hakarettir. Mustafa Kemal, Millî Mücadele silahlı kuvvetleri başkumandanı ve Birinci Büyük Millet Meclisi Reisi idi, o kadar...”⁵⁸

Görüldüğü gibi Anadolucular, Karabekir’e Kurtuluş Savaşı’nda öncülük konumu vermektedirler.

⁵⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Aralık 1922.

⁵⁸ **Meş’ale**, 5 Haziran 1947, Yıl: 1, Sayı: 9.

Karabekir'in 1946 yılında TBMM Başkanlığına getirilişi hakkında yaptığı bir değerlendirmede Kemal Karpat, Anadolucuları kastederek, Türkiye'deki dindar, aşırı milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerin Karabekir'e yükledikleri anlamı irdelemektedir. Buna göre, bu çevreler eskiden beri Karabekir'i, Anadolu'nun işgaline karşı başlatılan mücadelenin öncüsü olarak görmekte ve onu Atatürk'ten daha öne koymaktadırlar.⁵⁹

Kâzım Karabekir'in, 1933 yılında basında yer alan bir tartışmada gündeme getirdiği ve daha sonra İstiklâl Harbimizin Esasları'nda tekrarladığı Millî Mücadeleyi ilk başlatan ve Atatürk'ü de buna davet edenin kendisi olduğu iddiasının bazı çevrelerde Karpat'ın değindiği kabullere ve Karabekir'i Atatürk'ün karşısına koyma çabalarına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, F.Rıfki Atay ve benzerlerinin iddia ettiği gibi Karabekir'in M. Kemal Paşanın yerine Millî Mücadelenin başına kendisinin geçmek istediği iddiaları doğru değildir. Yine Anadolucular akımına hakim olan M. Kemal Paşa olmasaydı da Karabekir'in, Millî Mücadelenin öncüsü ve önderi olarak ülkeyi kurtarmaya hazır bulunduğu kabulü de gerçeğe uygun görünmemektedir. Karabekir, eğer lider olmak isteseydi ya da kendisini buna hazır ve uygun hissetseydi M. Kemal Paşa resmî görevinden azledildiği ve askerlikten istifa ettiği sırada onun yerine mücadelenin liderliğine geçebilirdi. Oysa İstanbul Hükümeti kendisini M. Kemal Paşanın yerine vekâleten Ordu Müfettişi yapmak istediği zaman bile bunu kabul etmemiştir. Aksine M. Kemal müfettişlik görevinden alınıp askerlikten istifa ettikten sonra hiçbir resmi sıfatı kalmadığı halde Kolordu Komutanı olarak ona ordusuyla birlikte bağlılık bildiriminde bulunmuş, onun emrine girmiştir. Karabekir'in M. Kemal'in liderliği ile ilişkili olarak istediği şey, kendi ifadesiyle onun başına buyruk, keyfi davranmasını önlemektir. Karabekir, liderin, kişisel ve keyfi iktidarı yerine Müttehassıslar Meclisi önerisinde de görüldüğü gibi liderin en yakınındaki ehil kişilerle müşavere içinde bir yönetim sürdürmesi görüşündedir. Anılarında açık olarak ifade etmemekle birlikte, kendisini, müşavere edilecek kişilerin en başında gördüğü söylenebilir. Gerçekten de 1922 yılı Ekim ayında Karabekir cepheden Ankara'ya dönüp TBMM çalışmalarına başladıktan sonra 1924 yılı ortalarına kadar M. Kemal Paşa ile yakın işbirliği içinde çalışmışlardır. Bu durumu kendisi de kesin zaferden sonra M. Kemal'in müşaviri gibi birlikte çalıştıkları şeklinde ifade etmektedir.⁶⁰ Bir anlamda Karabekir, siyasal ilişkilerde bulunduğu yıllarda, kendisine M. Kemal'i denetleme işlevini yüklemiştir.

⁵⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1967, s. 206.

⁶⁰ Karabekir, **Paşaların Kavgası**, s. 108.

SONUÇ

Siyasi tarihimizde Milli Mücadele Hareketinin liderliği konusu zaman zaman tartışmalara konu olmuş ve olmaktadır. Bu tartışmaların önemli odak noktalarından birisi, Milli Mücadelenin ünlü komutanlarından olan Kâzım Karabekir Paşanın Milli Mücadeleye lider olmayı isteyip istemediği, liderlik için Mustafa Kemal Paşa ile mücadeleye girip girmediğidir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonraki faaliyetlerinde ve yazışmalarında aslında bir lider gibi davranmaya başlamıştı. Bu durum Amasya Genelgesi'ni ortaya çıkaran Haziran 1919'daki Amasya Toplantısı'nda sürdürülmüştü. Ancak, kendisini lider olmaya en lâyık kişi olarak gören M. Kemal Paşanın İstanbul ile bağlarının kopmasından sonra, liderlik konusu tartışmalı hale gelince, Erzurum'da Heyet-i Faale toplantılarında M. Kemal Paşanın liderliği kesinleştirilmiştir. Bu toplantılarda Karabekir de onun liderliğini kabul etmiştir. Kendisi lider olma isteğinde bulunmadığı gibi M. Kemal Paşanın lider oluşunu desteklemiştir. Karabekir'in önüne lider olmak için birden çok fırsat çıktığı halde, o buna yanaşmamıştır. Karabekir, liderlik yetenekleri bakımından kendisinden daha üstün olan Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümetince görevden alınıp askerlikten de istifa ettikten sonra, ordusuyla beraber onun emrine girmiştir. Karabekir, M. Kemal ile liderlik mücadelesine girmemiş ama onu kararlarında sürekli etkilemek ve denetimi altında tutmak istemiştir. Milli Mücadele hareketinin liderliği konusu ele alınırken bu Mücadelede eski İttihatçıların yeri ile Enver Paşanın Anadolu'daki hareketin başına geçme arzusu etrafında yapılan tartışmalar da önemli yer tutmaktadır. Eski İT kadroları Milli Mücadeleyi desteklemişlerdir. Ancak Enver Paşa Bolşevik Rusya'da bulunduğu sırada bir süre Anadolu'ya geçerek mücadelenin başına geçmek istemiştir.

KAYNAKÇA

- AHMET FAİK GÜNDAY'ın Hayat ve Hatıraları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haz: Süleyman Yatak, İstanbul Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- Akal, Emel, **Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1998.
- .....**Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2006.

- Armstrong, Harold Courtenay, **Bozkurt**, Çev: Gül Çağalı Güven, Arba Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2000.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, 3. Baskı, Ankara, 1989.
- Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Cilt 2, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay., Yer yok, 1999.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**, Bâb-ı Âli Evrak Odası Siyasî, 34-64/V 4.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım-Millî Mücadeleye Gidiş**, Cilt 1, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997.
- Baykal, Adnan Nur, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Baykara, Tuncer, **Millî Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- Baykızı, Murat, **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Kar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.
- Daver, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Üçüncü Bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Fethi Okyar'ın Anıları**, Yay. Haz: Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1997.
- Güllüpunar, Hasan, **Siyasal İletişim ve Aday İmajı**, Eğitim Akademi Yayınları, Konya, 2010.
- Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Dinleyen ve yazan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Güneri, Süleyman Necati, **Hatıra Defteri**, Haz: Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- Hakimiyet-i Milliye**, 3 Aralık 1922.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 1, Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.
- ....., **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 2, Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.
- ....., **İstiklâl Harbimiz**, Cilt 5, Emre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.
- ....., **Bir Düello ve Bir Suikast**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- ....., **Paşaların Kavgası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.
- ....., **İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa**, Cilt 1, Emre Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001.

- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1967.
- Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Cilt 1, Kültür Ofset, Ankara, 1993.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, A. Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara, 1987.
- MEŞ'ALE**, 5 Haziran 1947, Yıl: 1, Sayı: 9.
- MİLLİYET**, 13 Mayıs 1933.
- Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Özdemir, Hikmet, **Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 2006.
- Özlu, Hüsnü, "Atatürk'ün Yazdığı "Taktik Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler" Adlı Eserin, Onun Liderlik Özellikleri Açısından Analizi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 48, Güz 2011.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1993.
- ....., **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, Cilt 1, Kastaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1987.
- Tarih ve Medeniyet**, Haziran 1997, Sayı: 39.
- Tanör, Bülent, **Kurtuluş**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Yer yok, 1997.
- Zürcher, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

İNÖNÜ HÜKÜMETLERİ'NİN KIBRIS POLİTİKASI (1961-1965)

Ahmet Gülen*

ÖZET

1571'de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine giren Kıbrıs, 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile geçici olarak İngiltere'ye verilmiştir. Lozan Antlaşması ile resmi olarak İngilizler'e bırakılan Ada, Rumlar'ın Yunanistan ile birleşme (enosis) taleplerinin şiddet eylemlerine dönüşmesi sonucunda 1950'lerde Türkiye'nin de dahil olduğu bir sorun haline gelmiştir. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. 1963 Noel'inden itibaren Akritas Planı çerçevesinde Kıbrıs Türkleri'ne yönelik şiddet hareketleri başlamıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında kurulan koalisyon hükümetlerinin başında bulunan İsmet İnönü, Ada'daki Türkler'in haklarını savunmak için öncelikle müzakere yolunu tercih etmiş, Rum saldırılarının arttığı dönemlerde Kıbrıs'a müdahale girişimi başlatmış ancak bu girişim ABD Başkanı Johnson'un yolladığı mektup üzerine gerçekleştirilememiştir. Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs konusunda Batı tarafından yalnız bırakıldığını açıkça itiraf etmiş ve Türkiye'nin dış siyaseti için II. Dünya Savaşı yıllarından beri ilişkilerin dondurulduğu SSCB ile temasa geçerek alternatif oluşturmaya çabalamış ve bu çabaların sonunda Makarios'u destekleyen SSCB'yi kendi tezi olan 'federasyon'a çekmeyi başarmıştır. Bu makalede İnönü Hükümetleri'nin görevde bulunduğu 1961-1965 yılları arasında uygulanan Kıbrıs Politikası incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kıbrıs Sorunu, İsmet İnönü, Makarios, Johnson Mektubu, Enosis.

ABSTRACT

Cyprus which is the sovereignty of the Ottoman Empire in 1571, is signed to the UK temporarily, by the Treaty of Ayastefanos in 1878. The island, which is dropped to the British officially by the The Treaty of Lausanne, has become a problem, including Turkey's in 1950s, because of the Greek's violent actions as a

---

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Bölümü Öğrencisi, ahmet_gulen@hotmail.com

result of their request of joining to Greece (enosis). In 1960 the Republic of Cyprus is established in 1960. Within the framework of the Akritas Plan, violent movements for the Turkish Cypriots has started in 1963 Christmas. Located at the management of the coalition Governments formed after the May 27, İsmet İnönü, primarily opted for the path of negotiation to defend the rights of Turks in the island, started the intervention to Cyprus when the Greek Cypriot attacks has ascended, but attempt is not realized because of US President Johnson's letter. Prime Minister İsmet İnönü, has clearly confessed that he is left alone about Cyprus subject by the West and has contacted with Soviet Union, which the relationship is binden since Worl War II as a Turkish foreign policy, and as a result succeeded to attract Soviet Union to "federation" which is supporting Makarios. This article describes the Cyprus Policy of Governments of İnönü between the years 1961-1965.

Key Words: Cyprus, Cyprus Problem, İsmet İnönü, Makarios, Johnson Letter, Enosis

Giriş:

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına 1571 yılında katılan Kıbrıs, Akdeniz'de önemli üs işlevi görmüş, yaklaşık 300 sene Osmanlı idaresinde yönetilmiştir. Devletin 18. yüzyılda gerilemeye başlaması ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren büyük güçlerin topraklarını paylaşmaya çalıştıkları bir imparatorluk haline dönüşmesi ile Kıbrıs Adası da emperyalist hedeflerin arasına girmiştir.

Akdeniz'de gittikçe artan Rusya'nın faaliyetlerine set çekmek isteyen İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında uzun zamandır göz diktiği Kıbrıs'a yerleşme fırsatı yakalamıştır. İngilizler, Berlin Konferansı sırasında Osmanlılar'a destek olmak için Ada'nın geçici olarak kendilerine verilmesini istemişlerdir. Bu oldu bittiyi kabul etmek zorunda kalan padişah II. Abdülhamid, 4 Haziran 1878 günü "egemenlik hakları saklı kalmak şartı ile" Kıbrıs'ın İngilizler'e devrine onay vermiştir.¹

1914 yılında çıkan I. Dünya Savaşı, İngiltere'ye bu defa Ada'ya tam olarak yerleşme imkanı tanımıştır. 5 Kasım 1914 tarihli ilhak kararını Osmanlılar, protesto etmiş ancak herhangi bir netice elde edememişlerdir. Savaş sonrasında Anadolu'da başlayan Yunan işgali, Türk Orduları'nın 1922'de kesin zaferi ile sonuçlanınca Kıbrıs'a çok sayıda Rum göç etmeye başlamıştır. Bu göçler de kısa zaman içinde Kıbrıs'ta Rum nüfusun Türkler'e nazaran artmasına neden olmuştur.²

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 1999, s. 535

² Ertuğrul Önalp, **Geçmişten Günümüze Kıbrıs**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s. 82

Zaferin arkasından Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine davet edilen Türk Heyeti'ne verilen talimatlar arasında Kıbrıs ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Nitekim İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, 24 Temmuz 1923 günü imzalanan barış antlaşmasının 20. maddesi ile Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmiştir.

Ada'nın İngiliz yönetimine geçmesinden sonra meydana gelen ilk kaynaşma 20 Ekim 1931 tarihinde Rumlar'ın Limasol'de yaptıkları bir mitingde ortaya çıkmıştır. Rumlar, bu miting sırasında İngilizler'e ait ev ve dükkanlara karşı hücumla geçmişler ve olaylar ancak Mısır'dan gelen takviye askerler ile bastırılabilmiştir. Bu olaylar sırasında 10 kişi ölmüş ve 23'ü Türk olmak üzere 68 kişi yaralanmıştır.³

1931 ayaklanma girişiminin ardından İngilizler Ada'da yaşayan Rum'lar ve Türk'ler arasında sıkı bir denetime geçmiştir. Örneğin Türk Lisesi'nin adı İslam Lisesi olarak değiştirilmiş, okullarda milli marş söylenmesi yasaklanmıştır. Söylenebilecek tek marş İngiltere Kraliyet Marşı olacaktır.

Kıbrıs'ta II. Dünya Savaşı'na dek sıkı önlemler devam etmiştir. Savaş sırasında Yunanlı'lar, ilk defa İngiltere'den Kıbrıs'ın Yunanistan'a devrini istemişlerdir. Ancak bu dönemde Türkiye'yi savaşa sokmak için çabalayan İngiliz Başbakanı Winston Churchill, Türkler'i ürkütmemek için bu talebi geri çevirmiştir. Savaş yıllarında Kıbrıslı Rumlar, komünist Çalışan Halkın İlerici Partisi (AKEL)'i kurmuşlardır. Buna karşılık Ada'daki Türk'ler de örgütlenmiş ve Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ve Türk Milli Halk Partisi'ni kurmuşlardır.⁴

II. Dünya Savaşı'nın sonunda İtalyanlar'ın 12 Ada'yı Yunanistan'a bırakmasıyla bir anda Kıbrıs Adası ile ilgili Rum talepleri tekrar canlanmıştır. Fakat İngiliz'ler, Yunanistan'dan gelen "ilhak" taleplerine bir kez daha olumsuz yanıt vermişlerdir. Savaş sonunda Ada'da yapılması planlanan Anayasa düzenlemeleri de Rumlar'ın özerklik talepleri nedeniyle yapılamamıştır. Kıbrıs'ta gittikçe yükselmeye başlayan siyasi tansiyon, Türkler'in de kısa zaman içinde dikkatlerini Akdeniz'deki bu küçük Ada'ya yöneltmelerine neden olmuştur.

1948 yılından itibaren Türk gazetelerinde Kıbrıs ile ilgili haberlere daha fazla yer verildiği gözlenmiştir. Gazetelerin yanı sıra, aynı yıl kasım ayında Kıbrıs Türkleri adına bir heyet Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve ondan "birlik ve beraberliklerini bozmamaları" mesajını almıştır.⁵

³ Önalp, a.g.e. s. 86

⁴ Önalp, a.g.e. s. 90

⁵ Şükür Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, 2.c., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985, s. 71

Böylece İnönü, 15 yıl sonra Başbakan iken büyük bir sorun halinde karşısına çıkacak Kıbrıs konusu ile Lozan sonrasında ilk temasını gerçekleştirmiştir.

Ada'daki sorunlar sonunda hükümete kadar ulaşmış ve Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, İngilizler'in Ada'dan çekilmeyeceklerini ve telaşa neden olacak bir durumun da bulunmadığını açıklamıştır. Sadak, 1950 senesinin başında basının ısrarlı soruları karşısında “Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün İngiltere'nin hakimiyeti altındadır”⁶ demiştir. Resmi yetkililerden gelen bu demeçlere rağmen Ada'da sürekli artan gerilim, Türkiye'yi Kıbrıs sorununun bir parçası yapacak ve 1950'li yıllardan itibaren dış politikanın en önemli gündem maddesini oluşturacaktır.

Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu'na Bakış

14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti (DP)'nin ilk hükümet programında Kıbrıs ile ilgili herhangi bir düzenleme yoktur. Hatta yeni Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü de selefi Sadak gibi “Türkiye’de bir Kıbrıs meselesi bulunmadığını, Yunanistan’ın da Kıbrıs ile resmen uğraşmadığını” söylemiştir. Köprülü'nün bu demecinden sonra bir süre yatışmış gibi görünen Kıbrıs Sorunu, 1953 yılında Yunanistan’da Papagos’un iktidara gelmesi ile yeniden ivme kazanmıştır. 16 Ağustos 1954 günü de Kıbrıs konusu Yunanistan tarafından ilk kez Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşınmıştır. Bu girişim de sorunun uluslararası bir mesele haline dönüşmesine neden olmuştur.⁷

Yunanistan’ın bu toplantıda Ada halkına “kendi kaderini tayin hakkı” verilmesini istemiştir. Kıbrıs’ın Yunanistan’a katılması anlamına gelen bu talep BM Genel Kurulu gündemine alınmamış ancak Türkiye’nin Ada ile ilgili siyasetini gözden geçirmesine sebep olmuştur. Nitekim 1954 yılının 21 Nisan günü Kıbrıs ile ilgili ilk mitingler yapılmış ve kamuoyunun sesi yükselmeye başlamıştır. Kısa süre içinde Kıbrıs’ta İngilizler’e yönelik ilk şiddet hareketleri başlamıştır. Gittikçe tırmanan gerilim sonucunda İngiltere, Londra’da Türkiye’nin de katılacağı bir konferans düzenlenmesini kararlaştırmıştır. Türkiye’nin bu konferansa davet edilmesi, aynı zamanda Kıbrıs Sorunu’nda “taraf devletlerden birisi haline dönüşmesi” anlamına da geliyordu.⁸

Londra Konferansı’na katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere’nin Kıbrıs’ın hükümranlığından vazgeçmesi halinde Ada’nın asıl sahibi olan Türkiye’ye geri verilmesi gerektiğini söylemiştir. Yunanistan,

⁶ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 146

⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 7. bs, 2008, s. 953

⁸ Uçarol, **a.g.e.** s. 956

özerklik ve kendi kaderini tayin hakkı konusunda ısrar etmiştir. İngiltere ise Mac Millan Planı olarak adlandırılan çoğunluk esasına göre kurulacak bir Meclise dayanan bir çözüm önermiş ancak tarafların isteklerini ortak bir noktada buluşturmak mümkün olamamıştır.⁹

Londra Konferansı sırasında meydana gelen ve müzakerelerin kesilmesine yol açan 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs davası ile ilgili gelişmeler sonucunda çıkmıştır. 6 Eylül günü Selanik'teki Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberi gazetelerde yer alınca sokağa taşan öfkeli kalabalıklar Beyoğlu'nda gösteriler düzenlemiş ve Rumlar'a ait dükkan, eşya ve malların yağmalanması ile çapulculuk olayları yaşanmıştır. Hadiseler Yunanistan'ın tepkisine yol açmış ve iki ülke arasında gerginleşen ilişkiler ancak Amerika'nın arabuluculuğu ile düzelmiştir.¹⁰

Kıbrıs Sorunu'na bir çözüm bulabilmek amacıyla yapılan müzakereler sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1958'de Mac Millan Planı bir kere daha gündeme gelmiştir. Bu kez yeni bir anayasa yapılması da düşünülmüştür. Her iki toplumun ayrı bir Temsilciler Meclisi bulunacak ve bu kurumlar toplumu ilgilendiren konularda son karar mercii olacaklardır. Türk ve Yunan hükümetlerinin temsilcileri ile 4 Rum ve 2 Türk üyeden oluşacak bu Meclis'te başkanlığını İngiliz bir valinin yapacağı bir de Konsey bulunacaktı. Hazırlanan plana göre İngiltere, yedi yıl Kıbrıs'ta egemenliğini sürdürecekti ve sonrasında Türkler ve Yunanlılar arasında işbirliği sürerse askeri üsler ve bunların kullanım olanakları kendisine bırakılmak şartı ile egemenliği her iki toplum arasında paylaşılacaktı. Mac Milan Planı her iki tarafı da tatmin etmediği için kabul edilmedi ancak Ada'da sorunlar gittikçe büyüyordu.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginlikler kısa bir süre içinde NATO'da da tedirginlik yaratmıştır. İki ülke arasında problemin çözülmesi için ABD ve NATO'dan gelen baskılar sonucunda taraflar, 5 Şubat 1959'da Zürih'te bir araya gelmişlerdir. İki devlet arasında yapıcı bir görüşme gerçekleşmiş ve Ada'da bağımsız bir cumhuriyet kurulması için anlaşmaya varılmıştır. Londra'da yapılan bir ikinci zirvede de bir tür federasyon sistemi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Zürih ve Londra Antlaşmaları'na göre, "Ada'da İngiliz egemenliği Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilecek, Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı garanti altına alınacak, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında bir askeri ittifak anlaşması" yapılacaktır.¹¹

⁹ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 3. bs., 2007, s. 112

¹⁰ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, 2.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002, s. 269

¹¹ Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: 1 (1919-1973)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, 5. bs., 1982, s. 352

Bu antlaşmayla Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyet rejimi kurma yolunda ilk önemli adım atılmış oldu. Ayrıca İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye Kıbrıs'ın "bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini" teminat altına alma fırsatı vermiş ve bu unsurları hedef alan olası bir tehlike durumunda Ada'ya müdahale hakkını da getirmiştir. Müdahale hakkı, öncelikle her üç devletin birbirine danışması şeklinde olacak ve eğer ortak hareket etme imkanı yoksa "garantör olan" taraflardan birisi tek başına müdahale edebilecekti. Nitekim bu hak, Türkiye'nin 1964 ve 1967 krizlerindeki müdahale girişimlerinin ve 1974'teki Kıbrıs Barış Harekati'nin hukuksal dayanağını oluşturmuştur.¹²

Londra ve Zürih Antlaşmaları ile varılan mutabakata göre Kıbrıs Cumhuriyeti, başkanlık rejimine dayanan bir cumhuriyet olacaktır. Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacaktır ve her ikisi de beş yıl süre ile kendi toplumlari tarafından seçilecekti. Rumca ve Türkçe Ada'nın resmi dili olarak kabul edilmişti. Ayrıca "Enosis" ve "Taksim" kesin olarak yasaklanmıştı. 13 Aralık 1959 tarihinde Kıbrıs'ta yapılan seçimlerde Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük de Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçilmişlerdir. İngiltere Parlamentosu da Kıbrıs'ta bir cumhuriyet rejimi kurulması ile kanun tasarısını kabul etmiş ve Anayasası da hazırlanan Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹³

I. ve II. Koalisyon Hükümetleri ve Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs'taki yeni statünün temelleri atılırken Türkiye'nin iç siyasetinde önemli gelişmeler yaşanmış ve Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile devrilmiştir. 15 Ekim 1961 tarihinde yeni kurulan partilerin de katıldığı genel seçimler ile demokrasiye dönülmüş ancak hiçbir parti tek başına iktidara gelecek çoğunluğa ulaşamamıştır.¹⁴ Seçim sonrasında ortaya çıkan tablo sonucunda Cumhuriyet Tarihi'nin ilk koalisyon hükümeti 10 Kasım 1961 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Demokrat Parti'nin en büyük mirasçısı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi (AP) arasında kurulmuştur.¹⁵ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de 24 sene sonra yeniden başbakanlık görevini üstlenmiştir.

I. Koalisyonun programında Kıbrıs konusunda yalnız 1959 Antlaşmaları'na değinilmiş ve "Ada'da yaşayan bütün vatandaşların huzurlu

¹² Gürel, a.g.e. s. 159

¹³ Uçarol, a.g.e. s. 965

¹⁴ 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimlerde CHP %36.7, AP, %34.8, CKMP %14, YTP %13.7 oy oranına ulaşmışlardır. Muzaffer Ayhan Kara, **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s. 48

¹⁵ Kara, a.g.e. s. 55

ve uyum içinde yaşamalarının temenni edildiği” bildirilmiştir. Ancak hükümetten gelen bu dileklere rağmen Kıbrıs’ta statüden memnun olmayan Rumlar, Anayasa’daki bazı hükümlere itiraz etmeye başlamışlardır. Özellikle Türk belediyelerinin ayrı oluşu, Türkler’in devlet görevlerine %30 oranında alınmaları, Türk Cumhurbaşkanı yardımcısının veto hakkı gibi konular Rumlar’ın anlaşmazlık çıkarmalarına neden olmuştur.¹⁶

Kıbrıs’ta Rumlar’ın ilk ciddi saldırı girişimi 25 Mart 1962 tarihinde Lefkoşe’deki Ömeriye ve Bayraktar Camileri’nde patlayan bombalar ile gerçekleşmiştir. Saldırıları, Türkiye’de geniş yankı uyandırmış ve İnönü Hükümeti, yayınladığı bildiriye “daha vahim sonuçlara yol açmadan olayın faillerinin en kısa zamanda yakalanarak cezalandırılmasını” istemiştir. Ancak henüz patlamaların failleri bulunmadan Ada’da iki Türk gazetecinin öldürülmesi ve Kıbrıs Türk Cemaat Meclis Başkanı Rauf Denктаş’ın bürosunun bombalanması yeniden tansiyonu yükseltmiştir. Cumhurbaşkanı Makarios ise “Elenizmin düşmanı olan Türklerin Ada’dan kovulmasına dek EOKA kahramanlarının vazifesinin süreceğini” söyleyerek tarafsızlık ilkesini açıkça çiğnemiştir.¹⁷

Kıbrıs’ta huzursuzluklar giderek artarken Türkiye’de ilk koalisyon hükümeti Demokrat Partililer’e siyasi af tartışmaları nedeniyle çökmüş ve Başbakan İnönü, kabinenin istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e sunmuştur. Diğer partilerin bir türlü yeni kabineyi kuramamaları üzerine hükümeti kurma vazifesi bir kere daha CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye verilmiştir. İnönü bu defa YTP ve CKMP ile beraber bir koalisyon hükümeti kurmuştur. II. Koalisyon Hükümeti, öteki partilerin kabine kuramamaları üzerine oluşturulmuş, bir bakıma “zoraki” kurulmuş bir hükümetti. Hükümet programında dış siyasette “milli politika” izleneceği açıklanmış, Kıbrıs ile ilgili olarak da “Kıbrıs’ın bir bütün teşkil eden mevcut antlaşmalar dairesinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını ve bölgemizin barış istikrarına yararlı olmasını samimiyetle temenni etmekteyiz” denilmiştir.¹⁸

II. Koalisyon Hükümeti döneminde en önemli gelişme Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios’ın 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret olmuştur. Yunanistan gezisi sonrası Türkiye’ye gelen Makarios’un hedefi yapmayı planladığı Anayasa değişikliği konusunda tarafların ne düşündüğünü anlamaya çalışmak olmuştur. Başbakan İnönü ile bir araya gelen Rum lider, Kıbrıs Anayasası’nın bütünüyle sorunlu olduğunu

¹⁶ Uçarol, a.g.e. s. 965

¹⁷ Önalp, a.g.e. s. 111

¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 6, B: 108, O:1, 02.07.1962, s. 160

ve Anayasa'da tadilat hakkının da kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak bu görüşme Makarios açısından hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır çünkü İnönü, O'na Kıbrıs Anayasası'nın tek taraflı değiştirilmesine asla izin vermeyeceklerini bildirmiştir.¹⁹

Makarios'un Türkiye'ye ziyareti Kıbrıs Devleti ile ilgili siyasi sorunların görüşmeler ile çözülemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Makarios başkanlığında toplanan Kıbrıs Hükümeti 2 Ocak 1963 tarihinde İngiliz Sömürge İdaresi tarafından kabul edilen Belediyeler Yasası'nın yeniden yürürlüğe girmesini kararlaştırmıştır. Ankara'nın 1959 Antlaşmaları'na aykırı olduğu gerekçesi ile reddettiği bu karara rağmen bundan sonraki günlerde Rum yetkililerin "Enosis"e sık sık vurgu yapması yeni sıkıntılara yol açacaktır. 5 Ağustos 1963 tarihinde Anayasa'da radikal değişimden söz eden Makarios, Türk tarafından beklediği yanıtı alamayınca 30 Kasım 1963 günü Anayasa'da şu değişiklikleri istediğini açıklamıştır:²⁰

- 1- Ordunun miktarı Anayasa'ya göre değil özel bir yasaya göre düzenlenmelidir
- 2- Cumhurbaşkanı ve yardımcısının veto hakkı kaldırılmalıdır
- 3- Adalet mekanizması tek elde birleştirilmelidir
- 4- Polis, jandarma teşkilatları birleştirilmelidir
- 5- Memurlar nüfus oranlarına göre toplumlar arasında dağılmalıdır
- 6- Amme hizmeti komisyonlarında onda üç oranı (yedi Rum üye, üç Türk üye) oranı beşte bir olmalıdır
- 7- Rumlar'ın ve Türkler'in ayrı ayrı kurdukları belediyeler birleştirilmelidir.
- 8- Rum Cemaat Meclisi lağvedilmeli ve sadece Türk Cemaat Meclisi bırakılmalıdır
- 9- Temsilciler Meclisi Başkan ve Yardımcısı bütün milletvekilleri tarafından seçilmelidir.

Makarios'un yapmayı planladığı Anayasa değişiklikleri tek bir temel amaca yönelmiştir: "Kıbrıs'taki Türkleri basit bir azınlık haline dönüştürerek Enosis'i gerçekleştirmek."²¹ Değişiklik talepleri 6 Aralık 1963 günü garantör devletlere bildirildiği zaman Türkiye'nin yanıtı kesin bir dille red olmuş ancak bu karar Makarios tarafından dikkate alınmamıştır.

¹⁹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı: 1961-1965**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. bs., 1992, s. 187

²⁰ Murat Sarıca/Erdoğan Teziç/Özer Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Fakülteler Matbaası, 1975, s. 41

²¹ Sarıca/Teziç/Eskiyurt, **a.g.e.** s. 44

Kıbrıs'taki belediyeler ile ilgili 1963'ün ocak ortaya çıkan kriz, yılın sonunda silahlı çatışmalara neden olabilecek bir duruma gelmiştir. İnönü Hükümeti'nin Ada'daki statükoda hiçbir değişikliği kabul etmeyeceğini açıklaması ile beraber Rumlar, isteklerini Türkler üzerinde şiddet eylemleri gerçekleştirme yolu ile kabul ettirmeye çabalamışlardır. Kıbrıs Türkleri'ne yönelik saldırılar Makarios'un talimatları ile açıklanan "Akritas Planı'nda yer almıştır.²²

Planda özetle, "Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın adil olmadığı, bu antlaşmaların Kıbrıs Sorunu'na çözüm getirmediğine dünya kamuoyunu inandırmak, Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerektiğine dünya kamuoyunu ikna etmek, dünyayı antlaşmalarla Rumlar'a haksızlık yapıldığına ikna etmek, 1959 Antlaşmaları'nın değiştirilmesi talebinin Türkler tarafından kabul edilmesi halinde girişimlere başlamak, reddedilmesi halinde de silahlı bir oldu bitti ile antlaşmaları ortadan kaldırmak" hususları yer almıştır.²³ Rumlar'ın nihai hedefinin Yunanistan ile birleşmek (enosis) olduğu da planda ifade edilmiştir.

Kanlı Noel Olayları ve Olaylara Karşı Tepkiler

Makarios'un idaresindeki Rumlar bu planları yaparken, Türkiye'de II. Koalisyon Hükümeti düşmüş ve yeni kabine ile ilgili arayışlar başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün bir suikast sonucu öldürülen ABD Başkanı Kennedy'nin cenaze töreni için bu ülkede bulunduğu sırada koalisyon ortakları YTP ve CKMP, hükümetten çekildiklerini açıklamıştır. Ortakların hükümetten ayrılma kararı vermelerinde temel etken, kısa bir zaman önce yapılan yerel seçimlerde uğradıkları oy kaybı olarak gösterilmiştir.²⁴

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 6 Aralık 1963 günü hükümeti kurma görevini yeniden CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye vermiştir. Ancak parti genel kurulunun bu kez hükümet dışı kalma talebi sonucunda İnönü, görevi Çankaya'ya iade etmiştir. Diğer partilerin de kabineyi kurmayı başaramamaları üzerine Cumhurbaşkanı tarafından 14 Aralık günü hükümet kurma görevi tekrar İsmet Paşa'ya verilmiştir. Kıbrıs bunalımı nedeniyle kritik günlerden geçilirken, İnönü, Meclis'te bulunan 33 bağımsız vekil ile bir "azınlık hükümeti" kurmaya karar vermiştir.

Türkiye'de yeni hükümeti kurma çalışmaları devam ederken 21 Aralık 1963 günü Kıbrıs'ta Rum milis güçlerinin Türk mahallesinde bir kadının üzerini yasadışı aramak istemeleri olayların başlangıcını oluşturmuştur. Bu girişimin, Türkler'in tepkisine neden oluşu sonucu Rumlar'ın protestoculara ateş açması ile hayatını kaybeden Türk vatandaşları tepkileri daha da arttırmıştır. Rumlar'ın silahlı saldırıları giderek artmaya başlamış ancak asıl

²² İbrahim Artuç, **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1989, s. 55

²³ Artuç, a.g.e. s. 56

²⁴ Kara, a.g.e. s. 79

hadiseler 120 Türk'ün yaşadığı Ayvasıl Köyü'nde meydana gelmiştir. Bu köye yapılan baskında öldürülen Türkler toplu mezarlara gömülmüşler ve 3 hafta sonra yapılan kazılarda 21 Türk'ün cesedine ulaşılmıştır.²⁵

23 Aralık 1963 tarihinde İnönü Hükümeti, Kıbrıs'taki saldırıların durdurulması için harekete geçmiş ve Amerika ve İngiltere yönetimlerinden "her türlü girişimin yapılmasını" istemiştir. Ancak 24 Aralık 1963 günü Türk Alayı'nda görevli tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın evine yapılan baskında Rumlar, binbaşının eşi ile üç çocuğunu banyo küvetinde acımasızca katletmişlerdir. Bu kanlı olayın hemen ardından bir toplantı yapan hükümet, "Türk jetlerinin Ada üzerinde bir ihtar uçuşu yapmalarını" kararlaştırmıştır. Bunun dışında diğer garantör devletlerin "Türkler'e karşı girişilen şiddet eylemlerine karşı hemen harekete geçmeleri" de istenmiştir.²⁶

Hükümetin çağrısı, garantör devletlerin nezdinde beklenen etkiyi gerçekleştirmemiştir. Yunanistan ve İngiltere'nin Ada'ya müdahaleden kaçınması üzerine Başbakan İsmet İnönü, Amerika'ya ve diğer ülkelere durumun ciddiyetini göstermek için Türk jetlerine "Kıbrıs üzerinde alçaktan uçuş emri" vermiştir. 25 Aralık günü hava hareketini dünya kamuoyuna açıklayan Türk Hükümeti, "yaptığı uzlaşma girişimlerinin sonuç vermemesi üzerine çarpışmaların durdurulması amacıyla ihtar uçuşu yapıldığını" duyurmuştur.²⁷

Türk jetlerinin Kıbrıs üzerinde yaptığı uçuşlar Başbakan İnönü'nün istediği etkiyi hemen yapmış ve hem İngiltere hem de Yunanistan, Ada'ya barış gücü göndermeye hazır olduklarını bildirmiştir. Aynı gün Meclis'te yeni kabinenin oluşumu ile ilgili olarak konuşan İnönü, ilk iş olarak, Kıbrıs'taki olaylarla ilgili gereken önlemlerin süratle alınacağını açıklamıştır. İnönü konuşmasında, "Türkler'in tarih boyunca çok defa haksız tecavüzlere uğradığını" söylemiş ancak "her zaman tecavüzler karşısında yılmadan mücadele ettiğini" belirtmiştir. İnönü, hükümet olarak Kıbrıs Türkleri'ne karşı mesuliyetlerini yapacaklarını da vurgulamış ve kararlılığın ifadesi olarak "...Biz devlet olarak her meselede olduğu gibi dış münasebetlerde de kanun nizamına bağlı olan bir devletiz. Kanun nizamı haricinde bize muamele ve tecavüz yapmak isteyenlere karşı kuvvetimiz, irademiz sarsılmaz bir surette tesirini gösterecektir." ifadesini kullanmıştır.²⁸

²⁵ Vehbi Zeki Serter, **Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 213

²⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, 5. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 308

²⁷ Süha Bölükbaşı, **Barışçı Çözumsuzlük**, Ankara, İmge Yayınları, 2001, s. 101

²⁸ **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973: 3 c. (1961-1973)**, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 1993, s. 140

Kıbrıs'ta bozulan barış düzenini yeniden tesis etmek için üç garantör devlet arasında varılan uzlaşma sonucunda, 27 Aralık 1963 tarihinde, Ada'da bir İngiliz tümgeneralin komutasında bir üçlü kuvvet kurulmuştur. Kısa süre sonra belirlenen "Yeşil Hat" Kıbrıs'taki taraflar arasında bir sınır bölgesi niteliği kazanmış ve Lefkoşe'deki ateşkes hattının her iki kesiminde de İngilizler'in kontrolünde bir tarafsız bölge saptanmasına karar verilmiştir. Olaylar sırasında rehin alınan kişiler de serbest bırakılmışlardır.

Kanlı Noel olaylarının Türkiye'deki yankısı geniş olmuştur. Üniversite gençliği protesto mitingleri düzenlemiş ve Türkler'e karşı yapılan saldırılara tepki gösterilmiştir. Başbakan İsmet İnönü, radyoda yaptığı konuşmada "halkın olaylar karşısında herhangi bir asayişsizliğe izin vermemesini" istemiştir.²⁹ Başbakan İnönü, muhalefet partilerinin liderleri ile de bir araya gelerek gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. İnönü, başbakanlığı süresince Kıbrıs krizi nedeniyle sık sık muhalefet ile görüş alışverişi yapmıştır.

III. Koalisyon hükümetinin programı Meclis'te görüşülmesi sırasında muhalefet partileri, Kıbrıs olaylarındaki tutumu nedeni ile hükümete sert eleştiriler yöneltmişlerdir. İnönü, hükümet olarak dış politikada Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini benimsediklerini, "antlaşmalara sadakat" konusunda da "hassasiyet" gösterdiklerini bildirmiştir. İnönü, olaylar başladığı andan itibaren barışçı yolları zorladıklarını, buna rağmen sonuç alamayınca Garanti Antlaşması'nın verdiği yetki ile Ada'ya müdahale ettiklerini anlatmıştır. Bu müdahale sonucu barışın tesis edildiğini söyleyen İnönü, Kıbrıs davasında "kararlı tutumun" yeni dönemde de süreceğini açıklamıştır.³⁰

2 Ocak 1964 günü yeni hükümetin programı ile ilgili görüşmelere geçilmiştir. Millet Partisi (MP) adına Zekai Dorman, hükümetin olaylar karşısındaki tutumunun yetersiz olduğunu, kararsızlık içinde yürütülen politikalarından sonuç çıkmayacağını söylemiştir. Adalet Partisi adına görüş bildiren Cihat Bilgehan ise Kıbrıs'ta kanlı hadiselerin devam etmesini "hükümetin kararsız tutumuna" bağlamıştır. Hükümetten alınacak tedbirleri açık olarak ortaya koymasını isteyen Bilgehan, "Millet, üzüntü içinde hükümetin sarıh karar ve hareketlerini beklemektedir" demiştir.³¹

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Sözcüsü Cevat Odyakmaz, Ada'da meydana gelen olaylar karşısında başta iktidarın tutumunu desteklediklerini ancak "tereddütler içinde olan hükümete desteklerinin de

²⁹ İlhan Turan, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri: 1961-1965**, TBMM Basımevi, Ankara, 2004, s. 467

³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 24, B: 20, O:1, 30.12.1963, s. 44

³¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 24, B: 23, O:1, 02.01.1964, s. 122

bir hududu olduğunu vurgulamıştır. Yeni Türkiye Partisi (YTP) adına konuşan Ali Dizman ise “hükümetten Türk Tarihi’ne yaraşır bir tavır beklediklerini” açıklamıştır. Başbakan İsmet İnönü, eleştirileri yanıtlarken, muhalefet partilerinin gerek II. Koalisyon Hükümeti’nin bozulması sırasındaki tutumu ile ve gerekse yeni kabinenin oluşumunda gösterdikleri olumsuz tavırdan bahsederek, “...karşınızda bulunan adam tek başına bütün mesuliyetleri taşımaktadır. Şayet güvenoyu alırsam milli iradeye milletin çoğunluğuna istinad etmiş bir hükümet gibi çalışacağım. Alacağım vazifeyi layıkıyla yerine getiremediğim zaman da derhal emaneti sizin sorumlu ellerinize tevdi edeceğim” demiştir.³² Meclis’te hükümet programı üzerine yapılan görüşmelerin sona ermesinden sonra yapılan güven oylamasında İnönü tarafından kurulan azınlık hükümeti, 175 kırmızı oya karşı, 225 beyaz oy ile güvenoyu almıştır.

Londra’da Sonuçsuz Kalan Bir Konferans

Kıbrıs’ta beklenmedik bir anda meydana gelen krize çözüm bulabilmek için İngilizler’in girişimi ile Londra’da bir konferans toplanmıştır. Krizin başında müdahale etmek konusunda isteksiz görünen İngilizler, Ada üzerinde Türk jetlerinin görünmesi üzerine harekete geçmek zorunda kalmış ve taraflar 15 Ocak 1964 günü Londra’da bir araya gelmişlerdir. Başkanlığını İngiltere Common Wealth Bakanı Sandys’in yaptığı konferansa İngiltere, Türkiye, Yunanistan ile Kıbrıs Rum ve Türk cemaati temsilcileri katılmışlardır.³³ Barış beklentisi içinde toplanan konferansta İngilizler, Türkler ve Kıbrıslı Rumlar tarafından üç ayrı görüş ortaya atılmıştır. Rumlar, Kıbrıs’ın üniter bir devlet haline dönüştürülmesinden, 1959 Antlaşmaları’nın feshedilmesinden ve hem Türk hem de Yunan askerinin Ada’yı boşaltmasından yana olduklarını açıklamışlardır. Rumlar’ın konferansta Türkler için teklifleri “azınlık haklarına sahip olan bir statüden” ibaret kalmıştır.

Konferansta Türkiye adına yer alan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Garanti Antlaşmaları’nın hem Türk hem de Yunan menfaatleri doğrultusunda yapıldığını ve Anayasa ile de bunun sağlama alındığını bildirmiştir. Rum saldırılarının planlı olduğunu da belirten Erkin, halen saldırıların sürdüğünü ve Türkler’in hayatını korumak için acil olarak ek teminatlar istediklerini ifade etmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Palamas ise Anayasa’nın işlemediğini ve tadilinin zorunlu olduğunu söylemiştir. Palamas, Kıbrıs’ta Türkler’in azınlık olduklarını ve Ada’nın Türkiye’ye yakın olmasının da önemsiz olduğunu ifade etmiştir.

³² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 24, B: 23, O:1, 02.01.1964, s. 128

³³ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 59

Kıbrıs Rumlar'ın temsilcisi Klerides, 1959 Antlaşmaları'nın kısıtlayıcı maddelerinin kaldırılmasını ve Kıbrıs'ın gerçek manada "bağımsızlığa" kavuşturulmasını istemiştir. Kıbrıs çoğunluk iradesine göre yönetilmeliydi. Yani Türkler'in söz hakkı olamazdı. Türk temsilcisi olarak bulunan Rauf Denktaş ise antlaşmaların Türkler'in hakkını koruyamadığını ve ek güvenceler verilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir. Denktaş, Kıbrıs'ta bir "federasyon" yapısı kabul edilmeyecekse, geriye sadece "taksim" seçeneği kalacağını da belirtmiştir. Denktaş'ın konuşmasında söz ettiği "taksim" tezi bir süre sonra Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki "resmi tezi" haline gelecektir.³⁴

Londra Konferansı taraflar arasındaki derin görüş ayrılıkları neticesinde 21 Ocak günü çalışmalarına ara vermiştir. Kesinti döneminde Kıbrıs'ta devam eden olaylar sonucunda Türkler'in can kaybının sürmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü, Amerika'yı uyararak, "Türkiye'nin soydaşlarının haklarını korumaya kararlı olduğunu" bildirmesi üzerine Londra'da yeniden görüşmeler başlamıştır. İkinci görüşmede İngiltere, Ada'da "barış ve güvenliğin tesisi için NATO üyesi devletlerin görevlendirecekleri bir barış gücü kurulması"nı teklif etmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs ile ilgili yaptığı bu önerinin temel amacı Amerika'nın da NATO gücüne katılarak soruna "ortak" olacağı düşüncesiydi.³⁵ İngilizler'in önerisi Amerika tarafından da benimsenmiş ancak Makarios, bu çözüme ABD ve NATO'yu ortak etmesi nedeniyle destek vermemiştir. Rumlar'a göre Kıbrıs Sorunu'nda çözüm ancak BM çatısı altında olabilirdi.

Londra'da çözüme ulaşılamaması esasen bir süredir Kıbrıs yükünü üzerinden atmak isteyen İngiltere için bir fırsat yaratmıştır. Amerika ile yapılan görüşmelerde Kıbrıs'a NATO üyesi ülkelerin askerlerinden oluşan 10 bin kişilik bir gücün yerleştirilmesi teklif edilmiştir. İngilizler'in önerisinin asıl amacı Kıbrıs'ta barışı temin edecek gücü genişleterek Amerika'yı da sorunun bir parçası haline getirmektir. Nitekim öneriyi kabul eden Amerika, Kıbrıs Sorunu'nun önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. Amerika'nın bu teklifi kabul etmesinde Başbakan İnönü'nün bu ülkeye, "24 saat içinde Kıbrıs ile ilgili durum konusunda kendilerine teminat verilmemesi halinde Ada'ya müdahale edeceğini" bildirmesinin de etkili olduğu öne sürülmüştür.³⁶

Amerika'nın Kıbrıs Sorunu'nda devreye girişi ile beraber Kıbrıs Sorunu'na çözüm arayışları da hızlanmıştır. 31 Ocak 1964 tarihinde ABD-İngiltere ortak girişimi olarak Lemnitzer Planı ilan edilmiştir. Bu plana göre

³⁴ Uslu, a.g.e. s. 60

³⁵ Sönmezoğlu, a.g.e. s. 144

³⁶ Faruk Sönmezoğlu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s. 10

Kıbrıs'ta görev yapacak gücün görev süresi üç ay olacaktır. Türkiye ve Yunanistan bu süre içinde tek taraflı müdahale hakkını kullanmamayı taahhüt edeceklerdir. Ayrıca garantör ülkeler dışında bir NATO üyesi ülkenin arabuluculuğu kabul edilecektir. Ada'ya gönderilecek barış gücü 10 bin kişiden az olmamak kaydı ile gönüllü NATO güçleri tarafından sağlanan askerlerden oluşacaktı. Barış gücü, Kıbrıs'ta İngiliz birliğinin komutası altında bulunacaktı. Ada'daki Türk ve Yunan birlikleri de bu güce katılacaklardı. Barış gücünün yönetimi de asker gönderen ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komite tarafından yönetilecekti.³⁷

Lemnitzer Planı, Başbakan İsmet İnönü tarafından titizlikle incelenmiştir. Dışişleri'nden gelen şifreleri dikkatle inceleyen İnönü, en doğru karara varabilmek için çabalamış ve sonunda planın kabulüne karar vermiştir. Londra Konferansı'na katılan heyetin karşı çıkmasına rağmen İnönü'nün plana onay vermesi, "Türkiye'nin güçlük çıkartan taraf olmadığını" ispatlamaktı.³⁸

Kıbrıslı Türkler planı "çekinceli" olarak kabul ettiklerini açıklarken, sorunu kesinlikle NATO platformuna taşımak istemeyen Makarios, 4 Şubat tarihinde plana "hayır" demiştir. Öte yandan Kıbrıs konusundaki gelişmeleri yakından izleyen Sovyetler Birliği, BM'den Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunmasını istemiş ve Ada'da istila tehdidi olduğunu ve Kıbrıs'ın içişlerine müdahaleyi kesinlikle kabul etmeyeceklerini, NATO gücünün kabul edilemez olduğunu bildirmiştir.³⁹ Böylece Londra'da başlayan görüşmelerin tıkanması sonucu ABD'nin girişimi ile hazırlanan Lemnitzer Planı, Sovyetler'in desteğini de alan Rumlar'ın reddi ile neticelenmiş ve Ada'da iki toplum arasındaki çatışmalar şubat ayında tekrar tırmanışa geçmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs Kararı

1964 yılının şubat ayında Kıbrıs'ta iki toplum arasında meydana gelen olaylarda Türkler'in can kayıpları devam etmiştir. 6 Şubat'ta Türk mücahitlere yönelen saldırılarda beş kişi yaşamını yitirmiştir. Ada'da 20 bin civarında insanın evsiz kaldığı da Türkiye'ye bildirilmiş ve Dr. Fazıl Küçük tarafından Başbakan İnönü'ye çekilen telgrafta "Her türlü imkanınızla Kıbrıs Türkü'nün yardımına koşmanızı rica ederiz" ifadesi kullanılmıştır.⁴⁰ Kıbrıs'taki sorun giderek daha karmaşık bir hale dönüşürken, Türkler'den gelen "umutsuz mesajlar" Başbakan İnönü'yü rahatsız etmektedir. Çünkü

³⁷ Uslu, **a.g.e.** s. 65

³⁸ Toker, **a.g.e.** s. 196

³⁹ Sarıca/Teziç/Eskiyurt, **a.g.e.** s. 61

⁴⁰ Nur Batur, **Yeniden Yaşasaydım, Rauf Denктаş**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 95

1959 Antlaşmaları çerçevesinde bir çözüm arayan İsmet İnönü, Ada'daki soydaşlarının umutsuzluğa kapılmalarını istememektedir. Nitekim O, mesaja verdiği yanıtta, Amerikalılar ve İngilizler ile yapılan temaslar doğrultusunda mutlaka sonuca ulaşılacağını ve Ada Türkleri'nin maneviyatının sarsılmaması gerektiğini bildirmiştir.

Kıbrıs Sorunu'nda dünyanın gözü önünde yaşanan olaylar Amerika'nın bir kez daha harekete geçmesine neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball, Türkiye'de ve Kıbrıs'ta temaslar yürüterek tarafları uzlaştırmaya çabalamıştır. Ancak Ball, Kıbrıs'ta Makarios ile görüşürken Limasol'da Türkler'e karşı yapılan yeni bir saldırıda 20 Türk'ün ölümü büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Bu saldırı sonucunda Türkiye'nin bir askeri müdahale olasılığını göz önünde tutan Amerika, bu ihtimali olabildiğince "erteletme" düşüncesi ile hareket etmiştir. Başbakan İnönü ile görüşen Ball, sorun BM Güvenlik Konseyi'nde tartışılincaya dek Ada'ya müdahale edilmemesini talep etmiştir. İnönü, bu teklife "gönülsüz" razı olmuş ancak şiddet olayları yeniden artarsa "Türkiye'nin eli kolu bağlı olarak beklemeyeceğini" de bildirmiştir.⁴¹

BM Güvenlik Konseyi, Kıbrıs olaylarını görüşmek üzere 18 Şubat 1964 günü toplanmıştır. Başbakan İnönü, BM Güvenlik Konseyi toplantısına Nihat Erim'i göndererek, "daha etkin bir savunma" konusunda destek olmasını istemiştir. Yapılan müzakereler sonucunda Konsey'in beş seçilmiş üye ülkesi Bolivya, Fas, Brezilya, Fildişi Sahili ve Norveç tarafından hazırlanan tasarıda şu maddeler yer almıştır:⁴²

- 1- Tüm devletlere Kıbrıs'taki durumu zorlaştırıp, karmaşaya neden olacak ve uluslararası barışı zora sokacak davranışlardan kaçınmalarını hatırlatmak
- 2- Kıbrıs Hükümeti'nden şiddete son verilmesi için gereken önlemleri almasını istemek
- 3- Cemaatlere itidal ve temkinli hareket etmeleri için çağrı yapmak
- 4- Genel Sekreter'e karşı sorumlu ve Komutanın Genel Sekreter tarafından atanacağı bir barış gücünün kurulması
- 5- Barış Gücü'nün Ada'da sükuneti sağlayarak uluslararası barışı tehdit edecek hareketlere engel olunması
- 6- Barış Gücü'nün 3 ay süre ile Kıbrıs'ta kalması ve masraflarının birliği oluşturacak ülkeler ve Kıbrıs Hükümeti tarafından karşılanması

⁴¹ Uslu, a.g.e. s. 68

⁴² Sarıca/Teziç/Eskiyurt, a.g.e. s. 62-63

7- Kıbrıs Meselesi'ne barışçı yollardan bir çözüm bulunmasını temin etmek için bir arabulucunun seçilmesi ve arabulucunun yapacağı girişimler hakkında Genel Sekreter'e raporlar sunması

8- Arabulucunun ödeneklerinin uygun biçimde BM tarafından sağlanması

Başbakan İsmet İnönü, New York'tan gelen taslağı incelemiş ve 3 Mart tarihinde de Nihat Erim'e tasarımın kabul edilmesi için talimat göndermiştir. İnönü, Erim'e yolladığı talimatta Güvenlik Konseyi üyelerinin çoğunun 1959 Antlaşmaları'nın değiştirilmeyeceğini kabul ettiğini ve bu surette Türk tezinin çoğunluk tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Türk tezi "mahfuz" tutulup, Ada'ya bir barış gücü gönderileceğine ve bir de arabulucu atanacağına göre "tasarımın kabul edilmesi Türkiye'nin menfaatine uygun olacaktır."⁴³

BM Güvenlik Konseyi'nin planı 4 Mart 1964 tarihinde oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Alınan bu karar, tüm taraflarca olumlu karşılanmıştır. Makarios, planı, "olası bir Türk müdahalesini önlediği için" desteklemiştir. Başbakan İnönü'nün planı kabul etmesindeki temel faktör, 1959 Antlaşmaları'ndaki "müdahale seçeneğine dokunmaması" olmuştur.

BM Güvenlik Konseyi'nin 186 numaralı kararına bazı eleştiriler de getirilmiştir. Türkiye'nin kabul ettiği kararın "Kıbrıs'ta artık anayasal düzen olmadığı" şeklindeki tezine tezat teşkil ettiği öne sürülmüştür. Çünkü Ada'ya gönderilecek Barış Gücü, anayasal düzeni yeniden kurmakla görevlendirilmemiştir. Ayrıca BM'nin Kıbrıs'a bir müdahalesine "açık kapı" bırakan Türkiye, bir anlamda garantör devlet sıfatı ile üstleneceği rolden de vazgeçmiş oluyordu.⁴⁴ BM Güvenlik Konseyi ile ilgili bir başka görüşe göre de Kıbrıslı Rumlar, Güvenlik Konseyi'nde verdikleri mücadele ile kendi istekleri doğrultusunda bir karar çıkarmayı başarmışlardır. Bu şekilde de Kıbrıs'ta günümüze dek sürecek Ada'daki Rumlar'ın Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak tanınması süreci başlamıştır. Bu durumun önüne geçemeyen Türk tarafı netice olarak Kıbrıs Sorunu'nda dönüm noktası olabilecek "vahim bir hataya" neden olmuştur.⁴⁵

Muhalefet partileri de BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan kararı eleştirmişlerdir. Adalet Partisi milletvekili Faruk Sükan, "şüpheli ve yeterince aydınlatılmamış noktalar bulunan" kararı iyi incelenmesi gerektiğini söylemiştir. Aynı partiden Şinasi Osma ise İnönü hükümetinin

⁴³ Rauf R. Denктаş, **Rauf Denктаş'ın Hatıraları 1964-1974**, 1.c. İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996, s. 158

⁴⁴ Bölükbaşı, **a.g.e.** s. 117

⁴⁵ Uslu, **a.g.e.** s. 80

Kıbrıs politikasını, “ürkek, çekingen ve beceriksizce” ifadeleri ile tanımlamıştır. Osmalı, Kıbrıs'ta akan kanın bir türlü durdurulmadığını söylemiş ve “çözüm için BM'den medet ummak gaflettir” ifadesini kullanmıştır. Millet Partisi'nden Zekai Dorman ise “Türk Dış Politikası'nın halen belli şahıslar aracılığı ile yürütüldüğünü ve bunun son derece yanlış ve zararlı bir gelenek olduğunu” söylemiştir. Dorman, Kıbrıs'ta gerçek milli politikanın bütün siyasi partilerin katılımı ile sağlanabileceğini de bildirmiştir.⁴⁶

Muhalefet partileri İnönü Hükümeti'nin Kıbrıs politikası hakkında Meclis'te bir genel görüşme açılması için harekete geçmişlerdir. Ada'da henüz olayların devam ettiği bir sırada Türkiye'de adeta “pamuk ipliğine bağlı” olan hükümetin takip ettiği siyasetin eleştirilmesi CHP'nin tepkisine yol açmıştır. CHP İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, “iktidarın olanak dahilinde tüm partilerle görüşerek bir siyaset belirlemeye çabaladığını ve bunun desteklenmesi gerektiğini” söylemiştir. Kırca, muhalefetin “alternatif bir seçenek” üretmediğini söylemiş ve yöneltilen eleştirilerin “kabul edilemez” olduğunu vurgulamıştır.

Meclis'te yapılan görüşmelerde kürsüye çıkan Başbakan İsmet İnönü, muhalefetin eleştirilerini “baştan başa hükümetin Kıbrıs politikasını onaylamamak” olarak yorumlamıştır. İnönü, Kıbrıs'taki politikanın “yarın ne karar vereceği belli olmayan bir muhalefetle yürütülemeyeceğini” söyleyerek, “...şimdi size kolaylık göstereceğim; güvenoyu istiyorum dersem iki gün sonra rey vereceksiniz. Bu tavrı (güvenoylamasını) kabul buyursanız yarın emaneti sahibine teslim edeceğim. Reddederseniz vazifeye devam edeceğim”⁴⁷ diye konuşmuştur.

Başbakan İsmet İnönü'nün Meclis'te muhalefete verdiği açık gözdağının ardından tavrıyla ilgili yapılan oylamada muhalefetin önergesi 140'a karşı 162 oy ile reddedilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan karara rağmen Kıbrıs'ta çatışmalar henüz durmamıştı. Karar gereğince oluşturulan Barış Gücü, 14 Mart'tan itibaren Ada'ya gönderilmeye başlanmıştır. Ancak Rumlar'ın Türk köylerine saldırılarının durmaması ve can kayıplarının sürmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü, yeniden “askeri müdahale” seçeneğini düşünmeye başlamıştır. Ancak İnönü'yü sıkıntıya sokan asıl konu, Ada'ya yapılacak hareket için Silahlı Kuvvetler'in yeterince hazırlıklı olmayışıdır. Komutanlar ile görüşen İnönü, onlardan “Kıbrıs'a asker gönderecek durumda olmadıklarını” üzüntü ile öğrenmektedir.⁴⁸

⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 28, B: 68, O:1, 11.03.1964, s. 540-543

⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 28, B: 68, O:1, 11.03.1964, s. 556

⁴⁸ Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, Ajans Türk Matbaa Sanayi, 1975, s. 259

Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs olaylarına karşı daha somut adımlar atmak amacıyla harekete geçmiş ve 12 Mart 1964 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Rumlar'a bir ultiimatom verilmesi kararlaştırılmıştır. Garantör devletlere ve Amerika'ya da bildirilen bu notada, "Türkiye'nin Kıbrıs konusunda gösterdiği iyi niyetin Rumlar'dan karşılık görmediği belirtilmiş ve Türkler'e yönelik saldırıların durmaması halinde müdahale hakkının tek başına ya da garantör devletler ile beraber kullanılacağı" bildirilmiştir. Hükümet, bu ihtarın sonuçlarını görmek için Rumlar'a sadece "48 saat" süre tanımıştır. Şayet bu süre içinde saldırılar durmaz ise hükümet üzerine düşeni yerine getirecektir.⁴⁹

Türkiye, Rumlar'a verdiği notada belirttiği kararlılığı göstermek için İskenderun'da bulunan kıta nakliye araçlarına muharebe için hazır olan Türk Kara Kuvvetleri birliklerini yerleştirmişti. Ültimatomu alan ülkelerden Amerika, Rumlar'ı ve Yunanistan'ı uyarmış ve olası bir müdahaleye karşı çıkmanın zor olacağını bildirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk da bazı ülkeler ile temasa geçerek Barış Gücü'ne verecekleri askerleri hemen göndermelerini istemiştir. Nitekim 14 Mart 1964 günü 42 Kanada askerinden oluşan ilk BM kuvveti Kıbrıs'a çıkmış ve ardından da olaylar yatışmıştır. Hükümet bunu büyük bir başarı olarak açıklamış ve Yeşil Ada'da bundan sonraki dönemde daha huzurlu günlerin yaşanacağı ifade edilmiştir.

Başbakan İnönü'nün, "krizi tırmandırma" siyaseti ile başarıya ulaşmıştır. Güvenlik Konseyi kararına karşın Ada'ya Barış Gücü göndermekte ağır davranan BM, İnönü'nün verdiği nota ile -ABD'nin de devreye girmesi ile- Kıbrıs'a ilk askeri gücü göndermek zorunda kalmıştır. İnönü'nün bu siyaseti izlenmesinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle İnönü, barış yolunun henüz tükenmediği inancındaydı. Ayrıca askeri bir müdahalenin Kıbrıs'ta sorunu çözebileceği kanısında değildi. Olası bir Türk-Yunan savaşından çekiniyor ve SSCB'nin de tehdidini göz önünde bulunduruyordu. Ayrıca Amerika'nın desteğini kaybetmekten de çekiniyordu.⁵⁰ Bütün bunlara rağmen İsmet İnönü, askeri müdahalenin gelecekte bir zorunluluk haline gelebileceğini de düşünmüştür.

İnönü, yeni bir hamle olarak Anayasa'nın 61. maddesine dayanarak Meclis'ten Kıbrıs'a "gerektiği zaman" asker göndermek için yetki almıştır. 16 Mart günü Meclis'te 491 milletvekilinin katılımı ile yapılan gizli oturumda hükümette 487 oy ile "herhangi bir durumda Kıbrıs'a müdahale yetkisi" verilmiştir. Oylamada 4 vekil çekimser oy kullanmıştır.⁵¹

⁴⁹ **Hürriyet**, 13 Mart 1964, sayı: 5699, s. 1

⁵⁰ Bölükbaşı, **a.g.e.** s. 119

⁵¹ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1964, sayı: 14233, s. 1

Rumlar'ın Sınırdışı Edilmesi Kararı ve Sonuçları

Kıbrıs'a bir askeri hareket gerçekleştiremeyen İnönü Hükümeti, Rumlar'a destek veren Yunanistan'ı bazı yaptırımlar ile zor durumda bırakmayı amaçlamıştır. Bu amaçla hükümet, 1930 Türk-Yunan Antlaşması ile Türkiye'ye yerleşen 11 bin Yunanlı'yı koz olarak kullanmaya karar vermiştir. Amaç, hem Rumlar'ı hem de Yunanlılar'ı taviz vermeye zorlamaktır. Plan şuydu; Yunan uyruklu Rumlar'ı sınırdışı etmekle tehdit etmek, eğer gerekirse bu tehdidi uygulamak, Yunan uyruklu vatandaşların Atina'ya baskı yapmalarını sağlamak, arkasından Yunanistan'ın Makarios'a baskı yapmasını sağlayarak EOKA'nın saldırılarına son vermek.⁵²

İnönü hükümeti, Fener Patrikhanesi'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasını da düşünmüş ancak yurtdışından gelebilecek tepkiler düşünülerek bundan vazgeçilmiştir. 1964 yılında Türkiye'de 17.724 Yunan vatandaşı yaşamaktaydı. Hükümet 16 Mart 1964 tarihinde 1930'da Yunanistan ile imzalanan "İkamet, Ticaret ve Fesih Antlaşması"nı tek taraflı bir kararla feshetmiştir. 34 yıldır yürürlükte olan kanunla Türkiye'de oturan Yunanlılar, her türlü ticari faaliyet, şirket kurma, mal edinme, mal satma, ihracat yapma haklarına sahip bulunuyorlar ve bu faaliyetlerinden dolayı çeşitli vergi ve resimlerden muaf tutuluyorlardı. Karar altı ay içinde uygulamaya konacaktı. Bu süre sonunda 12 bin Yunan uyruklu Türk'ün sınır dışına çıkacağı ortada idi. Buna karşılık 3 bin Türk de Yunanistan'dan dönüş yapacaktı.⁵³

Başbakan İsmet İnönü, karar ile ilgili olarak açık bir yorum yapmamış işlemi ve "normal bir siyasi teşebbüs" olarak değerlendirmiştir. Karar, Kıbrıs'ta durumun kritik bir safhada olduğu gerekçesi ile hemen uygulanmaya başlamış ve ilk etapta zararlı faaliyette buldukları saptanan 997 kişi 6 aylık süre dolmadan sınırdışı edilmişlerdir. 1964'ün sonuna dek geçen sürede toplam 8600 Yunan uyruklu Türkiye'den ayrılmıştır.

İnönü'nün Amerika'ya Yönelik Eleştirileri

Kıbrıs'ta 1963 yılının aralık ayından bu yana meydana gelen olaylarda çok sayıda Türk'ün yaşamını yitirmesi ve Başbakan İnönü'nün Batı ittifakından bir türlü beklediği desteği alamaması hayal kırıklığına yol açmıştır. Özellikle Amerika'dan gelen müdahaleyi engelleyici telkinler sonucunda İnönü, birdenbire tavrını değiştirmiş ve 15 Nisan 1964 günü Time Dergisi'ne verdiği mülakatta Amerika'yı eleştirmiştir. İnönü, mülakatında Türkiye'nin dış politikasında değişimler olabileceği mesajı vermiştir.

⁵² Samim Akgönül, **Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 256

⁵³ **Hürriyet**, 17 Mart 1964, sayı: 5703, s. 1

Başbakan İnönü, “Türkiye’nin Kıbrıs’ı asla pazarlık konusu yapmayacağını” ifade ettiği konuşmasında “NATO’nun dağılmaması için sabır gösterdiklerini” de belirtmiş ve ünlü ‘Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretlerinde muvaffak olurlarsa yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur. Türkiye de bu yeni dünya içinde kendi yerini alır’⁵⁴ sözünü söylemiştir.

İnönü’nün Time’a verdiği mülakatta Amerika’yı doğrudan hedef alan “ittifakın içinde mesuliyeti olan Amerika’nın önderliğine inanıyordum, bunun cezasını çekiyorum” sözleri de önemlidir. Başbakan, açıkça yanıldığını itiraf ederken, Türk Dış Politikası’nda “eksen kayması” olabileceği yönündeki tartışmalar kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü, Meclis’te yaptığı konuşmada, Batı ittifakından ayrılmanın söz konusu olmadığını bildirmiş ve “...müttefikler arasında şikayetler daima olacaktır. Bunun sınırı ve usulü de bellidir. Dolayısı ile ittifakların ömrü ve hayatıyeti üzerinde uzun konuşmak beyhude zahmet olmuştur”⁵⁵ diyerek tartışmalara son vermiştir.

Kıbrıs’ta ise Türkler üzerinde uygulanan baskı siyaseti duracak gibi gözüküyordu. Yunanistan’da Başbakan Papandreu ile görüşen ve destek alan Makarios, 6 Mayıs günü yaptığı açıklamada “ne pahasına olursa olsun Enosis’e ulaşacaklarını” söylemiştir. İnönü hükümeti ise her şeye rağmen Kıbrıs bunalımından diplomasi yolu ile bir çözüme ulaşmaya gayret gösteriyordu. Lahey’de toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Kıbrıs meselesini görüşmüş ve Türk-Yunan bağlantısı nedeniyle sorununun NATO’nun güney-doğu kanadını etkileyeceği belirtilmiştir. Başbakan İnönü de 12 Mayıs günü ABD’nin Ankara Büyükelçisi ile görüşerek Kıbrıs Sorunu’nda Makarios ile Papandreu’nun özdeşleştiğini belirtmiş ve Türkiye’nin savaş da dahil olmak üzere her türlü ihtimale hazırlıklı bulunduğunu bildirmiştir.

1964 mayısında Türkiye, bir kez daha Kıbrıs’a askeri müdahaleyi gündemine almıştır. Müdahale ihtimalini yeniden gündeme getirecek çok önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Öncelikle Makarios Hükümeti, Ada’ya silah yığmaya devam etmiştir. Bunun dışında 27 Mayıs tarihinde çıkarılan bir yasaya göre de 18-59 yaş arası bütün Kıbrıslı erkeklerin altı ay süre ile sadece Kıbrıslı Rumlar’dan oluşan Milli Muhafız Ordusu’nda askerlik yapmaları zorunlu hale getirilmiştir. Ada’daki Rumlar’ın askerlik ile aldığı bu karar sadece Türkiye tarafından protesto edilmekle kalmamış aynı zamanda İngiltere ve Yunanistan tarafından da protesto edilmiştir.

⁵⁴ **Ulus**, 17 Nisan 1964, sayı: 14585, s. 1

⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 30, B: 98, O:1, 06.05.1964, s. 300

Üç garantör devletin protestosuna rağmen Kıbrıslı Rumlar, askerlik konusunda geri adım atmamış ve düzenlemeyi resmileştirmeye çalışmıştır. 1 Haziran 1964 günü tasarı kanunlaşmıştır. Türkiye, 3 Haziran'da düzenlemeyi tekrar protesto etmiş ancak Makarios alınan kararın Ada'nın savunması için zorunlu olduğunu bildirmekle yetinmiştir.⁵⁶

Johnson Mektubu ve Sonuçları

Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırıların devam etmesi ve İnönü'nün Batı'dan bir türlü beklediği desteği alamaması sonucu sabırlar tükenmişti. Özellikle Makarios'un askerlik konusunda yaptığı düzenleme, Başbakan İnönü'yu yeniden müdahale için kararlı bir hale getirmiştir. 2 Haziran'da toplanan Bakanlar Kurulu, Kıbrıs'a bir askeri müdahale yapılması yönünde karar almıştır.⁵⁷ Askeri müdahale, Türkiye'nin güneyinde İskenderun'a yerleştirilmiş Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılacaktı. Bölgedeki kuvvetlerin vazifesi Kıbrıs'a çıkarak Türkiye'ye Rumlar ile yapılacak görüşmelerde üstünlük sağlayacak olan kıyı bölgelerini kontrol altına almaktı. Böylece hareket sonrası barış görüşmelerinde Türkiye, Rum ve Yunan hükümetlerine göre daha avantajlı bir durumda olacaktı.

Başbakan İsmet İnönü'nün Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartma kararını operasyon başlamadan kısa bir zaman önce Amerika'ya haber verdiğine dair kimi kaynaklarda yer alan bilgilere rağmen⁵⁸ III. Koalisyon Hükümeti'nde Sanayi Bakanı olarak bulunan Muammer Erten'in hatıralarında farklı bilgiler yer almıştır. Erten, askeri müdahale kararı alındığı toplantıda uzun süre operasyonun Amerika'ya ve garantör devletlere bildirilmesinin konuşulduğunu ancak buna Başbakan İnönü'nün karşı çıktığını anlatmıştır. İnönü, o günün teknolojisi ile her gelişmenin İncirlik Üssü'nden Amerika tarafından izleneceğini söylemiş ve ABD'nin ve elçisinin gösterdikleri tutum nedeni ile hareketi resmen duyurmaya gerek görmediğini açıklamıştır.⁵⁹

Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare, hatıralarında haziran ayı başlarında Başkent'te operasyona yönelik bazı sezgileri olduğunu belirtmiş ve Dışişleri Bakanı Erkin aracılığı ile Başbakan İnönü ile bir araya geldiğini ifade etmiştir. Hare, görüşmede hükümetin askeri müdahale arefesinde olduğunu öğrenmiş ve hemen aldığı bilgiyi Washington'a göndermiştir.

⁵⁶ Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 116

⁵⁷ Uslu, **a.g.e.** s. 95

⁵⁸ Uslu, **a.g.e.** s. 96, Bölükbaşı, **a.g.e.** s. 122, Ahmet Aydoğdu, **Kıbrıs Sorunu'nda Çözüm Arayışları, Annan Planı ve Referandum Süreci**, Ankara, Asil Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti. s. 65

⁵⁹ Hakkı Uyar, **Topraktan Parlamente'ye Muammer Erten**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2010, s. 159-160

Askeri müdahalenin önüne geçebilmek için çabalayan Amerika, bir uçak gemisi, bir kruvazör ve dört destroyerden oluşan 6. Filo'ya bağlı özel bir kuvveti Kıbrıs'a sekiz saat uzaklığa yerleştirmiştir. Bu kuvvet Türkiye ile Kıbrıs arasına yerleşerek Türkler'in askeri hareketine engel olmayı hedeflemiştir.⁶⁰

Amerika'nın Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartmasını önlemek için attığı en sert adım 5 Haziran 1964 günü Başkan Johnson imzası ile Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen mektuptur. Başbakan İsmet İnönü'yü sorunu görüşmek üzere Amerika'ya davet eden Başkan Johnson'un mektubu diplomatik üsluptan son derece uzaktı. Başkan Johnson, mektubunda şu konulara vurgu yapıyordu:

1- Geniş çapta sonuçlar doğurabilecek bu tür harekete girişmek Türk Hükümeti'nin Amerikan yöneticileri ile "önceden tam bir istişarede bulunmak" konusundaki taahhüdüne uygun değildir

2- 1959 Antlaşmaları, teminatçı devletler arasında tam bir istişareyi gerektiriyordu. Ancak Amerika, bu durumda bütün istişare olanaklarının kullanılmadığı ve dolayısı ile tek taraflı müdahale uygulaması olanağının bulunmadığı kanaatindedir. Ayrıca bu müdahale Türkiye ile Yunanistan arasında kaçınılmaz bir çatışmaya neden olacaktır. Oysa NATO'ya katılmak esas itibarı ile NATO'ya üye ülkelerin birbirleri ile çatışmamaları demektir.

3- Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahale Sovyetler'in aynı şekilde Türkiye'ye bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefikleri henüz Türkiye'yi SSCB'ye karşı korumak yönünde bir karar almamışlardır.

4- Türkiye'nin askeri müdahalesi BM'nin Kıbrıs'ta yapacağı iyileştirme çabalarını da baltalayabilir. BM üyelerinin çoğu çözümü sabote edebilecek Türkiye'nin tek yönlü sert müdahalesine en sert biçimde tepki verecektir.

5- Türkiye, Kıbrıs'ta Amerika tarafından askeri yardım çerçevesinde verilen silahları kullanamayacaktır.

6- Türkiye'nin müdahalesi Kıbrıslı Türkler'in toplu olarak katledilmesine yol açabilir.⁶¹

Başbakan İnönü, Johnson Mektubu'nun kendisine ulaşmasından sonra muhalefet liderleri ile bir araya gelmiş ve Amerika'nın askeri müdahale girişimini önlemeye çabaladığını söylemiştir. İnönü, Amerika'nın Akdeniz'deki 6. Filo'ya Türk Donanması hareketine geçtiği takdirde

⁶⁰ Uslu, a.g.e. s. 96

⁶¹ Uslu, a.g.e. s. 99-100

müdahaleyi önleme görevi verildiğini de belirterek bu nedenle hareket fikrinden vazgeçtiklerini bildirmiştir.⁶²

Amerika Başkanı Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup bir çok açıdan önemli sonuçlara yol açmıştır. 1966 yılında Hürriyet Gazetesi'nde mektubun tamamı yayınlana kadar kamuoyu, gelen mesajın içeriği konusunda sınırlı bilgilere sahiptir. Mesaja siyasilerin gösterdiği tepkiler de farklıdır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Amerika'dan gelen mesajı "ağır değil, endişeli" bulduğunu açıklamıştır. CKMP'nin açıklamasında Kıbrıs ile ilgili bir "milli politika" oluşturulmasını istenmiştir. MP lideri Osman Bölükbaşı, Kıbrıs'ta "milli politika"nın şart olduğunu söyleyerek, durumun parlak görünmediğini bildirmiştir. AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın Senato seçimleri için bulunduğu İstanbul'da 5 Haziran günü ölümü, bu partinin bu dönemde daha çok iç sorunlarla ilgilenmesine neden olmuştur.

Kıbrıs müzakerelerinin önemli bir bölümünde yer alan CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim, Johnson mektubunun hem iki ülke arasındaki ilişkileri hem de Kıbrıs Sorunu'nun derinden etkilediğini yazmıştır. Erim'e göre mektup gelene kadar dünyada, Amerikalılar'a "Go Home" denilmeyen tek memleket Türkiye'dir.⁶³ Nitekim Türkiye'de 1960'ların ortasından itibaren Amerika'ya karşı oluşan ve özellikle Altıncı Filo'ya karşı yapılan eylemlerle simgeleşen tepkilerin temelinde Johnson Mektubu yatmaktadır.

Dönemin gazetelerinde Amerika'nın Kıbrıs'a müdahaleyi engellediği yönünde görüşler ağır basmaktadır. Gazetelerdeki genel görüş, "Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare ile yapılan müzakere sonrası hareketin geri bırakıldığı" yönündedir. Askeri harekattan Amerika'nın ricası ile "şimdilik kaydıyla"⁶⁴ vazgeçildiği, İnönü'nün ABD'ye davet edilmesinin ise "olumlu" bulunduğu da belirtilmiştir. Kimi gazetelerde "adı açıklamayan hükümet yetkilisi" şeklinde ifadeler ile haberin kaynağının bizzat kabineden olduğu vurgusu ile inandırıcılık arttırılmaya çalışılmış ve "Başbakan İnönü'nün Johnson'un davetini reddettiği" öne sürülmüştür.⁶⁵ Lefkoşe kaynaklı bazı haberlerde de Başkan Johnson'un İnönü'ye hareket yapılmaması için "ihtar verdiği" de yazılmıştır.⁶⁶

Başkan Johnson'un mektubu Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Mesajın içeriği, Türkiye'nin bağımsızlığına ve içişlerine doğrudan müdahale olarak nitelendirilmiştir.

⁶² Hürriyet, 13 Haziran 1964, sayı: 788, s. 7

⁶³ Erim, a.g.e. s. 303

⁶⁴ Tercüman, 7 Haziran 1964, sayı: 945, s. 7

⁶⁵ Cumhuriyet, 6 Haziran 1964, sayı: 14311, s. 7

⁶⁶ Cumhuriyet, 7 Haziran 1964, sayı: 14312, s. 7

Bunun dışında Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına uğraması durumunda NATO'daki müttefikleri tarafından yalnız bırakılabileceğinin ima edilmesi ülkenin güvenlik sorununu da açığa çıkarmış oluyordu.⁶⁷ Mektupta yer alan bir başka önemli husus, Türkiye'nin Amerika tarafından verilen silahları Kıbrıs'ta kullanamayacağı yönündeki vurgudur. İsmet İnönü'nün 1947 yılında cumhurbaşkanı olduğu sırada yapılan anlaşma çerçevesinde verilen silahların, İnönü'nün başbakan olduğu dönemde "ABD'den izin alınmadan kullanılmayacağını" bildirilmesi ilginç bir rastlantıdır.⁶⁸ Nitekim İnönü, 1947'de onay verdiği yardım antlaşmasındaki bağlayıcı madde nedeniyle 1964 yılında Amerikan silahlarını kullanamayacağını "acı bir şekilde" öğrenmiştir.

İnönü'nün Johnson'a Yanıtı

Başbakan İsmet İnönü, ABD Başkanı Johnson'un mektubuna 13 Haziran 1964 tarihinde yanıt vermiştir. İnönü, yanıtında askeri hareketin geri bırakıldığını vurgulamış ve şu noktalara dikkat çekmiştir:

1- Türkiye, en büyük müttefiki Amerika'dan böyle bir mektup aldığı için düş kırıklığına uğramıştır. Bu mektup ile hayati önem taşıyan Kıbrıs Sorunu'nda Amerika ve Türkiye arasında derin görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıkmıştır.

2- Türkiye'nin Kıbrıs'a son müdahale girişiminden önce ABD'ye danışmadığı iddiası doğru değildir. Türkiye her müdahale girişiminde olduğu gibi bu kez de Amerika'ya bilgi vermiştir. Ancak her defasında Amerikalılar'ın girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

3- Kıbrıs'ta Türkler'e karşı uygulanan zulme Yunanlılar'ın tavrına karşı ABD bir şey yapmadı. Eğer baskı uygulanacaksa onlara karşı uygulanmalıydı. Amerika, Kıbrıs Sorunu'nda hangi tarafın haklı olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Bu da Türkiye'ye büyük sıkıntı yaşatmıştır.

4- Türkiye'nin kriz sırasında diğer garantör devletlerle istişare etmediği iddiası gerçek dışıdır. Türkiye, 21 Aralık 1963 tarihinden beri hem İngiltere hem de Yunanistan ile sorun hakkında temas kurmuş ve ortak müdahale önermiştir. Ancak bu girişimlerden sonuç alamamış, Yunanlılar ise Kıbrıslı Rumlar'ın kanunsuz ve insanlık dışı hareketlerini açıkça desteklemiştir.

5- Mektup Türkiye ve ABD arasındaki ittifakın niteliği konusunda bazı sorulara yol açmıştır.

⁶⁷ Cüneyt Akalın: **ABD ve Türkiye – 2 Yumuşama Yılları (1961-1989)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2011, s. 105

⁶⁸ Aydoğdu, **a.g.e.** s. 69. 1947'de yapılan bu anlaşmanın 4. maddesine göre "Türkiye, ABD'nin silah ve teçhizat yardımını bu ülkenin onayını almadan hiçbir şekilde başka bir amaç için kullanamayacaktır."

6- Mesaj, NATO konusunda da bazı sorulara yol açmıştır. Eğer NATO, mektuptaki gibi işleyecekse “tedaviye muhtaç” demektir.

7- NATO müttefikleri kendi arasında uluslararası antlaşmalara, kendi ortak anlaşma ve taahhütlerine eşit şekilde riayet etmesi ortaklığın hayati bir gerekliliğidir. Türkiye, Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı ortak hareket etmeye çağırmasına ve Yunanlılar'ın sorumluluklarına rağmen Türkiye'ye hücum ederlerse bunun sorumluluğu Türkiye'ye ait olmayacaktır.

8- Türkiye, ittifakın bir üyesi olarak sorumluluğunun bilincindedir. Türk yöneticilerinin Kıbrıs meselesinin mevcut antlaşmalara ait hükümlerin kabulü ile hal yoluna ulaşmasından başka bir amacı bulunmamaktadır. Eğer Amerikan liderleri Amerikan milletinin karakterindeki adalet duygusu ile yüksek otoritelerini kullanırlar ve bu yoldaki çabaları desteklerlerse bir çözüme ulaşmak mümkün olabilir.

9- Başbakan İsmet İnönü, ABD'ye gelerek Kıbrıs meselesini Başkan Johnson ile görüşmekten memnun olacağını da bildirmiştir.

İnönü'nün Amerika Gezisi ve Sonuçları

Başbakan İsmet İnönü, Kıbrıs Sorunu'nun en kritik aşamasında Amerika'ya gitmeden önce Meclis'in desteğini almak amacıyla güvenoyu istemeye karar vermiştir. TBMM'de hükümetin güvenoyu talebi 17 Haziran'da görüşülmeye başlanmıştır. Başbakan İnönü, Meclis'ten çıkacak karara “saygılı olacağını” ve güvenoyu alamadığı takdirde de “herhangi bir kırgınlık duymayacağını” bildirmiştir.⁶⁹

Meclis'te yapılacak güvenoylamasından hemen önce cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, muhalefet partilerinden hükümete güvenoyu vermelerini istemiştir. 19 Haziran günü yapılan oturumda İnönü Hükümeti, sadece “altı oy farkla” güvenoyu alabilmiştir. 396 milletvekilinin yer aldığı oylamada 200 milletvekili hükümete güvenoyu vermiş, buna karşılık 194 milletvekili güvensizlik oyu vermiştir. İki vekil de çekimser oy kullanmıştır.⁷⁰ Başbakan İsmet İnönü, göreve devam edip etmeme konusunda önce tereddüde düşmüş ancak Cumhurbaşkanı Gürsel ve bakanlarla görüşükten sonra göreve devam etme kararı almıştır.

Güvenoyu sonrasında 21 Haziran tarihinde Amerika'ya gelen İsmet İnönü, Beyaz Saray'da Başkan Johnson ile bir araya gelmiştir. ABD Başkanı, Türk ve Yunan Başbakanları'nı bir araya getirerek Kıbrıs Sorunu'nu köklü bir çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Başbakan İsmet İnönü, Yunanlı meslektaşları ile buluşmayı kabul etmiş ancak Yunan

⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 30, B: 107, O:1, 17.06.1964, s. 630

⁷⁰ Ulus, 20 Haziran 1964, sayı: 14646, s. 1

Başbakanı Papandreu, İnönü ile bir araya gelmeyi, sorunu bir Türk-Yunan meselesi haline getireceği gerekçesi ile geri çevirmiştir. Johnson'un davetini kabul ederek güçlük çıkartan taraf olmamayı amaçlayan İsmet İnönü'nün bu stratejisi doğru çıkmıştır.⁷¹ Nitekim Yunan tarafını ikna edemeyen Başkan Johnson, her iki liderle ayrı ayrı bir araya gelmiştir.

Başbakan İnönü ile ABD Başkanı Johnson arasında yapılan görüşme sonucunda yayınlanan ortak bildiride Türk tarafının tezi desteklenmiş ve "1959 Antlaşmaları'ndan vazgeçilemeyeceği" vurgulanmıştır.⁷² İsmet İnönü, görüşmeden sonraki açıklamasında temaslarından memnun olduğunu ve Amerikalılar'ın "iyi niyetlerini gösterdiklerini" açıklamıştır. İnönü, müzakereler sonucunda varılan neticenin zorlukların aşılmasında yardımcı olacağını da söylemiş ve Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu'nda "lüzumsuz güçlük çıkarmama" tutumunu sürdüreceğini sözlerine eklemiştir.⁷³

Başkan Johnson ile Papandreu'nun görüşmesinde Yunan tarafının, olası bir Türk-Yunan savaşında Sovyetler'den destek göreceğini açıklaması dikkat çekicidir. Ortak bildiride ise Kıbrıs Sorunu'nda yeni bir çözüm şeklinin aranmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır.

Başbakan İsmet İnönü, politika yaşamının en ağır metinlerinden birisi olan Johnson Mektubu'ndan sonra yaptığı Amerika ziyaretinde 1963 yılı Noel'inde meydana gelen olaylardan beri savunduğu "1959 Antlaşmaları'nın geçerliliği" tezini Amerikalılar'a kabul ettirmeyi başarmıştır. Papandreu'nun aksine uzlaşmacı bir tutum sergileyen İsmet İnönü, Washington'dan Türkiye'ye yaptığı temaslardan memnun olarak dönmüştür.

I. Acheson Planı ve Sonuçları

Amerika'da Kıbrıs Sorunu ile ilgili olarak yapılan müzakerelerden sonra temmuz ayında Cenevre'de bir konferans toplanmıştır. ABD özel temsilcisi Dean Acheson'un arabuluculuk görevi üstlendiği bu konferansta İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında görüşmeler yapılması planlanmıştır. Konferansa Türkiye adına Nihat Erim katılmıştır. Erim, Cenevre'de yaptığı temaslarda öncelikle Türkiye'nin beklentisinin "antlaşmalara saygı" olduğunu vurgulamıştır. Erim, ayrıca mevcut antlaşmalarda Türkler'in güvende olmadıkları da vurgulanmış ve ek teminatlar istediklerini de açıklamıştır.⁷⁴

⁷¹ Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası*, İstanbul, Cep Kitapları, 1987, s. 93

⁷² Uslu, *a.g.e.* s. 119

⁷³ *Hürriyet*, 25 Haziran 1964, sayı: 5800, s. 1

⁷⁴ Erim, *a.g.e.* s. 348

Konferansta tarafları uzlaştırmaya çabalayan Acheson, 14 Temmuz günü Kıbrıs Sorunu için hazırladığı çözüm planını taraflara sunmuştur. Acheson'un planında öneriler şu şekilde yer almıştır:

1. Kıbrıs, Yunanistan ile birleşmeyi seçmekte özgürdür. (enosis)
2. Adanın kuzeydoğusunda bulunan Karpaz'da bir bölge Türkiye'ye bırakılacaktır. Bu bölge Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olacaktır ve Türkiye buraya istediği kadar asker yerleştirebilecektir. bu uygulama Ada'da Türkler'in güvenliğini korumalarında yardımcı olacaktır.
3. Kıbrıslı Türkler'in çoğunlukta olduğu küçük bölgelerdeki Türk topluluğu self-determination hakkına sahip olacaktır.
4. Rum kontrolündeki bölgelerde bulunan Türkler, Lozan'ın Yunanistan'da kalan Türkler'e tanıdığı bütün olanaklardan yararlanacaktır.
5. BM ve Uluslararası Adalet Divanı tarafından atanan bir gözlemci, Kıbrıslı Türkler'in hakkına saygı gösterilip gösterilmediğini denetleyecektir.
6. Yunanistan'a ait olan Meis Adası Türkler'e verilecektir.⁷⁵

Acheson tarafından önerilen plan, hem "enosis" hem de "taksim" taleplerine yanıt verecek şekilde hazırlanmıştır. Bunun dışında Türkler'in güvenlik ile ilgili istekleri de karşılanmış olacaktır. Plana karşı ilk tepkiler Türk temsilcisi Nihat Erim ile Yunan temsilcisi Nicolareisis tarafından dile getirilmiştir. Erim, önerilen arazinin beklentileri karşılamayacağını ve teminatların karmaşık olduğunu söylemiştir. Yunan tarafı da Türkler'e geniş bir arazi verilmesine karşı olduklarını açıklamış ve Türkler'e ayrıca bir üs verilmesine karşı olduklarını bildirmiştir.⁷⁶

Başbakan İsmet İnönü, Acheson Planı ile ilgili hükümetin görüşlerini almak üzere Ankara'ya dönen Nihat Erim'e "planın müzakere edilebileceğini" söylemiş ve "Türkler'e verilecek arazinin genişletilmesi için çaba göstermesini" istemiştir. Kıbrıs'ta işgal olduğunu söyleyen İnönü, "Anlaşma sağlansa da uygulaması zor olacaktır. Bir nüfus değişimi şart ve mecburi olmalıdır. Karpaz'dan genişçe bir alan verilerse hoş görebiliriz" diyerek Erim'i yeniden Cenevre'ye göndermiştir.⁷⁷

Kıbrıs Sorunu'na çözüm bulmak amacıyla yeniden bir araya gelen taraflar müzakerelere tekrar başlamışlardır. Türk tarafı, Kıbrıs'ta Türkiye'ye verilecek arazinin sınırlarını belirlemeye çabalarken, Yunanlılar Meis Adası konusunda daha esnek gözükürken, Türkler'in daha fazla taviz vermesini de

⁷⁵ Uslu, a.g.e. s. 130

⁷⁶ Bölükbaşı, a.g.e. s. 130

⁷⁷ Erim, a.g.e. s. 372

istemişlerdir. Taraflar arasında uzun süren pazarlıklar sonucunda herhangi bir uzlaşmaya varılamamış ve görüşmeler Kıbrıslı Rumlar'ın Erenköy'e düzenledikleri saldırılar sonucunda kesilmiştir.

Türk Jetleri'nin Kıbrıs'ı Bombalaması ve Sonuçları

Kıbrıs'ta 1963 yılının Noel'inden beri devam eden Türkler'e yönelik şiddet hareketleri 1964 yılı Ağustos ayına gelindiği zaman bütün hızıyla devam ediyordu. Özellikle Yunanistan Başbakanı Papandreu'nun Rumlar'a destek amacı ile tam teçhizatlı ve ağır silahlı 9 bin asker ve 950 subayı Ada'ya çıkartması sonucunda saldırılar yoğunlaşmıştır. Nitekim 5 Ağustos tarihinde Erenköy ve Mansura'ya yeni bir saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıların amacı bölgede bulunan Türkler'i abluka altına alarak bütün bağlantılarını keserek tecrit etmek olarak belirlenmiştir.

Kıbrıs'ta bulunan BM Barış Gücü olayları önlemekte yetersiz kalmıştır. 7 Ağustos günü Türk mevzilerinin düşmeye başlaması karşısında Barış Gücü, sadece saldırıları protesto etmekle yetinmiştir. Cenevre'den Ankara'ya dönen Nihat Erim, Başbakan İnönü ile yaptığı görüşmede Makarios'u dizginlemek için yapılacak fiili bir müdahalenin Amerika tarafından anlayışla karşılanacağını açıklamıştır.⁷⁸ Olayların bir türlü durdurulamaması üzerine İnönü, bir kere daha askeri müdahale seçeneğini gündeme almaya başlamıştır. Ancak kritik aşamada İnönü'yü yine Türkiye'nin olası bir savaş durumunda gerekli donanıma sahip olmayışı düşündürmektedir.

Erenköy'de Türkler ile uzun zamandır irtibat sağlanamaması ve soydaşlar için tek seçeneğin havadan yapılacak bir müdahaleye bağlı görünmesi üzerine hükümet harekete geçmiştir. Öncelikle BM ve NATO ile temas kurulmuş ve arkasından 7 Ağustos günü Türk jetleri Kıbrıs üzerinde bir ihtar uçuşu yapmışlardır. Uçaklara ateş yetkisi de verilmiş ve bu yetki kullanılarak Poli'de Rum hücumbotlarına ateş açılmıştır. Ada'da iki taraf arasında bir savaş olasılığını önüne geçmek isteyen ABD, Yunanistan aracılığı ile Rumlar'a Türk uçaklarına ateş edilmemesi yönünde talimat vermiştir. Erenköy'de devam eden abluka ve artan saldırılar üzerine İnönü Hükümeti, Kıbrıs'ın bombalanmasına karar vermiştir. Alınan karar gereğince 8 Ağustos günü 30 jetin katılımıyla Rumlar tarafından kullanılan ikmal yollarına sınırlı bir hava saldırısı düzenlenmiştir.⁷⁹

Türk uçakları tarafından düzenlenen hava harekatı sırasında beş Rum şilebi ve bir hücumbot batırılmış, Rum mevzilerine takviye götüren 70 kamyonet de tahrip edilmiştir. Açılan karşı ateş sonucunda Yüzbaşı Cengiz

⁷⁸ Erim, **a.g.e.** s. 381

⁷⁹ **Ulus**, 9 Ağustos 1964, sayı: 14695, s. 1-7

Topel'in jeti isabet almış ancak uçaktan atlamayı başaran Topel, Rumlar'ı eline düşmüş ve çeşitli işkencelerle şehit edilmiştir.⁸⁰

9 Ağustos günü Rum saldırılarının devam etmesi üzerine Türk jetleri Kıbrıs semalarındaki uçuşlarını sürdürmüştür. Nitekim olayların başından itibaren Türkler'e yönelik saldırıların durdurulması için somut adım atmayan Batılı devletler, hava hareketi sonrasında harekete geçmişlerdir. Amerika, öncelikle Ankara'dan müdahalenin durdurulmasını istemiş ancak talebine olumlu yanıt alamamıştır. Bu girişimin ardından Başkan Johnson, yayınladığı mesajda her iki tarafa da "çarpmaların sona erdirilmesi" mesajını vermiştir. BM Güvenlik Konseyi, olaylarla ilgili yaptığı toplantıda Türk tarafına ateşkes çağrısı yaparken, Kıbrıs Hükümeti'nden de kontrolü altındaki kuvvetlere "ateşkes emri" vermesini istemiştir.⁸¹ Olayların BM'ye intikali üzerine Makarios, ablukayı kaldıracağını ilan etmiştir. Bu karar üzerine de Türk Hükümeti, hareketin durdurulduğunu açıklamıştır.

Kıbrıs Türkleri'ne yönelik başlatılan Erenköy saldırısı bölgedeki Türkler'in ortadan kaldırılmasını amaçlıyordu. Başbakan İnönü, büyük devletleri harekete geçirebilmek amacıyla -1963 Noel olayları sonrasında ilk kez- silahlı güç kullanımına karar vermiş ve Türk jetlerini Ada'ya yollamıştır. 7-9 Ağustos 1964 günleri arasında düzenlenen hava hareketi sırasında Rum mevziilerinin bombalanması, Batılı devletleri harekete geçirmiş ve Makarios, ablukayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Böylece İsmet İnönü, gerektiğinde Kıbrıs Türkleri'ni korumak amacı ile güç kullanabileceğini de göstermiş ve bunun sonucunda da Erenköy Türkleri yok edilmekten kurtarılmıştır.

II. Acheson Planı ve Sonuçları

Kıbrıs'ta Türkler'e yönelik abluka sona erdikten sonra taraflar bir kere daha Cenevre'de bir araya gelerek müzakerelere başlamışlardır. Başbakan İnönü, Türkiye'yi temsil eden Nihat Erim'e "I. Acheson Planı çerçevesinde" pazarlık etme yetkisi vermiştir. Konferans'ta 20 Ağustos günü Dean Acheson, taraflara II. Acheson Planı olarak anılan yeni bir öneri getirmiştir. Acheson, yeni planın bizzat ABD Başkanı Johnson'un önerileri doğrultusunda hazırlandığını bildirmiştir.

Yeni planda temel hedef Yunanlılar'ı memnun ederek ilk plandaki hoşnutsuzluğu gidermek olarak belirlenmiştir. II. Plan'da şu esaslar yer almıştır:

1. Komikebir'in iki mil batısından geçen bir kuzey-güney çizgisinin doğusu (yaklaşık 200 mil kare) 50 yıl süre ile Türkiye'ye kiralanacaktır.

⁸⁰ Serter, a.g.e. s. 233

⁸¹ Toluner, a.g.e. s. 123

2. Kıbrıs Türkleri'ne I. Plan'daki haklar tanınacaktı ve Lefkoşe'de Türk işlerine bakan yüksek rütbeli bir memur bulunacaktı.

3. Yunanistan'da Kral'ın başkanlığında düzenlenecek bir Şura'da bu kararlar müzakere edilecektir. Ada'da önce Enosis olacak, sonra Türk hakları ABD garantisi altına verilecekti.

4. Yunanlılar, Türkiye'ye kiralanacak sahanın batı sınırını duyurmakta zorluk çekerse bu sınırı NATO Başkomutanı Lemnitzer belirleyecektir.⁸²

II. Acheson Planı, ilkinde göre daha "geri" bir metin olarak dikkat çekmiştir. Çünkü ilk planda Türkiye'ye Karpas'da daimi bir üs verilmiş, buna karşılık ikinci planda daha küçük bir üssün 50 yıllığına kiralanması teklif edilmiştir. Bunun dışında ilk planda yer alan Türkler'e verilecek otonom bölgeler bu planda yer almamıştır. İnönü'nün açık talimatı üzerine Erim, bu teklifleri geri çevirmiştir. Başbakan İnönü, bu kararlılığını ABD'nin Ankara Büyükelçisi Hare yaptığı görüşmede de göstermiş ve "Türkiye'nin ancak I. Plan'ı kabul edebileceğini" söylemiştir.⁸³

Yunanistan'ın II. Plan'a bakışı olumlu olmuş ve bu plan, "temel alınabilecek bir belge" olarak görülmüştür. Başbakan Papandreu, Türkler'e verilen arazinin sınırlandırılmasını çok olumlu bulmuştur. Ancak katıksız Enosis'i hedefleyen Makarios, II. Planı da kabul etmemiştir.⁸⁴ Makarios'un görüşlerini değiştirmek mümkün olmayınca Amerika'nın arabuluculuk girişimleri "fiyasko" ile neticelenmiş ve 31 Ağustos günü ABD yönetimi Cenevre görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.

Bağlantısızlar Konferansı'nda Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs'ta iki toplum arasında yaşanan sorunlara Cenevre'de yapılan görüşmelerde de çözüm bulunamaması ve İsmet İnönü'nün Amerika'dan gelen baskılara rağmen II. Acheson Planı'nı kabul etmemesi ABD'nin Türkiye'de yeni bir başbakan arayışlarına girmesine neden olmuştur. Bu amaçla Türkiye'ye gelen Amerikalı askeri elçi General Porter, Kıbrıs konusunda İnönü'nün reddettiği teklifleri kabul edebilecek bir başbakan aramakla görevlendirilmiştir.⁸⁵

Kıbrıs Sorunu'nun gündeme geldiği bir başka uluslararası platform, 5 Ekim 1964 tarihinde Kahire'de toplanan 2. Bağlantısızlar Konferansı olmuştur. Konferansa katılan Makarios, 56 devlet ve hükümet başkanı ile temas kurmuş ve görüşlerini anlatmıştır. Buna karşılık Türkiye, Konferans'a

⁸² Erim, a.g.e. s. 400

⁸³ Nihat Erim, **Günlükler: 1925-1979**, II. C. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 783

⁸⁴ Uslu, a.g.e. s. 141

⁸⁵ Toker, a.g.e. s. 211

Beyrut Büyükelçisi Vahit Halefoğlu ve Cezayir Büyükelçisi Semih Günver'in resmi gözlemci olarak katılmasını amaçlamış ancak bunu başaramamıştır. Başarısızlığın nedeni de Türkiye'nin NATO ve CENTO üyeliği olarak gösterilmiştir. Bu örgütlere üye olan Türkiye ancak Konferans'a seyirci olarak katılabılmıştır.⁸⁶

Bağlantısız ülkeler Kıbrıs Sorunu'nda Türk tezine Ada'da iki ayrı cemaatin bulunduğunu savunması nedeniyle destek vermemişlerdir. Çünkü bu tezin desteklenmesi ve Kıbrıs'ın bölünmesi olasılığı farklı etnik ve dinsel gruplardan meydana gelen bu ülkeleri de tehdit edebilirdi. Bunun dışında Türkiye'nin bu ülkelere yönelik belirgin bir politikası da mevcut değildi. Nitekim konferansın 11 Haziran'da kabul ettiği bildiri, Türkiye açısından tatmin edici olmamıştır.

Bildiride, "Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına bütün ülkeler tarafından saygı gösterilmesi" istenmiştir. Bunun dışında "Kıbrıs halkının kendi geleceğini tayin hakkına vurgu yapılmış ve hiçbir yabancı devletin Kıbrıs'ın içişlerine karışmaya ve Ada'da kuvvet kullanmaya hakkının olmadığı" bildirilmiştir. Yayınlanan bildiride ayrıca "Ada'daki yabancı üslerin kaldırılması ve bütün yabancı güçlerin Kıbrıs'tan çıkartılması" da istenmiştir.⁸⁷

Bağlantısız ülkeler, yayınladıkları bu bildiri ile 1959 Antlaşmaları'na rağmen Kıbrıs'a müdahale hakkını tanımadıklarını ilan etmişler ve Rumlar'ın tezine destek vermişlerdir. Kabul edilen bu bildirin asıl önemli sonucu, 1965'in Aralık ayında yapılan toplantıda görülecektir. Bu tarihte düzenlenen BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs Sorunu görüşülürken, Bağlantısızlar'ın oyu ile Kahire'deki konferanstan çıkan sonuca uygun ve tamamen Rumlar'ın görüşü ile uyuşan bir karar alınacaktır.⁸⁸

Başbakan İsmet İnönü, Kahire'de alınan kararın Rum tezini destekler göründüğünü ancak uluslararası antlaşmaları tanımayan bir düşünce tarzını haksız ve milletlerarası ilişkiler için tehlikeli saydıklarını açıklamıştır. İnönü, "İslam'ın koruyucusu geçinen İslam siyasetçileri içinden Müslüman Türkler'in katledilmesini onaylayanların çıkmasının insanlık tarihinde daima örnek gösterilecek bir adaletsizlik olduğunu" da vurgulamıştır.⁸⁹

Ana muhalefet partisi AP'nin Genel Başkan Vekili Faruk Sükan ise Kahire'den çıkan karara tepki gösterirken, hükümetin tarihi çok önceden belli olan Konferans'a temsilci gönderememesini "şahsiyetsizlik,

⁸⁶ Sönmezoğlu, a.g.e. s. 179

⁸⁷ Sarıca/Teziç/Eskiyurt, a.g.e. s. 88

⁸⁸ Melek Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 150

⁸⁹ Turan, a.g.e. s. 666

beceriksizlik ve basiretsizlik” sözleriyle eleştirmiştir. Sükan, “Hariciye’nin Makarios karşısında mağlup olduğunu” da ifade etmiştir.⁹⁰

Başbakan İnönü, Bağlantısızlar Konferansı’ndan çıkan karardan sonra Kıbrıs Politikası’nda yeni bir siyaset uygulamaya karar vermiş ve II. Dünya Savaşı’ndan bu yana bozuk olan Türk-Sovyet ilişkilerini düzeltmeye karar vermiştir.

Federasyon Tezi ve Sovyetler İle Barışma Politikası

Bağlantısızlar Konferansı’nın Kıbrıs Sorunu’na yaklaşımı, İnönü Hükümeti’nin dış politikaya yeni bir yön vermeye sevk etmiştir. 11 Aralık tarihinde yapılacak BM toplantısı öncesinde Dışişleri Bakanlığı’nın çalışmaları sonucunda Türkiye’nin Kıbrıs Sorunu’nda yeni tezinin “Bağımsız Kıbrıs” olacağı ilan edilmiştir. Yeni Kıbrıs tezinin belli başlı ilkeleri şunlardır:

1. Türkiye Kıbrıs’ın bağımsızlığına inanmaktadır
2. Ada’daki halkın tümüne tanınacak self-determination ilkesi Yunanlılar’ın ve Rumlar’ın tezi olan Enosis’e yol açacaktır. Bu durum BM’nin bağımsızlık ilkesi ile bağdaşmamaktadır.
3. Self-determination uygulanacaksa iki topluma ayrı ayrı uygulanmalıdır. Bu durumda sonuç “taksim” olacaktır. Türkiye, Enosis’e karşıdır, Yunanistan ise “taksim”den yana değildir.
4. Kıbrıs’ın bağımsızlığı ve Ada’daki Türkler’in teminatı 1959 Antlaşmaları ile garanti altına alınmıştır. Ancak Makarios anlaşmaları ihlal etmiş ve Kıbrıs’ta iç savaş yaşanmış ve teminatlar ihlal edilmiştir.
5. Ada’nın bağımsızlığı için taraflar tekrar bir araya gelmeli ve Kıbrıs’ın bağımsızlığına imkan veren bir antlaşmaya gitmelidirler.
6. Varılacak antlaşmada Türk topluluğuna bir takım azınlık hakları değil, Ada’da iki toplumun bulunduğunu hissettiren hükümler yer almalıdır.
7. Türk topluluğunun teminatı ve Ada’nın bağımsızlığı ancak kurulacak bir federasyon ile sağlanabilir. Federasyon topluluklarının coğrafi birlik ve muhtariyet şeklinde Ada’da yer almaları halinde devamlı teminat olabilecektir.⁹¹

⁹⁰ Cumhuriyet, 15 Ekim 1964, sayı: 14442, s.7

⁹¹ Cumhuriyet, 25 Ekim 1964, sayı: 14452, s.1

Kıbrıs Sorunu ile ilgili Dışişleri Bakanlığı yeni tezi hazırlamıştı ancak BM'nin finansmanını ve teşkilat giderlerine katılmayan ülkelere uygulanacak yaptırımı belirten BM Şartı'nın 19. maddesinin yorumlanmasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine Aralık ayında yapılması gereken Genel Kurul toplantısı ertelenmiştir. "Taksim" tezinden "federasyon" tezine geçen Türkiye, Kıbrıs Sorunu'nda Batı ittifakının dışında destek arayışlarına başlamıştır.

SSCB'de Rumlar'ın tezini destekleyen Kruşçev'in yerine Brejnev'in göreve gelmesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim Başbakan İnönü, Amerika ve Batı'nın isteğinin aksine Türkiye'nin Sovyetler'e düşman olmayacağını belirtmiş ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'i Moskova'ya göndermiştir. 30 Ekim tarihinde bu ülkeye gelen Erkin, 25 yıl sonra Sovyet topraklarına ayak basan ilk Dışişleri Bakanı olmuştur.⁹²

Türk-Sovyet yetkililer arasında yürütülen müzakereler sonucunda 6 Kasım 1964 tarihinde yayınlanan ortak bildirin Kıbrıs ile ilgili bölümünde şu ifadeler yer almıştır:

"İki taraf Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet esasını ve her iki cemaatin kanuni haklarına riayet ve Ada'da iki milli cemaatin varlığını tanıma esasını üzerine barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir çözüm yolunun bulunmasına taraftar olduklarını ifade etmişlerdir."⁹³

Müzakerelerin ardından yayınlanan ortak bildiride yer alan ifadelerde Ruslar'ın Kıbrıs Sorunu'ndaki tavır değişimini ortaya koymuştur. Kruşçev döneminde Enosis'e destek veren SSCB, bu bildiri ile Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ile her iki cemaatin hukuki haklarını tanıdığını göstermiştir.⁹⁴

Dışişleri Bakanı Erkin, SSCB'ye yaptığı gezinin "tatminkar" olduğunu bildirmiş ve bu ülkenin önceden Rum tezini desteklemesine rağmen artık görüşünün değiştiğini vurgulamıştır.⁹⁵ Türk heyetinin Moskova gezisi Atina'da geniş yankı uyandırmış ve Sovyet yetkililerin Enosis'i reddetmelerinin Başbakan Papandreu'ya "ciddi bir darbe" olduğu yorumunu yapmışlardır. Ana muhalefet lideri Kanallepulos da iktidarı "Yunanistan'a çöküntüye götürmekle" suçlamıştır.⁹⁶

⁹² Ed: Baskın Oran: **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, 1.c., 14. bs., İletişim Yayınları, 2009, 775

⁹³ **Tercüman**, 7 Kasım 1964, sayı: 1098, s. 1

⁹⁴ Sönmezoğlu, **a.g.e.** s. 133

⁹⁵ **Ulus**, 13 Kasım 1964, sayı: 14791, s. 7

⁹⁶ **Hürriyet**, 11 Kasım 1964, sayı: 5939, s.7

Başbakan İsmet İnönü, 1965 yılına girerken yaptığı açıklamada, olayların başlangıcında birkaç günde ezilmesi planlanan Türkler'in tarihte nadir görülen bir kahramanlıkla haklarını korumaya kararlı olduklarını söylemiş ve "...Türk Milleti, Kıbrıs davasında hükümetin politikasını desteklemiştir. Millet in barış içinde son imkana kadar sebat edeceği ve ancak son imkandan sonra her fedakarlığı yapacağı artık anlaşılmıştır ve bu bizim milli politikamızdır" sözleri ile hükümet in Kıbrıs konusundaki kararlılığını vurgulamıştır.⁹⁷

4 Ocak 1965 tarihinde SSCB Yüksek Şurası Başkanı Podgorny, resmi bir ziyaret amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Erkin'in gezisinden sonra Sovyet yetkililerin yaptığı iade ziyareti, Ruslar'ın Kıbrıs Politikası'ndaki değişimin ikinci safhasını oluşturmaktadır. Ankara'da İnönü tarafından kabul edilen Sovyet heyeti, Başbakan'ı SSCB'ye davet etmiştir. Rus heyetinin başında bulunan Podgorny, TBMM'de bir konuşma yapmış ve Kıbrıs konusu ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Podgorny, Meclis kürsüsünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı istediklerini vurgulamıştır. Ada'da her iki toplumun barış içinde yaşaması için gereken önlemlerin alınması gerektiğine değinen Podgorny, "Kıbrıs'ta iki cemaatin de tanınarak meselenin barış içinde çözümlenmesinden yana olduklarını" söylemiştir.⁹⁸

İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi yolunda bir başka adım da Türk Hükümeti'nden gelmiş ve Türkiye'nin NATO tarafından Sovyetler'e karşı oluşturulan "çok taraflı askeri güç"e katılmayacağı açıklanmıştır. Karşılıklı atılan bu adımların arkasından Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun İzvestia Gazetesi'ne verdiği beyanat ile SSCB'nin Kıbrıs konusunda "federasyon" tezini desteklediği ilan edilmiştir. Bu demeçle Sovyetler'in Kıbrıs siyasetinin değiştiği açık olarak ortaya konmuştur.⁹⁹ Türk Dışişleri, Gromiko'nun beyanatını şöyle yorumlamıştır:

"Bu demeçle Rusya açıkça Enosis karşısında tavır almıştır. Self-determination hakkında söz edilmemiştir. Kıbrıs'ta sorunun çözümü için tüm yabancı güçlerin çekilmesi gerektiği bildirilmiştir. Federasyon tezinin desteklenmesi ile Tarafsızlar'ın BM'de izleyeceği politikalar hakkında tavsiyelerde bulunulmaktadır." Başbakan İsmet İnönü de SSCB'nin "federasyon" tezini desteklemesini "Kıbrıs davasının halli yolunda en önemli adım olarak gördüklerini" belirtmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Turan, a.g.e. s. 710

⁹⁸ **Ulus**, 6 Ocak 1965, sayı: 14845, s. 7

⁹⁹ Oran, a.g.e. s. 776

¹⁰⁰ **Hürriyet**, 23 Ocak 1965, sayı: 6012, s.7

III. Koalisyon Hükümeti'nin Sonu

Kıbrıs Sorunu'nda Batı ittifakı tarafından yalnız bırakılan Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarından beri ilişkilerinin bozuk olduğu ve başlangıçta Enosis'e destek veren SSCB ile ilişkileri yeniden düzenlemiş ve bu ülkeyi kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Ancak 1964 yılı boyunca Türkiye'nin "1 numaralı sorunu" haline gelen Kıbrıs konusu, İnönü'nün başında bulunduğu III. Koalisyon Hükümeti'ni oldukça yıpratmıştı. Ömrünü savaşlarda geçirdiği için o dönemde "harp tecrübesini çok iyi bilen" İsmet İnönü'nün sorunu barışçı yöntemlerle çözme çabaları muhalefetin tepkisini çekmişti. Muhalefet açısından Kıbrıs Sorunu, çoğu zaman hükümeti yıpratmak için "en büyük koz" olarak görülmüştür.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile iktidardan uzaklaştırılan DP'nin mirasçısı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi, kısa zamanda seçmenlerden büyük destek görmüştü. Ana muhalefet partisi konumunda olan AP, 7 Haziran 1964 yılında yapılan kısmi senato seçimlerinde 50 senatörlükten 31'ini kazanmayı başarmıştır. Buna karşılık CHP sadece 19 senatörlük kazanabilmiştir.¹⁰¹ Ragıp Gümüşpala'nın ölümünden sonra 29 Kasım tarihinde genel başkanlığa seçilen Süleyman Demirel, partisinin, Meclis'te Anayasa'ya göre gereken 226 oyu bulur bulmaz hükümeti düşüreceğini açıklamıştır.¹⁰²

27 Mayıs sonrası dönemde askerler tarafından demokrasiye dönüşün "en büyük teminatı" olarak görülen İsmet İnönü, 10 Kasım 1961 gününden beri sürdürdüğü Başbakanlık görevinde –daha çok Kıbrıs Sorunu nedeni ile– oldukça yıpranmıştır. 1965'te 81 yaşında olan İnönü'de yakın çevresine göre "bıkkınlık belirtileri" görülmeye başlamıştır ve O, TBMM'de partilerin hükümeti düşürmek için uzlaşmalarının önüne geçmek için herhangi bir girişimde bulunmamıştır.¹⁰³

III. Koalisyon Hükümeti'ni düşürmek için AP lideri Demirel'e "aradığı fırsat" Meclis'te 1965 yılı bütçesi görüşürken gelmiştir. AP öncülüğündeki muhalefet partileri, bütçeye kırmızı oy vererek hükümeti düşürmek için uzlaşmışlardır. Oylama öncesinde Cumhurbaşkanı Gürsel ile görüşen İnönü, kırmızı oyların daha fazla görüldüğünü ve bunun gerçekleşmesi halinde çekileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁴ 450 milletvekilinin bulunduğu Meclis'te

¹⁰¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)**, 3.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002, s. 115

¹⁰² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s. 240

¹⁰³ Toker, **a.g.e.** s. 226

¹⁰⁴ Turan, **a.g.e.** s. 738

Anayasa'ya göre bu sayının yarısı olan 225'in bir fazlası, 226 oy, güvensizlik oyu için yeterli olacaktı. Buna rağmen Başbakan İnönü, basına yaptığı açıklamada bütçeye verilecek kırmızı oy sayısının "bir fazla olması" durumunda istifa edeceğini açıklamıştır.

1965 yılı bütçesi 13 Şubat 1965 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. TBMM'de yapılan oylama sonucunda 225 kırmızı oya karşılık, 197 beyaz oy çıkmıştır. Bütçeye verilen kırmızı oy sayısı, Anayasa'nın öngördüğü rakamın altında kalmasına rağmen Başbakan İnönü sözünde durmuş ve Çankaya'ya çıkarak hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e sunmuştur.¹⁰⁵

Sonuç

Türk Dış Politikası'nın önemli safhalarından birisini oluşturan Kıbrıs Sorunu, 1960'ların başında oldukça zorlu bir aşamadan geçmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin sonrasına rastlayan bu dönemde bir taraftan Türk Demokrasisi'ni yeniden hayata geçirme çabaları devam etmiş, bir yandan da Kıbrıs'ta meydana gelen kanlı olaylar uzun süre kamuoyunu meşgul etmiştir.

1959 yılında yapılan Londra ve Zürih Antlaşmaları ile temeli atılan ve 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, iki toplumun bir arada yaşayabileceği bir yapı oluşturmuştu. Ancak Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un Türkler'i yok ederek Ada'yı Yunanistan'a başlama (Enosis) çabaları ve Akritas Planı çerçevesinde -1963 yılı Noel ayında-Türkler'e karşı girişilen şiddet hareketleri Türkiye'ye büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Askerler tarafından demokrasiye geçiş döneminin "sigortası" olarak görülen Başbakan İsmet İnönü, öncelikle 1959 Antlaşmaları'na göre garantör statüsünde olan Yunanistan ve İngiltere'ye Kıbrıs'taki saldırıları durdurmak için çağrı yapmıştır. Başbakan İnönü'nün bu girişimi O'nun uluslararası antlaşmalara bağlılığını kanıtlayan önemli bir unsurdur. İnönü, bu girişimden sonuç alınmaması üzerine yine garantör antlaşmasına dayanarak Türk uçaklarına Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşu yapma emri vermiştir. İnönü'nün bu emri diğer ülkeleri harekete geçirmiş ve İngiltere ile Yunanistan, olayları durdurmak üzere harekete geçmiştir.

Kıbrıs'ta Rumlar tarafından Türkler'e karşı girişilen 1964 yılının ilk sekiz ayında aralıksız devam etmiştir. kimi zaman Ada'dan gelen haberler Türk kamuoyunun tepkisini çekmiş, muhalefet partileri hükümeti "pasif politika izlemekle" suçlamış ancak İnönü, tüm baskılara rağmen -kimi zaman askeri müdahale seçeneğini düşündüğü halde- sorunu barışçı yollarla çözümlenmeyi ana ilke olarak benimsemiştir. Barışçı siyasetin izlenmesinde o

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 13 Şubat 1965, sayı: 14562, s.1

tarihlerde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askeri hareket için yeterli donanımına sahip olmayışı da yadsınamaz. Askeri yetkililer ile görüşen Başbakan İnönü, Kıbrıs'a yapılacak bir askeri hareketin başarısızlıkla sonuçlanması ihtimalini göz önüne alamamıştır. Gençlik yıllarını savaş meydanlarında geçiren İnönü, harp sahasında alınabilecek bir yenilginin büyük mahzurlar doğuracağı fikrinde olmuştur. Bunun sonucunda da Kıbrıs'a bir askeri müdahale en son çare olarak düşünülmelidir.

Kıbrıs'ta Türkler'e karşı girişilen şiddet hareketlerinin bütün diplomatik girişimlere rağmen devam etmesi üzerine Başbakan İsmet İnönü, haziran ayı başında bütün olumsuzluklara rağmen Kıbrıs'a bir askeri müdahale planlamıştır. BM Barış Gücü'nün yetersiz kalması üzerine planlanan bu askeri müdahale, ABD Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü'ye gönderilen mektup üzerine yapılamamıştır. Bu mektup, belki de İnönü'yu uzun siyasi kariyeri boyunca en fazla rencide eden olaylardan birisidir. Çünkü, o ana dek Batı ittifak içinde sorunun çözümüne inanan İnönü, Batı tarafından yalnız bırakıldığını "acı bir şekilde" öğrenmiştir.

Diplomatik nezaketten uzak bir dille yazılan bu mektubun Türk Dış Politikası'nda önemli bir yeri vardır. Johnson Mektubu ile beraber 1965 yılı sonrasında Türk Dış Politikası kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Özellikle 1961 Anayasası ile gelişen sol hareket, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'nin Batı ittifakı ile olan bağlarını sorgulamıştır. 1968 ve sonrasında öğrenciler arasında yayılan Amerika karşıtı eylemlerde de Johnson Mektubu önemli bir rol oynamıştır.

Başbakan İnönü, mektup ile beraber kendisini Amerika'ya davet eden Johnson'a karşı "kırgınlık siyaseti" izlememiş ve daveti kabul etmiştir. Yunanistan Başbakanı Papandreu ile bir araya gelmeyi de kabul eden İnönü, "güçlük çıkartan taraf olmamayı" tercih etmiştir. Buna karşılık Yunan tarafının İnönü ile bir araya gelmemesi ABD nezdinde İnönü'nün uzlaşmacı taraf olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim, Başbakan İsmet İnönü'nün Amerika'daki temaslarında 1959 Antlaşmaları'nın geçerliliği bir kere daha onaylanmıştır. Bu sonuç, krizin başından beri Garantörlük Antlaşmaları'ndan taviz vermeyeceğini ilan eden İnönü açısından büyük bir başarıdır.

1964 yılının yaz aylarında toplanan Cenevre Konferansı'nda ortaya çıkan I. Acheson Planı'nda Ada'da Türkler'e bir üs verilmesi İnönü tarafından kabul edilmiştir. Ancak Rumlar, bu üsse karşı çıktıkları gibi Ağustos başında Erenköy'de Türkler'e yönelik yeni bir saldırı başlatmışlar ve bu gelişme üzerine Başbakan İnönü, Türk jetlerine Kıbrıs'taki Rum mevzilerini bombalama emri vermiştir. İnönü'nün bu kararlılığı sonuç vermiş ve

Rumlar, Türkler üzerindeki ablukayı kaldırmak zorunda kalmışlardır. Cenevre’de tekrar başlayan müzakerelerde daha çok ilk plana itiraz eden Rumlar’ı tatmin etmek amacı ile ortaya çıkan II. Acheson Planı’nda Türkler’e verilen üstün ve otonom bölgelerden vazgeçilmesi üzerine İnönü, ilk plan haricinde bir metni kabul edemeyeceklerini ilan etmiştir.

Başbakan İnönü, Kıbrıs Sorunu’nda Batı ittifakından beklediği desteği alamayınca Doğu’dan bir destek aramaya başlamıştır. Öncelikle Kıbrıs Sorunu’nda “taksim tezi”nden “federasyon tezine” geçen Türk Hükümeti, II. Dünya Savaşı yıllarından beri ilişkilerin bozuk olduğu SSCB ile yaklaşma politikası izlemiştir. Dışişleri Bakanı Erkin’in Moskova gezisi ve Podgorny Başkanlığı’ndaki bir Rus Heyeti’nin Türkiye’ye yaptığı ziyaret sonucunda Sovyet Rusya, Dışişleri Bakanı Gromiko aracılığı ile Kıbrıs’ta “federasyon tezi”ni desteklediğini ilan etmiştir.

İnönü’nün izlediği bu siyaset değişimi, dünyanın iki süper gücünden birisi olan SSCB’yi Kıbrıs Sorunu’nda Türkiye’nin yanına çekmeyi başarmıştır. Batı ittifakı tarafından yalnız bırakılan İnönü, SSCB aracılığı ile Amerika’ya “alternatifsiz olmadığı” mesajı vermiştir. İnönü’nün bu başarıyı daima savunduğu diplomatik usullerle elde etmesi de son derece önemlidir.

1965 yılı başında yıpranan III. Koalisyon Hükümeti, iç siyasette giderek “yıldızı parlayan” AP karşısında oylarını arttırmayı başaramamıştır. Kıbrıs Sorunu nedeniyle oldukça yıpranan İsmet İnönü’nün karşısında AP’nin genç ve yeni lideri Süleyman Demirel yer almıştır. İlk fırsatta hükümeti düşüreceğini ilan eden Demirel, beklediği fırsatı 1965 yılı bütçesinin Meclis’te oylanması sırasında yakalamıştır. Bütçeye verilecek kırmızı oyların bir fazla çıkması durumunda istifa edeceğini açıklayan Başbakan İnönü, sözünü tutmuş ve bütçeye verilen 225 kırmızı oy üzerine – Anayasa’ya göre 226 oy gerektiği halde – görevinden istifa etmiştir.

İsmet İnönü, bu tarihten sonra CHP Genel Başkanlığı’ndan istifa ettiği 1972 yılına kadar muhalefette kalmış ancak kendisinden sonra gelen hükümetlerin, Kıbrıs Sorunu ile ilgili olarak her zaman görüşüne başvurdukları bir lider olmuştur. O’nun döneminde yapılamayan Kıbrıs Harekatı ise 10 yıl sonra 20 Temmuz 1974 yılında CHP’nin yine koalisyon hükümetinin başında bulunduğu bir dönemde gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA**1. Gazeteler:**

Cumhuriyet

Hürriyet

Ulus

Tercüman

2. TBMM Tutanak Dergisi**3. Kitaplar:**

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye: (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2007.

Akalın, Cüneyt: **ABD ve Türkiye – 2 Yumuşama Yılları (1961-1989)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2011.

Akgönül, Samim: **Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., 1999.

Artuç, İbrahim: **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1989.

Bağcı, Hüseyin: **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 3. bs., 2007.

Batur, Nur: **Yeniden Yaşasaydım, Rauf Denктаş**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007.

Börlükbaşı, Süha: **Barışçı Çözumsuzlük**, Ankara, İmge Yayınları, 2001

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960), 2.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980), 3.c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. bs., 2002.

Denктаş, Raif Rauf: **Rauf Denктаş'ın Hatıraları 1964-1974**, 1.c. İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996.

Erim, Nihat: **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, Ajans Türk Matbaa Sanayi, 1975.

Erim, Nihat: **Günlükler: 1925-1979**, II. C. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Eskiyurt, Özer/ Sarıca, Murat/ Teziç, Erdoğan/ **Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Fakülteler Matbaası, 1975.

Fırat, Melek: **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997.

- Gönlübol, Mehmet: **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt: 1 (1919-1973)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, 5. bs., 1982.
- Kara, Muzaffer Ayhan: **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.
- Gürel, Şükrü Sina: **Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, 2.c., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973: 3 c. (1961-1973)**, Ankara, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 1993.
- Ed: Oran, Baskın: **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, 1.c., 14. bs., İletişim Yayınları, 2009
- Önalp, Ertuğrul: **Geçmişten Günümüze Kıbrıs**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.
- Serter, Vehbi Zeki: **Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Sönmezoğlu, Faruk: **ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- Sönmezoğlu, Faruk: **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Şahin, Haluk: **Gece Gelen Mektup Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, İstanbul, Cep Kitapları, 1987.
- Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı: 1961-1965**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2. bs., 1992.
- Toluner, Sevin: **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977
- Turan, İlhan: **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri: 1961-1965**, TBMM Basımevi, Ankara, 2004.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)**, 5. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002.
- Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 7. bs, 2008.
- Uslu, Nasuh: **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uyar, Hakkı: **Topraktan Parlamente'ye Muammer Erten**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2010.

BANDITRY AND DESERTION IN THE WESTERN ANATOLIA DURING THE FIRST WORLD WAR

Haktan BİRSEL*
Olcal ÖZKAYA DUMAN**

ABSTRACT

The issue of internal security caused by the First World War is one of the most important problems to be investigated in the Ottoman Empire. Safety and security become a vital question for the State especially in times of war. Because, the success of the State in the battle fields is one of the necessary conditions to ensure peace and trust within the country. The First World War worsened the conditions of the Ottoman Empire, which was in political, economic and social collapse at that time. The authority of the State got weakened during the war time; accordingly, the emerging economic and social crisis were reasons for the disturbance of peace. Another reason that threaten the internal security of the Empire had been the rapidly increasing banditry activities especially since 19th century. Demographic and ethnic structure got changed due to migration in the post-war period, accordingly, the emergence of the unemployment and landlessness was one of the effects that resulted in increasing and spreading of the banditry activities. Geographical location of the living regions and the climatic features also were the reasons for increasing in this kind of activities. In addition to the banditry activities, the state faced especially during the war years with the matter of deserters as a major problem causing the disturbance of peace. The historians mention almost 300.000 deserters during the First World War. Deserters were not only the cause of the deterioration of the internal security but also of the failures of the front lines especially in the second half of the war. Ethnic and demografic structure of the Empire, geographical features, climatic conditions, demands for the independence of the ethnic elements could qualitatively alter security issues lived in the region.

In this study, the traditional conception of history will be overthrown, and the past will be tried to be explained not by generalizations but by using documantery

---

* Avrasya Araştırma Doktoru.

** Mustafa Kemal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi

materials as well as minimization of the time and place. With this approach, the Prime Ministry Ottoman Archives, specifically the Ministry of Interior and the Public Order records sent by the Provinces, will be examined. In particular, the banditry activities and the criminal events caused by the deserters in the Western Anatolia during the First World War will be tried to be identified.

Key Words: *Western Anatolia, Banditry, Deserters, First World War, Internal Security*

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILARINDA BATI ANADOLU'DA ASKER KAÇAKLARI VE EŞKİYALIK

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu iç güvenlik sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nda araştırılması gereken en önemli problemlerden biridir. Güvenlik ve asayiş savaş zamanlarında devletin özellikle hayati sorunudur. Çünkü devletin savaş alanlarındaki başarısı ülkenin içindeki güvenliğin ve barışın sağlanmasını gerektirir. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik ve siyasal çöküşüne neden olmuştur. Devlet otoritesi savaş boyunca zayıflamıştır. Ekonomik ve sosyal sorunlar barışın bozulmasının da nedenleri olmuştur. Eşkiyalık faaliyetlerin özellikle 19. yüzyıldan bu yana artması da imparatorluğun iç güvenliğini tehdit eden bir diğer unsurdur. Demografik ve etnik yapının savaş sonrası yaşanan göçler nedeni ile değişmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik ve topraksızlık eşkiyalık faaliyetlerinin artmasında ve yayılmasındaki etkilere başında gelmektedir. Yaşanılan bölgenin coğrafi konumu ve iklimsel özellikleri de bu tür faaliyetlerin artmasının nedenlerindedir. Eşkiyalık faaliyetlerinin yanı sıra özellikle savaş yıllarında devletin karşısına büyük bir sorun olarak çıkan ve asayişin bozulmasına sebep olan diğer bir faktör de asker kaçakları meselesidir. Büyük Savaş yıllarında yaklaşık olarak 300.000 asker kaçağından bahsedilmektedir. Asker kaçakları sadece iç güvenliğin bozulmasının değil, özellikle savaşın ikinci yarısında cephede yaşanan başarısızlıklarının da nedenidir. İmparatorluğun etnik ve demografik yapısı, coğrafi özellikleri, iklim şartları ve etnik unsurların bağımsızlık talepleri bölgede yaşanan güvenlik sorunlarını niteliksel olarak değiştirebilmektedir.

Yapılacak olan çalışma ile geleneksel tarih anlayışı yıkılarak, geçmiş genellemeler ile değil, zaman ve mekân küçültülerek ve dokümanter malzeme kullanılarak anlatılmaya çalışılacaktır. Böyle bir yaklaşımla Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri özellikle de Dâhiliye Nezareti Asayiş Kalemi ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen kayıtlar incelenecektir. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında Batı Anadolu'da başta eşkiyalık faaliyetleri olmak üzere, asker kaçaklarının neden olduğu adli olaylar da belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Batı Anadolu, Eşkiyalık, Asker Kaçakları, Birinci Dünya Savaşı, İç Güvenlik*

In the Ottoman Empire, problem of security is based on society-government relations, and ensures an appropriate atmosphere to explore politics and its effects on daily life together. In this study, the issue of internal security will be discussed not in a frame of institutional development but in the frame of political and societal structures' effects on each other and external interferences especially significant during the 20th century. The matter of internal security is examined not in the widespread aspects of public sphere but within the limitations of time and space¹.

The representatives of Annales Ecole such as Le Roy Ladurie and Fernad Braudel enabled regional history studies to gain importance by narrowing the study scale. The past is no longer handled with one single topic and generalizations, but it started to be explained with regional and more detailed information. It is aimed to come to a conclusion by demeaning the time and space with the micro-history perspective, and studying documentary records. Thus, history is no longer the history of the elites only; it begins to serve the public and society to explain them². In this article, time and place are used as bases in a micro-concept, the internal security problems in Aydın region which covered a large portion of the Ottoman Empire and especially the Aegean Region during the World War I, and the precautions taken by the state are evaluated from the perspective of social history.

On August 4, 1914 the Ottoman armies participated in this great and destructive war, with the expectation for a quick conclusion, by joining the Central Powers. As it is also described by many historians, the World War I was a widespread and total war in which countries used up all their human and economic resources. Additionally, this war turned out to be a multi-frontier, and attrition-war with the technological improvements and the expansion of penetrating abilities of state governments into society³. There is no doubt that such a big war caused the Ottoman Empire to experience political, military, social and economic depression. These depressions experienced during the War, and especially the economic ones, confronted the Empire with internal security problems. During this period of time, banditry actions, deserters and judicial cases were the leading ones among the most common internal security problems.

---

¹ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Fall-2004, Number:16, 2004, p.59-60.

² Salih Özbaran, *Tarih ve Tarih Öğretimi*, İstanbul, 1992, p.30-31, 52.

³ Norman Davis, *World War One A Short History*, London, 2007, p.36-37; see also: Keith Robbins, *The First World War*, New York, 1993; John Terraine, *The First World War 1914-1918*, Macmillan, London, 1992.

If the Ottoman Anatolia especially in the 17th century is observed in terms of social history, it is seen that there are lots of “*rebellion*” movements. The characteristics of the Ottomans’ land and unique structure of the state attributed different meanings to the rebellion movements throughout the centuries. The Ottoman Empire struggled to prevent banditry events from turning into rebellions with using a pragmatic and flexible policy or employing the policies of bargain and suppression⁴. Before explaining banditry in the Western Anatolia within the borders of Aydın Province, it is necessary to answer some questions at first. If banditry is a movement of rebellion to whom it was against this rebellion? Why did these bandits rebel? What kind of people were these rebelling, and how did they maintain their lives? Were there periods when the banditry actions mounted up, and were there any specific features of their banditry territories? Which precautions did the State take against these rebellions? Was the policy applied by the state a successful one? It is necessary to answer these questions first, while evaluating -with respect to the conditions of the region and the period- the banditry movements which were among the key reasons of disruption of the security in the Western Anatolia and locally within the borders of Aydın Province during the World War I.

Banditry is a special field of study which is especially identified with the history of Western Anatolia and has unique value in enlightening social history. “*Eşkiya*”⁵ is the plural form of “*şaki*” and generally used instead of it. The bandit is lawless, highwayman and rascal. Banditry, a name given to a lawless community, is composed of nonhomogeneous individuals. The common thing among these individuals was that they rebelled against the authority and they disturbed the order as a result. Following the explanations, the first question to be asked is: “*What was the order and by whom was it represented?*” The order was the authority of the state, and those representing the order in the region were state officers. The bandits who rebel against the state’s authority in their regions weakened the

⁴ Karen Barkey, in *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route State Centralization*, alleged that the Ottoman State used the group of bandits, but when they become useless, the Ottoman State followed the destruction policy towards these bandits. Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed: Osman Köse, Samsun, 2009, p.36.

⁵The concept of “*efe*” added the concept of “*banditry*” especially in Aydın province of the Western Anatolia. Hobsbawn, a Marxist historian, described “*social banditry*” as defenders of justice, the name of justice, vengeance and the warriors in the eyes of people as heros. From this perspective, the “*efe*”, in the mountains of Aydın Province, was evaluated within the concept of “*social banditry*”. There is no sharp division between the “*efe*” (hector) and banditry at the beginning of XIXth and XXth century, but it should be noted both of them objected the orders. Eric. J. Hobsbawn, *Eşkıyalar*, 2008, İstanbul, p.25-26.

authority, made disregarding laws made their own regulations, and they establish alternative mini-states, and punished those who disobeyed their regulations. These were common instances to be seen around the Aydın Province, as well⁶. Yet, it should not be thought that these rebellions were only against the state. They also made for the hills by rebelling against the pawnbroker whom they could not pay their debts, against the landlords who victimized them, and against family of the girl they loved when they were not allowed to marry her. In such cases, the concepts of “*social banditry*” or “*efe*” were formed. Aydın mountains were full of “*efes*” who made for hills by rebelling against torture, abasement, and revilement and thus they were perceived as the protectors and heroes of the society. Even if they lived in different periods and under different conditions, Atçalı Kel Mehmet, Yörük Ali Efe, Cafer Efe, Kılıoğlu Hüseyin, and Çakırcalı were only several of them. Eventually, if the stories and ballads of heroism are left aside, the bandits are people who kill, violate public order and security by bullying, and endanger life and property by raiding⁷. The bandits, described as waylayers, robbers, and rampageous, pernicious and factious people, met their needs by committing crimes and this fact always accompanies their heroic stories⁸.

Banditry, being one of the resources of the insecure atmosphere in the Western Anatolia during the World War I, gradually expanded in the region due to the political, economic, and social changes in the wartime. Due to the growing strategical importance of the region in this period, regional Greek settlers’ support to the Allied Powers and Greek State, and immigrations; the issue of internal security deepened within the borders of Aydın Province. Especially after the Turco-Italian War(1911-1912), Greek bandits easily passed the Western coast of Anatolia. The Greek bandits arrived at the coasts of Kuşadası via the Samos Island and went all around the Province, but it can be seen that power of their effectiveness was diminished as they moved towards the hinterland. The bandits coming from the islands were also supported by the Greek citizens and they were even protected from the security forces⁹. For instance, it was reported to the Ministry of Interior Affairs that Greeks from the Samos Island came to Söke district, they smuggled animals in co-operation with a band led by a Çamlı villager; Greek

⁶ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, 2007, İstanbul, p.175.

⁷ Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed:Osman Köse, Samsun, 2009, p.36.

⁸ Ali Bardakoğlu, “Eşkıya”, *İslam Ansiklopedisi*, XI, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995, p.462-466; Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, İstanbul, 2001, p.780-781.

⁹ Engin Berber, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde İç Güvenlik Sorunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Number:28, Ankara, 1990, p.65.

bandit Yoran Nikola, and the local community complained about this. Due to the increasing complaints, the band was followed and fought against, the band leader Nikola and his friends Kostantin and Inmayon were captured dead, and the others ran away¹⁰. After the Balkan Wars, the dominance of Greek bandits was more violent, organized and oppressive than others. One of the reasons for this was the fact that the Greek State and the Ottoman Empire were at war and the security of sea routes could not be ensured by the Empire¹¹. Apart from this, Greek bandits believed that the region will eventually be united with Greece, and behaved accordingly. The mountains were full of bands and the bands wiped away the authority of the state in the region. They were the bands who ruled, questioned, and robbed the community¹². We know that Greek bandits, who were also in co-operation with local Greeks during the World War I, both expanded their field of activity and intensified their actions¹³. In this period, the Greek bandits, well-known for their predatory manners in the wartime kept doing usual crimes such as kidnapping, robbery, animal smuggling with the help of Greek outlaws living on the islands. The Ottoman Empire made the Greek community living in the neighborhoods like Foça, Bergama, Çeşme and Karaburun which were close settlements to the islands, moved to the interior parts. Even temporarily, they tried to maintain security of the shoreline of the region by using such a method¹⁴. It can be observed that not only the Turks but also local Greeks took part in banditry actions in the Western Anatolia and especially within the Aydın Province, and the wartime conditions enabled them to move and act more easily.

The geographical conditions of the Western Anatolia and the Aydın Province made it easier for the bandits to move and act more speedily. Bandits liked mountains, steep valleys, forests, and narrow passages, because these places were as unapproachable as the bandits themselves. Çamlık, Gökbel, Beşparmak, Madran mountains which were located in the region, and covered with pine and beech forests enabled bandits to easily escape from the security forces of the state and hide themselves. The mountains were kinds of shelters for the bandits and obstacles for the corps chasing them. The climate of the region was another factor affecting the movement abilities of the bandits, expanding their regional dominance, and increasing their domination and power. In this region, the fertile plains

---

¹⁰ BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), DH.EUM.3.ŞB(Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube), Dosya no:17, Vesika no:20, 1332/1916.

¹¹ Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet...", p.67.

¹² Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, 1990, İstanbul, p.15-17.

¹³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1985, p.114; Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet...", p.62.

¹⁴ Erkan Serçe, *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, İzmir, 1998, p.6.

helped them to survive in spring whereas snowy mountains did not leave a passage for the corps in winter season¹⁵. The bandits went down to the plain in summer and spring months and this helped them feed themselves and their followers, whereas it was seriously harming the social and economic life of the villagers growing products in their fields. This situation was a huge loss for the villagers. The people who were afraid of the bandits closed themselves into their houses instead of cultivating their lands or harvesting their products. Naturally, the villagers who did not cultivate or harvest, did not feed their families, did not pay their debts, and pay their taxes to the state. These negative conditions forced them to leave their lands and villages, and had a deep impact on their social and economic life. Thus, the villagers made for the hills in the end¹⁶.

The primary reason that lies behind the existence of banditry in the Western Anatolia was socio-economic problems. Weakness of the central state power because of the political, military, social and economic problems, wartime conditions, lack of judicial practices, and the occurrence of physical and moral violence made the already existing banditry which was a deeper internal security issue in this region¹⁷. As of 19th century, in the process of integration of the Western Anatolia with the capitalist system, the agriculture was commercialized and as a natural result of this, incomes increased and the landlords gradually got richer. On the other hand, more villagers were left landless and got poorer, income was shared unequally, and these conditions caused the banditry to expand more¹⁸. Besides, although railways improved agriculture and trade in the Aydın Province, they were not able to prevent unequal distribution of the income and land in this region. Ever-changing dynamics of the province caused discomfort especially in the second half of the 19th century, and people deemed state responsible for the discomfort and insecurity. Thus, being left as surplus population and constituting a potential resource for banditry, such citizens either rebelled against the local leaders who were deemed responsible for the injustice and discomfort; or made for the hills. The community did not report them to the

---

¹⁵ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, trans: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993, p.53-54.

¹⁶ Sabri Yetkin, *Ege'de...*, s.17-18; Hobsbawn, *Eşküyalar*, p.45.

¹⁷ Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşküy ve Devlet*, İstanbul, 2009, p.78-79; Eric J. Hobsbawn, *Eşküyalar*, p.77-78.

¹⁸ Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul, 2010, p.164-165.

gendarmerie in order to ensure justice or sometimes because of their fear from the bandits in the mountains¹⁹.

It was not possible to talk about peace and state authority at the beginning of the 20th century. Reasons did not change and the conditions were worse than the second half of the 19th century. The most fearful bandit of the region, Çakırcalı²⁰ was still free, and when examined from the perspective of social banditry, Çakırcalı was a folk hero, and he protected the people from Greek bandits. Additionally, by 1911, the Ottoman Empire continually fought against the foreign countries. It is a well-known fact that hardships of the wartime broke all the balances within the country down. The war caused the communities to fight against each other behind the frontiers and it created an atmosphere of constant insecurity and terror. The problem of security in this highly cosmopolitan province worsened as a result of the interventions of the consuls of foreign countries in the banditry events, and the undisclosed support of foreign companies to some bandits. Moreover, several negative reasons such as inadequate precautions, incapable governors, and lack of central authority in the rural provinces, lawlessness of the local authorities, insufficient number of gendarmerie forces increased the banditry events in the wartime.

Additionally, during the War, it was possible to see many usurpations, robbery, and kidnapping events and there were many instances of these. For example, in Aydın Province, it was reported that a car travelling from İzmir to Çeşme was stopped around Gülbahçe-Urla by nearly thirty Greek bandits, each of the passengers were wounded four times with a knife, and a Muslim woman was usurped by taking out her rings using a knife. During the week, in the same district, it was also reported that another Muslim was murdered and the sheep feeding around were usurped, and the cars were robbed. However, Greek bandits were not caught, so the transportation between İzmir and Çeşme was interrupted for a while and the authorities were asked to catch the bandits immediately²¹. Another event accompanied by the bandits in the region occurred around Söke. In a notification sent to Aydın province on January 1, 1919 (1335), it was stated that Sıdkı Efendi who was the acting company commander of the 6th company of the 174th regiment was murdered while going from Burun district of Söke to Akköy; and the freely wandering herd which came to the sentry was an evidence of his

¹⁹ Sabri Yetkin, *Ege'de...*, p.85.

²⁰ Çakırcalı Mehmet Efe died on September 17/18, 1911.

²¹ BOA, DH.ŞFR(Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî), Dosya no: 95, Vesika no:4, 1335/1919.

death. So, the corps were immediately sent to chase the bandits²². The corps on duty clashed with the bandits and a sergeant who was the commander of the corps was injured, but the bandits were chased and eventually caught. In the report sent to the Ministry, it was emphasized that the bandits were the Greek²³.

During the World War I, Yörük Ali, Kılıçoğlu Hüseyin, Sancaktarın Ali, Mesutlarlı Mestan, Dokuzun Hasan Hüseyin, Kozaklı Mehmet, Danişmentli İsmail and Demirci Mehmet Efe who were wandering in Aydın Mountains are among the important bandits of the period. These bandits brought huge benefits in saving the occupied Anatolian land by joining the Turkish revolutionaries during the War of Independence, and they became legendary heroes. The braveries of Yörük Ali Efe²⁴ and Kılıçoğlu Hüseyin Efe against the Greek invasion were big enough to compensate for all their sins of the banditry years²⁵.

It is likely to find many documents, belonging to the year 1916, about the insecurity of regions. If the archive documents are analyzed it is seen that those causing the insecurity are not only the bandits living in the mountains; those whose lands were usurped, those were unemployed, the deserters also caused such insecurity. For instance, governor of Aydın reported several housebreakings, jewellery and gold robberies, usurpations, and arrestments of the local bandits to the Ministry of Interior Affairs. On first night of October, it was reported that a fruit and grape merchant called İstanbullu İzzet Efendi in Bıçakçı village of Ödemiş was abducted by Yanık Halil İbrahim and his band and he was released later on²⁶. One of the most frequent actions of the bandits was kidnapping the children of the rich and demanding a ransom. The actions were not only done with the aim of gaining money, but they also resulted from personal hostilities²⁷.

Reports submitted to the Ministry of Interior Affairs from Aydın Province which included cases causing insecurity all around the province are

²² The population of Aydın Province was nearly 240.000 during the First World War. The population of non-Muslim was not much more than the population of Turks. The rate of non-Muslims population, Greeks, was only similar to Turks in Söke, kaza of the Aydın Province. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, İstanbul, 2003, p.212; *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, p.6-10.

²³ BOA, DH.ŞFR, Dosya no:95, Vesika no:1, 1335/1919.

²⁴ Sabri Sürgevil, "Milli Mücadelede ve Yörük Ali Efe", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe Sempozyumu*, Aydın, 2007, p.137-140.

²⁵ Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın, 1964, p.51.

²⁶ BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:16, Vesika no:6, 1332/1916.

²⁷ *Hizmet*,1891.

also kept in the archive records. If the reports of the data collected from all the districts are examined, a general crime map of the province can be created. If these reports are examined, it is seen that various types of crimes such as physical attacks, wounding, robbery, child murders for the alimony, drunkenness, gun shooting, pickpocketing, abortion, insulting the officials, rebellion, housebreaking and entering, animal theft, intimidation, forgery, abduction of women, and bribery. Additionally, news about the criminals and the crimes were posted in provincial newspapers like *Ahenk* and *Köylü*. The reasons for the crimes in the provinces, types of the crimes, ages of the criminals (ranging from 14 to 70 ages), educational levels of the criminals (literate, illiterate, higher education graduates), genders (female, male and sub-sections like widowed, single and married), origins of the criminals (Islam, Jewish, Greek, Armenian), residence of the criminals (in the city, in the village), number of their crimes (first time criminals, ex-convicts, suspects), occupations of the criminals (official, teacher, merchant, agriculturalist, fisherman, goldsmith, craftsman, captain, unemployed) are among the information provided in the reports sent to the Ministry of Interior Affairs. Even if there was no crime within the provinces, it was an obligation to send these lists or to inform about the situation with a report.

Evaluation of several reports will show us how the war determined the factors of crime in the province and how it increased the number of criminals. To exemplify, if the criminal records sent from Aydın province to the Ministry of Interior Affairs in January 1917, are examined that 530 crimes were committed, and actors of 518 of these were known but 12 remained cold cases. 865 people were arrested, but only 64 of them were jailed. Robbery, physical attack, pickpocketing, and banditry were among the most common crimes. 142 of 436 single man arrested were jailed because of robbery, and 41 were jailed because of physical attacks. In January, 1917, it is reported that 80 women did crimes and 30 (13 single, 16 married, 1 widowed) of them were found guilty of robbery. In general, 724 of 865 criminals were included in the crimes for the first time. Out of 865 criminals, 758 were Muslim, 97 were Greek, 2 were Armenian, and 8 were Jewish. When the criminals are classified according to their occupations, the leading profession was farmers and laborers. Of 308 farmers, 286 were arrested and 22 of them were wanted. 248 laborers and 204 unemployed people were right behind the farmers in terms of crime numbers. 78 farmers, 85 laborers and 77 unemployed people took part in robberies. As for the most common types of crimes, physical attacks were the second after the robberies. While there were no criminals among the fishermen and boatmen, 20 of homeworkers, 29 of civil servants, and 43 of craftsmen committed the crime of physical attacks. 327 of the crimes were committed in the city and 203 were done in the countryside. 387 of 865 criminals were townsman

whereas 478 of them were villagers. Only 56 of all the villagers and 8 of the townsmen were found guilty. In terms of the criminals' age range, it is known that 441 criminals were between 20 and 30, 170 criminals were between 14 and 20, 38 criminals were between 40 and 50, and 9 of all were above 50 years old. In an observation based on literacy levels, it was stated that 690 criminals were illiterate and 175 were literate²⁸.

In a crime report sent from Aydın Province to the Ministry of Interior Affairs in May 1917, a total of 625 cases were listed. In 625 cases, 909 people were arrested, 17 were jailed. Total number of criminals caught and imprisoned in May was 926. Of all these criminals, 725 were men (448 single men, 269 married men, 8 widowed men), and 201 were women. Laborers and unemployed people with the numbers of 210 and 217 respectively. The reports of this month and other months in the year show us the striking fact that the number of criminals jailed were far less than that of the criminals caught in total. For example, in May 1917, a total of 271 farmers were arrested because of the crimes they did, but only 17 of them were imprisoned. If the reports are examined in terms of the criminals' origins, it can be observed that 137 Greeks came after 773 Muslims. Muslims mostly got involved in robbery (236 people), and physical attack (89 people). In an evaluation based on the residences, it can be confirmed that 470 criminals lived in cities, 456 criminals lived in the villages, 495 crimes were done in cities and 220 crimes were done in the villages. In terms of age ranges, the report in May shows us that there were 376 criminals between 20 and 30, and only 6 of them were imprisoned. 30-40 year-olds came right after this age range with 248 criminals. An evaluation of the crime records on the basis of educational levels does not surprise us at all. It was revealed that there were 770 illiterate criminals whereas there were only 155 literate and one higher education graduate criminals in the lists. Illiterate criminals mostly got involved in robbery (268 people) and physical attacks (75 people)²⁹.

As seen in the examples given above, by examining the monthly crime reports, it is possible to draw a crime map of Aydın province. It is stated in these reports that the number of existing bandits in the region mounted up in the wartime, and because of these bandit bands accompanied with deserters, there was no life and property security of the community. In this period, it was reported that especially robbery cases mounted up, and mostly farmer and laborer groups got involved in crimes. The villagers who were always

²⁸ BOA, DH.EUM.ADL.(Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibat-ı Adliye Kalemî), Dosya no:28, Vesika no:36, 1335/1919.

²⁹ BOA, DH.EUM. ADL., Dosya no:36, Vesika no:22,1335/1919.

oppressed by the bandits, who could not cultivate and harvest their lands and products, could not pay their taxes and had to abandon their lands in the end. The laborers working on these lands were also unemployed and could not earn money to feed their families. Thus, the war brought economic depressions, and the economic depressions caused the social change. An authority gap due to the wartime conditions was also added to all these negative conditions, and insecurity became an inevitable problem.

Apart from the reports of simple crimes between the years 1914 and 1918, some reports of suicides, sea and land accidents, fires and political murders were also prepared and sent to the Ministry of Interior Affairs. For instance, in October 1916, it was reported that 82 shops and 4 houses burned due to various reasons, and the economic damage was 620500 kurus in total³⁰. In the wartime, the economic damage resulted from insecurity in the country revealed poor people. It was questioned whether most political murders were seen in this period or not, but in the monthly crime reports there were no incidents of political murders.

Besides the problem of banditry, during the World War I, another important problem related with internal security problem was deserters. This problem should not only be considered as a military problem that weakens the manpower of the army at the frontiers³¹. Deserters should be perceived and examined as a serious internal security problem especially in the wartime, and as a threat against the obligatory military service, and against the legitimacy of the state. Bearing in mind that the World War I was a widespread war, it is clear that deserters problem is closely connected to the system of obligatory military service that the state try to put into practice. The first question to be answered about the problem of deserters which is one of the problems threatening the internal security is: “*Why do these people go over the hill?*” Within the obligatory military service system, one of the fundamental terms of the unspoken agreement between the state and those enrolled is that the enrolled soldiers will comply with the state’s rules, and the state will meet the needs of them³².

³⁰ BOA. DH.EUM. ADL., Dosya no:27, Vesika no:31, 17 Safer 1335/1919.

³¹ Eric Jan Zürcher, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Asker Kaçaklığı”, *Çarklardaki Kum:Vicdani Red*, Ed: Özgür Heval Çınar, Çoşkun Üsterci, İstanbul, 2008; all armies were face to the problem of desertions. It was known that there were nearly 130-150.000 deserters in the German army. These deserters escaped from Germany to Holland, Denmark. During the First World War, 13.5 million soldiers were enrolled to army, but 1% of them deserted from the German army.

³² M. Şefik Aker, “İstiklal Harbi’nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdali”, III, *Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı*, 1 September, 1937, Number:47, p.272-273; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 1997, İstanbul.

A total of 2.873.000 soldiers were enrolled in the Ottoman army during the World War I³³. The number of deserters increased particularly by the second half of the war. Ahmet Emin Yalman expressed that the number of deserters in the Ottoman Army was 300.000 and this number rose up to 500.000 by the year 1918. Liman von Sanders, who was one of the high-ranked commanders in the war, also mentioned similar numbers³⁴. The commander of German corps in the Ottoman Empire and the general of cavalry, Sanders says: “*There are more than 300.000 deserters in the Ottoman Army now. Those people do not support the enemies but they threaten the national security by escaping to outlands of the country and plundering there. The corps should be sent everywhere to catch the escapees.*”³⁵. Edward J. Ericson who used General Staff records also confirmed the numbers mentioned by Yalman and stated that these numbers increased up to 500.000 during the war. It was seen that 17 per cent of enrolled were deserters in the Ottoman army. In this period, around 476.000 soldiers died because of illnesses, 145.000 soldiers were captured, 305.000 soldiers died or were lost in the war, and 303.000 were wounded and lost their abilities to fight. If these numbers are taken into consideration, 500.000 deserters must be considered as an important reason for losing power to fight and for experiencing internal security problems. In the evaluations about Aydın province, from August 2, 1914 -the beginning of the war- until 1916, 20.578 non-muslim deserters and 28.950 Muslim deserters were mentioned³⁶.

Especially in the last years of the World War I, the Ottoman army had to fight in six frontiers, and the war proceeded against the Central Forces. So, the economic situation of the state worsened and basic needs of the army could not be provided. Accommodation, food, and dressing were among the basic needs that were not provided and this led to an increase in the number of deserters in time³⁷. The soldiers were hungry and their feet were naked, and their minds were preoccupied with their families’ need and security. They could not fight under these circumstances. And due to the fall of cultural and religious belief that dying at war was something sacred

³³ Edward Erickson, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, 2001; In this book 2.900.000 soldiers were enrolled the army during the mobilization.

³⁴ Mehmet Beşikçi, “Birinci Dünya Savaşı’nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik...”, p.153.

³⁵ Eric Jan Zürcher, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son ...”, p.21; Accordig to Zürcher deserters not only lived front-back but also joined the other armies such as Araps and British.

³⁶ Mehmet Beşikçi, “Birinci Dünya Savaşı’nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik...”, p.154; Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı’nda Amele Taburları*, İstanbul, 2007.

³⁷ Mehmet Hacısalihoğlu, “İçerme ve Dışlama: Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Alma”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der: Evren Balta Pakker- İsmet Akça, İstanbul, 2010, p.79-80.

increased the number of deserters day by day³⁸. Irregular payment of the soldiers' salaries, probability of losing the war, psychological deformity and exhaustion among the soldiers were other reasons for the increasing number of deserters. Nevertheless, during the World War I, the most important reasons for the deserters were the loss of belief in the rightfulness of the war, suspicion about the honesty of the governors, uncertain duration of military service, and the belief that this duration was being changed according to the conditions of the day, and exhaustion resulting from that³⁹. Deserters asked some questions themselves because the answers of these question were related with their lives. How would they maintain their lives after war? Would they go back to their villages? Would they be able to find their families and lands as they left them? When they went back to their villages, majority of the soldiers could not find their families and lands, and those who found could not return to their villages because of their constant fear of getting caught by the gendarmes. For this reason, many of the soldiers joined bandits or created their own bands. Armed bands of deserters rebelled both against the state and against the private property.

It is known that deserters who were one of the key factors destructing security and social order in Aydın Province co-operated with the bandits and gave harm to people's lives, properties, and chastity, and they even attacked the soldier corteges. For instance, on February, 23 in 1916, a bands of deserters raided the houses, usurped money and goods in Aydın and Çine. The band was chased immediately and one of the bandits was caught death and two others alive; and the rest were chased as well⁴⁰. In October, the events caused by the deserters increased and the prison breakers also joined them. For example, the bandits called Ali and Mustafa who came to Hacı Araplar district of Çine usurped the properties of two people and also raided some treadmills in the same township. Three of the five bandits threatening the community were caught dead and the others were chased⁴¹. In the last month of 1916, the number of deserters increased dramatically. Two of them, Mustafa and Mahmud crossed Şerif's path⁴² and usurped his and the passengers' money, and another deserter Mustafa killed two people and

³⁸ Mehmet Hacısalihoglu, "İçerme ve Dışlama: Osmanlı...", p.89; Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Ed: Evren Balta Pakar- İsmet Akça, İstanbul, 2010, p.153.

³⁹ M. Şefik Aker, "İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali", I, *Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı*, March 1, 1937, Number:45, p.85.

⁴⁰ BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:15, Vesika no:92, 1332/1916.

⁴¹ BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:16, Vesika no:6, 1332/1916.

⁴² BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Vesika no:27, 1335/1919.

usurped their money. Mobile corps were sent to this region where there was no road security to chase the bandits, for all that Mustafa and Mahmud were arrested in the end. Moreover, Hasan who was a member of Kel Mehmed band around Kuşadası was also arrested. In a report from Aydın province to the Ministry of Interior Affairs, especially usurptions, kidnappings in Bergama, Aydın, Soma and Kuşadası were mentioned and deserters were impeached as doers of crimes, and the authorities were asked to take necessary precautions⁴³. On October, 31 in 1918, in another report sent to the lieutenant governor of Aydın, Nureddin Pasha related with the bands of deserters and it was asked to take necessary precautions to make the bandits who were acting with political aims. Additionally, it was stated that the soldiers would be discharged after the armistice to be signed after the war, and a general amnesty was decided for the deserters⁴⁴.

The Ottoman Empire took some precautions against the worsening banditry and internal security problems which arose from faulty military policies, illiteracy, lack of team spirit due to constant reformation of the corps, lack of trust in the officers, lack of food, beverage and medicine. The authorities who tried to maintain security by preventing banditry actions of the soldiers wanted to prevent people from making for the mountains by releasing proclamations, adjurations, and recommendations, and they stated that those who could not be caught will be punished for their crimes in the afterlife⁴⁵.

The failure in dealing with the problems created by the deserters and the bandits who were two biggest reasons of insecurity in Aydın province was rooted in the insufficiency of the gendermeria organization, lack of mobile gendermeria corps, and insufficient knowledge of the corps and the commanders about the region. The reason why the gendermeria could not cope with the bandit bands and deserters was that it was an organization constructed to fight at wars. For example, in the World War I, gendermeria organization was supported with substantial manpower. On August 2, 1914, with the beginning of the war, gendermeria corps were sent to the frontiers either mobilized or stable, and soon two third of the stable corps were transferred as mobilized corps to the same frontiers⁴⁶. This situation led to security problems behind the frontiers. The superficial changes were made with the idea that the war will not last long. However, the war that was

⁴³ BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Vesika no:21, 1332/1916.

⁴⁴ BOA, DH. ŞFR, Dosya no:92, Vesika no:32,1334/1918.

⁴⁵ Sabri Yetkin, *Ege'de...*, p.72-73.

⁴⁶ Mehmet Beşikçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik...", p.160; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Ankara, 1947.

thought to last shorter lasted for four years and the distance between the frontiers and the hinterland got shorter and this caused security weakness in the country. Another reason for the failure of gendermeria in the region and for the insecurity was that the gendermeria did not have better guns and arming than the bandits. It is known that the bandits captured all their guns by smuggling, and the deserters took their guns with them while leaving the army⁴⁷. It was an obligation for the gendermeria to be specially trained to chase and catch the bandits and deserters, and to know the geography very well in a region like Aydın province where the mountains were the primary settlement for the bandits. Additionally, gendermeria had to be reorganized and improve its gunpower in order to cope with the deserters and the bandits. The first step taken in this issue was a regulation to organize the gendermeria which was released on June 19, 1916. In a notification, it was commanded that a team of chaser corps composed of strong soldiers and skilled shooters would be formed in every district and region. The number of chasing corps could be changed depending on the number of deserters and bandits. Along with these precautions, insufficiency of manpower in Gendermeria organization was intended to be solved. In this perspective, it was thought that enrolling the volunteers into gendermeria would solve this problem. Along with this plan, the questions such as “*Who are going to be these volunteers?*” and “*Are there any preconditions to be enrolled in gendermeria divisions?*” arose in minds. It is observed that those volunteers in Gendermerias were the fugitives coming from Caucasians and the Balkans. Employing the fugitives in such an issue complies with the policy of the government to turkify Anatolia and particularly the army. It was also necessary to solve the communication problem between the gendermeria forces, and to regulate the chain of command. Thus, capability of the gendermeria to move and interfere in the events would be improved. Training, discipline, and promotion issues of the soldiers would be in charge of the Ministry of Interior Affairs, and the issues related to security were handled by the Ministry of Interior Affairs⁴⁸.

Another precaution was taken to ensure order and security in the region was the general amnesty. According to some historians, this manner showed helplessness of the state. Although the general amnesties served to maintain temporary security in this district, in the second half of the 19th century, because of the failures at the frontiers and because of breaching the promises

---

⁴⁷ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak*, p.200-201.

⁴⁸ Mehmet Beşikçi, “Birinci Dünya Savaşı’nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik...”, p.166; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği(1913-1918)*, İstanbul, 2008.

to stop banditry, the region regressed to its former situation in a short time⁴⁹. During the World War I, three general amnesties were proclaimed by the state to pacify and embrace and rehabilitate for the deserters, but expected results of general amnesties were not successful. It was clear that amnesties did not reduce the number of banditry actions, because neither the community, nor the bandits trusted in the government about the general amnesty. The bandits, who were apologized from the state, might make for the hills again and begin to complaints from the state. For instance, Takalı Mehmet - a bandit around Kula district was one of them. The bandit Ahmed was killed by the owner of the house, and other powerful bandits of Aydın region Himmet and Perakendeoğlu Mehmed were also killed by the commander Mehmet Tevfik⁵⁰. It was evident that the Ottoman Empire could not attain the expected result by granting a general amnesty to the deserters in order to ensure security in the region.

Eventually, the state and army was two important inseparable factors for the security of community. During the war years, the state was the guarantee of the security of people's life and property and faced with many difficulties in order to ensure justice and safety. The Ottoman military units had to fight not only against the enemy at the frontiers, but also against the internal and external enemies by struggling with the bandits rebelling against the state authority and trying to create their own authority. A point bear in mind that banditry, which disturbed the internal security of the country, resulted from the political and economic deteriorations of the Ottoman Empire. In wartime, banditry actions increased in the Western Anatolia and especially in Aydın province. One should not only talk about the Muslim-Turk bandits in this period; the geographical positioning of the region and newly founded Greek State's dreams about Anatolia led the Greek bandits also to participate in banditry actions. It is not possible to talk about a safe and secure environment in Aydın province if the actions of military fugitives along with the banditry existence in the region are taken into consideration. The Ottoman Empire tried to take necessary precautions to stop banditry movements in Aydın province. However, the Empire was in a war situation, and lack of enough soldiers made it harder to chase the bandits. The fact that the soldiers did not know the region well, and were not paid salary regularly, and were not granted with a life insurance if wounded were among the serious problems to handle while chasing the bandits. The idea of amnesties -even temporarily- disappointed the state. Because the state could no employ bandits leaved from mountains and this caused them to make for the

⁴⁹ Sabri Yetkin, *Ege'de...*, p.100-101.

⁵⁰ *BOA*, DH. EUM. AYS., Dosya no:7, Vesika no:71, 1335/1919.

mountains again. This situation also discouraged the gendermeria forces who chased and caught the bandits. Moreover, the bandits who ceased fire were killed by the soldiers although they were given a promise by the state. These facts destroyed the bandits' faith against the state. Because the bandits thought that they were stabbed in the back by the state. In respect to all these conditions, it can be concluded that it was impossible for the Empire to win the war in the frontiers without ensuring the internal security.

DOCUMENTS

BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), DH.EUM.3.ŞB(Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube), Dosya no:17, Vesika no:20, 1332.

BOA, DH.ŞFR(Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi), Dosya no: 95, Vesika no:4, 1335.

BOA, DH.ŞFR, Dosya no:95, Vesika no:1, 1335.

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:16, Vesika no:6, 1332

BOA, DH.EUM.ADL.(Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Takibat-ı Adliye Kalemi), Dosya no:28, Vesika no:36, 1335.

BOA, DH.EUM. ADL., Dosya no:36, Vesika no:22,1335.

BOA. DH.EUM. ADL., Dosya no:27, Vesika no:31, 1335.

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:15, Vesika no:92, 1332.

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:16, Vesika no:6, 1332.

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Vesika no:27, 1335.

BOA, DH.EUM.3.ŞB, Dosya no:17, Vesika no:21, 1332.

BOA, DH. ŞFR, Dosya no:92, Vesika no:32, 1334.

BOA, DH. EUM. AYŞ., Dosya no:7, Vesika no:71, 1335.

BOOKS

Alyot, Halim, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Ankara, 1947.

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1985.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, 1997, İstanbul.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, trans: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993.

Davis, Norman, *World War One A Short History*, London, 2007.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği(1913-1918)*, İstanbul, 2008.

Erickson, Edward, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, 2001.

Gökbel, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın, 1964.

Hobsbawn, Eric. J., *Eşkiyalar*, 2008, İstanbul.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, İstanbul, 2003.

Mutlu, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, İstanbul, 2007.

Özbaran, Salih, *Tarih ve Tarih Öğretimi*, İstanbul, 1992.

Robbins, Keith, *The First World War*, Newyork, 1993.

Serçe, Erkan, *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, İzmir, 1998.

Terraine, John, *The First World War 1914-1918*, Macmillan, London, 1992.

Üner, Mehmet Emin, *Aşiret, Eşkiya ve Devlet*, İstanbul, 2009.

Yapucu, Olcay Pullukçuoğlu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, 2007, İstanbul.

Yetkin, Sabri, *Ege'de Eşkiyalar*, 1990, İstanbul.

ARTICLES

Aker, M. Şefik, "İstiklal Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali", III, *Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı*, 1 September, 1937, Number:47.

Berber, Engin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde İç Güvenlik Sorunu", *Askeri Tarih Bülteni*, Number:28, Ankara, 1990.

Beşikçi, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul, 2010.

Hacısalihioğlu, Mehmet, "İçerme ve Dışlama: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Alma", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der: Evren Balta Pakker- İsmet Akça, İstanbul, 2010.

Özbek, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Fall-2004, Number:16, 2004.

Öz, Mehmet, "Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkilyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkilyalık ve Terör*, Ed:Osman Köse, Samsun, 2009.

Sürgevil, Sabri, "Milli Mücadelede ve Yörük Ali Efe", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe Sempozyumu*, Aydın, 2007.

Zürcher, Eric Jan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Asker Kaçaklığı", *Çarklardaki Kum:Vicdani Red*, Ed: Özgür Heval Çınar, Çoşkun Üsterci, İstanbul, 2008.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA, ADANA GÖRÜŞMELERİ SONRASI, İNGİLTERE'DEN SAĞLANAN ASKERİ YARDIMLARIN, TÜRKİYE'DE SEVKİYAT VE LOJİSTİK YAPILANMASI

Dr. Hüsnü ÖZLÜ*

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İngiltere, özellikle Orta Şark'taki askerî malzemelerini, askerî yardım adı altında Türkiye'ye sevk etmeye başlamıştır. İngiltere ve Türkiye arasında yapılan Adana görüşmeleri neticesinde bu yardımların programları hazırlanmış ve özellikle Mersin ve İskenderun Limanları'ndan giriş yapan askerî malzemeler demir yolu ve kara yolu üzerinden kıtalara nakledilmiştir. İngiliz ve Türk askerî heyetlerinin karşılıklı görüşmeleri ile yapılacak yardımların planlaması, sevkiyat ve lojistik yapılanması hazırlanmış ve askerî malzemeler sevk edilmiştir. Yapılan tüm bu görüşme ve yardımların temelinde İngiltere'nin Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokma ve Türkiye'nin stratejik öneminden yararlanma düşüncesi yatmaktadır. Bu makale, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı arşivinde yer alan İkinci Dünya Savaşı'na ait belgelerin tasnif edilmesi ve belgelerin araştırmacıların çalışmalarına açılması neticesinde ele alınmış ve hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Adana görüşmesi, askerî yardım, askerî malzeme, Nakliye.

Abstract

THE SHIPMENT AND LOGISTIC STRUCTURING IN TURKEY OF MILITARY AIDS PROVIDED FROM BRITAIN AFTER ADANA CONFERENCE IN WORLD WAR TWO

During and after World War Two, Britain has started to ship the military materials in Middle East particularly to Turkey under the title of military aid. As a result of Adana conference made between Britain and Turkey, the schedules of these aids were prepared and the military materials which especially enter from Mersin and İskenderun Ports were transferred to troops through railway and highway. Planning, shipment and logistic structuring of the aids to be made with mutual discussions of British and Turkish military delegations were prepared and the

---

* Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı

military materials were shipped. The main factor lying behind all these discussions and aids is the thought of getting Turkey involved in the war along with Britain and benefiting from strategic importance of Turkey. This paper is handled and prepared in consequence of the classification of the documents related to World War Two in the archive of General Staff, Department of Military History and Strategic Survey and the opening to studies of researchers of the documents is abolished.

Keywords: *World War Two, Adana conference, military aid, military material, Transport.*

Giriş:

Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihsel sürecini incelediğimizde ilk temas, Selçuklular zamanında 1097’de Kral William’ın oğlu Robert komutasında Anadolu’ya gelen İngiliz Haçlı kuvvetleri vasıtasıyla olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde ise 1580 yılında başlayan ilk diplomatik ilişki, Türk-İngiliz ilişkilerinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Bu tarihsel süreci şu evrelere ayırarak ele alabiliriz. İngiltere’nin siyasi ve ticari korunma dönemi (1580-1791), Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü koruma dönemi (1791-1878), Osmanlı İmparatorluğu’nun dolaylı parçalanma dönemi (1878-1914), doğrudan savaşlar dönemi (1914-1922), karşılıklı çıkarların ağırlıklı olduğu barış dönemi (1923-2012).¹

İngiltere, 16’ncı yüzyılda İspanya ile yaptığı mücadelede Osmanlı Devleti’nin dostluğunu elde etme çabasında olmuş, 17’nci yüzyılda ise Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünden yana politika izlemiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra toplanan Berlin Kongresi Türk-İngiliz ilişkilerinin dönüm noktası olmuş ve bu tarihten sonra İngiltere Osmanlı Devleti’nin topraklarında sömürge elde etme ve toprak alma mücadelesine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda tamamen Osmanlı topraklarını parçalama ve paylaşma politikası güden İngiltere bu süreci Türk İstiklal Savaşı’nda da devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşu ile birlikte İngiltere ile olan ilişkiler barış ve karşılıklı çıkarların gözetildiği bir boyut kazanmış ve bu durum İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı’nın başından itibaren Türk-İngiliz ilişkileri karşılıklı diplomatik görüşmeler ile daha sıkı ve kapsamlı hale getirilmiş ve heyetler arası yapılan görüşmeler neticesinde iki ülke savaş süresince etkili olacak kararlar almışlardır. İşte bu kararlardan biri de 1093 sayılı karar olan “Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşması”dır. 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ve savaş süresince izlenecek politikalara temel teşkil edecek bu anlaşma çerçevesinde iki ülke aşağıda

¹ *Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler; Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1993, s.59.*

belirtilen kararları almıştır.² Bu anlaşmanın müzakerelerinde İngilizler, Yunanistan ve Romanya'nın bir saldırı durumunda bağımsızlıklarını savunmak üzere nasıl bir mutabakat sağlanacağına öncelikle ele alınmasını ve Türkiye'nin bu ülkelere yükümlülüklerinin artırılmasını, Romanya'yı Almanlara karşı koruyarak Almanları Romanya petrollerinden uzaklaştırmasını öncelikli amaç olarak belirlemişlerdir. Türkiye ise bu anlaşma kapsamında, İngiltere'den istediği savaş malzemelerini temin etmeden İngiltere ile bir anlaşma yapması halinde yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini değerlendirmiş ve savaş malzemeleri temin edilmediği takdirde anlaşmayı askıya alma maddesinin koyulmasını istemiştir³. Neticede iki ülke 12-25 Mayıs 1939 tarihleri arasında süren görüşmeler ile anlaşmaya varmışlardır. Savaş süresince izlenecek politikaya temel teşkil edecek ve yapılacak askerî yardımların dayanağı olacak bu anlaşma iki ülke açısından önem taşıdığı kadar, Almanya'nın bu yakınlaşmaya gösterdiği tepkide önemlidir. Başlangıçta Türkiye'nin tarafsızlığını sürdüreceğini düşünen Alman Hükûmeti, Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşmasının imzalanmasından sonra iki ülke arasındaki ekonomik ve askerî işbirliği faaliyetlerini kesme yoluna gitmiştir.

Askerî yardımlar, savunma stratejileri açısından kendi imkânları ile kaynak yetersizliği içinde olan ülkelerin, bu durumu telafi etmek amacıyla güçlü devlet ve kuruluşlardan silah ve cephane akışı sağlamak ve güç kazanmak çabası için yapılır ya da alınır. Bu tip yardımlar, güç dengesini

² Ali Kemal Meram; *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s.289.

1093 sayılı bu karara göre;

"Türkiye ve Büyük Britanya Hükûmetleri birbirileri ile sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerindeki mutabakatı tebarüz ettirmiştir."

"İki devletin kendi emniyetleri yararına olarak karşılıklı taahhütleri gerektirecek uzun süreli nihai bir anlaşma imzalamaları zorunlu hale gelmiştir."

"Bu nihai anlaşmanın akdine intizaren, Türkiye ve Büyük Britanya Hükûmetleri ortaya çıkacak tecavüz hareketinin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması halinde işbirliği yapmayı ve yardımlaşmayı kabul ederler."

"Gerek beyanat ve gerekse imzalanan bu anlaşma hiçbir ülke aleyhine değildir. Ancak gerektiğinde Türkiye ve Büyük Britanya Hükûmetleri birbirilerine karşılıklı yardım edeceklerdir."

"Nihai anlaşmanın imzalanmasından önce karşılıklı taahhütlerin uygulamaya geçmesini icap ettirecek şartların tekrar ele alınması, bazı meselelerin daha derin incelenmesi gerektiği her iki hükûmetçe kabul edilmektedir."

"Türkiye ve Büyük Britanya Hükûmetleri Balkanlarda emniyetin sağlanmasını temin etmek lüzumunu onaylarlar ve bu amaca seri bir şekilde varmak için görüşme halindedirler."

"Alınan tüm bu kararlar iki hükûmetten herhangi birinin diğer hükûmetlerle anlaşmalar imzalamasına engel değildir."

³Erdoğan Karakuş; *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri, 1938-1939*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004, s.198.

kendi lehine çevirme çabasında olan devletlerin stratejik gücünü artırmak amacına dayanan ve kendi ulusal çıkarlarını daha ön planda tuttıkları temel yardımlardır.

Dünya ekonomik sistemleri içerisinde silah sistemlerinin çevre ülkelere transferi, satışı veya yardımlar önemli bir yer tutmakta ve bu durum az gelişmiş ülkelerin refah seviyelerini olumsuz etkilemektedir. Silah ve cephane yardımlarında asıl olumsuzluklar daha sonra beraberinde gelecek olan ek ve yedek parça satışları, ara mallar, akaryakıt ve araştırma geliştirme laboratuvarlarının kurulması vb. yatırımlar ile ortaya çıkmaktadır. Askerî yardım, alıcı ülkenin gelecekteki silah alımları için bir pazarlama aracı olarak görülmekte, temelde “çevre ülkelerde demokratik düzenin kurulmasına yardım” tezi gerçekleştirilmemektedir.⁴

Askerî yardımlar bir ülkenin savunma ve güvenlik konularında, yardımı yapan ülke ve yardım alan ülkenin güvenliklerini pekiştirmek amacıyla ilgili anlaşmalar çerçevesinde gerekli desteğin sağlandığı, satışların yapıldığı programlardır. Özellikle savaş dönemlerinde yapılan askerî yardımlar sevkiyat ve uygulamaları büyük sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Bu sıkıntıların başında yardımı alan ülkenin ulaşım ağındaki yetersizlikleri önem arz etmektedir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu konuda büyük sıkıntılar yaşamış ve sevkiyat işlerinde ulaşım ağlarının noksanlığını yeni açılan yollar ile gidermeye çalışmıştır.

Söz konusu dönemde Türkiye’de ulaşım ağında ve özellikle de kara yolu ağında önemli çalışmalar başlatılmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu yapılan çalışmalar neticesinde, Türkiye’de 1939 yılında 40.832 km. olan karayolları uzunluğu, 1945’te 43.511 km.ye yükselmiştir. Buna göre savaş yılları içinde toplam 2578 km., yılda ortalama 430 km. yol inşa edildiği görülmekte iken, bu dönemde nitelikleri itibarıyla yol şebekesinde önemli bir iyileştirme yapılamamıştır. Her ne kadar üst yapı yollardaki artış, toplam yol artışından daha fazla ise de, 1945 yılında 20.041 km. uzunlukta gösterilen bu yolların istatistiklerde sadece 12.269 kilometresinin iyi olarak nitelendirildiği, geri kalanının bozuk sayıldığı görülmekte, dolayısıyla ulaşım rahatlıkla olanak sağlamadığı anlaşılmaktadır. Savaşın ortaya koyduğu askerî ihtiyaçlar, asker ve malzeme naklinde yaşanan büyük güçlükler, karayolları şebekemizin uzunluk, fakat özellikle nitelik itibarıyla yetersizliğini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. 1939 ila 1945 yılları arasında toplam 72.629.096 liralık bir harcama ile 2.502 km karayolu yapılmış ve 6840 km. yol da bakıma alınmıştır.⁵

⁴Ulrich Albrecht, Dieter Ernst, Peter Lock, Herbert Wulf; *Silahlanma ve Az gelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm*, Çev. Ümit Kıvanç, Mehmet Budak, İstanbul, 1978, s.32-33.

⁵Efdal As; *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.249.

Bu dönemde askerî nakliyat için 4 önemli yol güzergâhı vardır.⁶ Bunlar;

- a- Mardin-Diyarbakır,
- b- Mersin-Ulukışla,
- c- İskenderun-Adana-Tarsus,
- d- Silifke-Karaman'dır.

Bu yollardan Mardin-Diyarbakır yolu onarımı yapılanaya kadar malzemeler Meydan-ı Ekbez'e gelmiş ve yükler Mersin-Ulukışla hattına kaydırılmıştır. Yolların tamamlanması ile birlikte aylık 57.000 ton malzeme nakledilmiştir.

Savaşın sonlarına doğru karayolları konusunda atılan somut adımların meyvelerinin toplandığı, 1942 yazında yapımına başlanan Mersin-Ulukışla asfalt yolu ile Tarsus-İskenderun şosesinin, 1945'e girildiğinde bitirildiği görülmektedir. Yolu açılışı nedeniyle yapılan törende konuşan Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, yolun Türk-İngiliz işbirliği ile yapıldığını vurgulamıştır. Bu açıdan bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nın tüm hızıyla sürdüğü bir dönemde, bir İngiliz şirketinin (*Braithwaite*) bu projeye destek vermesi ve örneğin, "*Mersin-Ulukışla arasında 152 km.lik asfalt yolun % 90'ının beş ay gibi kısa bir sürede, günde ortalama 6.000 amelenin çalışmasıyla bitirilmesi*" anlamlıdır.⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve bu savaşa girmemekle birlikte, savaşa her an girme tehlikesi dolayısıyla devletin seferberlik ilan etmesi, Türkiye'nin ulaştırma sektörünü başlıca iki noktada etkilemiştir. Birincisi, zaten yoğun devletçilik politikası uygulanan sektörün, savaş yılları içerisinde büsbütün müdahalelere maruz kalması ve devletin tam hâkimiyetine girmiş olmasıdır. İkincisi, kaynakların ve olanakların millî savunma ihtiyaçlarına kaydırılması zorunluluğu dolayısıyla, ulaştırma sektöründe ve özellikle bunun altyapı hizmetlerinde gerekli yatırımların bazı istisnalar dışında çok yavaşlamış olmasıdır.⁸

Bu dönemde, liman ve iskele inşaatı konusunda da önemli adımların atılmaya başlandığını görmekteyiz. Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde liman ve iskeleler için toplam 700.000 liralık ödenek ayrılırken, sadece 1940 yılında bu inşa programı için ayrılan ödenek 1.200.000 lira olmuştur. Aşağıdaki tabloda, bu dönemde liman ve iskelelere ayrılan ödenek miktarı verilmektedir:⁹

---

⁶ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi; *İkinci Dünya Harbi Katalogu*, (İDH) Kutu 6, Gömlek 140, Belge 3.

⁷ *As*; a.g.t., s.250.

⁸ *A.g.t.*; s.252.

⁹ *A.g.t.*; s.287.

(1939-1945 Dönemi Liman ve İskelelere Ait Ödenekler)

Yıl	Ödenek
1939	---
1940	1.200.000
1941	2.425.000
1942	2.942.000
1943	2.172.000
1944	4.161.000
1945	1.877.000
TOPLAM	14.777.000

Dönemin hizmete açılan en önemli limanı İskenderun Limanı'dır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, *Braithwaite* adlı İngiliz şirketi tarafından inşaatına başlanan İskenderun Limanı, Bayındırlık Bakanı Sırrı Day tarafından Ocak 1945'te açılmıştır. İskele uzunluğu 309 metreyi bulan, aynı anda 6 geminin boşlatma yapabileceği büyüklükteki limanın açılışında İngiliz büyükelçisinin de bulunması, limanın taşıdığı anlamı gösteren önemli bir detaydır. Limanın açılması, gerek Türkiye ve gerekse Ortadoğu ile ilgilenen devletler açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu limanın, hem ekonomik hem de askerî değeri olup, askerî malzemelerin naklinde stratejik öneme sahiptir.

Özellikle savaş koşullarında askerî ihtiyaçların karşılanmasında demir yolunun önemini yadsınamaz. Bu dönemde tüm imkânların azalmasına karşın, demiryollarının geliştirilmesine azamî önem gösterilmiş ve teşvik edilmiştir. Aşağıdaki tabloda, İkinci Dünya Savaşı yıllarında demir yolu taşımacılığına ilişkin veriler yer almaktadır:¹⁰

(1939-1945 Yılları Arası Demir Yolu Taşımacılığı)

Yıllar	Yolcu sayısı (1000)	Yolcu-km. (milyon)	Taşınan eşya (1000 ton)	Ton-km. (milyon)
1939	30646	1430	5371	1319
1940	30326	2113	6585	2005
1941	37678	2653	6915	2040
1942	43026	2902	6925	2215
1943	43727	2668	3399	2546
1944	44177	2470	8458	2647
1945	29339	1545	4876	1356

¹⁰ A.g.t.; s.248.

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki ulaşım ağlarına ait verileri ortaya koyduktan sonra, bu dönemin askerî sevkiyat açısından gelişmelerini ve İngiltere ile olan görüşmeleri şu şekilde ele alabiliriz. 14 Şubat 1940 tarihinde müttefik kuvvetleri askerî malzemelerin yurdumuza çıkarılması ve istihdamı için istedikleri yol, iskele, üs ve tayyare meydanlarının bir an evvel yapılması, aksi takdirde yardımların imkânsız olduğu bildirilmiştir.¹¹ Yapılacak tesislerin Rusya ve mihver devletlerde rahatsızlık yaratacağı düşünüldüğünden bu konuda şu tedbirler alınmıştır.

- a- Yapılacak işler son derece gizli tutulacaktır.
- b- Yapılacak tesisat ve depolar ticari mahiyette olacaktır. (gaz şirketleri, otomobil acenteleri, ticari malzeme vs.)
- c- Türkiye’de müttefikler için yapılacak iaşe maddeleri benzin vs. güya İngilizlere satılmış olarak gösterilecektir.
- d- Türkiye’de yapılacak yol, depo, iskele ve hava meydanları inşaatında İngiltere için olduğu hissi verilecek ve yapılacaktır.
- e- Bütün bu işlerde çalışacak yabancı memur ve işçiler sivil ve ticari mahiyette olacaktır.

Yapılan tüm bu hazırlıklara rağmen Türkiye savaşa girmeyi kabul etmiş değildir. Türk ordusunun yegâne maksadı muhtemel bir tecavüze karşı hazır ve kuvvetli bir şekilde inisiyatifi kendi ellerinde bulundurmaktır. Bu çerçevede Türkiye savaş boyunca savaşın dışında kalmaya yönelik politika izlemiş ve bunda da başarılı olmuştur.

İngilizler yapılacak yardımların alt yapısını oluşturacak yatırımların 1940 yılının mart ayında başlayıp eylül ayında bitirilmesini taahhüt etmişlerdir. Türk askerî yetkilileri planlanan tüm bu işlerin tamamlanması halinde iki ülke arasında plan hareket görüşmelerine başlanabileceğini bildirmiştir.¹²

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 19 Şubat 1940 tarihinde Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığına yazdığı yazıda; “... Genelkurmay’ın yegâne maksadı muhtemel tecavüze karşı hazır ve kuvvetli bulunmak, böyle bir tecavüz halinde askerî mukavelenin birinci maddesi mucibince inisiyatifi düşmana kaptırmadan harekete geçebilmek ve müttefiklerimizin çok önemli olan yardımlarından azami derecede istifade edebilmektir.” sözleri ile Türkiye’nin savaş ile ilgili genel maksadını ortaya koymaktadır.¹³

¹¹ İDH.; K.5, G.021, B.1.

¹² İDH.; K.5, G.021, B.2.

¹³ Cemalettin Taşkıran; “1941 Yılı Başında Türk- İngiliz Siyasi ve Askerî Görüşmeleri, (Ocak-Şubat-Mart 1941)”, *Altuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, 1998, s.291.*

Türk-İngiliz heyetleri arasında yapılan görüşmeler çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihte Türkiye, İngiltere, Fransa arasında üçlü anlaşma müzakereleri 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmış ve bir taraftan da Rusya ile temaslar sürdürülmüştür. Üçlü Antlaşma'nın eklerinde yer alan ve Türkiye'ye verilecek askerî malzemenin cinsleri, miktarları ve teslim programları ek müzakere ile tespit edilmiş ve bu müzakereleri Numan Menemencioğlu yürütmüştür.¹⁴ Müzakerelerin kilit noktasını ise liman, demir yolu ve stratejik noktaları korumaya yönelik uçaksavar ve tanksavar toplarının teslimi oluşturmaktadır. Yapılan tüm bu müzakere ve antlaşmaların temelinde Türkiye'yi müttefik olarak kendi yanlarında savaşa sokmak ve stratejik konumundan yararlanmak yatmaktadır. Bu durum savaş süresince artarak sürmüş ve Türkiye'nin stratejik gücünden yararlanma maksatlı faaliyetler devam etmiştir.

Yapılan görüşmeler ve karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde İngiliz heyetleri Türkiye'de faaliyetlerde bulunmak için birçok kez girişimde bulunmuşlar ve izin talep etmişlerdir. Bu çerçevede, Hariciye Vekâleti'nden Genelkurmay Başkanlığı'na yazılan 14 Mayıs 1942 tarihli yazıda; Mersin ve İskenderun Limanları'na İngiltere'den temin edilecek malzeme ile tarafınızdan tahkimi için verilecek malzemenin doğrudan doğruya Türk ordusunun malı olması lazım geldiğinden dolayı bunların tarafınızdan uygun bir mahalle nakli hususunda ve ayrıca İngiliz teknisyenlerin defî toplarının bakım ve tamirine nezaret etmek üzere her tabura girmesine izin verilmesi uygun görülmemiştir. İngiliz Büyükelçisine iletilen bu görüş uygun bulunmuş ve sadece 2 sivil eğitmenin geleceği belirtilmiştir.¹⁵

13 Şubat 1940 tarihinde Orta Şark İngiliz karargâhından ve Komutan Wavell'den Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a yazılan mektupta; Türkiye'de hava meydanları ve hava üslerinin kuruluş işinin çok acil bir mesele olduğunu, Türk ordusuna yapılabilecek ilk yardımın hava kuvvetlerine yapılacağını ve Yakın Şark Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Willam Mitchell'in konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye geleceği bildirilmiştir.¹⁶ Bunu üzerine konu hakkında iki ülke temsilcileri görüşmeleri hızlandırmış ve İngiliz komutan Türkiye'ye gelerek temaslarda bulunmuştur.

İngiltere'nin savaşın başından itibaren vaat ettiği pek çok hususta aksamlar meydana geldiği ve alt yapı eksikliğinden kaynaklanan sorunlar neticesinde askerî yardımların tam olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Bu konuya ilişkin Genelkurmay Başkanlığı'nın 30 Mayıs 1942 tarihinde

¹⁴ Kamuran Gürün; "Savaşın İlk Yılı ve Türkiye", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, 1998, s.10.*

¹⁵ İDH.; K.2, G.026, B.1.

¹⁶ İDH.; K.1, G.092, B.1.

Hariciye Vekâletine yazdığı şu yazı önem arz etmektedir. “İngilizlerin vaat ettikleri malzemelerin henüz tamamen gelmediği, hava savunma toplarının ise bir saldırı halinde Türkiye’ye gelecek İngiliz yardım kuvvetlerinin İskenderun-Mersin, Adana-Ulukışla bölgelerindeki tesislerin ilk aşamada korunmasını temin için kullanılmak üzere getirileceği bizzat İngiltere tarafından bildirilmiştir.”¹⁷ Döneme ait yazışmalara bakıldığında bu ve benzeri birçok aksamanın olduğu anlaşılmaktadır.

1. Liman ve Demir Yolu Nakliyatın Kontrolü

İkinci Dünya Savaşı boyunca askerî yardım konusunda Türk-İngiliz görüşmelerinin en yoğun yaşandığı yıl 1943 yılı olmuştur. Bu yıl içerisinde birçok İngiliz heyeti Türkiye’ye gelerek temaslarda bulunmuş, askerî sevkatta liman, demir yolu ve kara yolu güzergâhları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede, İngilizlerle yapılan 14 Nisan 1943 tarihli toplantı önem arz etmektedir. Bu toplantının zabıtlarına göre; toplantıya Türkiye’den bir askerî heyet ile İngiltere’den Albay Blunt, Yarbay Bell ve Yarbay Judd katılmıştır. Toplantının amacı, İngilizlere verilecek üs ve depoların mevkiini belirlemek için yardımcı olacak demir yoluna ilişkin bilgi aktarmaktır.

Toplantıda, karşılıklı olarak sorunlar tartışılmış ve çözüm aranmıştır. Bu sorunlardan biride yığınak ve taşıma süresinin haftalarca süreceği kabul edilerek Afyon-Adana hattı üzerinde 12 adet trenin ne kadar süre çalışacağı meselesidir. Türk yetkililer, İngiliz kuvvetlerinin yığınağı için günde 12 trenin çalışmasının sınırsız bir şekilde zaman kısıtlaması olmaksızın yapılabileceğini belirtmişlerdir. Bahsi geçen trenler Adana-Ulukışla-Afyon, Adana-Ulukışla-Ankara ve Fevzi Paşa-Malatya-Kayseri-Ankara hatlarında çalışacaklardır.

Her üç hat üzerindeki tren adedinin ne olacağına, gidecekleri yer belli oluncaya kadar karar verilememiştir. Bu kapsamda tafsilatlı bir nakliyat planının yapılması kararlaştırılmıştır. İngiliz heyeti bu trenlerde kenarları açık vagonlara ihtiyaç olacağını belirterek, bunların Türk kaynağından sağlanmasını talep etmiştir.¹⁸ Nakliye ve yığınak süresi sona erdikten sonra, İngiliz ordusuna her cinsten malzeme ikmal için ne kadar tren tahsis edileceği ve bunların hangi yollardan yararlanacağı toplantıda ele alınan bir başka konu olmuştur.

Yapılan görüşmelerde, İngiliz heyeti günde 9 tren ile sevk işlerini yürütebileceklerini ifade ederken, Türk heyeti bu sayının kısa süre içinde 12’ye çıkarabileceklerini belirtmiştir. Bu trenler Ulukışla-Afyon ve Ulukışla-Ankara arasında çalışacaklardır. Ulukışla-Afyon hattında ortalama 7-8 trenin

¹⁷ İDH.; K.1, G.083, B.1.

¹⁸ İDH.; K.6, G.129, B.3.

çalışmasını ve devamında bu trenlerin Ulukışla-Ankara hattını kullanabilecekleri belirtilmiştir. Ancak bu rakam bazı durumlarda 4-5 trene düşebilecektir. Toplantıda, Ulukışla-Afyon hattının İngilizlerin ikmali için, kuzey yolunun ise Türkiye'nin ihtiyaçları için elde bulundurulması kararlaştırılmıştır. Normal şartlarda Türkiye'nin askerî trenleri 29 vagon ile 420 ton ağırlık taşımaktadır. Bu kapasite Ulukışla-Afyon-Eskişehir hattında artırılmak istenmiş ancak askerî trenlerde kapasite artırımının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu hat üzerinde kara yolu ile limanlardan Ulukışla'ya gelen malzemenin iç bölgelere taşınmasında özellikle Ulukışla-Afyon hattı önem arz etmektedir.¹⁹

a. Demir Yolu ve Limanlarda Nakliyat Heyetleri

İkinci Dünya Savaşı yılları süresince demir yolu ve limanlarda nakliyat işlerini planlı ve düzenli yapmak maksadıyla heyetler oluşturulmuş ve bu heyetler vasıtasıyla nakliyat işleri sistemli hale getirilmiştir. Kurulan bu heyetler, liman ve transit heyeti, liman kontrol heyeti, iç münakalat heyetidir.

Liman ve Transit Heyeti; limanlardaki giriş ve çıkışı düzenlemek maksadıyla teşkil edilmiştir. Başkanı Türk ve kıdemli bir memur olan heyetin üyeleri, Türk ordusunun temsilcileri, liman, demir yolu, gümrük idaresi memurları, bahrî, askerî ve deniz nakliyat temsilcilerinden oluşmaktadır. Muamele memuru ise İngiliz'dir. Heyetin görevleri; liman kontrol heyeti için talimatlar yayınlamak, muhtelif limanlar arasında gemi tahsis etmek, lüzumlu görülen hallerde tahliyenin emniyet derecesine göre öncelik hususunda karar vermek, yol ve demir yolu üzerindeki nakliyatın tanzimi için tedbir almak, liman tahmil ve tahliye işlerinin ıslahı için çalışmak, muhtelif limanlara römorkör ve layterler tahsis etmektir.

Liman Kontrol Heyeti; sevkiyat yapılan tüm limanlarda kurulmuştur. Başkanı o mahalde bulunan Türk memur olan (muhtemelen liman reisi), üyeleri Türk, İngiliz deniz ve kara makamlarından oluşan ve muamele memuru İngiliz olan bir heyettir. Heyet; liman ve transit heyetinin verdiği emirleri tatbik etmek ve ona malumat vermek, gemilerin kalacağı yeri tayin etmek, gerekli görüldüğünde gemilerin öncelik sırasını tayin etmek, yol ve demir yolu üzerinde nakliyatın tanzimi konusunda detaylı çalışma yapmak, römorkör ve layterlerin kontrolünü yapmak, limanlardaki tahmil ve tahliye vasıtalarının bakımı konusunda emirler vermek ve teklifler yapmak, liman sahalarında pasif hava savunmasını planlamaktır.

İç Münakalat Heyeti; başkanı Türk olan ve üyeleri Türk ve İngiliz ordu temsilcilerinden seçilen, demir yolu temsilcisinin de bulunduğu ve muamele

¹⁹ İDH.; K.6, G.129, B.4.

memurunun İngiliz olduğu bir heyettir. Heyetin görevleri; çeşitli noktalar arasında tren lokomotif ve stok tahsisi konusunda hazırlık yapmak, gerekli görülen hallerde nakliyata müdahale etmek, düşman tarafından verilecek muhtemel hasara karşı tamir için planlama yapmak, hava akınları sırasında trenlerin seyir ve hareketi hakkında talimat vermek, gerekli görülen hallerde sivil nakliyatı devreye sokmak, yol nakliyatının idaresini sağlamak, yol ve demir yolu nakliyatının bakımını yapmaktır.²⁰

Türkiye'nin 1943 yılı başında askerî sevkiyat bazında nakliyat kapasitesi, İskenderun ve Mersin Limanları'nda günde ortalama 670 ton, ayda 20.000 ton civarındadır. Demiryollarında ise; İskenderun ve Mersin Limanları'ndan Kayseri ve Karaman istikametine günde 2.000 ton (altı tren) sevkiyat yapılmıştır. Bu trenlerin dördü askerî nakliyat, ikisi halkın ihtiyacını karşılamak üzere tahsisli olup, gerekli hallerde 1 tren daha tahsis edilmiştir. Aylık askerî nakliyat kapasitesi günde 4-5 tren ve aylık 33-42 bin tondur. Bu miktarlarda trenlerin yük tanzimi için gerek nakil vasıtalarında ve gerekse yükün cinsindeki farklar dikkate alınarak %10 tolerans verilmiştir. Bu tolerans oranı demir yolu nakliyat kapasitesinde de dikkate alınmıştır.²¹

İngiliz makamları, Mart 1943'de sivil halkın ihtiyacı dahil, karadan ve denizden toplam 40.500 ton yardım vereceklerini bildirmişlerdir. Bu yardımlar, deniz yolu ile Mersin ve İskenderun Limanları'ndan ayda 20.000 ton, Irak ve Suriye'den demir yolu ile ayda 27.000 ton, sivil ihtiyaç ile birlikte toplam 47.000 ton olarak planlanmıştır. Türk liman ve demiryollarının kapasitesine göre, arada tren nakliyat kabiliyetinde ayda 5.000 tonluk bir fark vardır. Bu fark şu üç alternatifli plan ile kapatılmaya çalışılmıştır.

a- İskenderun ve Mersin Limanları'na muhtelif hizmetlerle gelen Türk vapurlarıyla İzmir ve Marmara Limanları'na sevk edilmiş.

b- Lokomotif, vagon ve kömür verildiği takdirde Fevzi Paşa üzerinden demir yolu ile Malatya'ya sevk edilmiş.

c- Haziran 1943'e kadar İngilizler tarafından kamyonlarla Mersin bölgesinden Ulukışla'ya nakledilmiştir.

b. İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve Nakliyat İşleri

İkinci Dünya Savaşı süresince İngiliz heyetleri ile sürekli olarak görüşmeler yapılmış ve askerî yardımların programları bu görüşmelerde belirlenmiştir. Heyetler arası görüşmeler 1943 yılında yoğunlaşmış ve önemli kararlar alınmıştır. Nakliyat konusu ile ilgili yapılan görüşmelerde iki

²⁰ İDH.; K.6, G.130, B.2.

²¹ İDH.; K.6, G.131, B.1.

ülke heyeti karşılıklı anlaşmaya varmıştır. Limanlarda ve demiryollarında İngiltere'nin yardımı olmadan sevki yapılacak miktarlar şu şekilde belirtilmiştir: Mersin ve İskenderun Limanları yapılmakta olan teşkilatı ile Nisan 1943'de toplam günde 1.100 ton, ayda 33.000 ton tahliye yapacak kapasitededir. Ayrıca İzmir Limanı'ndan İskenderiye ile İzmir arasında tahsis edilmiş bulunan iki Türk gemisi ile günde asgari 300 ton ayda 10.000 ton tahliye yapılmıştır. Demiryollarında İngiliz yardımı olmadan mart ayındaki sevkiyat kapasitesi ayda 33-42 bin tondur. Ayrıca İzmir'e gelecek olan 10.000 tonluk malzeme de ülke geneline sevki edilmiştir.

1 Mart 1943 tarihinde gerçekleştirilen Türk-İngiliz heyeti ikinci toplantısında, General Arnold şunları söylemiştir; "*Sadece harp malzemesi değil, benzin, hububat vs. karışık olarak ayda 12.000 ton Beyrut-Meydan-ı Ekbez, 15.000 ton Basra-Nusaybin hattından taşınabilir. Sonuç olarak İzmir Limanı hariç olmak üzere İskenderun-Mersin'e 20.000 ton, Meydan-ı Ekbez-Nusaybin arasında 27.000 ton olmak üzere 47.000 ton malzeme taşınacaktır.*"²²

Türk yetkililer ise İskenderun-Mersin Limanları'nın kapasitesinin 33.000 ton olduğunu dolayısıyla 60.000 ton nakledebileceklerini beyan etmişlerdir. General Arnold ise konuyu Münakalat Vekili Fahri Engin ile görüştüğünde bu kadar malzemenin Türkiye içinde nakline yetecek teknik kapasitenin olmadığını belirtmiştir.

3 Mart 1943 tarihinde gerçekleştirilen Türk-İngiliz heyeti üçüncü toplantısında ise İngilizlerin taahhüt ettikleri malzemeyi tam anlamı ile göndermedikleri ve bu hızla ancak bu işlemin 5 senede tamamlanacağı ifade edilmiştir.²³

4 Mart 1943 tarihli toplantıda yapılan açıklamada; İngiliz heyeti, limanların öncelikle korunması gerektiğini ve Yunanistan'da Almanların ilk önce limanlara hücum ettiğini belirtmiş, Türk yetkililer ise demiryolları, boğazlar ve geçitler ve sanayi bölgelerinin öncelikle korunması gereken yerler olduğunu ifade etmiştir. İngilizler, İskenderun Limanı'nın korunması için 16 topun yeterli olmayacağını, bu limana bir alay yerleştirilmesi gerektiği düşüncesinde ısrar etmişlerdir. Onlara göre bir limanın tahribi, demiryollarının tahribinden daha önemlidir. Demir yolu onarılabilir ancak limanı onarmak kolay değildir.

İngilizler, İskenderun ve Mersin Limanları'nı önemserken, Türk heyeti özellikle Zonguldak ve Karabük üzerinde durmaktadır. Türk yetkililer tarafından Zonguldak-Karabük hattının, en az Eskişehir-İstanbul hattı kadar

²² İDH.; K.6, G.139, B.2.

²³ İDH.; K.6, G.138, B.1.

önemli ve tek kömür yolunun bu hat olduğu, Eskişehir-İzmit hattı kırılırsa Bolu üzerinden kara nakliyatı yapılabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Karabük Demir Fabrikası ve kömür ocaklarının birinci derecede önemli olduğu vurgulanmış ve eldeki harp malzemelerinin bu fabrikadan alınacak destek ile onarılabileceği belirtilmiştir.²⁴

İngiliz yetkililer 10 Mart 1943 tarihinde yapılan toplantıda, nisan ayında karadan ve denizden toplam 43.000 ton malzeme vereceklerini, 16 Mart 1943 tarihinde ise bu rakamı 47.000 ton'a çıkaracaklarını bildirmişlerdir.²⁵

Adana görüşmeleri gereğince Türkiye'ye verilecek harp malzemesinin tonajı yaklaşık 3,5 milyon tondur. Bu kapsamda limanlardan, Suriye ve Irak'dan gelen demiryolları üzerinden günde toplam 10.000 ton malzeme alınması gerekmektedir. Türkiye'nin bu malzemelerin günlük alımı ile ilgili hazırladığı plan şu şekildedir.²⁶

İskenderun Limanı	- 3.000 Ton
Mersin Limanı	- 1.800 Ton
Susanoğlu Limanı	- 400 Ton
Antalya Limanı	- 100 Ton
İzmir Limanı	- 2.500 Ton
Bandırma Limanı	- 600 Ton
Derince Limanı	- 600 Ton
Irak üzerinden demir yolu	- 500 Ton
Suriye üzerinden demir yolu	- 400 Ton

Toplam = 10.100 Ton

Türk heyeti demiryollarından azami yararlanmak için, gelecek malzemenin Türkiye dahilinde imkânlar nispetinde en kısa muntikalara depolanmasını da göz önünde tutmuş ve İngiliz heyetine bildirilmiştir. Bu düşüncenin amacı, alınan malzemenin düşman baskınından uzakta bulunmasını ve malzemenin dağınık tutulmasını, aynı zamanda oluşturulacak teşkilatın da kolay çalışmasını sağlamaktır. İngilizler deniz ve demiryollarından alınacak bu miktarlar üzerinde bir değişiklik yaptığında Türkiye böyle bir teklifi derhal tetkik etmiş ve karara bağlamıştır.

Türk liman ve demiryolları, İngiliz yardımı olmadan günde ortalama 1100-1400 ton, ayda 33-42 bin ton malzeme taşıma gücüne sahiptir. Bütün imkânlar zorlanarak bu rakam ayda 47.000 tona çıkarılmıştır. Bu kapasite ile yıllık 564.000 tona ulaşılmıştır. Ancak tüm bu şartlar altında, söz verilen 3,5

²⁴ İDH.; K.6, G.108, B.5.

²⁵ İDH.; K.6, G.131, B.2.

²⁶ İDH.; K.6, G.131, B.3.

milyon ton malzeme 6 yıllık bir zaman dilimine yayılarak taşınmıştır. Bu durum karşısında kapasiteyi artırmak için; limanlardaki tahmil ve tahliye kabiliyetini yükseltmek, denizden bu limanlara fazla nakliyat yapabilmek için daha fazla vapur tahsis etmek, Mersin ve İskenderun Limanları'ndan Kayseri ve Karaman'a, Fevzi Paşa'dan Malatya-Mardin üzerinden Diyarbakır ve Malatya istikametlerine demir yolu nakliyatının gücünü artırma kararı alınmıştır. Ayrıca, daha fazla kömür temin edilmesine, demiryollarının yükünü hafifletmek için yapılacak karayollarının bir an önce tamamlanmasına ve karayolları nakliyatı için kamyon ve akaryakıt verilmesine karar verilmiştir. Yapılan tüm bu çalışmalarda demiryollarının ve limanların kapasitelerini en az günlük 300 ton artırmak için çalışmalar başlatılmıştır.²⁷

Askerî yetkililer tarafından, Hariciye Vekâletine takdim edilen Türkiye'nin nakliyat kapasitesi hakkındaki raporda; İngilizlerin, Adana görüşmelerinin ruhuna ve bu görüşmelere ait askerî makamlara taahhüt ettiği şartların talep ve icaplarına uygun olarak hazırladığı nakliyat planlarının ve malzeme listelerinin tahakkuku için, yeniden imkânlar aranması ve bu iş için azami gayret sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Türk-İngiliz müşterek toplantısında alınan kararların Türkiye tarafından icrasına başlandığı da açıklanmıştır.²⁸

10 Mart 1943 tarihinde Türkiye ile İngiltere askerî heyetleri arasında yapılan görüşmede; Türk nakil vasıtalarının kapasitesinin sağlıklı olarak belirlenmesi talep edilmiş ve bu talep Mayıs 1943 tarihinde karşılanmıştır. Ancak bu toplantıda Türk heyeti İngiliz heyetine şu soruları yönelterek cevap istemiştir.

a- İngiltere ve Amerika, Türk limanları için ne kadar gemi tahsis edebilir ve bu gemiler Orta Şark'a ne zaman gelebilir?

b- İngiltere ve Amerika, Türkiye'nin harp malzemesi ihtiyaçlarını ne dereceye kadar karşılayabilir ve bu malzeme ne zaman Türkiye'ye gelebilir?

c- İngiltere ve Amerika, Türkiye'nin kömür ihtiyacını ne dereceye kadar karşılayabilir?

İngiliz heyeti sorulan bu sorulara olumlu cevaplar vererek sevkiyat hazırlıklarının derhal başlayacağını bildirmiştir. Ayrıca mayıs ayından sonra kış mevsimine kadar her ay kapasitenin yükseltilerek devam ettirileceği beyan edilmiştir.²⁹ İngilizler nakliyatı hızlandırma ve kolaylaştırma

²⁷ İDH.; K.6, G.131, B.4.

²⁸ İDH.; K.6, G.131, B.5.

²⁹ İDH.; K.6, G.136, B.1.

maksadıyla Mersin'de araba vapurlarının yanaşabileceği bir iskele kurma sözü de vermiş, ancak bu iskelenin ahşap malzemeden yapılması planlandığı için anlaşmazlık yaşanmıştır. Bölgenin ahşap malzemeye uygun olmadığını belirten Türk yetkililer bu konudaki çekincelerini dile getirmişlerdir.³⁰ Ayrıca, İngilizler Hindistan'dan getirdikleri kömürleri Adana ve civarındaki depolara sevk etmişler ancak bu kömürlerin linyit kömürüne benzemesi ve dayanıklılığının zayıf olması sıkıntılara ve tartışmalara sebep olmuştur.

Toplantıda, Adana görüşmelerinde askerî malzemenin süratle nakledilmesi kararı verildiği ve bu karara uyulması gereği belirtilmiş ve ilk nakledilmesi gereken malzemelerin liman ve demiryollarının kapasitesini artıracak malzemelerin olması gereği dile getirilmiştir.³¹ Türk yetkililer motorlu nakil vasıtalarını Susanoğlu ve Taşucu İskeleleri'ne çıkararak bu suretle Silifke-Karaman yolundan yararlanılabileceğini belirtmişlerdir. Yapılan çalışmalar neticesinde 1 Haziran 1943 tarihinden itibaren Mersin-Ulukışla arasında kamyon seferleri başlamış ve kamyonlar iki gruba ayrılarak seferlerine devam etmişlerdir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti gümrük kanununu çıkararak, millî müdafaa malzemelerini vergi dışı tutmuş ve bu şekilde işlemler kolaylaştırılmıştır. Limanlarda işçi kıtaları oluşturularak işçi sayısı da sürekli artırılmıştır.³² İşçiler için barakalar yapılmış ve sıtma ile daha ciddi mücadele edilmeye başlanmıştır. Transit nakliyat için liman ile demir yolu bağlantısı sağlanmış ve bunun için İngilizler, 2 makas ve 500 m. ray temin etmişlerdir.

İngilizler sevk edecekleri 25 hava bölüğü için tahmini olarak; günde 4 tren, 45 hava bölüğü için 6,5 tren, 45 bölük hava ve tank def'i için 7,5 tren, 2 zırhlı tümen için 12 trene ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede Türkiye bu hat üzerinde günde 12 tren tahsisi yapmış ve nakliyat başlamıştır.³³

---

³⁰ İDH.; K.6, G.136, B.4.

³¹ İDH.; K.6, G.136, B.2.

³² İDH.; K.6, G.136, B.6.

³³ İDH.; K.6, G.136, B.8.

Mart-Nisan-Mayıs 1943'de Türkiye'ye Yapılan Sevkiyat Durumu (Ton)³⁴

Liman, demir yolu, kara yolu sevkiyatı		Mart 1943	Nisan 1943	Mayıs 1943
Limanlar	İskenderun-Mersin	18.500	24.000	29.000
	İzmir	10.500	10.500	10.500
Demiryolları	Hayfa-Trablus-Halep	12.000	12.000	12.000
	Bağdat-Halep	15.000	15.000	15.000
Karayolları	Halep-İskenderun	3.000	3.000	3.000
Toplam		59.000	64.000	69.5000
Demir yolu ile yapılan nakliyat durumu				
Toroslar üzerinden yapılan nakliyat		40.000	40.000	40.000
İzmir'den yapılan nakliyat		10.500	10.500	10.500
Liman ve huduttan yapılan nakliyat		50.500	50.500	50.500
Sahil gemileri ile tamamlanan noksanlar		8.500	14.000	19.000
Müttefikler tarafından Türk limanlarına sevk edilecek malzemenin tonajı		40.500	43.500	43.500
Türk limanlarına geleceği bildirilen ilave tonajlar		10.000	7.000	7.000

c. Askerî Nakliyatı İyileştirme Programı

1943 yılının başlarında bir araya gelen Türk ve İngiliz heyetleri Türkiye'de yapacakları nakliyat konusunda bir çalışma başlatarak bu konuda bir program hazırlamışlardır. Bu programa göre İngiltere ve Türkiye'ye verilen sorumluluklar şu şekilde tespit edilmiştir:

İngiltere, 1 Haziran 1943 tarihine kadar İskenderun Limanı'na 3 adet vinç temin edecek, İzmir, İstanbul ve Orta Şark Limanları arasındaki tonajları artıracak, İskenderun ve Mersin Limanları'na her ay fazladan iki müttefik gemisi gönderecektir. Demiryolları için Türkiye'nin güney bölgesinde muhtemelen İngiltere'den gelecek gemiler vasıtasıyla bir ihtiyat kömür stoku temini sağlayacak, ayrıca daha fazla lokomotif ve vagon temini için tedbir alacaktır. Mersin ile Ulukışla arasında kamyonlarla nakliyat yapılması için gerekli kamyonların 1 Haziran 1943 tarihine kadar temini sağlanacaktır.

Türkiye, Mersin ve İskenderun Limanları'nda amale ve gümrük teşkilatını derhal halledecek, Mersin'deki yeni iskeleye portal tipi vincin yerleştirilmesini sağlayacak, İskenderun'da toplanan yüklü miktarda Türk kamyonlarının Ulukışla yolundan sevki için Türk araba vapurlarının Mersin Limanı'na naklini sağlayacaktır.

³⁴ İDH.; K.6, G.134, B.2.

Türkiye ve İngiltere'nin ortaklaşa yürüteceği faaliyetler ise; gerektiğinde işçiler için mesken yapılması, sıtmaya karşı daha titiz tedbirlerin alınması, her iki limanda kolayca sevk edilemeyen malzemenin depolanması için gerekli keşif ve hazırlıkların süratle yapılması, Payas'ta layterler için bir iskele inşasının gerekli hazırlıklarının yapılması, Meydan-ı Ekbez ile Islahiye'de başka bir makasın yapılmasının tanzimi ve bu iş için İngilizlerden malzeme temini, Türk araba vapurlarından motorlu vasıtaların çıkarılması için imkânların sağlanması şeklinde belirlenmiştir.³⁵

2. İngiltere Başbakanı Churchill'in Türkiye Ziyareti ve Adana Görüşmesi:

İkinci Dünya Savaşı'nın gidişini değiştiren faktörlerden biri de tarafsız ülkelerin izleyecekleri politikalar olmuştur. Bu ülkeler içerisinde en önemli ülke ise Türkiye'dir. Bu nedenle hem İngiltere'de Churchill ve Eden, hem de Almanya'da Hitler Türkiye'nin bir an önce kendi saflarında savaşa dahil olmasını istemektedirler. İngiltere Başbakanı Churchill 1940 yılının sonlarında ve 1941 yılının başında Türkiye'yi müttefik kuvvetlerin yanında savaşa çekmek maksadı ile görüşmeler yapmak üzere General Marshall-Cornwall'ı iki kez Ankara'ya yollamış, ancak bu görüşmelerden sonuç alınamamıştır.³⁶

Churchill kendi geliştirdiği Türkiye politikasını şiddetli bir şekilde savunmaya devam etmiş ve 17 Eylül 1941 tarihinde Stalin'e gönderdiği mektupta şunları yazmıştır; "En büyük ödül Türkiye'dir, eğer Türkiye'yi kazanabilirsek, kullanabileceğimiz son derece güçlü bir ordu daha olacaktır."³⁷ Ayrıca Churchill, 12 Ağustos 1942 tarihinde ABD ve SSCB temsilcileri ile yaptığı üçlü toplantıda savaşın kazanılması için önceliklerini, İtalya'nın savaş dışı bırakılması, Türkiye'nin savaşa çekilmesi, Mihver Devletlerine toparlanma fırsatının verilmemesi şeklinde sıralamıştır.³⁸

İkinci Dünya Savaşı 1942 yılı sonundan itibaren, müttefiklerin lehine dönmeye başlamıştır. Kuzey Afrika'ya saldıran Alman kuvvetleri püskürtülmüş, Sovyetler Birliği ise, 1941 Haziran ayından beri topraklarında ilerleyen Alman ordusunu, Stalingrad direnişi ile önemli bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece müttefikler iki ayrı cephede Alman ilerleyişinin durdurulması neticesinde, savaşta yeni kararların alınması ve bir durum değerlendirmesi yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenlerle Churchill ve Roosevelt 14 Ocak 1943 tarihinde Casablanca'da buluşmuşlar

³⁵ İDH.; K.6, G.135, B.1.

³⁶Robin Denniston; *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, Çev. Sinan Gürünca, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.87.

³⁷ A.g.e., s.101.

³⁸ A.g.e.; s.121.

ve savaşın geleceğine etki edecek kararlar almışlardır. Churchill tarafından, kod adı “sembol” olarak belirlenen konferansın, yerini ve zamanını ABD Başkanı Roosevelt tayin etmiştir.³⁹ Casablanca görüşmesi İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye açısından da önem önemli sonuçlar vermiş, toplantıda Roosevelt düşmanın kayıtsız şartsız teslim olma fikrini ortaya atmıştır.⁴⁰ Ayrıca bundan sonra amaç, Almanya’ya kesin darbe vurmak ve bunun için de Avrupa’da yeni bir cephe açılmasını sağlamaktır. Yeni cephenin balkanlarda açılmasını düşünen Churchill’e göre, Türkiye’nin savaş dışı durumunu sürdürmesi müttefikler için olumsuz etkendir. Casablanca görüşmesinde Roosevelt, Churchill’in yoğun baskısı neticesinde Türkiye’nin savaşa girmesi gerektiğini kabul etmiş ve bu iki lider Türkiye üzerindeki baskıyı artırma kararı almıştır.⁴¹

Casablanca görüşmesinde Roosevelt ve Churchill tarafından ortaya atılan Sovyetlere yeni bir yardım yolu açmak ve Almanya’yı güney kanadından vurmak amacıyla, Türkiye’nin kilit ülke olarak 1943 yılında savaşa girmesi için gerekli çabanın gösterilmesi fikri Türkiye’ye kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin savaşa girmesi ile ikinci bir cephenin açılmasının yanında Türk hava sahasının müttefiklerce kullanılarak Romanya petrol kuyularının vurulması planlanmıştır. Bu maksatla, Churchill, Türk ordusunun yetersiz olduğunu belirtip Türklere gerekli malzeme ve askerî desteğin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

Bu arada ABD, Türkiye’ye yapılacak yardımlar ve Türkiye’nin savaşa dahil olma sürecini tamamen İngiltere’ye bırakmış, müttefiklerin Türkiye ile ilişkisinin İngiltere üstünden sağlanması kararlaştırılmıştır. Türkiye’ye yapılacak Müttefik askerî malzemesi ve silah yardımı tamamen Ortadoğu İngiliz Askerî Komutanlığı’nın inisiyatifine bırakılmıştır.⁴² İngiltere, savaşın tam ortasında 1943 yılına gelindiğinde Türkiye’yi kendi safında görmek istediğini eylemleri ve attığı adımlarla göstermiştir. Adana görüşmeleri bunun açık kanıtıdır.⁴³

25 Ocak 1943 tarihinde Churchill İngiltere ve ABD adına İnönü ile görüşme isteğinde bulunmuştur. Bu görüşmede, Türkiye’ye modern silahların verilmesi ve Türkiye’nin savunma gücünün artırılmasının ele

³⁹ Gül İnanç Barkay; *ABD Diplomasisinde Türkiye, 1940-1943*, Buke Yayınları, İstanbul, 2001, s.118.

⁴⁰ Feridun Cemal Erkin; *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, TTK Kütüphanesi, Ankara, 1968, s. 188,

⁴¹ “Bütçe Görüşmeleri Münasebetiyle”; *Tan*, 29 Mayıs 1943.

⁴² İzzet Öztoprak; “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 46, Ankara, Mart 2000, s.153.

⁴³ Edward Weisband; *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, C.2, İstanbul, 2000, s.46.

alınması planlanmıştır. Bunun akabinde 26 Ocak tarihinde Roosevelt de İnönü ile temas kurarak bu görüşmeyi desteklediğini belirtmiştir. İnönü'nün, Adana görüşmeleri öncesi toplantıdan beklentilerinin birincisi Türkiye'nin savunma gücünü artırmak maksatlı olarak İngilizlerden alınacak askerî yardımların artırılmasıdır. İkinci beklentisi de, Rusya'dan gelebilecek bir tehlike konusunda İngilizleri ikna etmektir.⁴⁴

İşte izlenen bu politikanın doğal akışı içerisinde İngiliz Başbakanı Churchill 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelerek görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmelerde aynı zamanda savaş sonrası gelişmelerde ele alınmış ve Türk ordusunun ihtiyaçları ayrıntılı olarak belirlenmiştir.⁴⁵ Toplantıda Türk heyetinde; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Tuğgeneral Şefik Çakmak ve Feridun Cemal Erkin, İngiliz heyetinde ise, İngiliz Başbakanı Churchill, Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, Genelkurmay Başkanı Sir Alan Brooke ve cephe kumandanları bulunmaktadır.

İnönü görüşmelerin iki bölüm halinde yapılmasını önermiş, Churchill ve İnönü'nün başkanlığında yapılacak politik görüşmelerde Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirebilecek koşullar üzerinde durulmuş, Alan Brooke ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın başkanlığındaki askerî görüşmelerde ise savaşa yönelik nasıl hazırlık yapılacağı ele alınmıştır. Ayrıca görüşmelerde, modern savaş gereçleri, Oniki Ada'nın işgali ve Girit'in yeniden ele geçirilmesi, Türkiye'deki üslerden havalanacak uçaklar ile Romanya'nın petrol alanlarının bombardıman edilmesi konuları da tartışılmıştır.⁴⁶ Bu konular içerisinde modern silahların Türkiye'ye acil ve süratli bir şekilde nakledilmesi konusunda anlaşılmiştir. Adana görüşmelerinin belirgin en önemli sonucu bu konu olmuştur.

30 Ocak 1943 tarihinde Adana görüşmelerinde alınan kararlardan bazıları şunlardır;⁴⁷

"1- Türk askerî temsilcilerine Türk kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ihtiyacı olan evvelce istenilmiş ve yeniden istenen savaş malzemelerinin listesini vereceklerdir. Bu listeler her malzeme kategorisinde her isteğe ait öncelik sırasıyla düzenlenecektir. İngiliz temsilcileri bu listeleri tetkik ederek hazırlanması mümkün olan malzemeyi imkân bulur bulmaz derhal göndermeyi taahhüt edecektir.

⁴⁴ A.g.e.; s. 152-155.

⁴⁵ Ali Fuad Erden; *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.228.

⁴⁶ Denniston; a.g.e., s.139.

⁴⁷ İDH.; K.2, G.109, B.1.

2- İngiliz temsilcileri ticari gemileri sağlamak, sonra bunları Türk bayrağı altında kullanmak olanaklarını inceleyeceklerdir. Bu gemiler Mısır limanlarından Türk limanlarına mühimmat ve diğer malzemenin naklinde kullanılacaklardır. Türk makamları gerek duyulan gemilerin tonaj ve cinsleri hakkında bilgi vereceklerdir.

3- Türkiye'nin en modern cinsten savaş malzemelerini teslim alma imkânlarını derhal artırmak gereği karşısında, Türk askerî yetkilileri bu malzemelerin teslim alınması, kullanılması ve iyi durumda devamını sağlanması için bir plan hazırlayacak ve bunu Ortadoğu İngiliz Genel Karargâhına bildirecektir. İngiliz askerî makamları Türk personelini İngiliz okullarında eğitmeyi, Türk subayları ile erlerini zırhlı tümenlere diğer ihtisas birliklerine kabul etmeyi üstlenecek ve bu hususta Türk askerî yetkililerine öneriler yapacaklardır. Bütün bu hususlar Ankara'daki İngiliz Ataşeliği ile Türk askerî yetkilileri arasında doğrudan doğruya yapılacak görüşmelerle ele alınacaktır.

4- İngiliz kurmay subayları derhal Ankara'ya giderek Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi halinde mevcut nakil vasıtalarının İngilizler tarafından Türkiye'ye yapılacak yardıma ne dereceye kadar imkân verebileceği hususunu Türk askerî yetkilileri ile birlikte inceleyeceklerdir. Bu inceleme ile ilgili hususlar şunlardır:

Türk-İngiliz Genelkurmayları, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerinin sevki ve sonradan ikmal hususları hakkında bir plan hazırlayacaklardır. Bu plan 1943 yılının her ayındaki İngiliz kuvvetlerinin miktarını ve terkiğini gösterecektir.

5- Bu plan düzenlendikten sonra günden güne takip edilecektir.

6- Türkiye'nin hava kuvvetleri ile takviyesi planı oldukça ilerlediği için İngiliz kurmay subayları, mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya gelerek Türk askerî yetkilileri ile birlikte müşterek harekât planını tamamlayacaklardır."

Adana görüşmeleri sonrasında İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler daha ciddi boyuta taşınmış ve özellikle askerî alanda ikili ilişkiler bütün dünyanın dikkatini çekmeye başlamıştır. Birçok ülkede Türk-İngiliz ittifakının imzalandığından bahsedilmeye başlanmış ve bazı tartışmalara neden olmuştur. Bu süreç ve müttefiklerin cephelerde aldığı mağlubiyetler Türkiye üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. İngiltere Başbakanı'nın Türkiye'yi savaşa sokma girişimleri hızlanmış, ancak Adana görüşmeleri her iki ülke için de tam netice vermemiştir.⁴⁸

⁴⁸ Selim Deringil; *Denge Oyunu*, İstanbul, 1994, s.192.

Adana görüşmeleri gereğince, Adana listesi ile istenen kara ordusu, donanma ve hava kuvvetlerimizin akaryakıt ihtiyacı ile bu maddelere ait mevzuat 10 Haziran 1943 tarihinde belirlenmiş ve kayıt altına alınmıştır.⁴⁹ Alınan bu kararlar Sir Winston Churchill tarafından onaylanmış ve Türkiye'nin savunması için gerekli malzemelerin derhal sevkiyatının başlaması için harekete geçilmiştir.⁵⁰ Adana görüşmelerinin en önemli somut sonucu, oluşturulan "Adana listeleri"dir.⁵¹ Bu listelerde Türkiye'nin talep ettiği askerî malzemeler ve miktarları yer almaktadır. Talep edilen malzemelerin planlı bir şekilde naklinin yapılabilmesi için Adana listesini tahakkuk ettirmek ve bunun celp ve naklini temin üzere Genelkurmay Başkanlığı'nda kara, hava, deniz subaylarından oluşan bir malzeme tahakkuk ve takip bürosu teşkil edilmiştir.⁵² Oluşturulan malzeme tahakkuk ve takip bürosunun görevleri şunlardır:

a- Adana listesini tanzim etmek ve malzemenin celbindeki ehemmiyet derecesini tespit eylemek.

b- Ordumuzdaki mevcut Alman ve İtalyan malzemesine ait ihtiyaçlarımızın İngilizler elindeki Alman ve İtalyan ganaimi arasında temini için ayrı ve yeni bir liste yapmak.

c- Yukarıdaki fıkralarda bildirilen listelerdeki malzemenin nakli hususunda vasıta ihtiyacı il limanlarımızdaki tahliye ve bunları dahile sevk hususundaki hali hazır nakliyat kudretimizi tespit etmek.

d- Listelerdeki malzemenin celbini tespit edilen nakliyat sırası ehemmiyetine göre takip etmek ve nakliyat kudretimize göre memleket dahilinde tespit edilen mahale kadar sevkini düzenlemek.

e- Limanlarımızdan ve hudut istasyonlarımızdan itibaren dahile doğru tahliye ve nakil kudretimizi artırmak bakımından gerekli tedbirleri tespit ve yapacak işleri planlaştırmak ve bu hususları takip etmek.

Adana görüşmelerinde alınan tüm kararlar ve uygulamalar Türkiye'nin tarafsızlık politikasının sona ermesi gibi değerlendirilse de, gerçekte Türkiye bu politikasını bozmamıştır. Dönemin önemli gazetelerine yansıyan haberlerde bu durumu görmek mümkündür.

Türkiye, topraklarına bir saldırı olmadıkça savaşa girmeme yolunda aldığı kararı ısrarla uygulamış ve tarafsızlık politikasını sürdürmüştür. Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun, 1940 yılında "Türkiye

⁴⁹ İDH.; K.2, G.095, B.1.

⁵⁰ Feridun Cemal Erkin; *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C.1, Ankara, 1980, s.136.

⁵¹ Deringil; *a.g.e.*, s. 192.

⁵² İDH.; K.4, G.4, B.4-12

bitaraf değil, harp haricidir”, sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine Saraçoğlu’nun 1943 yılında Başbakan olduğu zaman yaptığı söyleşide “Türkiye her iki tarafa karşı da bitaraf bir siyaset takip ediyor” sözleri de bu politikanın devam ettiğinin göstergesidir.⁵³

6 Ocak 1942 tarihinde Ulus Gazetesi’ne beyanat veren Başbakan Saraçoğlu, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını şu sözler ile açıklamıştır; “Türkiye’nin bitarafılığı umumi bir politik sistemin işlenmiş bir şeklidir ve politikamızın kimseyi endişeye düşürmeyecek bir berraklığı ve samimiyeti vardır. İngiltere ile olan ittifak muahedemiz her iki tarafın menfine olarak vazife görmeye devam edecektir. Türkiye-İngiltere ittifakı realitenin ifadesi ve biraz evvel arz ettiğim politik sistemin esaslı bir rüknüdür. Yine o politikanın bariz ve samimi bir tezahürünü de Türkiye ile Almanya arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluğu yeniden tevsik eden Türk-Alman anlaşmasında görüyoruz. Harbin bu iki esaslı burcuna karşı olan vaziyetimizi ve o devletlerle olan bağlarımızı müspet siyasetimizin bariz bir misali olarak arz ettim. Muharip kümelerin her ikisinde de kendileriyle ahdi veya fiili rabitalarımız olan devletler yer almıştır ki bunlar karşı da ve dürüst olmakta devam edeceğiz.”⁵⁴

Abidin Daver, 3 Şubat 1943 tarihli İkdam Gazetesi’nde; Türkiye’nin izlediği tarafsızlık politikası hakkında yaptığı yorumda, Türkiye’nin tarafsızlığının hem mihver devletler hem de müttefikler için yararlı olduğunu söylemiş ve Türk Hükûmetine, “bitaraflık siyasetine devam ediniz” demiştir.⁵⁵

Churchill’in Türkiye ziyareti Almanya’da yakından takip edilmiş ve Alman basını bu konuyu ciddi manşetlerle duyurmuştur. Alman basını, bazı Türk gazetelerinde yer alan “Adana’da Churchill’in Türkiye’nin savaşa girmesini talep etmediği” şeklinde ki haberlerinin inandırıcı olmadığını ve Türkiye’nin tarafsızlık politikasının inandırıcı olmadığını yazmıştır.⁵⁶

Vakit Gazetesi yazarı Sadri Ertem, 5 Şubat 1943 tarihinde, Türkiye’nin tarafsızlık politikasına yönelik “Adana Konuşmaları” başlıklı yazısında Adana görüşmeleri hakkında şunları yazmıştır.⁵⁷ “...Türkiye’nin tarafsız kalması toprak bütünlüğünü bütün devletlere karşı koruyabilmesi ile mümkündür. ...Bunun için Türkiye’nin tarafsızlığını korumak onun tarafsızlığından faydalananlar için de bir zaruret halini alır.”

⁵³ *Ulus*; 17 Ocak 1943.

⁵⁴ *Ulus*; 6 Ağustos 1942.

⁵⁵ “Adana Mülakatı”; *İkdam*, 3 Şubat 1943.

⁵⁶ *Cumhuriyet*; 6 Şubat 1943.

⁵⁷ Sadri Ertem; “Adana Konuşmaları”, *Vakit*, 5 Şubat 1943.

Zekeriya Sertel, 14 Şubat 1943 tarihli Ulus Gazetesi'nde, "Barış Unsuru Türkiye" başlıklı yazısında, Churchill'in Türkiye'nin güçlenmesi gerektiğini Avam kamarasında yaptığı konuşmaya atıf yaparak şu cümlelerle ifade etmiştir.⁵⁸ "...Churchill'in avam kamarasında Türkiye hakkındaki beyanatını okuyanlar, İngiltere'nin Türkiye'yi yakın şark için nasıl bir kuvvet kaynağı olarak telakki ettiğine dair gösterdiği büyük bir anlayış zihniyetinden dolayı daha çok memnun olmuşlardır".

3. Adana Görüşmesi Sonrası Askerî Nakliyat Planı

Genelkurmay Başkanlığı'ndan, Başbakanlığa, Hariciye, Dahiliye ve Millî Müdafaa Vekâletleri'ne yazılan 25 Şubat 1943 tarih ve 19568 sayılı yazıdan anlaşıldığı üzere Adana görüşmelerine katılan askerî yetkililer Ankara'ya gelerek İngiliz yardımlarının ne derece etkili olacağı konusunu görüşmüşlerdir. İngiliz heyetinde Yarbay Daniell, Yarbay Hope, Yarbay Redmayne, Yarbay Bell, Binbaşı Heath, Binbaşı Ford, Üsteğmen Hotman bulunmaktadır.⁵⁹ Söz konusu heyet 21 Şubat 1943 tarihinde uçakla Adana'ya gelmiş ve üç üyesi 22-23 Şubat tarihlerinde İskenderun ve Mersin Limanları'na tetkik ziyaretinde bulunmuşlardır.⁶⁰

Adana görüşmelerinden sonra, nakliyat işi Türk askerî yetkililerinin sorumluluğuna geçmiş ve bu konuda çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda İskenderun'dan 600 ton, Mersinden 500 ton, İzmir'den 350 ton malzeme alınmış, bu malzemeler Adana, Kayseri, Ulukışla ve Niğde'ye taşınmış ve buralarda depo edilmiştir. İzmir'e çıkarılan malzemeler daha sonra Alaşehir'e taşınmıştır.⁶¹

Suriye üzerinden gelen malzeme ile Irak'tan gelen malzemeler öncelikle Malatya'ya nakledilmiş, İskenderun'da iki amale taburu ve bir deniz taburu teşkil edilmiş, aynı kuruluş Mersin'de de oluşturulmuştur. Susanoğlu'nda bir tabur ve bir bölük, İzmir'de iki hizmet taburu, bir deniz bölüğü, Antalya'da bir tabur oluşturulmuştur. Buralarda malzemeleri çıkarmak ve iç bölgelere sevk etmek için, transit sevk ambarları kurulmuştur. Kayseri, Niğde, Ulukışla, Ereğli, Malatya, Alaşehir'de transit sevk ambarlarının göndereceği malzemeyi almak, depo etmek, monte etmek, revizyona tabi tutmak ve teslim etmek için ayrıca teşkilat kurulmuştur. Bundan başka Mardin-Diyarbakır arasında kendilerinin verecekleri kamyonlarla 1200 tonluk bir nakliye kolu teşkil edilmiştir. Mersin-Ulukışla arasında 1080 ton, Susanoğlu-Karaman arasında 1560 ton, Antalya-Burdur arasında 360 ton, İzmir'de 360

⁵⁸ "Barış Unsuru Türkiye"; *Ulus*, 14 Şubat 1943.

⁵⁹ İDH.; K.2, G.062, B.1.

⁶⁰ İDH.; K.2, G.064, B.1.

⁶¹ İDH.; K.6, G.139, B.3.

ton, Bandırma'da 120 ton, İskenderun'da kendi içinde kullanılmak üzere 700 tonluk bir teşkilat kurulmuştur.⁶²

Yapılan görüşmede, bahsi geçen bu nakliyatın ancak İngilizlerin Tunus harekâtı sona erdiği takdirde gerçekleşeceğini söyleyen General Arnold'a, Adana görüşmelerinde böyle bir maddenin olmadığı hatırlatıldığında, bunun mümkün olamayacağını söylemiştir. Ayrıca bu toplantıda Türk heyeti, gelecek tankların tamamının Ankara'ya getirilmesinin uygun olmadığını, verilecek 400 tankın farklı birliklere nakledilmesini talep etmiş, ancak bu konuda İngiliz heyeti ile anlaşmazlık yaşanmıştır.

Nakliyatta askerî olmayan malzeme ile askerî malzemenin karıştırılmaması ve bunun ayırt edilmesi gerektiği belirtilmiş, bu konuda General Arnold üç temel esas üzerinde durmuştur. Bunlar; Türk gemilerine sadece sivil malzeme yüklendiği, İngiltere'den yüklenen bir geminin Akdeniz'e geçme sıkıntısı, bir gemiye sadece askerî malzeme yüklenmesinin iktisadi olmadığıdır.⁶³

General Arnold, Adana görüşmeleri sonrasında Mart 1943'de Türkiye'ye verebilecekleri malzemeleri şu şekilde sıralamıştır;

a- Tunus harekâtı sona ermediği takdirde mart ayında römorkör ve layterler verilmesine imkân yoktur.

b- İskenderun Limanı'na vinç verilmesi konusu Orta Şark'ta etüt edilmekte olup, cevap sonra verilecektir.

c- 10 lokomotif, 250 adet 13 tonluk vagon, bunun ilkinin devir ve teslimi Meydan-ı Ekbez'de başlamıştır. İlk 17 vagon kömürle dolu, gerisi Afyon'un batısında İngilizler için depo edilecek benzindir.

d- 2000 ton kömür verilecektir.

e- Lokomotifler için 200 ton yağ verilecektir.

f- Birçok lokomotif ve vagon yedek malzemesi verilecektir.

g- Demir yolu inşa malzemesi verilecektir.

h- Verilecek kamyonların miktarı belli değildir, ancak Mersin-Ulukışla arasında çalışacak hat önemlidir.

i- Tamir atölyeleri ve demir yolu atölyeleri için uzman personel ihtiyacı için talep beklenmektedir.

28 Şubat 1943 tarihinde Türk-İngiliz heyetlerinin yaptığı görüşmede ele alınan en önemli konulardan bir tanesi tonaj meselesidir. Gönderilecek malzemenin deniz yolu, kara yolu ve demir yolu ile nakliyatının, ayrıca savaşta ve barışta ne kadar nakledileceğinin belirlenmesi konusu ele

⁶² İDH.; K.6, G.139, B.3.

⁶³ İDH.; K.6, G.139, B.8.

alınmıştır. Türk yetkililer bu toplantıda malzemelerin nakli kadar, kıtaların naklinin de önemli olduğunu belirtmiş, ancak her ikisinde de önemli olanın nakliyat gücü olduğu kararına varılmıştır.⁶⁴

Toplantıda, Türkiye'nin o günkü nakil imkânları ele alınmış, bunun İngiliz yardımı ile ne dereceye kadar iyileştirilebileceği tartışılmıştır. Türkiye taarruza uğradığı takdirde İngiltere'nin yapacağı askerî yardımın miktarı ve bunu tespit için de savaşta Türkiye halkının zorunlu ihtiyaçları ile fabrikaların zorunlu ihtiyaçları çıktıktan sonra geri kalan tonajın hesabı istenmiştir. Ayrıca İngiliz heyeti tarafından Türkiye savaşa girmediği takdirde, eldeki tonaj ile ne kadar hava meydanı malzemesi, harp malzemesi, bomba, benzin vs. gibi malzemelerin getirileceğinin tespitinin yapılması talep edilmiştir.⁶⁵

Türk heyeti nakliyat konusunda İngiliz heyeti ile mutabık kalmış, ayrıca bu toplantıda taarruz halinde, nakliyat işlerinin nasıl düzenleneceği, limanların ve nakliye merkezlerinin hava taarruzlarına karşı nasıl korunacağı, liman ve demiryollarındaki hasarların nasıl giderileceği ele alınmıştır. Türk heyeti bu konuları titizlikle planlayacağını ve hatta Adana görüşmeleri sırasında Alan Brooke'nin söylediği gibi "saat gibi işler hale" getirileceği belirtilmiştir.

Yapılan bu görüşmeden sonra, konuları daha detaylı ele almak maksadıyla, tali komisyonların kurulmasına ve bu komisyonların konuları tek tek ele alarak büyük toplantılara hazırlanmasına karar verilmiştir. Toplantıda Türkiye'nin o günkü nakil gücü ele alınmış ve şu tespitler yapılmıştır.⁶⁶

İskenderun Limanı 600 ton, Mersin Limanı 500 ton, İzmir Limanı 350 ton malzeme nakil kapasitesine sahiptir. Bunlardan İskenderun ve Mersin'den aylık 33.000 ton malzeme nakledilebilmektedir. Nakliyat konusunda ele alınan bir başka konu da kömür durumudur. Türkiye'de kömür rezervi olmasına rağmen çıkarılamadığı, İngilizlerinde Orta Şark'ta kömür stoklarının olmadığı ve dolayısıyla Hindistan'dan kömür getireceklerini ve bunun ekonomik olmayacağını belirtmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde kömür konusu en sıkıntılı konuların başında gelmektedir. İngiliz heyeti bir defaya mahsus olmak üzere o dönem için 1.600 ton devlet demiryollarına, 400 ton Nafianın Adana bölgesine olmak üzere toplam 2.000 ton kömür yollamıştır. İngilizler özellikle bu konu ile ilgili olarak Karadeniz'deki kömür nakliyatının artırılmasını istemektedir.⁶⁷

⁶⁴ İDH.; K.6, G.140, B.1.

⁶⁵ İDH.; K.6, G.140, B.2.

⁶⁶ İDH.; K.6, G.140, B.3.

⁶⁷ İDH.; K.6, G.140, B.6.

Toplantıda ele alınan bir başka konuda gümrük işlerindeki aksamalardır. Özellikle Mersin Limanı'na gelen malzemelerin gümrük işleri için bekletilmesi rahatsızlık yaratmıştır. Ayrıca Mersin ve İskenderun Limanları için 1942 yılına ait tespitler şu şekilde dile getirilmiştir; Limanların aylık kapasitesi 18.500 ton olarak belirtilmiş ve bunun düşük olmasının nedenlerini ise şöyle izah edilmiştir.

- a- Limanda yeterli römorkör olmaması,
- b- Vinçlerin kırık olması,
- c- Hasat mevsiminin etkisi,
- d- Gümrükteki gecikmeler,
- e- Vagon temin edilememesi,

Yapılan bu toplantıda İngiliz heyeti, Irak ve Nusaybin üzerinden yapılan nakliyat ile ilgili iki olumsuzluk tespit etmiş ve bu olumsuzlukları şu şekilde bildirmiştir.

a- İngiltere'den ve Amerika'dan yapılan nakliyat Irak'a kadar ulaşmamaktadır.

b- Suriye sınırında, Türk hudut anlaşması gereği buradaki memurlarının bir kısmının Türk olması ve bunların silah altına alınmasından doğan aksamalardır.

Belirtilen bu husus görev yapan memurların askerliğinin tecil edilmesi ile çözülmüştür.

Türkiye'nin savaşa sokulma girişimleri Adana görüşmesinden sonra Kahire ve Tahran Konferansları'nda da sürmüş, 4-6 Aralık 1943 tarihinde Kahire'de yapılan görüşmede İsmet İnönü müttefiklerin yoğun baskıları sonucunda prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiş, ancak Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girilmeyeceği belirtilmiştir. Churchill bu isteği kabul etmiş ve Şubat 1944'de Ankara'da Türk ve İngiliz askerî heyetleri arasında yardım konusunda görüşmeler yapılmış, ancak İngilizler Türklerin çok aşırı isteklerde bulunduğunu belirterek görüşmeleri kesmişlerdir.

Sonuç:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler savaşın başından itibaren Türk İngiliz karşılıklı yardım anlaşması çerçevesinde ele alınmış ve bu anlaşmanın onaylanması ile birlikte, Almanya'nın Türkiye üzerinde savaş malzemesi ve teçhizatı konusunda sert bir politika izlediği gözlenmiştir.

Savaş öncesinde, Türkiye'ye verilecek krediler ve yardımlar İngiliz meclisinde, basınında, kamuoyunda uzun süre tartışılmış ve sonunda Türkiye'yi kaybetmemek uğruna olumlu karar verilmiştir. Bu kararın sonunda Türkiye'yi kendi taraflarında görme ya da tarafsız kalmasını sağlamaya çalışmışlar, kendi saflarında görmek istedikleri Türkiye'nin güçlü olması ve dolayısı ile askerî alanda yeniden yapılanması için gerekli desteğin verilmesini konusunda adımlar atmışlardır.⁶⁸

Türkiye savaşın başlangıcından itibaren her iki tarafın da bütün baskılarına rağmen, siyasi ve askerî yönden kararlı bir tutum sergilemiş ve öncelikle ordusu için gerekli silah ve malzemenin temin edilmesi ve bu aşamadan sonrada mümkün olduğu kadar savaşa girmemenin yollarını aramış ve bu yolda politika takip etmiştir. Ancak, özellikle İngiltere, Türkiye üzerinde ağır bir baskı kurarak bir an önce savaşa katılması yolunda, gerek kendi ülkesinde ve gerekse Türkiye'de yoğun siyasi politikalar üretmiştir. Tüm bu baskılar sonuç vermemiş ve İkinci Kahire Konferansı sonrasında ilişkiler gerilerek görüşmeler bütünüyle kesilmiştir. Sonuçta da 2 Mart 1944 tarihi itibarı ile İngiltere Türkiye'ye yaptığı silah ve malzeme yardımını kesmiştir.⁶⁹

Türkiye, İngiltere'den alacağı yardımlara bağlı olarak savaş öncesi askerî alanda yeniden yapılanma ve güçlenme hareketi içine girmiş, bu doğrultuda uçak temini ve üretimi, savaş gemisi alımı, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın tahkimatı ve kimyasal silahlarla mücadele üzerine yoğun çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar doğrultusunda İngiltere ile işbirliğine gidilmiştir.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin savaş yıllarında tamamen "*Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşması*" çerçevesinde geliştiğini görmekteyiz. Bu anlaşmanın onaylanması ve yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye Almanya ilişkileri gerilmiş ve Almanya Türkiye'ye karşı savaş malzemesi ve teçhizatı konusunda sert bir politika izlemeye başlamıştır.⁷⁰ Ayrıca Türkiye bu anlaşmaya, savaş malzemesi temin edilmediği takdirde anlaşmanın askıya alınmasına yönelik bir madde koydurarak yardım alımı konusunda kendisini güvence altına almak istemiştir. Bu madde Türkiye'nin anlaşma metnindeki en önemli önceliğidir.

İngiltere'den alınan askerî yardımlar konusunda gerek teslimatta ve gerekse malzemelerin montaj ve kullanımında birçok aksaklık meydana

⁶⁸Karakuş; *a.g.e.*, s.90.

⁶⁹Ahmet Şükrü, *Esmir-Oral Sander*; "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1945)*, Ankara, 1969, s.194.

⁷⁰Karakuş; *a.g.e.*, s.90.

gelmiştir. Alınan malzemelerin İngiltere'nin kendi envanter dışı kalmış ve kullanılmış ve bir çoğunda arıza durumu tespit edilmiş malzeme olması, yedek parça ve fabrika sıkıntısı olan ülkemiz için büyük sıkıntılar meydana getirmiştir.

Türk ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda, İngiltere ve müttefiklere verilen listelerde yer alan ve teslim alınan malzeme ve teçhizatın büyük bir bölümü istenilen seviye ve kalitede çıkmamıştır. İngiltere'den alınan tankların büyük çoğunluğu savaşlarda kullanılmış, arızalanmış ve çoğunluğu tamir görmüş tanklar olup, İngilizlerin envanterinden çıkmıştır. Bu malzemelerin yedek parçası ve bakımı Türk ordusu için sorun olmuş ve sınırlı sayıda olan fabrika ve bakım merkezlerinde güçlüklerle tamiratları yapılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren savaşın ortaya çıkardığı askerî ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları tedarik yolları Türkiye'yi derinden etkilemiş, asker ve malzeme naklinde yaşanan sorunlar ile bu etki olumsuz anlamda daha da artmıştır. Bir yandan askerî ihtiyaçları karşılamak adına İngiltere ile sürekli temas halinde olunmuş, diğer yandan da tarafsızlık politikasını devam ettirmek için diplomatik temaslara devam edilmiştir. Bu süreçte Türkiye İngiltere tarafından gönderilen askerî malzemelerin nakillerinde önemli aksaklıklar yaşanmış, ulaşım alt yapısı olmayan Türkiye'de kara, deniz ve demir yolu ağ bağlantıları kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Orta Şark'taki malzemelerin nakil ve teslimatında Akdeniz limanlarından Mersin ve İskenderun Limanları önemli merkezler olmuş, bu limanlara indirilen malzemeler kara yolu ve demir yolu vasıtasıyla birlik, kurum ve kıtalara sevk edilmiştir.

Adana görüşmelerini müteakip, askerî nakliyatı iyileştirme programı çerçevesinde sevkiyat hareketleri belirli bir plan dahilinde yapılmaya başlanmış ve ulaşımdaki aksamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yapılan yeni kara yolu, demir yolu ve liman inşaatları ile sevkiyat işlemleri daha düzenli hale getirilmiştir.

Türkiye savaş süresince tarafsızlık politikasını sürdürmüş, ancak savaşın olumsuz şartlarını en baştan itibaren yaşamış, uygulanan seferberlik koşulları ile gerek askerî ve gerekse siyasi anlamda savaşın dışına çıkamamıştır. Bu olumsuz tablo uzun yıllar tüm dünya devletlerini olduğu kadar Türkiye'yi de derinden etkilemiştir.

Kaynakça:**Arşiv Belgeleri:**

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi; **İkinci Dünya Harbi Katalogu**, (İDH) Kutu 6, Gömlek 129, Belge 3.

- İDH.; K.5, G.021, B.1.
İDH.; K.5, G.021, B.2.
İDH.; K.6, G.129, B.4.
İDH.; K.6, G.130, B.2.
İDH.; K.6, G.131, B.1.
İDH.; K.6, G.138, B.1.
İDH.; K.6, G.139, B.2.
İDH.; K.6, G.108, B.5.
İDH.; K.6, G.131, B.2.
İDH.; K.6, G.131, B.3.
İDH.; K.6, G.131, B.4.
İDH.; K.6, G.131, B.5.
İDH.; K.6, G.136, B.1.
İDH.; K.6, G.136, B.4.
İDH.; K.6, G.136, B.2.
İDH.; K.6, G.136, B.6.
İDH.; K.6, G.136, B.8.
İDH.; K.6, G.134, B.2.
İDH.; K.6, G.135, B.1.
İDH.; K.2, G.095, B.1.
İDH.; K.2, G.062, B.1.
İDH.; K.2, G.064, B.1.
İDH.; K.1, G.076, B.1.
İDH.; K.2, G.026, B.1.
İDH.; K.1, G.092, B.1.
İDH.; K.1, G.083, B.1.
İDH.; K.6, G.139, B.3.
İDH.; K.6, G.139, B.3.
İDH.; K.6, G.139, B.8.
İDH.; K.6, G.140, B.1.
İDH.; K.6, G.140, B.2.
İDH.; K.6, G.140, B.3.
İDH.; K.6, G.140, B.6.

Kitap ve Makaleler:

“Adana Mülahatı”; **İkdam**, 3 Şubat 1943.

Albrecht, Ulrich; Dieter, Ernst; Peter, Lock; Herbert, Wulf; **Silahlanma ve Azgelişmişlik, İran, Hindistan, Yunanistan, Türkiye: Keskinleşen Militarizm**, Çev. Ümit Kıvanç, Mehmet Budak, İstanbul, 1978.

- As, Efdal; **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.
- Barkay, Gül İnanç; **ABD Diplomasisinde Türkiye, 1940-1943**, Buke Yayınları, İstanbul, 2001.
- “Barış unsuru Türkiye”; **Ulus**, 14 Şubat 1943,
- “Bütçe görüşmeleri münasebetiyle”; **Tan**, 29 Mayıs 1943.
- Denniston, Robin; **Churchill’in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944**, Çev. Sinan Gürtunca, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.
- Deringil, Selim; **Denge Oyunu**, İstanbul, 1994.
- Erden, Ali Fuad; **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Erkin, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, C.1, Ankara, 1980.
- Erkin, Feridun Cemal; **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, TTK, Ankara, 1968.
- Ertem, Sadri; “Adana konuşmaları”, **Vakit**, 5 Şubat 1943.
- Esmer, Ahmet Şükrü-SANDER, Oral; “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1945)**, Ankara, 1969.
- Gürün, Kamuran; “Savaşın İlk Yılı ve Türkiye”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, 1998.
- Karakuş, Erdoğan; **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri, 1938-1939**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004.
- Meram, Ali Kemal; **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.
- Öztoprak, İzzet; “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana görüşmelerinin Siyasi Yönü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 16, Ankara, Mart 2000.
- Taşkıran, Cemalettin; “1941 Yılı Başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askerî Görüşmeleri, (Ocak-Şubat-Mart 1941)”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, 1998.
- Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**; Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1993.
- Weisband, Edward; **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, Cilt 2, İstanbul, 2000.

Gazeteler:

Cumhuriyet.
İkdam.
Vakit.
Tan.
Ulus.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler

Doç. Dr. Emruhan YALÇIN*

ÖZET

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılması ve Konstantinopolis'in Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti olması nedeniyle, Konstantinopolis Piskoposluğu önem kazanır. Bizans İmparatoru Piskoposluğa Patriklik statüsü ve ekümeniklik unvanı vererek, siyasi olarak güç kazanmak ister. Bu durum ekümenik olan diğer kiliseler tarafından kabul edilmez ve protesto edilir. Osmanlı ise, Fener Rum Ortodoks Patriğine bazı yetkiler vererek "milletbaşı" olarak görevlendirir. Bu görev sadece Osmanlı sınırları dâhilinde geçerli olup, ekümeniklik anlamına gelmemektedir. Ancak Patrik, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama döneminde bu yetkisini kötüye kullanarak, İmparatorluğun parçalanması yönünde çok aktif olarak çalışır. Millî Mücadele döneminde Patrikhane; bir fesat ve ihanet ocağı, Rum çeteleri için silah deposu, militan eğitim yuvası rolünü üstlenir. Lozan'la birlikte Patrikhane, Türkiye'deki Ortodoks azınlıkların dinî vecibelerini yerine getiren dinî bir Türk Kurumu haline getirilir. 1980'li yıllara kadar ekümeniklik söz konusu değilken; 1990'lı yıllardan itibaren ABD, AB ve Yunanistan'ın destekleri ile Patrikhane, ekümeniklik iddialarında bulunmaya başlar. Ekümeniklik, ne laik Türk Devleti'nin Anayasası ve kanunları ile ne de Lozan Antlaşması ile bağdaşmaktadır. Patrik, mevcut kanunların kendisine tanımadığı bir unvanı kullanamaz. Ekümeniklik, sadece Ortodoks dinini ve Ortodoks kiliselerini ilgilendiren bir mesele değildir; aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni de bağlar. Nüfusunun % 99'u Müslüman olan Türkiye, kendi topraklarında bağımsız dinî bir Ortodoks otoritesi istememektedir.

Anahtar Kelimeler: Patrik, Patrikhane, ekümenik, evrensel, Ortodoks, Rum.

Discussions on the Fener Greek Orthodox Patriarchate Ecumenism and the Facts

ABSTRACT

Seperation of Roman Empire in to two and acceptance of Constantinapole as the capital city of Byzantine Empire bring Constantinapole Bishopric into prominence. To gain political power, Byzantine Emperor has given the status of Patriarchy and the title of ecumenism to the Bishopric. This situation has not been accepted by the other ecumenical churches and they have protested him. The

Ottoman Empire, by giving some competences to the Greek Orthodox Patriarchal, put Patriarch under the duty of "head of people". Although this duty was only valid inside the borders of Ottoman Empire and did not involve any implication to ecumenism, the Patriarch has worked actively, especially during the decline stage, to fragmentate Ottoman Empire's territories. During the period of National Struggle, Patriarchate had the role of mischief and served as focus of betrayal activities, weapon depot for Greek gangs and military training slots. With the Lausanne, the Patriarchate becomes a religious Turkish Institution which deals with the religious needs of Orthodox minorities in Turkey. Until the 1980's the ecumenism has not been in the question; since the 1990's the Patriarchate begins to set up a pretension of ecumenism with the support of the U.S.A, E.U. and Greece. Ecumenism does not agree neither with the Constitution and laws of secularistic Republic of Turkey nor the preceptions of Lousanne. The Patriarch can not use a title unless the laws itself allow to. Ecumenism is not just a matter of concern to the Orthodox religion and Orthodox churches; at the same time, it relates with the State of the Turkish Republic. Turkey, which has a population of 99% of Muslim does not want an independent Orthodox authority in its own territory.

Key Words: Patriach, Ecumenical Patriarchate, Orthodox, Greek Orthodox, universal.

Fener Rum Ortodoks Parikhanesi'nin Ekümeniklik İddiaları

Yunanca Oikos (ev, barınak), Oikouman (üzerinde insan yaşayan yer) manasına gelmektedir. Dinî bir terim olarak Ekümen, Hristiyanlığın yaşadığı toprakları ve kilisenin “evrensel”, “dünya çapında”, “cihanşümul” oluşunu göstermek için kullanılır. Ekümeniklik ise, evrensellik, cihanşümulük anlamlarında kullanılan bir kelimedir.¹ Ortodoks dünyası açısından, dünyadaki tüm Ortodoksların dinî önderliğini (ruhani liderliğini) ve Ortodoks Kiliseleri arasında birinciliğini ifade eder.² Hristiyanlıktaki “oecumenicus” terimi İslami söylemdeki “medine” (uygar yerleşim birimi) terimi gibi bir anlam da taşır.³

Fener Rum Patrikhanesi'nin kuruluşundan itibaren bu güne kadar, tarih içinde inişler ve çıkışlar kaydetmekle beraber, dinî kisve altında siyasi amaçlı faaliyetlerde bulunduğu veya siyasi amaçlar için “Ekümenik Patrik”⁴ unvanını kullandığı görülmektedir.

*emruhan2004@gmail.com

¹ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1986, C.VII, s.3591; Elçin Macar, Cumhuriyet Döneminde *İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 269.

² Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Rum Patrikhanesi*, Ankara, 1996, s. 153.

³ Muzaffer Özekin, *Fener Rum Ortodoks Patrik'i Ekümenik mi?*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.11.

⁴ **Patrik:** Yunanca “Patrikhis” kelimesinden gelen, Ortodoksların ve bazı doğu kiliselerinin ruhani liderlerine

Fener Rum Patrikhanesi'ne ekümenik statüsünün verilmesi, İstanbul'u dünyadaki 270 milyon Ortodoks Hristiyanın dinî merkezi haline getirmek amacıyla yöneliktir. Ancak Lozan Antlaşmasına göre Fener Rum Patrikhanesi, yalnızca Türkiye'deki Ortodoks azınlığın dinî lideri olarak kabul edilmektedir. Fener Rum Patriğine göre ise, ekümenik sıfatı siyasi bir anlam taşımamakta, sadece tarihî ve dinî bir unvandır.

a. Ekümenikliğin Oluşumu

M.S. 313 yılından önceki baskılar neticesinde Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanına yayılan Hristiyanlık her bölgede farklı farklı yorumlanmış, her cemaat farklı farklı İncillere sahip olmuştur. Sayıları 400'ün üzerinde olan bu İnciller, bir manada 400 civarında farklı teolojik düşüncelere sahip Hristiyan cemaatlerinin ve kiliselerin varlığına işaret etmekteydi.⁵

Hristiyanlığın yayıldığı alanın genişlemesiyle öğretide birliği korumak ve idari bölgeleri tayin etmek amacıyla yedi "Ekümenik Konsil"⁶ toplanmıştır. Ortodoks Kilisesi ilk yedi Konsili kabul etmiştir. Bu Konsiller şunlardır: 1.Konsil 325, İznik; 2.Konsil 381, İstanbul; 3.Konsil 431, Efes; 4.Konsil 451, Kadıköy; 5.Konsil 553, İstanbul; 6.Konsil 680–81, İstanbul; 7.Konsil 787, İznik.⁷

Katolik ve Ortodoks Kiliseler, Yedinci Konsil'den sonra birbirinden ayrı olarak ve birbirlerinin tanımadığı Konsiller toplarlar. Katolik Kilisesi kendi toplantılarını Konsil olarak adlandırmaya devam eder, Ortodoks Kilisesi ise "Panortodoks" kongreler toplar.⁸ Konsil tarihinde ilk dört genel Konsil Hristiyanlığın iman esaslarının tartışıldığı, hiyerarşik yapının oluşturulduğu toplantılardır.

M.S. 320 yıllarında, İmparatorlukta İsa'nın "Tanrılık vasfı" ile ilgili tartışmalar dinî birliği sarsmaya ve devletin siyasi yapısında da istikrarı bozmaya başlamıştır. Bu nedenle, dinî kontrol altına alabilmek, Hristiyan dinindeki kitap karmaşasını önleyebilmek ve dinî kurumları, siyasi yapı gibi hiyerarşik bir modelde organizasyona tabi tutmak amacıyla İmparator,

verilen addır. Bir başka tarifle, büyük ve önemli şehirlerin kendi kendini idare etme hakkına sahip kiliselerin

ruhani liderleridir. Bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, 1995, "Patrik" Mad.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Çelik, *Resmi İnciller: Kaynakları, Yazarları ve Hristiyan Literatüründeki Yerleri*, Erzurum, 1981, s. 19.

⁶ **Konsil:** Kiliselerin temsilcileri olan ruhbanın katıldığı, dinî sorunların konuşulup tartışıldığı ve kararlar alındığı büyük toplantılar (Din bilginleri kurulu toplantısı).

⁷ Emruhan Yalçın, *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s.301.

⁸ E. Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, s.30–31.

M.S. 325 yılında “ilk Ekümenik Konsili” toplamaya karar vermiştir. Konsilde kiliselerin ellerinde farklı metinler ihtiva eden İncillerin imha edilmesine ve içlerinden seçilen dört tanesinin “Kanonik” olarak tescil edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bugün tüm Hristiyan dünyasının temel inanç ilkelerini teşkil eden iman esasları ve ekümenik Patrikhanelerin yerleri de önem sırasına göre yine bu Konsilde belirlenmiştir.⁹

İznik Konsili'nin 6. Maddesi gereğince kabul edilen ekümenik Patrikhaneler; Antakya, Roma ve İskenderiye Patrikhaneleridir. Konstantinopolis Kilisesi Ereğli Metropolitliğine bağlı bir Piskoposluk olarak kalmıştır. Bu üç kilise dışında hiçbir kilise ekümenik sıfatına sahip değildir. Bu üç ekümenik kilise kendilerine bağlı bölgelere metropolit atama, azletme... vb. yetkilerle donatılmıştır. Buna göre; Antakya Ekümenik Patrikhanesi, Suriye, Anadolu (İstanbul dâhil) ve tüm Doğu üzerinde; Roma Ekümenik Patrikhanesi, İtalya ve tüm Avrupa üzerinde; İskenderiye Ekümenik Patrikhanesi ise Mısır ve Birleşik Eyaletler (Kuzey - Güney Afrika ve Arabistan) üzerinde yetki ve söz hakkı sahibi olmuştur. Bu tespitte ölçü olarak, bu kiliselerin “Havariler” tarafından kuruluşu yani, “Apostolik kökenli” olmaları kriter olarak göz önüne alınmıştır. İstanbul böyle bir kriterden yoksun olduğu için kendisine böyle bir statü verilememiştir. Bu ilk ekümenik Konsil'in kararları tüm Hristiyan âlemi gibi İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından da tartışmasız kabul edilmektedir.¹⁰ Bu Konsil'in en büyük özelliklerinden biri de, tüm Hristiyan âleminin iman esaslarının teşkil edildiği ilkelerin belirlenmesidir. Hristiyan kiliseleri bütünüyle iman esaslarını I.İznik Konsili'ne dayandırır.¹¹

Görüldüğü üzere ilk defa 325 yılında ortaya çıkan ekümeniklik kavramı, bugün hiçbir Hristiyan Kilise ve Mezhebinde tartışılması dahi düşünülmeyen İznik Konsili'nin temel ilkeleri arasında yer almış ve ekümeniklik sıfatını taşıyabilecek merkezler, coğrafi olarak Antakya, Roma ve İskenderiye olarak belirlenmiştir.

Ancak, İmparatorlara göre Apostolik kökenli olmayı kıstas alarak üç ekümenik patriklik tespit edilerek diğer bölgelerin bunlara bağlanmasıyla büyük bir hata yapılmıştı. Siyasal otorite başkentte İmparatorun elinde toplanmışken, dinî otorite başkentten uzak merkezlere verilmişti. Başkentte bulunan en büyük ruhani makam Ereğli (Heraclia) Metropolitliği'ne bağlı

⁹ Bkz. *Documantes of the Christian Church*, Selected and Edited by Henry Betterson, 2. Baskı, Oxford Univ. Press, 1963.

¹⁰ Mehmet Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X.*

Yı.kadar), 2.Baskı, Elazığ, 1995, s.15-20.

¹¹ Münir Yıldırım, *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Ankara, 2005, s.45.

bir Piskoposluktu. Bu yetki yetersizliği sebebiyle, ülkedeki dinî hareketlere başkent değil, Antakya ve İskenderiye Patrikhaneleri yön veriyordu. Ülkenin yine ilâhiyat tartışmalarının sahnelendiği bir arena durumuna geldiği bir ortamda, İmparator Theodosius, İstanbul Kilisesi'nin mevcut konumunun devlet protokolü açısından yeterli prestije sahip olmadığını görmüş; M.S. 381 yılında İstanbul'da bir Konsil toplamıştır (I. İstanbul Konsili). İmparatorun bu Konsili toplamaktaki esas gayesi dinî kurumları siyasal denetim altına almaktır. Bunun için de başkentteki Piskoposluğun, Ereğli Metropolitliği denetiminden kurtarılıp, Ekümenik Antakya ve İskenderiye Patriklikleriyle eşit düzeye getirilmesi gerekiyordu. İmparatorun verdiği önerge ile İstanbul Piskoposluğu Patriklik statüsüne kavuşturulmuş ve tüm Trakya bölgesi idari yönden kendisine bağlanmıştır.

M.S. 395 yılında Roma'nın ikiye bölünmesi ve Konstantinopolis'in Doğu Roma'nın başkenti olması dolayısıyla Konstantinopolis Patrikliği öne çıkartılmıştır.¹² İstanbul'a siyasi açıdan Patriklik statüsü verilmesi tüm Hristiyan âleminde rahatsızlık doğurmuştu. Bir yandan da ülkede ilâhiyat tartışmaları olanca hızıyla devam ediyordu. Tüm bu problemlere çözüm bulmak amacıyla, İmparatorun emriyle M.S. 431 yılında Efes'te yeni bir ekümenik Konsil toplanmıştır (Efes Konsili). Kiliseler arasındaki teolojik ihtilaflar görüşüldükten sonra, Patrikliklerin durumu ele alınmıştır. I. İznik Konsili'nin tespit ettiği üç ekümenik Patrikliğin hak ve yetkileri bir kez daha tescil edilmiştir. Böylece, İstanbul'un Piskoposluk olduğu vurgulanmış ve Konstantinopolis Patriği aforoz edilmiştir.¹³

M.S. 450 Yılında Bizans tahtına Marcian geçmiştir. Yeni imparator, üç ekümenik Kilise ile İstanbul Kilisesi arasındaki liderlik çekişmesinden, ülkenin çok büyük zararlara uğradığını ve İskenderiye Patrikhanesi'nin devlete hâkim olmasının İmparatorun siyasal etkinliğini zedelediğini görmüştür. Bu nedenle, Başkent Kilisesi'ni güçlendirerek ipleri eline geçirmek için M.S. 451 yılında Kadıköy'de bir ekümenik Konsil toplamıştır (Kadıköy (Halidona) Konsili). İmparator, Konsilde istediği neticeyi elde etmek için Konsile bizzat başkanlık etmiş ve Konsil üzerinde tam bir baskı kurarak Efes Konsili kararlarını iptal ettirmiştir. İmparator, üç ekümenik Patrikhanenin statüsünü sarsmak için, Kudüs'ü de Patriklik statüsüne çıkarmıştır. İstanbul Kilisesi'ni güçlendirmek ve İstanbul "Yeni Roma" olduğu için eski Roma'nın imtiyazlarını vermek için tarihte meşhur 28. madde olarak bilinen kanun taslağını Konsile sunmuştur. İmparator'un da bulunduğu bir ortamda Konsile sunulan taslak, Konsil üyelerine zorla kabul ettirilmiştir. Böylece, Başkent Patriği metinde açıkça belirtilmese de, zımnen

¹² Özdemir İnce, *Hürriyet*, 12.12.2004.

¹³ M. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri*, s.27-28.

ekümenik sıfatını almıştır.¹⁴ Konsile katılan Antakya ve İskenderiye Patrikleri İmparator'un protokol zaruretiyle bu makul isteğini baskı altında imzalamak zorunda kalmışlarsa da, kendi kiliseleri bu kararı reddetmiş ve Patriklerini "ihanelle" suçlamışlardır.¹⁵ Kendi kiliselerinin baskısıyla bilahare karara karşı çıktıklarını beyan eden Ekümenik Antakya ve İskenderiye Patrikleri görevlerinden alınarak sürgüne gönderilmiştir. Bu kararı kabul etmediklerinin en büyük delili ise, I. ve II. Efes Konsillerinde İstanbul Patrikhanesi'ni afroz ederek kiliseden atmalarıdır. Roma delegeleri ilk ekümenik Konsil olan, I. İznik Konsili'nin 6. Maddesini çiğnemek anlamına gelen (kutsal kilise kanunlarına aykırılık), tüm tehditlere rağmen bu siyasi kararı onaylamayarak başkenti terk etmişlerdir.¹⁶ Sonuçta Asya, Pontus ve Trakya bölgeleri İstanbul'un dinî otoritesi altına girmiştir. Ayrıca, "barbar" diyarlarda piskoposluklar kurma hakkını da elde etmiştir. Bunun anlamı, Patrikhanenin İmparatorluk sınırları dışında da (bağımsız kiliselerin yetki alanına girmemek kaydıyla) yetki alanlarına sahip olmuştur.¹⁷

Bugün aradan 16 asır geçmesine rağmen, Roma Kilisesi hâlâ, 381 yılında toplanan Mahallî Konsil ve 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nin kararlarını günümüzde de kabul etmemektedir. Papa Leo, İmparator Marcian'a 22 Mayıs 452 tarihli bir mektup göndererek; "*Konsil'de kabul edilen 28. maddenin başta İznik Konsili'nin 6. maddesi ve Konstantinapolis Konsili'nin 3. maddesi ile ters düştüğünü; binaenaleyh atalarının kanunlarının, Ruhü'l Kudüs'ün statüsünün ve eski zaman geleneklerinin çiğnediğini ve Kitab-ı Mukaddes ile ters düştüğünü, bu maddeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini*" bildirmiştir.¹⁸

Devletin tasarladığı "Tek devlet, tek kilise ve tek kanun" anlayışı, İmparatorun kilisenin statüsüne müdahalesi, Fener Patrikhanesi'nin ekümenik statü elde etme hırsı İmparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye atmış ve de Fener Patrikhanesi'nin dünyevi iktidar tutkusu Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da yüz binlerce Hristiyanın ölümüne ve Hristiyan âleminde kan ve gözyaşına sebep olmuştur. Yani, Fener Patrikhanesi'ne verilen ekümenik statü, kutsal kilise kanunlarına ve kitap-ı mukaddese aykırı olduğu için dinî bir statü olan ekümenikliğin, siyasi bir tasarrufla elde edilmesi, ülkede iki yüzyıl süren dinî isyanların başlamasına ve yüz binlerce insanın katledilmesine sebep olmuştur.¹⁹

¹⁴ Ö. İnce, *Hürriyet*, 12.12.2004.

¹⁵ M. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri*, s.20–25.

¹⁶ M. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri*, s.31–33.

¹⁷ Y. Benlisoy-E. Macar, *Fener Rum Patrikhanesi*, s. 22.

¹⁸ Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s.66.

¹⁹ M. Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, s.71–74.

Buna rağmen, V. yüzyılın sonuna doğru Konstantinopolis Patrikliği için Ekümenik Patrik unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu Roma'nın yerini inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Papa tepkisini bir yüzyıl sonra, Patrik III. İonnis, Sen Sinod toplantısının kararlarını "ekümenik" unvanıyla imzalayınca göstermiştir. Bu duruma Roma'nın tepkisi sert olmuşsa da, İstanbul'un aynı zamanda dönemin güçlü imparatorluğu Bizans'ın başkenti olması dolayısıyla etkili olmamıştır. Bunda, Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılmış olmasının etkisi de unutulmamalıdır.²⁰ Bu tarihten sonra gelen bütün İstanbul Patrikleri kendilerine "Ekümenik Patrik" unvanını vermişlerdir. Ancak 475 yılında tahta geçen İmparator Basilikos, İmparatorluğun parçalanmasına ve daha fazla kan dökülmesine engel olmak için 476 yılında Konstantinopolis Konsili'ni toplamıştır. Bu Konsil, aralarında ünlü 28. Kanon da olmak üzere Kadıköy Konsili'nin aldığı bütün kararları gayrı meşru ilân ederek, bu kararları lânetlemiştir. Daha sonra da Fener Patrikhanesi'nin ekümenikliğini de iptal eden kararı perçinlemek için Patrik aforoz edilerek kiliseden uzaklaştırılmıştır.²¹

508 yılında Konstantinopolis'te toplanan Konsil, Patrikhane'nin ekümeniklik iddialarına bahane olan Kadıköy Konsili'ni bir kez daha lânetlemiştir. İmparator bu sorunu kesin bir çözüme kavuşturmak için, Kadıköy Konsili'nin özgün tutanaklarını getirtmiştir. Üç yıl süren inceleme ve tartışmalardan sonra Kadıköy Konsilinde alınan kararlar yakıtılmıştır. Böylece, Patrikhane'nin ekümenikliğinin sözde kanıtı olan 28. Kanon da yok olmuştur.

Ekümenikliğin şartı olan "apostol" olması yani bir Havarî tarafından kurulmuş bulunması esastan hareketle, Konstantinopolis Kilisesi'nin Aziz Andreas (Andrew) tarafından kurulduğu ve bu nedenle ekümenik olduğu iddia edilmektedir. Konstantinopolis IV. Yy. başlarında (330) kurulmuş bir şehirdir. Luka'nın yazdığı "Resullerin İşleri" adlı eserde; havarilerin uğradıkları veya mektup yazdığı gibi, çevresinden bir havarinin geçtiğine dair en ufak bir imada dahi bulunulmamıştır. Aziz Andreas da, İstanbul'a uğraması şöyle dursun, bu bölgeden geçerek Trakya ve Makedonya yoluyla Roma'ya gittiği hususunda en ufak bir belirti ve işaret bulunmamaktadır. Nitekim Narratio ve B. Dorotheus, Andreas'ın Bizans'ta vaaz etmesi, kilise kurması; buralardan geçmesinin dahi imkânsız olduğunu kaydetmektedirler.²² Roma Kilisesi de böyle düşünüyordu. Papa Leo'nun, dinî yönden itirazları karşısında Patrikhane, önce "Kutsal Havariler Kilisesi" olarak adlandırdığı kilise ile havarilerden bazılarının kutsal emanetlerinin

²⁰ Y. Benlisoy-E. Macar, *Fener Rum Patrikhanesi*, s. 22–23.

²¹ M. Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, s.77.

²² M. Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, s.69.

(haç, asa...) İstanbul'da bulunduğunu ileri sürerek, tezini bunlara dayandırmaya çalışmış ise de; bu da çürük ve zayıf bir dayanaktır.²³ Bugün de Havarilerin kemiklerinin, kutsal emanetlerinin Papa tarafından Fener Patrikhanesine getirilerek burada muhafaza edilmeye başlanmasının temelinde yatan faktör, Patrikhane'nin ekümenik olduğunun ispata çalışılması ya da bu işe kendi kendilerini kandırma yöntemidir. Papa da bu yolda kullanılmak suretiyle ekümenikliği kabul etmiş görülmektedir.

Bütün tartışma ve kavgaların sebebi din gibi gözükmemesine rağmen, asıl amaç siyaset ve saltanat düşüncesi olduğu için, toplanan Konsillerin hiçbirinde görünen dinî tartışmaların halledilmesi problemleri çözmemiştir. Siyasi güç elde etmek isteyen İmparatorun baskısı ile Konstantinopolis Patrikliği ekümenik yapılmıştır. Anadolu, Suriye ve Mısır'ın İslâm hâkimiyetine girmesiyle, Bizans İmparatorları bu ekümenik statü sevdasından vazgeçmişlerdir. Böylece İstanbul Patrikhanesi artık sadece Bizans'ın millî kilisesi olarak kabul edilmiştir. X. yüzyıldan Bizans'ın yıkılışına kadar geçen sürede ise, Patrikhane Roma Kilisesi'ne karşı bağımsızlığını koruma telaşına düşmüştür. Esasen en güçlü olduğu dönemde bile iddiasını tutturamamıştır. Sonunda haddini bilmek, gerçeği kabullenmek zorunda kalmış ve VII. Yy.dan itibaren, bu iddiasından vazgeçmiş; asıl konumu olan "Millî Rum Kilisesi" ne dönmüştür. Fakat müzmin bir hastalık haline gelen bu siyasi ve dünyevi iktidar hırsı (özellikle 1050'den itibaren) tekrar tepmiş, bugünlerde de iyice azıtmıştır.

Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethi, Patrikhane için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kendi hâkimiyeti altındaki diğer milletlerin din, örf ve adetlerine dokunmayan ve hatta hoşgörü ile karşılayan Türkler, Rumların sosyal yapısına da dokunmamışlardır. İstanbul'un fethedildiği 29 Mayıs 1453 tarihinde ortada Patrik yoktu. Fatih Sultan Mehmet, cami yaptığı Ayasofya'da kıldığı Cuma namazından çıkışında Patriğin üç gündür kendisini ziyarete gelmediğini sorduğunda; Hristiyan din adamları II. Athanasios'un istifasından beri Patriklerinin olmadığını kendisine söylemişlerdir. Fatih Sultan Mehmet, Patrikliği yeniden dirilten kişi olarak, Doğu ve Batı Kiliselerinin birleşmesine karşı çıkıp köşesine çekilen ve Bizans'ın düşmesinden sonra esir olarak Edirneli bir Türk köylüsüne satılmış olan Sholarios (âlim) lakaplı Yergios Kurtesis'i buldurup İstanbul'a getirmiş ve II. Yenadios (Genedios) adıyla Patrik ilan etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Rum Patriğini Vatikan'ın karşısına bir güç olarak dikmiştir. Ona "ferman", asa ve "Üç Tuğlu Paşa" rütbesi vererek "milletbaşı" (etnark) ilan etmiş, Bizans döneminin de ötesinde yetkilerle donatmıştır. Bu sırada Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in kardeşi Prens Thomas'ın kızı Prenses Zoe

²³ Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1987, s.194.

Sophia, Rus Sarayı'na gelin olarak gitmiştir. Böylece 988'de Vladimir'in bir Rum Prensesi ile evlenmesinden sonra asiller arası bir evlenme daha gerçekleşmiş oldu. Bizans'ın Paleolog Hanedanı Rus Çarına sığınınca Ruslar tüm Ortodoks dünyasının ruhani liderliğin dışında Bizans'ın da yasal savunuculuğunu üstlenmiş oldu.²⁴

Görüldüğü gibi, 1453 senesinde İstanbul fethedildiğinde Bizans Kilisesi ekümenik değil, sadece bağımsız ve millî bir devlet kilisesi olarak beş asırdan beri varlığını sürdürmekteydi. Önceden Bizans tebaası olan insanlar, fetihle birlikte kendilerine din ve vicdan hürriyeti bahşeden Osmanlı Devleti'nin tebaası durumuna gelmişler ve Osmanlı Devleti'nin bir müessesesi olan Fener Rum Ortodoks Kilisesi'nde dinî vecibelerini yerine getirmişlerdir. Patrik, Rumların "milletbaşı" olarak Padişaha karşı tüm Rum halkından sorumlu olmuştur. Rum halkı hiçbir dönemde yaşamadığı huzur ve özgürlüğü Türklerin idaresinde bulmuşlardır. Adamantios Polyzodies adında Rum asıllı bir yazar, 1924 yılında Amerika'da Türkiye hakkında çıkmış olan kitabında, bu konuyu çok güzel açıklamıştır; "*İstanbul'un zaptından sonra, Rumlar hayli din özgürlüğüne kavuştular. Rumlar, bu özgürlüğü hem eğitsel, hem yurtsever amaçlar için kullanma açıkgozlülüğünü gösterdiler. Her Rum Kilisesi bir gizli okul, her papaz bir öğretmen oldu... Herkesin bildiği bir olay şudur ki, Rum Kilisesi olmasaydı, bir Yunan ihtilali olamazdı. Bu olay bize Rum milletinin neden kiliselerine bu kadar bağlı olduğunun nedenini gösterir. Bu kilise salt bir dinî kurul olmaktan fazla bir şeydir; çünkü o, her zaman Yunan ırkının gelenekleriyle, hayalleriyle ve özlemleriyle bir görülmüştür.*"²⁵ Şurası bir gerçektir ki, Osmanlı İmparatorluğu bu hakları verirken dinsel azınlıkların bu hakları millî haklar haline dönüştüreceklerini ve bu yolla İmparatorluğu dağıtacaklarını hiçbir zaman hesap etmemiştir. Aslında Patrikhane makamı Bizans'ın dinî ve dünyevi olan iki yönlü iktidarının ayakta kalan tek taraflı devamı idi. Yani Bizans ölmemiş, Patrikhane'nin şahsında yaşamını devam ettiriyordu. Batılı tarihçiler bu konuda, "*Bizans'taki Osmanlı hâkimiyeti Ayasofya'nın duvarlarına sürülmüş badanaya benziyor. Altındaki mozaik Freskler bozulmamıştır*" demektedirler.²⁶

X. Yüzyıldan Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama dönemine kadar devam eden beş asırlık süreçte Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümenik sıfatı hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Zaten İstanbul Patrikhanesi'nin ekümeniklik kurduğunu iddia ettiği İskenderiye, Antakya Kiliselerinin üzerinde bulunduğu toprakların, İslam Orduları tarafından fethedilince, iki

²⁴ M. Özekin, *Fener Rum Ortodoks Patrik'i Ekümenik mi?*, s.15-16.

²⁵ Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.24.

²⁶ Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.221.

ekümenik Patrikhane İslam hâkimiyetine girmiştir. Artık İstanbul Patrikhanesi, bu kiliseler üzerinde siyasal güç nedeniyle (başkent Patrikhanesiyim) dünyevi hâkimiyet (ekümeniklik) iddiasını kaybetmiş oldu.²⁷ Osmanlı'nın zayıflama döneminde ortaya çıkan bağımsız devletlerin bağımsız kiliseleri üzerinde "ekümeniklik" iddialarında bulunmaya başlamıştır. Kendi iddiasına göre neredeyse özerk denilebilecek tarzda imtiyazlar verildiğini ileri sürdüğü devlete muhalif yapılanmalara öncülük etmekten ve bunların içerisinde yer almaktan çekinmemiştir. Bu durumu da genellikle verildiğini iddia ettiği imtiyazların gaspını gerekçe göstererek, meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Şimdiye kadar, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında Patrikhane'ye verildiği iddia edilen imtiyazlara ait herhangi bir belge bulunamamıştır. İmtiyazların verilmiş olduğunu kabul ederek meseleye yaklaştığımızda dahi Patrikhane, bu imtiyazları veren devlete tâbi bir kurum olduğuna göre, daha sonra aldığı kararlara da uymak mecburiyetindedir.

Değişen şartlar içerisinde "değişerek devam etmek ve devam ederek değişmek" düsturu çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nde yapılmaya çalışılan yenileşme hareketlerini, Avrupa Devletleri de desteklemişlerdir. Yapılan yenilikler ve buna bağlı olarak Patrikhanenin "*elimden alınıyor*" diyerek, dünyayı ayağa kaldırmaya çalıştığı sözde imtiyazları ile ilgili olarak, genelde Gayrimüslimler ve özellikle Ortodokslar, hatta Rumlar memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Bu durumdan memnun olmayanlar, sözde imtiyazları sürekli istismar eden başta Patrik olmak üzere Ortodoks din adamlarıdır. Bunlar istismarlarında sadece tâbi oldukları Devletin düşmanları ile işbirliği yapmak ve onu başka devletlere şikâyet etmekle kalmıyor, kendisine tâbi olan cemaate karşı da aynı imtiyazları sömürü aracı olarak kullanıyorlardı. Bundan dolayı Rumlar da dâhil olmak üzere Ortodoks cemaat, devletin uygulamalarını benimseyerek destekliyorlardı. Bazen Ortodoks tebaa, Patrikhanenin baskısıyla, onun istekleri doğrultusunda davranmak zorunda kalıyordu.²⁸ Tarihçi Halil İncılık; "*Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen beratla Patrik'in otoritesi, yalnız Osmanlı ülkesindeki kilise ve manasturlar üzerindeydi. Patrikhane tüm Ortodoks dünyasını temsil eden bir makam değildi.*"²⁹ diyerek, bu Fermanla Patriğe ekümeniklik verilmediğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bağımsız Ortodoks Kiliseleri onun ekümenikliğini kabul etmemekte direndiklerinden dolayı, hiç değilse "eşitler arasında birinci (Pirumus İnter Pare)" unvanını korumaya çalışmaktadır.

²⁷ M. Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, s.93.

²⁸ Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908–1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.259.

²⁹ Sabah, 2 Aralık 2009.

b. Ekümenik Statüsünün Günümüzdeki Durumu

Ekümeniklik statüsünün günümüzde neden bu denli popüler olmasının sebebi incelenirken, konuyu farklı parametreler eşliğinde gündeme getirmemiz gerektiği ortaya çıkmaktadır. Patrikhane'nin Türkiye aleyhinde çeşitli faaliyetleri ve daha öncesinde Doğu Roma ve Bizans tarafından siyasi güç kanıtı olarak kullanıldığı gerçeğini de göz ardı etmememiz gerekmektedir. Ekümeniklik statüsünün günümüzdeki durumunu ortaya koymak için Lozan'a kadar ve Lozan'dan sonraki durumunu da kısa olarak incelememizde fayda mütalaa edilmektedir. Buna göre;

(1) Lozan'a Kadar Olan Süreç

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında, gerek dış devletlerle yaptığı işbirliği ve gerekse yurt içinde çıkardığı isyanlarla Patrikhane, Türk Milleti'nin kalbine saplanan paslı bir hançer gibidir. Patrikhane, Bizans geleneğini yürüterek güttüğü "Megali İdea" ve sonradan da Yunan milliyetçiliğinin tohumlarını, 18. Yy. Osmanlı topraklarına ekmiştir. Kilise, Yunan milliyetçiliğinin asıl temsilcisi olmuştur. Yunan milliyetçiliğine gıda veren kaynak ne Eflatun ve Aristo'nun Hellas'ı, ne de Batı Avrupa'nın liberal ve sosyalist fikirleridir. Yunan milliyeti en başarılı bir şekilde papaz teokrasisinin yaratığıdır. Bizde yobazlar ulusal duygulara her zaman yabancı kalmışlardır. Yunanlılarda ise ulusçuluğun rehber ve bekçileri papazlar olmuştur. Kiliseyi ve Ortodoksluğu yok farz ediniz, Yunan Ulusu'nun birlik içinde bir ulus olarak ayakta durabileceği şüphelidir. Türk ulusçuluğu, Halife teokrasisini önleyebildiği zaman mümkün olabildi, Yunanlılarda ise bunun tersi olmuştur. Son yüzyıllar boyunca Yunan ulusçuluğu Ortodoks teokrasisinin koynunda büyümüş, bir sarsıntıya veya dağılma tehlikesine uğradığı zaman kendini onun kucağına atmıştır.³⁰

1908'de İkinci Meşrutiyet'ten sonra Elefterios Venizelos, Patrikhane'ye yarı resmî bir şekilde, Yunanistan'la birleşme teklifi yapmış; Yunanistan Başbakanlığına geçmeden önce de papaz kıyafeti giyerek Girit'ten İstanbul'a gelerek Patrikhane'ye yeni talimatlar vermiştir.³¹

Mondros Mütarekesi'ni Anadolu'nun paylaşılması için çok önemli bir fırsat olarak gören Patrikhane ve ona bağlı Metropolitler her zamanki gibi şimdi de Yunanistan ile işbirliği içine girmişlerdir. Bu arada Patrikhane bağımsız bir devlet gibi davranmaya başlamıştır. Bu şekilde İstanbul, Anadolu ve Trakya'da ortaya çıkan çete faaliyetlerinde, adalar ve Yunanistan'dan getirilen Rumların Anadolu'ya sokulmalarında, Pontus Cumhuriyeti oluşturulma girişimlerinde ve yine İstanbul'un beynelmînel

³⁰ N. Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, s.23–25.

³¹ Uğur Yıldırım, *Keşiş Güç*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2005, s.73.

hale getirilmesi hedeflerinin gerçekleştirilmesinde Patrikhane ve ona bağlı Metropolitler her şekilde ve her yönde öncülük etmişler yönlendirici olmuşlardır.

Ortodoks Kilisesi ile Yunan ulusçuluğu arasındaki bağın en güzel örneği Kıbrıs'ta görülmüştür. Orada kurulan bağımsız bir cumhuriyetin başına teokratik bir dinin ruhani lideri getirilmiştir. Bu, modern dünyada görülmedik bir garabetti; fakat Yunan ulusçuluğu bakımından tabii bir şeydi. Uluslararası garantili laik bir anayasa, teokratik bir rejimden başka bir şey anlayamayan bir ruhaninin eline, kedinin boynuna ciğer asar gibi teslim edilmiştir. Böylece, kuvvetini anayasadan, halk iradesinden değil milletbaşılık vasfı olan ruhaniliğinden alan kişinin önderliği altında Yunan ulusçuluğu her zaman gördüğümüz rengini Kıbrıs'taki çatışmalara da vermiştir.

Nitekim Lozan Konferansının ilk dönem görüşmelerinin yapıldığı sırada 25 Aralık 1922'de Atatürk, Le Journal Gazetesi muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da verdiği demeçte bu kurumdan bahsederken; ***“Bir fesat ve ihanet ocağı olan, ülkede ayrılık ve uyuşmazlık tohumları saçan, Hristiyan vatandaşlarımızın huzur ve refahı için de uğursuzluk ve felâket simgesi olan Rum Patrikhanesi’ni artık topraklarımızda barındırmayız. Bu tehlikeli örgütü ülkemizde tutmamız için ne gibi vesile ve nedenler ileri sürülebilir? Türkiye’nin Rum Patrikhanesi için topraklarında bir sığınak göstermeye ne zorunluluğu vardır? Bu fesat yuvasının gerçek yeri Yunanistan değil midir?...”*** ifadesinde bulunmuş ve Patrikhane'nin yurt dışına çıkarılmasını istemiştir.³²

Ancak İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon başta olmak üzere, Venizelos ve diğer Batılı ülkelerin temsilcilerinin ve ABD'nin baskısıyla Batılı ülkelerin “Patrikhane artık kesinlikle siyasetle uğraşmayacak, sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vatandaşları olan Rum ahalinin dinî (nikâh, boşanma, vaftiz vb.) vecibelerini yerine getirecek bir kurum olarak kalacaktır” garantisıyla topraklarımızda kalması kabul edilmiştir. Yani Patrikhane, Türkiye'nin içinde İngilizler tarafından ilerde kullanılmak üzere “Truva'nın Tahta Atı” olarak bırakılmıştır.

Lozan'da müzakereler devam ederken, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk idarecilerinin kesin kararı, hem azınlık meselesini yurt içinde ve yurt dışında milletlerarası bir statüye kavuşturmak, hem de azınlıklara ait Patrikhane, hahamhane, kilise, havra ve yabancı okullar gibi

³² Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, (1918 – 1937), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.57; *Hâkimiyeti Millîye Gazetesi*, 20 Ocak 1923.

kurumları, hilafet kurumunda yapıldığı gibi kapamaktı. Fakat bunların sadece sözde imtiyazları sınırlandırılabilmiş, kapatılmaları gerçekleştirilememiştir. Neticede Patrikhane; bir antlaşma hükmü ile değil, tasarruf hakkı Türk Devleti'nde saklı kalmak kaydıyla tek taraflı olarak Türkiye'de kalmasına izin verilmiştir. Patrik ve Patrikhane'nin 1453-1923 yılları arasındaki sahip oldukları bütün siyasi ve idari sözde hak ve imtiyazlarının hepsi kaldırılmıştır. Artık Patrikhane sadece dinî işlerle ilgilenebilecektir.³³

(2) Lozan'dan Sonraki Durum

Lozan Antlaşması'nda Patrikhane'nin statüsü açık bir şekilde belirtilmediği gibi, kendisini doğrudan ilgilendiren bir madde de mevcut değildir. Sadece müzakereler sırasında "Patrikhane" adı, sözde eski imtiyazlarının artık son bulduğu ve tamamen Yeni Türk Devleti'ne tâbi bir kurum olduğu hususunda doğrudan ve antlaşma metninde sadece I. Kısımın III. Bölümünde "Ekalliyetlerin Himayesi" başlığı altında yer alan maddelerde ise dolaylı olarak geçmiştir. Böylece Türk Devleti'nin bir kurumu statüsünde, Türkiye topraklarında kalmasına izin verdiği Patrikhanenin, Türkiye'de bulunan diğer Gayrimüslim azınlıklara ait her hangi bir kilise ve sinagogdan farklı bir ayrıcalığı yoktur. Patrik de Türk Vatandaşı herhangi bir Gayrimüslim memurdan farksız, diğer Türk Vatandaşı memurlarla birlikte, Türk Kanunlarına tâbi olup, bütün Türk Vatandaşları gibi aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. Başta Patrik olmak üzere, Patrikhanenin bütün görevlileri Lozan'dan sonra, Türkiye'de yaşayan diğer Türk Vatandaşları gibi Türk Anayasası'nın ve Kanunlarının himayesi ve teminatı altına alınmıştır. Lozan Antlaşması ile Patrikhanenin, siyasi ve idari sözde hak ve imtiyazlarının hepsi kaldırıldığı için Patrik, artık sadece dinî yetki ve sorumluluğa sahip olup, Ortodoks Rumların temsilcisi değildir. Buna bağlı olarak, Türk resmi makamları ile cemaat arasında aracılık yapmak gibi bir görevi de kalmamıştır. Artık Patrik, Türkiye'de yaşayan bir ruhani olarak, dinî hüviyetini istismar etmeye teşebbüs etmediği sürece, Türk hoşgörüsüne bağlı olarak sağduyu sahibi bütün din adamları gibi kendisine saygı duyulacak ve itibar gösterilecektir.³⁴

Böylece Fener Patrikhanesi Lozan'dan sonra, tarihindeki en pasif duruma düşmüştür. 1930'lu yıllara kadar resmî yazışmalarda ve basında, kilisenin başında bulunan dinî lidere "Başpapaz" denilmeye başlanmış, Patrik tabiri dahi kesinlikle kullanılmamıştır. Uzun süreden beri bahse konu olmayan Lozan ve ilgili antlaşma metinleriyle Fatih Kaymakamlığına bağlı

³³ Emruhan Yalçın, *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008, s.203-211.

³⁴ B. Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, s.261.

bir dinî kuruluş olarak kabul edilmiştir. Ancak 1986 sonrasında günümüze gelindiğinde Patrikhane ile ilgili konu yeniden kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır.

Patrikhane'nin ekümenikliği tartışması, esas olarak, "Time" dergisi'nin 1963'teki Patrikhane ve İstanbul'la ilgili kapağı üzerine, Niyazi Berkes'in "Yön" dergisinde bu konuyu ele alan yazılarıyla başlamıştır.³⁵ Berkes'e göre; "*Ekümeniklik, tarihsel efsaneden başka bir şey değildir, bunun yaratıcısı da Yunan milliyetçiliğidir*". İşin aslı; Lozan'dan sonra, Türkiye'nin birçok önemli din-devlet inkılablarına girişerek, laik devlet yapısına kavuştuğu halde, Patrikhanenin Türk Devleti'nin yeni karakterine uyum sağlayacak reformları yapamaması ve kendini ekümenik bir makam saymak yolundaki "hayali tasavvurlara" kapılmasıdır. Türk-ABD ilişkilerinin yoğunlaştığı ve ABD yardımlarının alındığı bir dönemde, ABD'nin de Patrikhane'nin manevi önceliğinden yararlanarak Sovyetler Birliği'ndeki Ortodokslara etkili olmak istemesi, Patrikhane'nin etkinliğini gündeme getirmiş, bazı faaliyetlerine göz yumulmuştur. ABD böylece, bize Lozan'ı kendi yöneticilerimiz aracılığı ile deldirmiş oldu. Son dönemde ise Patrikhanenin 1980 yılı sonları ve 1990'lı yıllarda, daha önceki yılların aksine, artık faaliyetlerini açıkça "Ekümenik Patrik" olma yani "Vatikan olma" ve 1971 yılında kapatılmış olan Heybeliada Ruhban Okulu'nu açma, buraya yabancı öğrenci kabul etme, Patrik seçiminde TC Vatandaşı olma zorunluluğunu kaldırma yönünde yoğunlaştırdığı görülmektedir.³⁶ Bunda Sovyetler Birliğinde görülen "Glastnos", "Prosterika" ve 1990 yılında da sosyalist hâkimiyetin son bulmasının etkilerini görmek gerekir. Bu dönemde Rusya, Ortodoks dünyasının ABD'nin yönlendirmesine düşmemek ve Moskova Kilisesi'nin tüm Ortodoksluğun temsilcisi ve koruyucusu olduğunu göstermek için çalışmaktadır.³⁷ Her ne kadar İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi, statü itibarıyla "eşitler arasındaki birinci" durumdaysa da, son sözün söylenmesinde en büyük pay Rus Ortodoks Kilisesindedir.³⁸ Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Melih Aktaş da bu kapsamda, Amerika'nın Fener Rum Patrikhanesi'ni desteklediğini, Patrikhane'ye "ekümenik" sıfatı kazandırmak için çalıştığını ve bu sayede Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra güçlenmeye başlayan Slav Ortodokslarının önünün kesilmesinin amaçlandığını kaydetmiştir.³⁹ Bütün bunlara Türkiye'nin AB'ye girebilmek

³⁵ Niyazi Berkes, *Yön*, 23 Ekim 1964.

³⁶ *Nokta Dergisi*, 4-10 Eylül 1994; *Aksiyon Dergisi*, 1-7 Temmuz 1995; Aytunç Altındal, "Türkiye ve Ortodokslar", *Yeni Türkiye*, Mart/Nisan 1995 Özel Sayı, s.460-463; E. Yalçın, *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, s.397.

³⁷ Hakan Alkan, *Tarihsel Süreç İçerisinde Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, s.87.

³⁸ Aytunç Altındal, "Statü Meselesi Sorunudur", *Nokta*, 4-10 Eylül 1994.

³⁹ Melih Aktaş, "Patrikhane'de Rusya-ABD Savaşı", *Zaman*, 21 Eylül 1995.

için sarf ettiği gayretleri ve verdiği tavizleri de göz önünde bulundurmamak gerekir. Elefterotipia Gazetesine göre Fener Rum Patrikhanesi, Türkiye'nin AB yolundaki girişimlerinden istifade edebilmek amacıyla, 2004 yılı Aralık ayında, Atina ve Brüksel'e Türkiye'den taleplerini içeren bir mesaj göndermiştir. Patrikhane aynı taleplerini Türk Hükûmeti'ne de göndermiştir. Gazeteye göre bu talepler şöyle sıralanmıştır;⁴⁰

- 1) Patrikhane'nin Ekümenikliği Türk Hükûmeti tarafından tanınmalı,
- 2) Heybeliada Ruhban Okulu yeniden açılmalı,
- 3) Patrikhane'nin hukuki varlığı tanınmalı,
- 4) Patrikhane ve Rumların mülkleri garantilenmeli,
- 5) El konulan vakıf statüsü değiştirilmeli,
- 6) Büyükada yetimhanesi Patrikhane'ye geri verilmeli,
- 7) Balıklı Rum Hastanesine konulan yüksek vergi kaldırılmalı,
- 8) Yabancı ülke vatandaşları kilise mensuplarına Türkiye'de oturma ve çalışma izni verilmeli,
- 9) Patrik seçimi bütün dünyada bulunan despotlar arasından yapılmalı ve Türk vatandaşı olma şartı kaldırılmalı,
- 10) El konulan kilise ve mülkler geri verilmelidir.

Görüldüğü gibi Patrikhane, karşısına çıkan fırsatları ve dönemin gelişmelerini kullanarak AB ve ABD'nin desteğinden cesaret bulmuş ve genişleme gayretleri içinde olmuştur. Eski Vakıflar Yasası esasları çerçevesinde yeni arazi satın alamayan Patrikhaneye, etrafındaki gayrimenkuller Rum ve Türk işadamları tarafından satın alınıp, bilahare hibe edilmek suretiyle kazandırılmıştır. 2008 yılında yeni çıkarılan Vakıflar yasası ile de Patrikhane'nin yukarıdaki isteklerinin büyük bir kısmı yerine getirilmiştir.⁴¹ Bu da Türkiye'nin AB yolundaki gayretleri neticesinde olmuştur. 1990 yılından sonra, Yunanistan'ın liderliğinde Patriğin Türk Vatandaşı olma şartının kaldırılması kampanyası başlatılmıştır. Bu tarihten sonra da "ekümenik" unvanı kullanılmaya başlanmıştır.⁴² Patriğin bu yöndeki çabalarında; ABD ve AB'nin yanında bazen Rusya'nın da desteğini sağladığı gözlemlenmektedir.

Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, ekümenikliğin Türkiye tarafından kabul edilemezliğini ve tehlikesini şöyle vurgulamaktadır: "*Burada, ekümenikliğin doğal sonucu olarak, Patriğin sadece Fener Patrikhanesi Sen*

⁴⁰ CNNTURK, 06 Aralık 2004, www.abgs.gov.tr/26.10.2007.

⁴¹ Emruhan Yalçın, *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara, 2009, s.138-148.

⁴² Mustafa Necati Özfatura, "İstanbul İkinci Vatikan Olma Yolunda", *Türkiye*, 9 Mayıs 1994.

*Sinod'daki Metropolitlerce değil, dünyadaki Ortodoks kiliselerini temsil eden tüm Metropolitler tarafından seçilmesi gerekeceğini de vurgulayalım. Bu yola gidilmesi, Türk Devleti içinde uluslararası bir dinsel otorite, bir türlü 'dinsel devlet' yaratmak gibi bir sonuç doğurur... Patrikhane'nin gerçek güç tabanı İstanbul'daki 3.000 kişilik Rum Cemaati değil, Amerika'daki üç milyonluk Yunan diasporasıdır... Bu söylediklerimiz, Patrikhane'nin 'ekümenik' statü kazanmasının, Türkiye'nin dış ilişkilerinde çok ciddi rahatsızlıklar yaratmanın ötesinde, 'Türkiye'de rejimin dinamitlenmesi' sonucunu doğuracağını ortaya koymaktadır.'*⁴³

İslamcı yaklaşım ise konuya, Hilafet'in de ihya edilmesi gerektiği noktasından bakmaktadır: "Gerek Hilafet, gerekse de Partilik Osmanlı siyasetinde önemli ve belli bir denge oluşturan kurumlardı. Türkiye Cumhuriyeti her ikisinin işlevlerini ellerinden alarak bir anlamda bu dengeyi korumuştur. Eğer bugün Patriklik 'ekümenik bir müessese' olarak ihya edilecekse, o zaman dengeyi korumak için Hilafetin de 'ekümenik bir müessese' yani 'ümmete ait müessese' olarak ihyası gerekir."⁴⁴ Patrik Bartholomeos ise uygulamanın farklılığına dikkat çekerek; "Bu tarihi ve sembolik bir unvandır. Bunu rahmetli seleflerim ne Athenagoras ne Dimitrios ne de ben icat ettik. Bu unvan yüzyıllardır devam ediyor. Bu unvanın kullanılmasında hiçbir siyasi amaç ya da içerik yoktur. Patrikhane fiilen ekümeniktir. Avustralya'da bir milyon, Amerika'da üç milyon bize direkt bağlı Ortodoks var. Ayrıca Batı Avrupa'da, Girit'te, Onikiadalar'da, Aynaroz'da, Kore'de, Yeni Zelanda'da direkt bize bağlı milyonlarca insan olması hasebiyle coğrafi bakımdan ekümeniklik var. Hükümetimiz de bunu gayet iyi bilir ve hiçbir zaman itirazda bulunmamıştır. Oralardaki Başpiskoposlar ve Metropolitleri bizim Patrikhane'nin kutsal Meclisi'nin atadığını hükümetimiz çok iyi bilir. Örneğin geçen yıl Amerika Başpiskoposluğu'nu seçtik. Ekümenik Patriklik Ortodoksluğun bir iç konusudur. Hükümetimiz Ortodoksluğun işlerine karışma eylemi gösterirse bu laikliğe aykırıdır... Bu unvanı, statümüzün bu içeriğini ilk yüzyıllarda toplanmış olan ekümenik Konsillerden alıyoruz. Bunu ben de haleflerim de değiştiremeyiz. Kimse değiştiremez. Ekümenik Konsillerin kuralları bizim için kutsaldır, bağlayıcıdır."⁴⁵ diyerek, bu unvanı kullanması gerektiğini ve hatta kullandığını ifade etmiştir.

ABD artık iki başlı bir dünya istememektedir. Bu nedenle Rusya'nın yeniden yapılanmasının temelini teşkil eden iki ayaktan biri olan Rus Ortodoks Kilisesinin denetimini eline geçirmek istemektedir. Bu projenin

⁴³ Şükrü Elekdağ, "Patrikhane'nin Statüsü", *Milliyet*, 3 Aralık 1995.

⁴⁴ Altay Ünaltay, "Ekümenik Patrik ve Tarihimizin Diğer 'Ekümenik' Kurumları", *Yeni Şafak*, 12 Kasım 1995.

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1997.

tahakkuku için önünde üç engel bulunmaktadır: Türkiye, Vatikan ve Katolik âlemi, Ortodoks âlemi ve Rusya. Yenidünya projesinde Ortodoks Âleminin Fener Patrikhanesi'nin şemsiyesi altında yeniden yapılanması çok ince, dinî ve politik hesaplara dayanmaktadır. Bu projenin hazırlık safhaları şunlardır:⁴⁶

—Fener Patrikhanesi'nin Lozan Antlaşmasını delme faaliyetleri: Patrikhane'nin hareket alanının önündeki en büyük engel Lozan'ın ilgili maddeleri ve buna dayanılarak hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti'nin kanun maddeleridir.

—Fener Patrikhanesi'ne Vatikan statüsü kazandırma projesinin hazırlık safhasının ikinci basamağı, Türkiye ve Ortodoks Dünyasının kamuoyunu buna hazırlamak teşkil etmektedir. Bu amaçla, dünya kamuoyunun dikkatini konuya çekmek için, günümüz insanının en duyarlı olduğu konular tespit edilerek (din, bilim, çevre), Fener Patrikhanesi'nin önderliğinde sempozyumlar düzenlemek, bu sempozyumlara çeşitli ülkelerden din, bilim, sanat, siyaset ve iş dünyasından uluslararası şöhrete sahip kişilerin katılımını sağlayarak, basın yoluyla dünya kamuoyunun ilgisini Fener Patriği üzerine yoğunlaştırmak, bu faaliyetlerin her safhasında Fener Patrikhanesi'ni öne çıkarmak ve bunu dünya kamuoyunun şuuraltına yerleştirmek hedeflenmektedir. Bu amaçla, Dünya Barışına Katkı Toplantısı (İstanbul–1994), Vahiy ve Çevre Sempozyumu (Petnas adası–1995), Din-Bilim ve Çevre Sempozyumu (Trabzon-Selanik- 1997) düzenlenmiştir. Patrik Bartholomos, Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Santer'in himayesinde, 20-28 Eylül 1997 tarihlerinde “Karadeniz'deki Çevre Sorunları” adıyla, Karadeniz'e açılarak, bazı işadamları ve Çevre Bakanlığı'nın finanse ettiği bir gemide düzenlenen Sempozyumda gerçek niyetini ortaya koymuştur. Yunanistan'dan bazı siyasilerin de içinde bulunduğu gemi Karadeniz'de büyük limanlara uğrayarak çevre kirliliğine dikkat çekerken, faaliyet Patrikhane'nin Ekümenikliğinin gövde gösterisi olarak yorumlanmıştır. Trabzon'da Ülkücü Örgütlerin düzenledikleri bir protesto ile heyetin gemiden inmelerine mani olunmuştur. Başka bir Sempozyum 1999'da “Tuna Nehri'nin Kirliliğine Yol Açan Sorunlar” başlığıyla yine Karadeniz'de olmuştur.⁴⁷

—Fener Patrikhanesi'ne verilecek ekümeniklik statüsünün Türkiye'ye getireceği faydaların(!), yerli ve yabancı basında işlenerek Türk kamuoyunun konuya sıcak bakmalarını sağlamak. Bugün için bu hedeflerine ulaşmış gibi görünmektedirler. Çünkü aydın diyebileceğimiz birçok köşe

⁴⁶ M. Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, s.14–30.

⁴⁷ *Yunanistan* (Türkiye'deki Yunan Büyükelçiliği tarafından yayımlanan bülten), Sayı:13, Haziran 2002.

yazarı ve akademisyenlerimiz, hatta siyasi liderlerimiz Patrikhane gibi düşünmektedirler.

—İstanbul’un “Mega Köy” bahanesiyle bölünerek sur içinin yeniden düzenlenmesi ve bir dünya metropol kültür merkezi olarak Konstantinapolis’in yeniden ihyası projesi. Fener Patrikhanesi için düşünülen nihai hedef “Vatikan Modeli” olduğuna göre, bir toprak parçasına da ihtiyaç olacaktır. Bu da, Patrikhane’nin tarihi misyonuna uygun olan yerde, hiç şüphesiz surlar içindeki İstanbul’dur. İstanbul’la ilgili en korkunç proje 1995 yılı sonunda ortaya atılmıştır. ABD’li uzmanlarca hazırlanan proje devrin Başbakanı Tansu Çiller tarafından basına açıklanmıştır. Projeye göre İstanbul üçe bölünecekti;

1. Anadolu Yakası: tamamen yerleşim birimi olacak,
2. Surlar içindeki İstanbul; tarihî ve kültürel İstanbul olacak,
3. Surlar dışındaki İstanbul: sanayi, yerleşim ve iş merkezlerinden oluşacaktı. Böylece Türkiye’nin federasyona dönüştürüleceği planda İstanbul’un yeniden başkent olma, sonra da ayrı bir devlet olma yolu açılmış olacak idi.

—Heybeliada Ruhban Okulu’nun yeniden açılması faaliyetleri: Heybeliada Ruhban Okulu 1971 yılında “özel üniversiteleri” kapatan kanunun yürürlüğe girmesiyle kapanmıştı. Kısa bir süre sonra “özel üniversitelerin” devlet denetiminde olma şartı ile açılmasına izin verildi. Ancak Patrikhane bu şartı kabule yanaşmadığı için, Heybeliada’daki okul açılmamıştır.⁴⁸ Heybeliada Ruhban Okulu’nun yeniden açılması, Patrikhane’nin ekümenikliğin önünü aralayan en önemli faktördür.

—Fener Patriğinin Cezaropapizm⁴⁹ faaliyetleri: Katolik Kilisesi, Reform ve Rönesans hareketleri ile dünya hâkimiyeti düşüncesinden vazgeçmiş, Vatikan’da sembolik bir devlet anlayışı ile iktifa etmiştir. Fakat İstanbul’daki Patrikhane, bu anlayışı hiçbir zaman terk etmemiştir. Siyasal iktidarın güçlü olduğu dönemlerde imparator hem dünyevi hem ilahî gücü Tanrı adına temsil etmiştir. Siyasi iktidarın güçsüz olduğu dönemlerde ise bu iki gücü Patrikhane temsil etmeye çalışmıştır.

Patrikhane’nin bütün bu girişimlerinin Türk basınında yer alması ve eleştirilmesi üzerine, kamuoyunu yatıştırmak gayesiyle, Patrikhane sözcüsü Prof. Dr. Gnadios Limovris 13 Haziran 1994 günü bir açıklama yaparak,

⁴⁸ Emruhan Yalçın, *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara, 2009, s.78–81.

⁴⁹ **Cezaropapizm:** Patrikhane’nin Bizantinist bir anlayışla egemen güç olma arzusu, Bizans İmparatorluğu’nu temsil ettiğine dair inancı. M. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri*, s.61 vd.

“Ortodoksların başkenti olmak ve Türkiye içinde ayrı bir devlet gibi davranmak niyetinde olmadıklarını” açıklamak gereğini duymuştur.⁵⁰

ABD'nin “Yeni Dünya Düzeni Projesi” Rusya ve Ortodoks Âlemi kadar ve hatta onlardan daha fazla, Türkiye'yi ilgilendirmektedir. Şayet konuya gereken hassasiyet gösterilmezse bunun faturası İstanbul ve Trakya Bölgesinin Türkiye sınırları dışına çıkarılması demektir.

O halde Türkiye ne yapmalıdır?

Birinci aşamada: Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı, Patrikhane ile direkt irtibatla bulunacak, Patrikhane'nin faaliyetlerini takip edecek uzman ve sürekli bir Şube kurulmalıdır,

İkinci aşamada: Fener Rum Patrikhanesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumu olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarına uyması gerektiği sık sık hatırlatılarak, kanun ihlallerini önlemek, yapacakları her faaliyette Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgili Şubesinden bir personelin katılmasını sağlamak ki bu her aşamada sürekli uygulanacak bir faaliyet olacaktır.

Üçüncü aşama: Patrikhane konusunda ABD ile görüş teatisinde bulunulmalı, Türkiye'nin kabul etmediği projeler üzerindeki çalışmaların yapılmaması hususunda baskı yapılmalıdır,

Dördüncü aşamada: Patrikhane konusundaki Türk tezlerini Rusya ile paylaşmak ve müşterek hareket etmek gerekmektedir.

Çok büyük bir dikkatle hazırlanmış olan bu plân çerçevesinde, çeşitli aşamalardan geçilerek nihâi hedefe varılacaktır. Türkiye'nin, Lozan Konferansı'nda Patriğin siyasi faaliyetlerinden şikâyetçi olmuşken, şimdi Patrikten siyasi yardım istemesi, geçmişteki tecrübeleriyle tutarlı değildir. Türkiye-Yunanistan ilişkileri ya da AB gibi konularda Patrikhaneyi kullanmak, onu siyasetin içine çekmek anlamına gelir ki, bu da Patrikhane'nin ekümenikliği yolunda almak istediği en önemli bir mesafedir.

c. Ekümenik Olarak Yürütülen Faaliyetler ve Patrikhane'nin Nihâi Hedefi

Günümüzde ekümeniklik gölgesine sığınarak Fener Rum Patrikhanesi'nin ulaşmak istediği hedefler şunlardır;⁵¹

Birinci aşamada; ekümeniklik statüsü ile Patrikhane ve bağlı ruhanilerini Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarının vesayetinden kurtarmak. Türkiye bunu tanıdığı anda artık Patrikhane'yi kontrol edemeyecektir.

⁵⁰ Günaydın, 13 Haziran 1994.

⁵¹ M. Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, s.31–40.

İkinci aşamada; Sur içi İstanbul'u, Patrikhane'nin ekümenik damgası altında eski Kostantinapolis olarak yeniden ihya etmek. Sur içi İstanbul esas şehirden ayrılır, Kültürel ve din çehresi öne çıkarılırsa, Vatikan'a giden yolda çok büyük bir merhale kat edilmiş olacaktır. Zira BM, AB, UNESCO ve Dünya Kiliseler Birliği gibi kuruluşların parasal yardımıyla şehrin eski Bizans ve Hristiyan çehresi ön plâna çıkarılmaya çalışılacaktır.

Üçüncü aşamada; Hristiyan Ülkelerin İstanbul'da dinî ataşelikler açmalarını sağlamak. Özellikle Hristiyan ülkeler böyle fırsatı adım adım takip ediyorlar.

Dördüncü aşamada; BM, AB ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle, surlar içindeki tarihî Konstantinopolis'in "açık şehir" haline getirilerek Türkiye'nin hükümler hakkını tartışmaya açmalarını sağlamak. Birçok uluslararası kuruluş tarihî Konstantinopol'de restorasyonlarda katkı sahibi olmak isteyeceklerdir. Şehrin Bizantinist ve Hristiyan karakteri ön plâna çıkarılacak, şehir dünyaya açık bir ortak metropol haline gelecek, dinî ataşelikleriyle, kültür mozaığıyla artık bir Türk şehri değil, şimdilik sembolik de olsa 270 milyonluk Ortodoks dünyasının kalbi ve kıblesi olacaktır. Bugün gelinen noktada ise, Unesco'nun tarihi yarımada'yı koruma altına alması ve restorasyon çalışmalarının başlaması da bunun ilk adımını teşkil etmektedir.

Beşinci aşamada; Bizans'ın resmen yeniden kurulmasını gündeme getirmektir. Ekonomik darboğazlarla boğuşan, dış baskı ve ambargolarla bunalan, PKK terör örgütü ve sözde dost komşularıyla boğuşan bir Türkiye bu safhada dünyayı karşısına alamayacaktır. PKK'nın Karadeniz'e çıkma çabalarının ve Lozan Antlaşması'nın sağladığı imkânlar çerçevesinde, mübadele yoluyla Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmiş Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da çeşitli sebep ve yollarla tekrar Anadolu'ya gelmek istemelerinin arka planında dolaylı yoldan bu amaç vardır. Bu mücadele hiçbir yerden destek görmeyecektir.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından beş aşamalı plânın gerçekleştirilmesi maksadıyla aşağıda sunulan faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

1. Evrensel olduğunu düşünen ve bu yönde gayret sarf eden Fener Rum Patrikhanesi bu düşüncesini, Şubat 1994'te İstanbul'da "Dünya Barışına Katkı Toplantısı" yapmış ve dünya kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Sonuç bildirgesinde İstanbul kelimesi kullanılmamış, "Boğaziçi Deklarasyonu" ismiyle yayımlanmıştır. Bu deklarasyonun İngilizce metninde, Türkçe metninde yeralmayan, Bartholomeos için "Ekümenik Patrik" unvanı kullanılmıştır. Bu durum dönemin Diyanet İşleri Başkanını yanılgıya düşürmüştür. Türkiye Patrikhane'nin Ekümenikliği konusunda son derece

hassas olmasına rağmen, Patrikhane'nin yurtdışındaki tanıtım faaliyetleri nedeniyle konunun boyutu daha da genişlemiş, Türkiye dış baskılara maruz kalmıştır. ABD Başkanı Clinton'ın Yunan asıllı danışmanlarından George Stefanopoulos Patrikhane hakkında, "... misyonunu serbestçe yerine getirebilmesi için özel çabalar gösterdik ve göstermeye devam edeceğiz"⁵² açıklamasını yapmıştır. Bu dönemde ABD'nin Patrikhane'ye ilgisi artarak devam etmiştir. 24 Şubat 1994'te ABD Başkanı Clinton Başbakan Çiller'e özel bir mektup göndererek, Türkiye'nin Yunanistan'la arasındaki gerginliği azaltmak için Patrikhane'nin çalışmalarına ve uluslararası konuma kavuşmasına destek olması gerektiğini belirtmiştir.⁵³ Clinton mektubunda şöyle der; "*Yunanistan'la olan ilişkilerinizdeki gerilimi azaltmak için hükûmetiniz tarafından bazı sembolik adımlar atılabilir... Bu sembolik adımlardan birisi, İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi olabilir ve bu kurumun işlerlik kazanması hususunda mevcut zor koşulları kolaylaştıracağımızı ümit ediyorum.*"⁵⁴

2. Yine 1995 yılında Yunanistan'ın Petnas adasında "Vahiy ve Çevre Sempozyumu" düzenlenmiş ve toplantıya ABD Başkanının çevreden sorumlu yardımcısı ile İngiltere Prensi başta olmak üzere birçok devlet ve siyaset adamı katılmıştır. Sonuç bildirgesi, "Ekümenik Konstantinopolis Patriği" imza ve unvanıyla yayımlanmıştır.⁵⁵

3. Trabzon-Selanik hattında, 1997 yılında "Din-Bilim ve Çevre Sempozyumu" düzenlenmiş, bu sempozyuma da ABD Başkan Yardımcısı ve Çevre Bakanı siyasi destek vermişlerdir. Mali desteğini ise Dünya Bankası, BM Çevre Programı ve Yunan Ticaret Bankası üstlenmişlerdir. Ayrıca Giritli bir armatör, Eleferios Venizelos adlı gemisini bu işe tahsis etmiştir. Sempozyumun açılış ve kapanış konuşmasında ilk dikkat çeken şey, Fener Patriğinin "Ekümenik Konstantinopolis Patriği" olarak takdim edilmesi olmuştur. Venizelos Gemisinde Karadeniz Bölgesinden Pontus diye bahseden tarihî bir harita dağıtılmıştır. Geminin Pontuslu Rumların göç ettiği Batum, Yalta, Odessa, Köstence, Varna ve Selanik'e gitmesi de dikkat çekicidir. O dönemde Trabzon halkı, geminin karaya yanaşmasını ve yolcuların şehre çıkmasını engellemiştir.⁵⁶

4. Avrupa Parlamentosu Patriğin ekümenik iddialarını desteklemektedir. Nitekim 24 Ekim 1996 tarihli bir kararlarında şu ifadelere

⁵² *Anadolu Ajansı Haberi*, 9 Kasım 1993.

⁵³ *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, C.II, İletişim Yayınları, 1.Baskı Aralık 2001, İstanbul, s.459; *Türk Dış Politikası*, C.II, Ed. Baskın Oran, s.462; *Hürriyet*, 21 Ekim 1997.

⁵⁴ *Sabah*, 24 Mart 1994.

⁵⁵ *Zaman*, 20, 25 Eylül 1995; 13, 23 Ekim 1995.

⁵⁶ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.244.

yer vermişlerdir. “Avrupa Parlamentosu, dünyanın her tarafındaki milyonlarca Ortodoks Hristiyan için Konstantinopolis’teki Patrikhane’nin önemini göz önünde bulundurarak, Türk yetkililerin ekümenik Patrikhane’nin, korunması konusundaki yükümlülüklerinin farkında olarak, ekümenik Patrikhane’nin ve diğer dinsel yerlerin binalarının korunması için gerekli önlemleri alması için Türk yetkililerine çağrıda bulunur.”

5. Bu bağlamda Lozan Antlaşması’na, Anayasamıza, 3335 sayılı ve 26.03.1987 tarihli yasaya göre, ayrıca 2908 sayılı Dernekler Kanunu ve Türk Medenî kanununa göre kurulan, vakıfların faaliyetlerini düzenleyen 25.07.1970 tarih ve 1066 sayılı tüzüğe göre Bakanlar kurulunun izni olmadan uluslararası faaliyet göstermemesi gereken Patrik, son yıllarda bunların tümünü çiğnemiştir. Anacak; O dönem için gayri kanuni olan vakıflarla ilgili bu tür bazı faaliyetler, 20 Şubat 2008 tarihinde yeni Vakıflar Kanunu’nun çıkarılmasından sonra kanuni duruma gelmiştir.

6. Patrikhane’nin en önemli karar meclisi olan ve 12 üyeden oluşan Sen Sinod Meclisi, Lozan Antlaşmasına göre sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşması gerekmektedir. Ancak son yapılan atamalarla Amerikan, Yunan ve İtalyan vatandaşı olan Rum asıllı kişiler meclise dâhil edilmişlerdir.

7. AGİT zirvesinde Fener Patriği’ni dönemin ABD Başkanı ve eşi de ziyaret etmiştir. Patrik, Clinton’un eşine bir nişan vermiştir. Oysa Türkiye’de ancak bir devlet başkanı, konuk devlet başkanlarına nişan verebilir. Aynı şekilde Nisan 2000 tarihinde Alman Cumhurbaşkanı Johannes Rau’nun Fener Patrikhanesi’ni ziyaret ettiğinde, Patrik Alman Cumhurbaşkanı Aziz Andreas⁵⁷ nişanı vermiştir.

8. Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu, 10 Ekim 2001’de, Türkiye ziyaretinde Fener Patriği ile özel bir görüşmede bulunmuştur.

9. Bartholomeos’un 10 Ocak 2002 tarihinde İran’a yaptığı ziyarette, İran Kültür Bakanı ile İran ve Yunanistan arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesini öngören bir antlaşma imzalamıştır.

10. Fener Rum Patriği, 04 Mart 2002 tarihinde ABD’deki Ortodoks Başpiskoposluğunun 80. yıldönümü kutlamalarına katılmak maksadıyla ABD’ye gitmiş ve bir gün sonra ABD Başkanı ile görüşmüştür. Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılmasıyla ilgili Türkiye’yi ABD Başkanına şikâyet ettiği daha sonra yabancı basından öğrenilmiştir.

⁵⁷ **Aziz Andrew (Andreas)**; Hz. İsa’nın ilk havarisidir ve İstanbul ve Anadolu’ya gönderilerek buraların Hristiyanlaştırılması görevini üstlenmiştir. Fener Rum Patrikhanesi’nin kurucusu olduğu iddia edilen havaridir. Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesi’nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325–1453)*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2000, s.153.

11. Patrik 3,5 yılda tam 23 ülkeyi ziyaret ederek bir dünya turu gerçekleştirmiştir. Patriğin bu seyahatleri Türk Hava Yolları'nın değil de, Yunan Olimpik Hava Yolları'na ait ve üzerinde "Çift Başlı Kartallı Bizans Bayrağı" bulunan bir uçakla yapmış olması da ayrıca dikkat çekicidir. Patriğin bu ziyaretler ve temaslarla ulaşmak istediği hedef, Bizans Dönemine benzer bir şekilde bütün Ortodoksları, Fener Patrikhanesi çatısı altında toplamak, Türk resmî makamlarının tepkisizliğinden de faydalanarak, resmî ve gerçek olmayan bu "ekümenik" sıfatına "hükmi şahsiyet" kazandırmaktır.⁵⁸

12. Arka arkaya, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde terkedilmiş kiliseler restore edilip Patrik tarafından ayinler düzenlenmektedir. Hatta bazen açık alanlarda da bu ayinler yapılmaktadır.⁵⁹ Anadolu'da Hristiyan cemaat olmadığı için otobüslerle İstanbul'dan ve Yunanistan'dan bu ayinlere cemaat taşınmaktadır (Gidilen yerler; Fethiye, Ayvalık, Altınoluk, İznik, Kayseri, Ürgüp, Antakya, Urfa ve İzmit'tir).⁶⁰

13. Patrik Yunan gazetesi Etnos'a 2002 yılında verdiği bir demeçte "*Hristiyanlar Anadolu'ya yerleşebilir, Türkiye'nin AB üyeliği çerçevesinde Anadolu'da önceden var olmuş Hristiyan toplumları eskiden yaşadıkları bölgelere yerleştirilirse o zaman Patrikhane de o bölgelerde bulunan kiliselerin yeniden ayine açılmasını düşünebilir...*" demiştir.

14. Uzun zamandan beri Patrikhane çevresinde Türk ve Rum iş adamlarınca alınan gayrimenkuller önce hibe yoluyla azınlık vakıflarına, daha sonra da Patrikhane'ye devredilmektedir. Bu kapsamda Fatih belediyesi, AB ve UNESCO işbirliği ile hazırlanan "Balat-Fener Rehabilitasyon Projesi" dikkat çekicidir. Sur içi İstanbul'un Bizans ve Hristiyan kimliğini öne çıkarıp, tarihî zemine uygun olarak yeniden düzenlenmesi ve bir dünya metropol kültür ve din merkezi olarak eski Ortodoks Konstantinopolis'in yeniden ihya edilmesi plânlanmaktadır. ABD özellikle 21. Yy.da bu çalışmalara hız vermiştir. Bu projeye ABD'nin, yaklaşık 270 milyon Ortodoks dünyasını Fener Patrikhanesi'ne bağlayarak, kontrol altında tutmak istemesinin yanında, ayrıca, ekonomik olarak Karadeniz'in enerji nakil hatları üzerinde söz sahibi olmak ve kontrol etmek istemesi yatmaktadır.

⁵⁸ M.Süreyya Şahin, *Türkiye'deki Patrikhaneler*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2003, 148.

⁵⁹ Turgay Tüfekçioğlu, *Türkiye ve Şeytan Üçgeni*, Hat Matbaası, Bursa, 2001, s.178.

⁶⁰ Ebetteki Türkiye'deki dinî tolerans sebebiyle bu ayinler hoş görülebilir ki, bugünkü yönetim de bu yönde adımlar atarak, çeşitli din ve inançlara mensup Türk vatandaşlarının ibadetlerini serbestçe yapabilecek tüm tedbirleri almaktadır. Ancak bu faaliyetlerin nihai amacı Anadolu'yu müteveffa papanın son vasiyetinde olduğu gibi aslına döndürmek amacına matuf değilse.

15. Patrikhane, sur içi Konstantinopolis'in gelecekteki oluşumuna gayrimenkuller olarak zemin hazırlarken, sur içindeki meskûn Türk-İslâm nüfusunun azalmasının ileride bir tehlike doğurabileceği düşünülmektedir. 1950'lerden itibaren kademeli olarak sur içi iş merkezine dönüştürülmekte ve meskûn nüfus sur dışındaki semtlere taşınmaktadır.

16. Yunanistan, Fener Patrikhanesi'nin ekümeniklik sıfatının uluslararası alanda tanınması amacıyla, 2004 yılında beş günlük bir ziyaret için Patrik Bartholomeos'u Küba'ya göndermiştir. Bartholomeos Küba'da, Yunanistan'ın gönderdiği mozaik, şamdan ve ikonlarla, 1959 devriminden bu yana ilk defa restore edilen Ortodoks kilisesini dinî hizmete açmıştır. Havana'da Bartholomeos'un bu ziyareti, Patrikhane'nin Atina desteğiyle evrenselleşme çabası olarak görülmektedir. Yunanistan ise böylece, bir yandan Fener Rum Patrikhanesi'nin uluslararası alanda tanınmasını ve evrenselleşmesini sağlarken, bir yandan da Patrikhane üzerindeki gücünü pekiştirmiş, ayrıca Küba ile ilişkileri sağlamlaştırmış oldu.

17. Patrikhane'nin ekümeniklik çalışmalarıyla ilgili son attığı adım, 24 Mayıs 2005 tarihinde Kudüs Patriği I. İrineos'u yargılamak için kurmuş olduğu "Şeriat Mahkemesi"dir. Fener Rum Patrikhanesi; Lozan Antlaşmasını, Anayasamızı ve yasalarımızı hiçe sayıp, kendisine bağlı olduğunu kabul ettiği kiliselerle "Hristiyan Şeriatı"na göre mahkeme kurarak, Kudüs Patriği I. İrineos'u yargılamıştır. Kudüs Patriği, Patrik Bartholomeos'un başkanlık ettiği ve Sırp, Romanya, Gürcistan, Antakya, Arnavutluk, Atina, Finlandiya, Polonya, Prag, Kıbrıs, Moskova Kilise temsilcilerinin katıldığı toplantıda, Kudüs'te kiliseye ait bazı taşınmazların İsrail'e uzun süreli (190 yıllığına) kiraladığı iddiaları ve bu kararları alırken Kudüs Kilisesi Sen Sinod Meclisine danışmadığı iddiaları ile yargılanmıştır. Yargılama Kudüs Patriği aleyhine sonuçlanmıştır. Artık, Kudüs Patriği'nin adı, kilise ayinlerinde okunmayacak, Patrik, resmî olarak tanınmayacaktır.⁶¹

Ortodokslar, Türkiye Cumhuriyeti'nde kendi dinî mahkemelerini kurmuşlar. Bartholomeos, statü olarak Türkiye'de bulunan azınlık kilisesinin başpapazı olan bir kişidir. Yargılanan Kudüs Patriği, hırsızlık, dolandırıcılık gibi adi suçlardan yargılanmıştır ve başka bir ülkenin vatandaşıdır. Adi suçtan dolayı başka bir ülke vatandaşı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde hangi hakla yargılanmaktadır. Bu, Bartholomeos'un ekümenik olma hayaliyle, 15 Ortodoks Papazı ayağına çağırarak, Lozan Antlaşmasını ihlâl etmesidir. Türkiye, 1923 yılından beri laik bir ülkedir. Şeriat mahkemesi olmayan bir ülkede Hristiyan şeriat mahkemesi kurulmuştur. Bu, Vatikan gibi bağımsız bir ülke olmak için adım adım ilerlemenin çabasıdır. Vatikan, bağımsız bir ülkedir, mahkeme kurabilir. Ancak, Fener Rum Kilisesi, Fatih

⁶¹ Vatan, 25.5.2005.

Kaymakamlığı'na bağlı bir kurumdur, böyle bir hakkı yoktur ve yaptığı Türkiye Cumhuriyeti yasaları önünde bir suçtur. Bu duruma tepki gecikmemiştir. “Zirve” adı altında din mahkemesi devam ederken, kendilerini “Fener-Balat Sakinleri” olarak tanıtan bir grup protesto yapmıştır. Ortodoksların İstanbul oyununa Ankara da sessiz kalmamıştır. Önce zamanın Devlet Bakanı Mehmet Aydın, ardından Sivil Toplum Örgütleri yaşananlara sert şekilde tepki göstermiştir.⁶²

Bir kere mahkeme kurulduktan sonra, meydanı boş bulan Patrikhane, sırayı Türkiye'nin yargılanmasına getirecektir. Kıbrıs konusunda, Rumların ve Ermenilerin toprak ve tazminat talepleri ile ilgili konularda Türkiye'nin yargılanmasına sıra gelecektir. Merkezi Antalya'da bulunan Noel Baba Vakfı Başkanı Muammer Karabulut tarafından, Fener Rum Patrikhanesi hakkındaki konuya ilişkin suç duyurusu dilekçesi Ankara Cumhuriyet Savcılığına verilmiştir. Vakıf Avukatı Süleyman Çetin yaptığı açıklamada; “*Fener Rum Patrikhanesi, TC'nin tüm yasalarını çiğneyerek Ortaçağ'dan kalma bir zihniyetle, Kudüs Patriğini yargılamak üzere bugün İstanbul'da şeriat mahkemesi kuracaktır. Bu fiilî durum Patrikhane tarafından resmen açıklanmasına rağmen, Türkiye'de gerek resmî makamlar, gerekse sivil toplum kuruluşlarınca ne yazık ki yıllardır yapılan propagandaların da etkisiyle yeterince anlaşılmamıştır. Böylesi bir mahkeme ancak din devletlerinde kurulur*” diyerek konuya tepkilerini vurgulamıştır.⁶³

Esasen Patrikhane ile Yunanistan'ı, ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Patrikhane Yunanistan'ın, Türkiye'deki “ileri karakolu”, “Megali İdea'nın sadık hizmetkârıdır”. Lozan Konferansı'nda Venizelos'un, Patrikhane'nin “posa halinde” olsa bile, Türkiye'de kalmasını ısrarla istemesi de bundandır.⁶⁴

Fener Rum Ortodoks Patriği Hukuken ve Dinen Ekümenik mi?

Kişinin veya bir makamın ekümenik olması için bazı şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu şartlar şunlardır:

1. Ekümenik olan bir makama o ülkedeki veya dünyadaki çeşitli etnik gruplara mensup din adamlarının da seçilip gelebilmesi mümkün olmalıdır.
2. Ekümenik olduğu iddia edilen bir makama gelecek kişiyi seçecek konsey, dinî meclis de çeşitli uluslardan tam yetkili din adamlarından oluşmalıdır.
3. Ekümenik bir dinî liderin cemaati de çeşitli uluslardan meydana gelmelidir.

⁶² TGRT Haber, 25 Mayıs 2005.

⁶³ Sabah, 24 Mayıs 2005, www.sabah.com.tr/18.10.07.

⁶⁴ Musa Süreyya Şahin, *Türkiye'deki Patrikhaneler*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.150

4. Ekümenik olduğunu iddia eden kurum ya da kilise, bulunduğu ülkenin millî erkinin emrinde ve yasalarının denetiminde olmamalıdır.

5. Ekümenik olan kişinin göreve gelmesi ve görevden alınması bölgesel hükümet tarafından yapılmamalıdır.

6. Dinî açıdan ekümenik olan bir kişi ya da kurumun etki alanı siyasi sınırlara bağımlı olmamalıdır.

7. Ekümenik olduğu iddia edilen kilisenin, kendisine bağlı olan daha alt seviyedeki kiliseler, diğer kiliseler tarafından da kabul edilmelidir. Bu mantık içerisinde, tüm dünya dinî ve siyasi otoriteleri tarafından ekümenik olarak kabul edilen Vatikan Katolik Kilisesi ile Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni kıyaslayalım.

a. Vatikan'daki Papa değişik milletlere ve etnik gruplara mensup kişiler arasından seçilir. Fener'deki Patrik, 17 asır boyunca hep Rum-Yunan asıllılar arasından seçilmiştir.

b. Vatikan'daki Papa'yı seçen Kardinaller de değişik millet ve etnik gruplara mensuptur. Patriği seçen Metropolitler Rum ve Yunan kökenlidirler.

c. Vatikan'daki Papa'nın cemaati bütün dünyadaki değişik etnik gruplardan Katoliklerdir. Patriğin cemaati ise, Rum-Yunan kökenli Ortodokslardır.

d. Papalığın kapsama alanı, ülkelerin sınırlarının değişmesi, ya da ülkelerin kurulmasına bağlı değildir. Patrikliğin kapsama alanı ise, Bizans İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerindeki ülkelerin hudutları ile sınırlıdır.

e. Papa'nın seçilmesinde veya görevden alınmasında İtalyan makamları onay makamı değildir. Fener'deki Patriğin seçilmesinde veya görevden alınmasında Türkiye'nin İstanbul Valisi onay makamıdır.

f. Papa'yı İtalyan makamları denetleyemezken, Patriği Türkiye Cumhuriyeti Devleti makamları denetler.

g. Papa'nın yetkileri, siyasi otoritelerce sınırlandırılmazken, Patriğin yetkileri tarihî süreci içerisinde siyasi otoritelerce bazen daraltılmış, bazen genişletilmiştir.

h. Roma Kilisesi kendini İmparatorların üstünde bir güç olarak görmüştür. Fener Kilisesi, Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde İmparatorların ve Devlet Başkanların altında, denetiminde olmuşlardır.

1. Papa, Patrik üzerine Haçlı Seferleri düzenlemiş, ondan güçlü olduğunu göstermiştir.

i. Papa haç taşır, Hristiyanlıkla ilgili olamayan aksesuar taşımaz; Patrik Ortodoks Haç ile birlikte Bizans Kartalı gibi millî-etnik semboller taşır.

j. Papa'nın ikamet ettiği Roma'da bağımsız başka Katolik kiliseleri bulunmaz. Patriğin ikamet ettiği İstanbul'da Ortodoks mezhebine mensup, değişik etnik gruplara ait bağımsız kiliseler mevcuttur.

k. Papa İtalyan ordusunda askerlik yapmazken, Patrik Türk ordusunda askerlik yapar.⁶⁵

l. Papa, İtalya'daki yerel ve genel seçimlerde oy kullanmazken; Patrik, Türkiye'deki genel ve yerel seçimlerde oyunu kullanır.⁶⁶

m. Papa'nın Vatikan Bayrağı Papalığı temsil eden dinî bir bayraktır. Fener'deki Patrik, korsan olarak Çift Başlı ulusal Bizans Bayrağını kullanmaktadır.

n. Papa'nın İsviçreli askerlerden oluşan bir Muhafız Birliği vardır. Tarihi kıyafetler giyen bu muhafız Birliği, Papalığın bağımsız ve ekümenik olduğunu gösteren en önemli göstergelerinden biridir. Patrik ise, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde o devletlerin askerleri, Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk polisi tarafından korunmaktadır.

o. Papa, Amerikan Forbes Ekonomi Dergisi tarafından 2010 yılının dünyada en güçlü 5. lideri seçildiği halde, Patrik ise dünyadaki 68 güçlü liderler Forbes listesine bile girememiştir.⁶⁷

Ö. Papa, Katolik Kilisesinin tek lideridir ve Katolik Hristiyanlar üzerindeki tartışılmaz yere sahiptir. Fener Patriği, bağımsız 15–20 bağımsız Ortodoks Kiliselerinden birinin dinî lideridir, kendilerince “eşitler arasında birinci” şeklinde kabul edilir.

p. Katolik Kilisesi'ndeki Papa, bilgi ve kararları itibarıyla “yanılmaz” kabul edilir. Açıklamaları dikkatle takip edilir.⁶⁸ Rum Ortodoks Patriği önemli konularda tek başına karar alamaz. “Sen Sinod” (Kutsal Meclis)'le birlikte hareket etmek zorundadır.

r. Papa iki kimliklidir. Hem Devlet Başkanı hem de Katolik Dünyası'nın deyimiyle “Tanrı'nın Vekili”dir. Patrik tek kimliklidir. Kilisenin başıdır.

⁶⁵ *Hürriyet*, 22 Aralık 2009.

⁶⁶ *Hürriyet*, 9 Kasım 2009; *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950.

⁶⁷ *Milliyet*, 5 Kasım 2010.

⁶⁸ *Hürriyet*, 21 Kasım 2010.

Sayılan bu faktörlerden anlaşılmalıdır ki; dünyadaki bağımsız kiliseler arasında gerçekten ekümenik (evrensel) olan tek kilise Vatikan'dır. Vatikan'daki Papa, ekümenik unvanını kullanmaya gerek görmeyecek kadar evrenseldir. Patrik ise, yereldir. Rumların dinî lideridir. Türkiye'ye ve bazı bağımsız Ortodoks Kiliselerine karşı "ekümenik" olduğunu umutsuzca iddia etmektedir. Aslında ekümenik Patriklik de; nüfus, kapsama alanı, millet çeşitliliği açılarından üç bin Ortodoks'un Patriğinden ziyade, 200 milyon Ortodoks'un Patriği Moskova Patrikliğine yakışmaktadır.⁶⁹ Zaten Rus Ortodoks Kilisesi, "1453 yılında Türkler İstanbul'u fethedince Ortodoksluk bitmiştir. Ve bu tarihten itibaren Ortodoksluğun yeni merkezi Rusya'dır" diyerek kendisini kuzeyde yükselen "Yeni Roma", Moskova'yı mukaddes toprak, Roma'nın varisi olarak kabul ederek karşı proje geliştirmeye çalışmaktadır.⁷⁰

Türkiye, Patriğin Ekümenik sıfatını kabul ettiği takdirde neler olur?

Araştırmacı yazar Aytunç Altındal, Yeniçağ'da "Cusus Yuvası Patrikhane" başlığı altında yayımlanan makalesinde şöyle demektedir: "ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi var. Bu projede Patrikhane koçbaşı statüsünde. Bu nedenle Patrikhane'ye önce Vatikan tarafından bazı kutsal emanetler verildi. Çünkü bu Patrikhane'nin elinde hiçbir kutsal emanet kalmamıştı. Dördüncü haclı seferi sırasında hepsi alıp götürülmüştü. Dolayısıyla birkaç tane kutsal emanet verilerek kiliseye yeniden bir merkez temin edilmeye çalışılıyor. Kim temin etmeye çalışıyor. Tabii ki ABD ve İsrail. Buradan baktığımız zaman, geçen şubat ayında, aslında beşi Yunan vatandaşı olan ama değişik ülke pasaportu taşıyan altı yabancı Sen Sinod'a metropolit olarak atandı. Ben o sırada Abdullah Gül'e konunun çok tehlikeli olduğunu defalarca anlattım. Gül, bana 'Evet kilise haddinden büyük işlere kalkıyor. Takip ediyoruz ve de edeceğiz' dedi. Bugüne kadar herhangi bir sonuç çıkmadığına göre herhalde halen takip etmekte. Şimdi bu altı yeni üye, Kıbrıs veya başka bir ülke konusunda Patriğe ekümeniklik yetkilerini kullanma hakkı veriyor. Bu da bizim anlattıklarımızı zaten doğruluyor. Çünkü eğer Türkiye Cumhuriyeti, bu adamın ekümenikliğini kabul ederse, iç hukuk adı altında, aynı yetkileri bu defa Türkiye için kullanacak. Ve Türkiye'deki mevcut siyasal yapı dışına çıkarak, Hristiyan şeriat yasalarını kendi hakkıymış gibi kullanmaya başlayacak. Kıbrıs meselesinin önemi buradadır. Yani Kıbrıs veya başka bir kilise, bu hiç fark etmez. Bu gelişme onun ekümenikliğinin Türkiye'de kabul ettirilmesidir. Türkiye Cumhuriyeti,

⁶⁹ M. Özekin, *Fener Rum Ortodoks Patrik'i Ekümenik mi?*, s.19-21.

⁷⁰ Mehmet Aydın, "Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi bir Bakış", *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1985, Sayı: 27, s.146-147.

*bunu şu veya bu şekilde kabul etmesi halinde; adam diyecek haklı olarak 'Ben ekümenik miyim? Ekümenikim. Öyleyse bana ekümenene gösterin. Bana bir yer gösterin. Benim ekümenikliğim nereden geçer?' İşte devlet içinde devlet, Vatikan gibi oluşum bu demektir. Onun için Kıbrıs veya başka bir kilise meselesi hiç fark etmez. Bunların bir tanesini, şu veya bu şekilde Türkiye ile ilgili gözükme bile, ilk etapta aldığı kararlar Türkiye'yi bağlar mahiyette olacaktır.*⁷¹

Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Elçin Macar da Patrikhane'nin ekümeniliği ile ilgili olarak; „Patrikhane'yi siyasallaştıran Osmanlı'dır. Vârisi olan yeni Türk Devleti de bu siyasiliğini ortadan kaldırır. Ancak bu onun ekümenikliği ile ilgili değildir. Çünkü, yalnızca ,ekümeni=siyasi' demek değildir. Bu dinî unvanı tanımamak da diğer Ortodoks kiliselerinin sornudur. Öyleyse sorun Patrikhane'nin ekümenikliği değil, siyasete bulaşıp bulaşmamasıdır. Elbette laikliğin gereği budur.”⁷² demektedir. Burada Sayın Macar'a şunları hatırlatmak isteriz. Öncelikle, Osmanlı Patrikhane'yi siyasallaştırmadı, kendisine bir kamu görevi ve yetki vermek suretiyle, Patriği Rum halkının dinî fonksiyonlarından sorumlu bir tebaa haline getirdi. Patrik kendisi „Bizans Hayali“ni emel edinerek siyasete dalmıştır. Her Papaz bir ajan ve „Megali İdea“cı kesilerek din işlerini tamamen ihmal etmiştir.⁷³ Osmanlı Döneminde Patrik ekümenik değil, yetkileri Osmanlı hakimiyeti ile sınırlı idi. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise, varolmayan bir yetkiyi alamaz. Ayrıca, ekümeniklik sadece Ortodoks dininin, Ortodoks kiliselerinin bir iç sorunu değildir. Bu sorun aynı zamanda Türkiye'nin bir sorunudur. Çünkü Patrik Türkiye'de ikamet eden, Türk kanunlarına tâbi bir Türk vatandaşıdır. Yaptığı ve yapmadığı her şeyin izdüşümü Türkiye'ye olacaktır.

Atatürk milliyetçiliğini kabul etmiş olan ve Misak-ı Milli'yi vazgeçilemez temel prensip kabul eden Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi sınırları içinde, hedefleri ve temel stratejileri ile çelişen, yeni bir güç odağını kabulü söz konusu olamaz. Bu durumu daha açık olarak anlatmak gerekirse; Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumu olan adalet sistemimiz, YÖK, MEB, Sağlık Kuruluşlarımız, Diyanet İşleri Başkanlığımız, Güvenlik Örgütlerimiz vs. kendilerini Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının ve millî bütünlüğünün üstünde görmeleri nasıl ki mümkün değilse; Fener Rum Patrikhanesi de bu kuruluşlar gibi davranmak ve diğer milletlerin kurumları ile işbirliğine girerken Türkiye Cumhuriyeti'nin temel prensiplerine uymak zorundadır.

⁷¹ Aytunç Altındal, “Casus Yuvası Patrikhane”, *Yeniçağ*, 10 Kasım 2005; www.biroybil.com/09.11.2007.

⁷² E. Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, s.274.

⁷³ Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi, Türkün Siyah Kitabı*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1966, s.179.

Patrikhanenin tüm dünya Ortodokslarının merkezi (Yeni Vatikan) olmak iddiası TC'nin temel stratejileri ve prensipleri ile uyumamaktadır. Bu açıdan, Patrikhane'nin 1994'te yaptığı hata hiçbir şekilde kabul edilemez: 1994'te Patrikhane tarafından tertiplenen toplantı öncelikle "Konstantinopolis toplantısı" adıyla gerçekleştirilmek istenmiş; devletin itirazı üzerine "Boğaziçi Toplantısı" olarak yapılmıştır. Aynı toplantının sonuç bildirgesi İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanmıştır. İngilizce metinde yer alan ve Patriğe atfedilen, "*Ben Konstantinopolis'deki ekümenlik tahtının varisiyim*" ifadesi Türkçe metinde yer almamıştır. Bu ayıp hâlen düzeltilmemiştir.⁷⁴

Patrikhane'nin ekümenikliğin kabul edilmesi ile ortaya çıkan bir diğer sorun Hristiyanlara tanınacak bu hakkın Müslümanlara tanınip tanınmayacağıdır. %99'un üzerinde nüfusu Müslüman olan bir ülkede Müslümanların Hristiyanlara göre özgürlük ve haklar açısından ikincil bir konuma gelmenin getireceği çelişki ve durumun nasıl aşılabacağıdır. Mesela, Diyanet İşleri Başkanı'na özerklik tanınması;⁷⁵ Ortodoks, Ermeni, Yahudi dinî liderleri gibi dünyaya açılması şeklinde bir konunun gündeme gelmesi durumunda sorunun nasıl çözümleneceği... Bu durumda, Türkiye'nin laikliğinin ortadan kalkması tehlikesi ortaya çıkacaktır. Patrikhane, nasıl mahkeme kurduysa, Türkiye'deki İslâmi cemaatler de kendi iç hukukunu uygulamak için mahkemeler kuracak; yarın bir başkası çıkıp halifeliğini ilân edecektir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için çok tehlikeli bir durumdur.

Bütün bunların yanında Fener Patrikhanesi ekümenik olmak suretiyle, Vatikan gibi bir dinî devlet olma yolunda çizdiği plânı adım adım uygulamaya sokuyordu. Devlet olma yolunda atılacak en önemli adım bir araziye sahip olmaktı. Bu maksat için Fener Patrikhanesi civarında bulunan Türklere ait ev ve işyerleri çok yüksek ücretlerle satın alınmaya başlanmıştır. Bu konuda Patrikhane basın sözcüsü Tarabya Metropoliti Harissiadis "*Evet Patrikhane'nin Fener'de mülk edindiği doğrudur. Bunlar birkaç balıkçı barakasından ibarettir. Bunu bizim gizlediğimiz yok. Patrikhane'de çalışan yoksul ve çok uzakta oturan müstahdemler için edinilmiştir.*" diyerek itirafta bulunmuştur.⁷⁶ Oysa Patrikhane'nin birkaç balıkçı barınağı dediği arazi 4000 m²'dir. Patrikhane'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait 600 m²'lik araziye de yıllardır kullandığı Fatih Belediyesi'nce teşkil edilen bir heyetçe

⁷⁴ Kenan Erzurumluoğlu, "Patrikhane ve Pontus Dosyası: Kin Kapısı", www.ifsa.blogcu.com/15.11.2007.

⁷⁵ Aydın Ömeroğlu, *Türk Devleti ve Rum Patrikhanesi, Kim Kimin Dostu?* Avcı Ofset, İstanbul, 1995, s.83.

⁷⁶ Musa Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XII*, İstanbul, 1995, s. 322–323.

tespit edilmiştir. Bu durumda Patrikhane yaklaşık 11.000 m²'lik bir araziye sahip bulunmaktadır. O halde yeni yeni istimlâkler ne maksatla yapılmaktadır. Bunlar Vatikanlaşma yolunda atılan adımlar değil de nedir?⁷⁷ Ayrıca 20 Şubat 2008 tarihinde çıkarılan yeni Vakıflar Kanunu ile daha evvelden gayri kanuni addedilerek Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilen bazı arazileri ve diğer taşınmazları Patrikhane'ye iade edilmiştir.⁷⁸

Patrikhane; üzerine aldığı dinî ve siyasi görevleri yerine getirebilmek amacıyla, Fener semtinde merkez binasında oldukça kalabalık bir kadro ile çalışmaktadır. Dinî yardımcılarının dışında, Hukuk danışmanı, özel doktoru, mimarı, mühendisi, hesap uzmanı, film ve fotoğrafçısı, gazetecisi ile birlikte sayıları yüzü aşan teknisyenler kadrosu, Patrikhane'nin diğer unsurlarını teşkil etmektedir.

Patrik ekümeniklik konusundaki faaliyetlerini sürdürürken hiç de gizli saklı bir şey yapmıyor. Patrikhane, resmî web sitesinde, yayımladığı broşürde “ekümenik” olduğunu açıkça vurgulamaktadır.⁷⁹ Türkiye'de bulunan Patrikhane “de facto” olarak kendisine bağlı Amerikan Ortodoks Kilisesini merkez olarak kullanmakta, böylelikle hem Amerika'daki Rum lobisinin dikkatini çekebilmekte, hem de Amerikan yönetimine yönelik yayınlar yapabilmektedir. <http://www.patriarchate.org> adresli site son derece ilginç bilgiler içermektedir. Öncelikle Patrikhane'nin ismi bizim bildiğimiz gibi Fener Rum Patrikhanesi olarak değil, “Konstantinapol Ekümenik Patrikliği” olarak görülüyor. Patrikhane'nin tarihçesinde, “Vatikan Roma Katolik Hristiyanlığın kalbidir. Konstantinapol Ekümenik Patrikliği de Ortodoks Hristiyanlığın kalbidir.” Bu sözlerin devamında da Patrik Bartholomeos'un 270 milyon Ortodoksun lideri olarak Patrikhane'nin Avrupa'nın bütünlüğünü sağlamadaki küresel rolünün farkında olduğu belirtiliyor. Bütün bunların yanında Amerika ise, küresel güç olmanın ideolojik aygıtlarından biri olan Ortodoks Kilisesinin ekümenik yapılanmasını desteklemekte ve Osmanlı'nın bir İslâm-Ortodoks devleti olduğunu savunmaktadır. Bugün de Fener Rum Patrikhanesi'nin bu İslâm-Ortodoks kardeşliği içinde örgütlenmesinin yolunu açarak İslâm ve Ortodoks dünyasındaki egemenliğini öne çıkarmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak Fener Rum Ortodoks Kilisesi, tarihî süreci göz önünde bulundurulduğunda, dinen Patriklik statüsünde bile değildir. Zira bir zamanlar Patriklik sıfatını taşıması, İstanbul'un başkent olması sebebiyle;

⁷⁷ *Türkiye*, 1 Aralık 1993; *Aksiyon Dergisi*, Sayı: 30, s.29.

⁷⁸ E. Yalçın, *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, s.192–225.

⁷⁹ Resmî Broşür: Ekumenical Patriarchate, Stephen and Catherin Pappas Boston, MA; USA(tarihsiz); Resmî Web Sitesi: www.patriarchate.org/28.05.2007.

yani siyasi zaruretlerdendir. Bugün İstanbul'un başkent olmaması, bu statünün dahi tartışma konusu olarak gündeme getirilmesi, başta diğer Grek Kiliselerinin görevidir. Hele hele "ekümenik" yani "Evrensel Patriklik" iddiasının gündeme getirilmesi, tamamen siyasi amaçlara matuf bir aldatmacadır.⁸⁰ Onuncu yüzyıldan günümüze kadar devam eden 1000 yıllık süreçte Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümeniklik sıfatı hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Türkiye açısından Patrikhane'nin statüsü Lozan'da belirlenmiştir. Lozan Konferansı'nda hiçbir azınlıktan bahsedilmemiş ve herkes eşit kabul edilmiştir. Bu çerçevede nasıl ki bir Diyanet İşleri Başkanı, bir müftü yalnız Müslümanları temsil eden dinî yetkili olup devletin bir memuru olarak devlet üstünde bir kişiliğe sahip değilse, Fener Rum Patriği de devlet üstünde bir kişiliğe sahip değildir ve kendi başına hareket edemez.

Hatırlanacağı üzere Patrikhane, dünya Ortodoks Âlemi için değil, mübadele sonrası İstanbul'da kalan Rum azınlığın dinî vecibelerini yerine getirmesine yardımcı olmak amacıyla bırakılmıştır. Lozan Antlaşması'nın 45. Maddesine göre, azınlıklarla ilgili olarak mütekabiliyet-karşılılık ilkesi benimsenmiştir. Türkiye, halen Rum azınlıktan bahsetmesine rağmen, AB'nin üyesi olan Yunanistan Hükûmeti, ülkesinde Türk olmadığını, sadece Müslüman azınlık olduğunu ifade etmektedir. Lozan'ın mütekabiliyet esasına göre hareket ederek, Türkiye'deki Rum azınlıktan da bahsedilmemeli ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin ismi de "İstanbul Ortodoks Patrikhanesi" (veya Kilisesi) olmalıdır. Yunanistan, seçilen müftüyü atamayıp, kendi seçtiği müftüyü atadığı gibi; Türkiye de Patrikhane'nin başına Türkiye'deki Ortodoks dinî hizmetlerini yürütecek bir Türk Ortodoks Patrik (veya papaz) getirmelidir. Türkiye, Lozan Konferansı'nda Patriğin siyasi faaliyetlerinden şikâyetçi olarak, şimdi Patrikten siyasi yardım istemesi, Türkiye'nin geçmişteki tecrübeleriyle tutarlı değildir. Türkiye-Yunanistan ilişkileri ya da AB gibi konularda Patrikhaneyi kullanmak, onu siyasetin içine çekmek anlamına gelir ki, bu da Patrikhane'nin ekümenikliği yolunda almak istediği önemli bir mesafedir.

Diğer yandan, Türk kamuoyunda gündeme gelen Rusya, Sırbistan ve Yunanistan tarafından "Türkiye'nin Ortodoks çemberi içine alınması" ve Türkiye'ye karşı bir "Ortodoks İttifakı" kurma gayretlerinin merkezinde Patrikhane'nin olduğuna dair işaretler mevcuttur.⁸¹ Bartholomos, "*Moskova bunu gündeme getirdi ama ben karşı çıktım*"⁸² diyerek, iddiaların hayal ürünü olmadığını açıklamış olur. Ortodoks İttifakı diye bilinen Fatih'in Bizans'ı fethinden günümüze kadar canlı kalan bu fikir emperyalistlerin

⁸⁰ M. Çelik, *Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s.176.

⁸¹ *Türkiye*, 30 Mayıs 1994; *Selam*, 2 Nisan 1994.

⁸² *Milliyet*, 23 Aralık 1994.

temel kaldıracı olmuştur. O zamandan günümüze kadar Ortodoks İttifakın sağladığı siyasi güç, başta Yunanistan olmak üzere Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Ermenistan, Rusya ve ABD tarafından değişik zaman periyotlarında ve değişik şekillerde kullanılmaya çalışılmış ve çalışılmaktadır. Zaman içerisinde oyuncuların etkinlikleri değişse de, ana fikir değişmemiştir. Ortodoks İttifakı'nın ana fikri, "Konstantinapolis" in başkent olduğu halde Bizans'ın ihya edilmesi, Anadolu topraklarından Türklerin ve Müslümanların sürülerek çıkarılması, haçın hilale karşı zaferinin sağlanmasıdır.⁸³

Türkiye kendi iç dengeleri ve dinamikleri nedeniyle, daha önce Mussolini'nin yaptığı gibi İtalya topraklarında bağımsız bir dinî otorite devletinin kurulmasına sıcak bakamaz. Patrikhane'nin Ekümenikliği sadece Ortodoks Kiliselerini ilgilendiren bir mesele değil, aynı zamanda Türkiye'yi de bağlar. Bu durum en az Türkiye kadar Rusya Federasyonu'nu da yakından ilgilendirmektedir. "*Kiliseler kendi aralarında halledip gelseler dahi, biz Lozan'ı önlerine koymak durumundayız.*"⁸⁴ Rusya'nın endişesi, ABD'nin İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ni kontrol altına alarak yaklaşık 270 milyon Ortodoks dünyasına hâkim olacağı korkusudur. Ayrıca Patrik Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. Türk yasaları Patriğe "ekümenik" unvanını vermemiştir ve Patriğin siyasi etkinlikleri Türkiye Devleti'nin en temel ilkesi olan laikliğe tümüyle aykırıdır. Yargıtay'ın 2007 yılındaki kararında belirtildiği gibi, "*ekümeniklik unvanının hukuksal bir temeli yoktur.*"⁸⁵ Patrik, mevcut yasaların kendine vermediği bir unvanı kullanıyorsa bu, devleti tanımamak anlamına gelir. İstanbul Ortodoks Patriği eğer yukarıda sıralanan ekümenik olma şartlarını yerine getiremiyorsa; siyasetten arınmış, huzur içinde yaşayan yerel bir Kilisenin Papazı, Türkiye'deki Rumların dinî lideri olma görevini onurla yürütmelidir.

⁸³ Erol Türkmenoğlu, "Ortodoks Birliği ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün Bugün Yarın*, Sayı: 102-103-104, Temmuz-Ağustos-Eylül 2005, İstanbul, s.126.

⁸⁴ Halil İnalçık, *Milliyet*, 3 Şubat 2008.

⁸⁵ Rıza Türmen, *Milliyet*, 5 Nisan 2010.

KAYNAKÇA

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I-III, (1918 – 1937), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.VII, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul,1986,
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, 1995, Bkz.”Patrik” Mad.
- Resmî Broşür: *Ekumenical Patriarchate*, Stephen and Catherin Pappas Boston, MA; USA (tarihsiz); Resmî Web Sitesi:www.patriarchate.org/28.05.2007.
- Aktaş, Melih; “Patrikhane’de Rusya-ABD Savaşı”, *Zaman*, 21 Eylül 1995.
- Alkan, Hakan; *Fener Rum Patrikhanesi*, Ankara, 1999.
- Alkan, Hakan; *Tarihsel Süreç İçerisinde Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Altındal, Aytunç; “Casus Yuvası Patrikhane”, *Yeniçağ*, 10 Kasım 2005.
- Altındal, Aytunç; “Türkiye ve Ortodokslar”, *Yeni Türkiye*, Mart/Nisan 1995, Özel Sayı.
- Atalay, Bülent; *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908–1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.259.
- Aydın, Mehmet; “Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihî bir Bakış”, *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1985, Sayı:27.
- Benlisoy, Yorgo – Macar, Elçin; *Fener Rum Patrikhanesi*, Ankara, 1996.
- Berkes, Niyazi; *Patrikhane ve Ekümeniklik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Betterson, Henry; *Documantes of the Christian Church*, 2. Baskı, Oxford Univ. Press, 1963.
- CNNTURK, 06 Aralık 2004, www.abgs.gov.tr/26.10.2007.
- Çelik, Mehmet; *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- Çelik, Mehmet; *Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihî Seyri (325–1453)*, Akademi Kitabevi, İzmir, 2000, s.153.
- Çelik, Mehmet; *Resmî İnciler: Kaynakları, Yazarları ve Hristiyan Literatüründeki Yerleri*, Erzurum, 1981.
- Çelik, Mehmet; *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yy.kadar)*, 2.Baskı, Elazığ, 1995.
- Çelik, Mehmet; *Süryani Kilisesi Tarihi*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987.

- Elekdağ, Şükrü; "Patrikhane'nin Statüsü", *Milliyet*, 3 Aralık 1995.
- Erzurumluoğlu, Kenan; "Patrikhane ve Pontus Dosyası: Kin Kapısı", www.ifsa.blogcu.com/15.11.2007.
- İnce, Özdemir; *Hürriyet*, 12.12.2004.
- Macar, Elçin; *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul, 2003.
- Mısıroğlu, Kadir; *Yunan Mezalimi, Türkün Siyah Kitabı*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Ömeroğlu, Aydın; *Türk Devleti ve Rum Patrikhanesi, Kim Kimin Dostu? Avcı Ofset*, İstanbul, 1995.
- Özekin, Muzaffer; *Fener Rum Ortodoks Patrik'i Ekümenik mi*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Özfatura, Mustafa Necati; "İstanbul İkinci Vatikan Olma Yolunda", *Türkiye*, 9 Mayıs 1994.
- Sofuoğlu, Adnan; *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Şahin, Musa Süreyya; "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XII*, İstanbul, 1995.
- Şahin, Musa Süreyya; *Türkiye'deki Patrikhaneler*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Tüfekçioğlu, Turgay; *Türkiye ve Şeytan Üçgeni*, Hat Matbaası, Bursa, 2001.
- Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, C.II, İletişim Yayınları, 1.Baskı Aralık 2001, İstanbul.
- Türkmenoğlu, Erol; "Ortodoks Birliği ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün Bugün Yarın*, Sayı: 102-103-104, Temmuz-Ağustos-Eylül 2005, İstanbul, s.126.
- Ünaltay, Altay; "Ekümenik Patrik ve Tarihimizin Diğer 'Ekümenik' Kurumları", *Yeni Şafak*, 12 Kasım 1995.
- Yalçın, Emruhan; *Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2008.
- Yalçın, Emruhan; *Son Haçlı Kalesi: Heybeliada*, Elips Kitap, Ankara, 2009.
- Yıldırım, Münir; *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*, Ankara, 2005.
- Yıldırım, Uğur; *Keşiş Güç*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950.
- Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1997.
- Günaydın*, 13 Haziran 1994.
- Hâkimiyeti Millîye*, 20 Ocak 1923.

Hürriyet, 9 Kasım 2009.

Hürriyet, 12.12.2004.

Milliyet, 3 Aralık 1995

Milliyet, 5 Kasım 2010.

Sabah, 24 Mayıs 2005.

TGRT Haber, 25 Mayıs 2005.

Türkiye, 1 Aralık 1993.

Türkiye, 9 Mayıs 1994.

Vatan, 25.5.2005.

Yeni Şafak, 12 Kasım 1995.

Yunanistan (Türkiye'deki Yunan Büyükelçiliği tarafından yayımlanan bülten),
Sayı:13, Haziran 2002.

Zaman, 20, 25 Eylül; 13, 23 Ekim 1995.

Nokta Dergisi, 4–10 Eylül 1994.

Aksiyon Dergisi, Sayı: 30, s.29.

Aksiyon Dergisi, 1–7 Temmuz 1995.

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

YAZARLARA BİLGİ NOTU

I. Genel Kurallar

1. Yazılar, yazarın tüm tanıtıcı bilgilerini (unvan, kurum, haberleşme adresi, telefon, belgegeçer) içeren bir dilekçe ile basılı ve elektronik ortamda (CD veya e.mail) olmak üzere Enstitüye ulaştırılmalıdır.
2. Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere aynı anda başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar kabul edildiği andan itibaren, "Atatürk Yolu Dergisi", tüm yayın haklarına sahiptir.
3. Dergiye gönderilen yazılar, Editörler Kurulu tarafından ilk değerlendirilmesi yapıldıktan sonra hakemlere gönderilir ve hakemlerden gelecek raporlar doğrultusunda yazının basılmasına,/ düzeltme istenmesine/geri çevrilmesine karar verilir.
4. Derginin bir sayısına fazla yazı gelmesi durumunda yazarın da onayı alınarak yazı bir sonraki sayıda yayımlanabilir.
5. 5 (Beş) adet dergi yazara ücretsiz olarak gönderilir.

II. Yazı Formatı

- a) Makale başlığı kısa ve açık olmalı, büyük harflerle 14 punto büyüklüğünde koyu olarak yazılmalı ve ortalanmalıdır.
- b) Yazarın ismi başlıktan sonra üç satır boşluk bırakılarak 12 punto büyüklüğünde koyu ve sağa dayalı olarak yazılmalıdır. Yazarın adresi *, ** vs. biçiminde dipnot olarak ve kısaltma yapılmadan belirtilmelidir.
- c) Yazar isminden sonra iki satır boşluk bırakılarak 10 punto büyüklüğünde "ÖZET:" kelimesi ortalanmış olarak yazılmalıdır. Özetten sonra bir satır boşluk bırakılarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde makalenin ana noktalarını belirten özeti yazılmalıdır. Özetten sonra bir satır boşluk bırakılarak satır başı yapılmadan "Anahtar Kelimeler:" ve devamına virgülle ayrılmış en fazla 6 tane anahtar kelime yazılmalıdır.
- d) Anahtar kelimelerden sonra bir satır boşluk bırakılarak koyu ve ortalanmış şekilde makalenin İngilizce başlığı yazılmalıdır ve bir satır boşluk bırakıldıktan sonra Türkçe özet ve anahtar kelimelere benzer şekilde "ABSTRACT:" ve "Key Words:" kısımları yazılmalıdır. İngilizce yazılmış makalelerde benzer işlemlerin tersi yapılır.

- e) Makaleler birinci hamur A4 kağıdına dört kenardan da 2.5 cm boşluk bırakılarak Times New Roman yazı tipinde, 12 punto büyüklüğünde, tek satır aralıklı yazılmalıdır. Paragrafın ilk satır girintisi 1,5 cm; paragraf aralarındaki boşluklar ise 1, 5 satır aralığı olmalıdır.
- f) Makale içindeki ana başlıklar metnin yazıldığı puntoda, boşluk bırakılmadan, koyu ve yalnız ilk harfleri büyük yazılmalı, alt başlıklar hiyerarşik bir yapı izlenerek oluşturulmalı ve tek biçimlilik sağlanmalıdır.
- g) Dipnotlar aynı sayfa altında aşağıdaki formatta verilmelidir.
- Örnek 1)* Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 241.
- Örnek 2)* Bige Sükan, “*Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları ve Ermeniler*”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, No: 9 (Bahar 2003), s.144-164.
- Örnek 3)* Ertan, **a.g.e.**, s.245.
- h) Makalede kullanılan kaynaklar, makale sonunda "kaynakça" listesi olarak yazar soyadına göre alfabetik verilmiş olmalıdır.
- Örnek 1)* Aytepe, Oğuz; “*Türk- Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Manda Sorunu ve Harbord Misyonu*”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995
- Örnek 2)* Turan, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- i) Ekler, makalenin sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer almalıdır.

Haberleşme Adresi : Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Gümüşdere Yerleşkesi
Fatih Caddesi No:33
06280 Keçiören/ANKARA

Telefon : (0312 316 62 69)
Belgegeçer : (0312) 316 91 31
e-mail : tite@ankara.edu.tr